

Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији

ЕТНОКОНФЕСИОНАЛНИ И ЈЕЗИЧКИ МОЗАИК СРБИЈЕ

Др Владимир Ђурић
Проф. др Дарко Танасковић
Проф. др Драган Вукмировић
Петар Лађевић

Издавач: Републички завод за статистику
За издавача: проф. др Драган Вукмировић, директор

Приликом коришћења података објављених у овој публикацији обавезно је навођење извора.

Ова публикација је направљена уз финансијску помоћ Европске уније. За њен садржај искључиво је одговоран Републички завод за статистику и не представља званичан став Европске уније.

www.stat.gov.rs
www.popis2011.stat.rs

Садржај

Уреднички увод

6

Правни аспекти прикупљања, употребе и значаја статистичких података
о националној, језичкој и верској припадности становништва

11

Социолингвистички и социорелигијски поглед
на пописну слику Србије

75

Појам, историјат и значај пописа

84

Национална припадност

94

Матерњи језик

149

Вероисповест

178

Литература

203

Уреднички увод

Република Србија је вишенационална, вишекултурна држава у којој уз већински српски народ живе и припадници великог броја националних мањина и различитих религијских и језичких група које се међу собом разликују по бројности, просторном размештају, етничким, религијским, језичким, разним културним, образовним, обичајним (фолклорним) и другим особеностима, као и по политичкој организованости и степену националне еманципације.

За потребе монографије „Етноконфесионални и језички мозаик Србије“, у радовима др Драгана Вукмировића, др Дарка Танасковића и др Владимира Ђурића, путем демографског, социорелигијског, социолингвистичког и правно-нормативног приступа, анализирани су подаци из „Пописа становништва, домаћинстава и станова“, који је спроведен у Републици Србији 2011. године, а односе се на Србе и 30 националних мањина.

Критеријум по коме су одабране националне мањине произилази из законодавства Републике Србије. Тако ће бити анализирани подаци о свим мањинама које имају формиране националне савете националних мањина у Републици Србији, или оне које задовољавају неки од критеријума из члана 2 става 1 Закона о заштити права и слобода националних мањина. Националном мањином у правном поретку Републике Србије може се сматрати *„свака група држављана која је по бројности довољно репрезентативна, иако представља мањину, која припада некој од група становништва које су у дуготрајној и чврстој вези са територијом државе, која поседује обележја као што су језик, култура, национална или етничка припадност, порекло или вероисповест по којима се разликује од већине становништва и чији се припадници одликују бригом да заједно одржавају свој заједнички идентитет, укључујући културу, традицију, језик или религију.*

Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011. године, поред утврђивања броја и просторног размештаја становништва, нуди и обиље података о економским, образовним, брачним, миграционим, фертилитетним и другим социодемографским карактеристикама, што ће у овој монографији бити представљено у посебном додатку (у електронском облику).

Овај попис спроведен је у условима политизације и бојкота пописа од стране Албанаца на југу Србије и немогућности одржавања у АП Косово и Метохија, уз напомену да је ово већ трећи по реду попис становништва за који није било омогућено прикупљање података у јужној српској покрајини.

* Уредник студије.

Последњи попис становништва на Косову и Метохији у коме су учествовали припадници албанске националне мањине обављен је још 1981. године. Албанци на Косову и Метохији бојкотовали су Попис 1991. године, а подаци за ту годину добијени су проценом. Попис 2002. године такође није било могуће спровести на територији Косова и Метохије. Поменуте околности битно се одражавају на могућност праћења свеукупног етнодемографског стања у Србији.

Упркос наведеним проблемима, попис увек представља добру основу за даље изучавање мањинске, популационе, језичке и образовне политике и других бројних политика и стратегија у вези са демографском стварношћу и будућношћу Србије.

У пописима становништва, добијени подаци који сведоче о националној, конфесионалној и језичкој припадности представљају, вероватно, најинтересантнији део за научнотеоријски приступ, а такође имају и директне политичке импликације, поготово у вишенационалним државама, као што је Србија.

Када је реч о историјским токовима у Србији, не треба губити из вида да се становништво формирало на различите начине, деловањем многобројних чинилаца који су одредили друштвено-историјски, демографски, национални, економски, социјални и културно-цивилизацијски развој геополитичког простора Србије и југоисточне Европе. Због честих пресељавања мењао се и етнички састав становништва, али је истовремено текао и процес формирања појединих народа и етничких група, а долази и до појаве „нових националних мањина“ са настајањем нових држава.

У последња два века модерне историје, Србија је прошла трновит пут, све у настојању да изгради модерну (грађанску) српску државу. На осетљивост геополитичког положаја, ратове, жртве и енормне тешкоће кроз које се пробијала подсећа нас и еминентни историчар Љубодраг Димић¹:

- ♦ дванаест ратова који су произвели демографски умор и биолошко осипање;
- ♦ више геноцида, наговештених султановим ферманима и фетвама реис-улема (1804), што се понављало у свим наредним ратовима, посебно онима који су обележили 20. век;
- ♦ мноштво буна и устанака против неправде, страних завојевача, фашистичких опасности;
- ♦ више грађанских ратова;
- ♦ неколико окупација;
- ♦ више ослободилачких епопеја;
- ♦ четири економске блокаде (од 1906. све до 2000), које су само у 20. веку ускратиле убрзани развој, спутале модернизацију, „појеле“ 20 година живота;
- ♦ петнаест великих дипломатских криза, које су провоцирале све видове унутрашње напетости;
- ♦ велики утршак генерацијских енергија на подизање и очување државе (српски народ пет пута ствара и губи државу);
- ♦ више револуција и диктатура;
- ♦ мноштво сеоба и тањење националног ткива;
- ♦ бројни егзодуси и „сабијања у матицу“.

¹ Љубодраг Димић: „Два века српске политичке и културне историје“, Зборник КФКШ, Крушевац, 2003.

Компликована геополитичка ситуација пренела се и у 21. век – бројни нерешени проблеми (напоменимо само проблем Аутономне Покрајине Косово и Метохија), нестанак и настајање нових држава, нерешавање последица присилних миграција током и након ратова 90-их година 20. века.² Кад се помињу историјске промене и стварање националне државе, мора се напоменути да је и нација, као историјска појава, многоструко повезана са културним и друштвеним променама које се збивају у свим сегментима друштвеног, политичког и културног живота (промене у сфери економских и класних односа, промене према религијским институцијама, промене према династичким гарнитурима, промене у односу према језицима и уопште промене у дефинисању света...).

У разумевању нације као једне од најсложенијих друштвених појава веома је битна јасноћа и одређење тачног садржаја појма, како због теоријског увида тако и због политичких импликација.

Појам нације у теоријским истраживањима нема општеприхваћених дефиниција, као што нема ни општеприхваћених истраживачких приступа нацији.³ За потребе овог уредничког увода и лакше разумевања, разликоваћемо два концепта, које, поједностављено, делимо на два основна приступа, *етнички* и *грађански*. Преко тих основних модела систематизације појма нације разумемо и тумачимо друштвено-историјске процесе, јер ни један приступ није подједнако применљив на све социјалне амбијенте или историјске периоде.

С обзиром на врсту заједница од којих су настале нације, од карактеристика државе, као грађанске или националне, узевши у обзир идеологију и реторику којом се оправдавају, нације се могу поделити на два основна типа. Први је *етнички* или тзв. *примордијалистички* (у литератури се могу срести и називи: источни, културни, романтичарски, многовековни или историјски), кога у основи карактерише најдубља приврженост појединца етносу (роду, племену, наслеђу), што говори да он не бира своју припадност, већ се са њом рађа. Тако посматрана нација одређује појединца, а не он њу. Логиком ових схватања, на државу се гледа као на институцију која ће формално-правно заштитити особену, древну традицију и културу која је темељ нације. Ту се нација свија око етничког језгра, обичаја и језика, својих митова, брани се етничком реториком. Најкраће речено, држава и нација ту нису синоними, а савремена држава конституисана на овом принципу укључује и националне мањине као колективитете. Припадност нацији схвата се као судбина, а из тог става произилази централни појам – национална заједница. Један од рукаваца тог приступа је „субјективна самоидентификација“ која је доминантно примењена у нашем законодавству које регулише права националних мањина⁴.

Други тип је *либерални* или *грађански* (среће се и под називом политички или западни модел). Код овог приступа појму нације, кључни појам је суверени грађанин, а нација се схвата као заједница једнаких грађана уједињених патриотском приврженошћу заједничком скупу политичких пракси и вредности. Овом типу одређења нације као политичке заједнице одговара само неутрални културно-етнички појам нације, односно чисти државно-територијални појам нације. Тако је либерални појам

² О овом проблему, Статистички завод Србије објавио је 2004. године статистички преглед присилних миграција, под насловом „Избеглички корпус у Србији“, који су уредили Петар Лађевић и Владимир Станковић.

³ На пример, Јово Бакић у свом научном раду „Теоријско-истраживачки приступи етничкој везаности (Ethnicity), национализму и нацији“ наводи шест типологија, од којих неке имају и по више варијанти. – Социологија, 2006. Бр. 3.

⁴ Опширније видети у капиталној студији Бориса Кривокапића „Заштита мањина у међународном и упоредном праву, књига прва, стр. 738–774.

нације одређен држављанством, припадношћу одређеној држави, коју чине грађани једнаки пред законом и равноправни у уживању грађанских права.

Према либералном принципу, под појмом националних мањина подразумевају се заједнице које су мањина у датом друштву, али које имају своју земљу (матицу), где је њихова нација већинска, а по етничком принципу, под националним мањинама се подразумевају све заједнице које показују културну посебност.

Из ова два основна приступа тумачењу појма нације произилази либерализам као доктрина грађанског поимања нације, а мултикултурализам се јавља као доктрина етничког поимања нације. Код грађанског приступа карактеристична је политика неутралности државе према етнокултурним различитостима, а код етничког приступа карактеристична је политика признавања етнокултурних различитости. Код грађанског концепта, невидљива је доминација већинске нације, а код етничких, установљавају се различити режими заштите мањинских права (колективних и групних).

Догађа се, наравно, да под притиском реалног живота дође до компромиса и мешања између ових различитих нормативних перспектива, тј. да либерални модел „упија“ поједине елементе оног другог. То се дешава са увођењем мањинских права у либерални модел. На основу либералних принципа, мањинска права се могу признати само на основу културно-етничког принципа, а „између либералних и мањинских права увек постоји латентна напетост“.⁵

У Републици Србији, мешање различитих нормативних принципа очитује се кроз многе законске документе а најизраженије је у члану 1 Устава Републике Србије:

„Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима“.

Дакле, с једне стране, Србија се дефинише по етничком приступу (држава српског народа, мањинска права), али и по другом приступу (држава свих грађана који у њој живе, људска права). Детаљну правну анализу за потребе ове монографије „Правни аспекти прикупљања, употребе и значаја статистичких података о националној, језичкој и верској припадности становништва“ – сачинио је др Владимир Ђурић.

Модерна српска држава, без обзира на разлике у типовима владавине, као вишенационална, етнички хетерогена земља (где мањине нису велике по свом процентуалном учешћу у укупном становништву), у принципу, коректно се односила према националним мањинама. Тако је и данас, јер је друштвено-политички систем Србије устројен на принципу потпуне заштите националних мањина, са многим новим и оригиналним решењима која се не могу срести у другим државама. Можемо рећи да је мултикултурни концепт нације у Србији доминантан, без обзира на то што на тај начин дерогира класична начела грађанске државе. Уз велико поштовање овог концепта, важно је приметити и његове недостатке, који се пре свега очитују кроз хомогенизацију мањинских етничких заједница и радикализовање њихових политичких захтева за успостављање етничких територијално-политичких аутономија, које би онда штитиле њихову културну или религијску посебност, поготову ако

⁵ Слободан Дивјак: „Концепција правде, нација и традиција“ (www.filozofskodrustvors.org).

представљају компактно становништво на неком делу територије, што имплицира конфронтацију са већинском нацијом. У конфронтацијама овог типа, притисак може правити и већинска нација, у виду етнонационализма и мишљења да правни систем треба да се заснива само на српској културно-политичкој традицији. Тај притисак иде како према националним мањинама, тако и према грађанској држави, што резултира ригидним већинским национализмом, који је политички подједнако опасан као и евентуални сецесионистички, етнички национализам националних мањина.

Феномени нације, национализма и националне или грађанске државе, кроз модерну историју Србије, присутни су као најчешћи разлози унутрашњих напетости и сукоба и историјски нерешених рачуна. Овим феноменима (који нису шире посматрани и елаборирани, већ су наведени у најкраћим цртама за потребе ове монографије) мора се приступати појмовно и теоријски потпуно јасно, а политички крајње одговорно и објективно. Један од начина за остварење прецизности и објективности у приступу тумачењу наведених феномена треба да се темељи (између осталог) на веродостојним, тачним и провереним подацима који се добијају пописом.

Обиље података, добијених пописом становништва, одражава актуелно стање у друштву и даје статистички релевантне претпоставке за разумевање демографских промена на територији Републике Србије, без Косова и Метохије, а интерпретатори и научни радници могу сагледати и тумачити многобројне резултате и аспекте пописа и дати продубљени увид за боље разумевање социоекономске и политичке стварности и будућности.

Правни аспекти прикупљања, употребе и значаја статистичких података о националној, језичкој и верској припадности становништва

Правни поредак сваке државе неминовно се „сусреће“ са националним, језичким и верским идентитетом становништва и изражава га у јавној сфери. Довољно је истаћи питање службеног језика који се у држави користи и на којем се закони доносе и објављују, и већ је сасвим јасно колико је идентитет становништва у држави значајан и колико суштински може да одреди одређена јавноправна обележја државе. Такође, историја и карактер великог броја правних институција прожети су утицајем националне традиције и вредности, као и религије, или представљају покушај истискивања њиховог утицаја на државу и из правног поретка. Од питања суверенитета, до савремених тема људских права, дискриминације и коегзистенције и очувања различитости у наднационалним интеграцијама, или мултикултурним друштвима, национално, језичко и верско наслеђе и припадност становништва, с једне, и правни поредак, с друге стране, изнова се преплићу и међусобно одређују. И то на различитим нивоима и у различитим аспектима – како у погледу остваривања индивидуалне димензије људских слобода тако и у смислу постојања различитих друштвених идентитета и права и правног положаја националних, језичких и верских колективитета, односно институција, организација, црква, верских заједница и удружења, као израза колективне димензије појединих права и слобода; од општег модела односа, до појединости тог односа у различитим „тачкама везивања“ (мулти)културних феномена и јавног поретка, попут њиховог утицаја на државно уређење, службени језик и писмо, државне празнике, политички систем, права и слободе, образовни систем, промоцију и заштиту националног, језичког и религиозног наслеђа итд. Већина наведеног регулисано је нормама које у оквиру унутрашњег државног права припадају грани уставног права, али и нормама међународног права и аутономног права идентитета. Њихово проучавање предмет је интересовања правне науке, нарочито науке уставног права.

Пре него што се размотри на који начин и у којој мери су правни поредак Републике Србије, с једне, и национална и језичка припадност, као и вероисповест становништва, с друге стране, међусобно прожети и условљени, и, у том контексту, на који начин су регулисани прикупљање, употреба и значај статистичких података о националном, језичком и верском идентитету становништва Републике Србије – треба начелно указати на моделе односа правног поретка према етнокултурним феноменима.

⁶ Научни сарадник Института за упоредно право, Београд.

У модерној уставној држави, заснованој на владавини права и народној суверености, односно демократском исходишту и вршењу власти, нема јединственог модела односа правног поретка према етнокултурним феноменима и приступа у њиховом регулисању. Размимоилажења су уочљива не само у низу питања која су од значаја за заштиту националне и језичке припадности и вероисповести становништва – од уставноправног уређења слободе националног изјашњавања, преко одређења легитимацијских темеља и носиоца суверености, до уставног утврђивања мере утицаја вишенационалности, вишејезичности и мултиконфесионалности на државно уређење, службену употребу језика и писма, симболе, празнике и остала обележја државности, већ и погледу признања, модела заштите и одређења националних, језичких и верских мањина и карактера мањинских права. Разлике које у појединим уставноправним системима постоје последица су различитог приступа основним начелима на којима почива модерна демократска држава – начело човекових индивидуалних права и начело већине, која узима сваког човека независно од његове националне, језичке и верске припадности, или порекла, као једнако-правног грађанина, тако да се мултикултурализам може сагледати као друштвено богатство, али и могућа препрека и ограничење демократији, док се принцип већине, као угаони камен демократске теорије и установа, не може једноставно применити у вишенационалним земљама, а да не изазове напетости и, врло лако, озбиљне конфликте.⁷

У основи могуће је разликовати две врсте модела односа устава према етнокултурним феноменима, односно две равни посматрања – модел различитих уставно-политичких оријентација регулисања међунационалних односа и модел уставноправног (не)признавања већинске нације и националних мањина. Према моделу регулисања међунационалних односа и њиховом утицају на државно уређење, могуће је уочити четири основне мега уставно-политичке оријентације: мажоритарне националне државе, плуралистичко-ветирајуће, или консоцијационе моделе, консоцијационо-партиципационе моделе и моделе регионалне државе.⁸ У оквиру таквих подела могу се сврстати и разлике које се уочавају у савременим радовима који су посвећени анализи појединих уставноправних аспеката етнокултурних феномена између национално плуралних држава (плуринационалних држава) под којима се подразумевају државе у којима су „субдржавна национална друштва“ одржала своју индивидуалност и према држави се не позиционирају као класичне интерне мањине, већ као политички организовани облици упоредиви са државом (попут Квебека, Каталоније или Шкотске), с једне, и мултикултурних држава, с друге стране.⁹ У другој равни посматрања, у контексту уставног (не)признавања већинске нације и националних мањина могуће је издвојити три групе држава – државе које заступају уставни принцип јединствене нације у смислу демоса и које, следствено томе, не познају категорију већинске нације и националних мањина, нити у правном поретку предвиђају икакве мере заштите појединих елемената идентитета, државе које у конститутивним актима своје етничке заједнице не деле на већинске и мањинске, па тиме немају уставну категорију националних мањина, али идентитет припадника различитих заједница штите посредством механизма заштите језика којима се њихови припадници служе и државе које својим уставима признају постојање већинског народа и категорију националне, а понекад и других мањина,

⁷ В. Становчић, Владавина права и суживот етничких група, Положај мањина у Савезној Републици Југославији, 1996, стр. 53 и 55.

⁸ В. Васовић, Држава, демократија и етнонационалне мањине, Положај мањина у Савезној Републици Југославији, 1996, стр. 43.

⁹ S. Tierney, Constitutional Law and National Pluralism, 2004, p. 4,5.

без обзира на то како се она/оне званично назива/ју (национална мањина, етничка или национална заједница, народност, народносна група итд).¹⁰

Будући да је циљ овог рада сагледавање правних аспеката прикупљања, употребе и значаја статистичких података у контексту међусобне условљености и прожетости правног поретка и различите припадности становништва, чини се да разматрање начина на који су они регулисани треба најпре анализирати у три посебне равни мултикултурализма – у равни националне припадности, језичке припадности и вероисповести становништва. Разуме се, на одговарајућим местима је нужно сагледати на који начин и у којој мери је правно уређен, као и како повратно на правни предак утиче, међусобни однос између националног, језичког и верског идентитета и, следствено томе, колики је значај укрштених статистичких података.

I. Национална припадност

1. Устав и национална припадност становништва

Устав Републике Србије из 2006. спада у групу устава који признају постојање већинског народа и категорију етничких заједница, односно националних мањина. Признање постојања већинског народа и етничких заједница, односно националних мањина, а тиме и вишенационалне припадности становништва, изражено је у Преамбули и у низу чланова Устава. Пажљивијим сагледавањем уставног текста могуће је уочити да се појам „етничке заједнице“ користи искључиво у Преамбули Устава, док се у нормативном делу употребљавају термини „народ“ и „националне мањине“. У Преамбули се истиче да грађани Србије доносе Устав, полазећи „од државне традиције српског народа“, али и од „равноправности свих грађана и етничких заједница у Републици“. Преамбула Устава на тај начин оставља простор за дилеме да ли се изразом „етничке заједнице“ у Републици Србији означавају сви национално засновани колективитети, како српски народ тако и националне мањине, и да ли је таквим одређењем створен основ да се у политичком систему, организацији власти и територијалном уређењу Републике Србије предвиде, односно нормирају поједини елементи консоцијативности, или конститутивности, свих или појединих заједница на читавој територији Републике Србије, или на појединим подручјима? Због тога је потребно утврдити да ли преамбуларно признање вишенационалности становништва Републике Србије има извесног утицаја на нормативно уређење легитимацијских темеља државе и титулара суверености.

1.1. Легитимацијски темељи Републике Србије и титулар суверености

У члану 1 Устава предвиђено је да је Србија *држава српског народа и свих грађана који у њој живе*. Посредством изложене одредбе која одређује легитимацијске темеље државе, решење из Преамбуле операционализовано је у нормативном делу Устава у начело демократскоетничког утемељења државности. Овај уставни национализам, како се у делу научних радова означава искључиво етничко утемељење државности¹¹, ипак није потпун, јер државу не одређује искључиво као државу српског народа, већ би се пре могао окарактерисати као *умерени, или ублажени уставни национализам, не*

¹⁰ М. Митић, Националне мањине, Права припадника мањина и заштита територијалног интегритета држава, 1998, стр. 50, 51.

¹¹ R. Hayden, Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav republics, Slavic Review 51/4, 1992.

само због тога што је Република Србија одређена и као држава „свих грађана који у њој живе“ већ и због тога што се у истом члану Устава истиче да је Србија, између осталог, заснована на начелима грађанске демократије и људским и мањинским правима .

Чланом 2 Устава предвиђено је да *сувереност потиче од грађана*. Иако је у делу научних радова такво решење, нарочито у контексту сличне одредбе Устава из 1990, оцењивано као недоследно нормативно операционализовање демократскоетнички утемељене државности у начело грађанскодемократског суверенитета,¹² ипак је јасно да је етничка компонента у легитимацијским темељима државе („држава српског народа“) уставноправно одређена као својеврсни нормативни изданак преамбуларно утврђене државотворне традиције српског народа и да таква недоследност, уколико би се уопште могла тако квалификовати, не нарушава, нити може да наруши грађански карактер демократије. Напротив, изложено уставно решење из члана 1 представља оптирање уставотворца за модел признавања постојања већинског народа, али и националних мањина. У извесном смислу, доследно извођење уставног принципа јединствене нације у смислу демоса и у одређењу државе може да представља негирање идентитета различитих националних колективитета. За разлику од таквог приступа, Устав у члану 14 изричито прописује да Република Србија штити права националних мањина (стр. 1) и да им јемчи посебну заштиту ради остваривања *потпуне равноправности* и очувања *њиховог идентитета*.

Уставноправно прихватање, односно декларисање постојања већинског народа и националних мањина као колективитета отвара питање: који је правно релевантан начин конституисања колективних идентитета? Уколико је српски народ изричито одређен Уставом, који се колективитети, и када, могу сматрати националним мањинама? Пре подробнијег разматрања тог питања, треба указати на то да је слободно изјашњавање националне припадности несумњиво од суштинског значаја и да је у самим основама друштвеног конституисања и правног прихватања постојања колективних националних идентитета. Будући да друштвену и правну претпоставку Уставом признате вишенационалности и постојања националних мањина, као и суштински значај за њихову заштиту, има слобода националног изјашњавања, анализу треба започети сагледавањем уставних и законских решења у погледу слободе изражавања националне припадности.

1.2. Слобода изражавања националне припадности

Устав Републике Србије у члану 47 предвиђа да је *изражавање националне припадности слободно*, док у ставу 2 истог члана прихвата решење према коме *нико, дакле не само грађани*, није дужан да се изјашњава о својој националној припадности. Шта представља садржину и суштину ове слободе и ко је њен титулар?

Устав у изложеном члану јамчи слободу *изражавања* националне припадности, што може да води закључку да ова слобода, у првом реду, обухвата *изричито* исказивање националне припадности, оно које се врши говором, писањем, или на друге изричите начине. Осим изражавања, несумњиво је да се национална припадност може и *испољити, имплицитно исказати, истаћи* сликом, индивидуалном употребом и истицањем симбола, ношењем карактеристичне одеће, поштовањем националних празника и националне традиције итд.

¹² Видети Л. Баста, Д. Поповић, В. Ракић-Водинелић, Г. Свилановић и З. Томић, Уставне претпоставке за демократску Србију, Београдски центар за људска права, 1997, стр. 14.

Будући да Устав јамчи слободу изражавања *националне припадности*, може се поставити питање да ли су том слободом обухваћени само признати идентитети, односно да ли се *припадност*, чије је изражавање слободно, односи искључиво на колективитете, и то само на оне које држава признаје, нарочито имајући у виду да је та припадност одређена као *национална*? Иако Устав не предвиђа изричито, треба стати на становиште да слобода изражавања националне припадности у себи садржи и *слободу избора националне припадности*, па и *слободу промене националне припадности према сопственом избору*. Другим речима, слобода изражавања националне припадности првенствено подразумева *индивидуалан однос према сопственом идентитету*. Штавише, идентитет индивидуе може бити различит не само у различито време већ и у различитим контекстима, или бити „преклапајући“, односно вишеструки, што се такође може изразити на основу слободе изражавања националне припадности.

Изражавање припадности односи се на *националну припадност* која, као таква, не обухвата регионалну, политичку, идеолошку, философску или уметничку припадност. Међутим, то што се слобода изражавања националне припадности не односи на неке друге видове људске припадности и идентитета, не значи да је изражавање такве припадности забрањено. Напротив, њихово изражавање спада у оквиру слободе изражавања која је гарантована чланом 46 Устава. Шта се може сматрати националном припадношћу, делимично је утврђено и правним одређењем појма националне мањине (видети даљи текст). Да ли неки други видови припадности и идентитета који спадају у етнокултурне феномене, као што су језичка припадност, или вероисповест, могу да буду изједначени са националном припадношћу и на који начин и у којој мери су правно релевантни за националну припадност, биће размотрено у одељцима који следе.

Да би било слободно, изражавање националне припадности мора бити дозвољено како приватно, тако и јавно. Титулар овог права првенствено је појединац и оно, по својој природи и садржини, спада у једну од слобода испољавања личности, али Устав ову слободу не јемчи изричито и искључиво као индивидуалну. Напротив, по својој природи, ова уставна слобода се може уживати и у заједници, *a fortiori*, што припадност имплицира *колективитет*.

Изричито нормирање да нико није дужан да се изјашњава о својој националној припадности значи да се никоме не може наметати било каква обавеза у том смислу, нити услов националног изјашњавања у остваривању било ког права, као и да је било какво национално изјашњавање, у било ком контексту се оно вршило, искључиво добровољно. У том смислу, Закон о заштити права и слобода националних мањина (у даљем тексту ЗЗПСНМ)¹³ у члану 5, став 2 забрањује сваку регистрацију припадника националних мањина која их противно њиховој вољи обавезује да се изјасне о својој националној припадности.

Осим националне припадности, Устав познаје и сродне појмове и јамчи и одређена права која су у непосредној вези са слободом изражавања националне припадности. У том смислу, треба истаћи да члан 42 Устава јамчи заштиту података о личности, што се несумњиво односи и на податке о националној припадности. Устав познаје и појмове *националне, етничке, културне и верске посебности припадника националних мањина* (приметан је изостанак језичке посебности!) чије изражавање, чување, неговање, развијање и јавно изражавање, према чл. 79 представља посебно уставно право.

¹³ „Службени лист СРЈ“, број 11/2002, „Службени лист СЦГ“, број 1/2003 – Уставна повеља и „Службени гласник РС“, број 72/2009 – др. закон и 97/2013 – одлука УС.

Будући да Устав јамчи изражавање, чување, неговање, развијање и јавно изражавање, између осталог, и националне и етничке посебности, припадника националних мањина, али и, шире посматрано, свих којима је зајамчена слобода изражавања националне припадности, даљу анализу треба усмерити ка питању како су правно уређени изражавање, значај и заштита националног идентитета, као и ко се може сматрати националном мањином у правном поретку Републике Србије?

2. Национални идентитет – изражавање и значај

Начелно посматрано, могуће је приватно и јавно изражавање националне посебности, односно идентитета, како индивидуалног тако и колективног. Правни поредак придаје, међутим, различити значај и на различите начине регулише поједине видове изражавања националног идентитета, правећи у том смислу, понекад разлику између индивидуалног и колективног изражавања националног идентитета. Пре разматрања у којим све правно уређеним и правно релевантним ситуацијама може доћи до изражавања националног идентитета, треба истаћи да су национална припадност и национални идентитет уставно посебно заштићени посредством одредбе члан 21, став 2 према којој национална припадност спада у један од забрањених основа дискриминације, као и посредством чл. 78, став 2, којим је забрањена било каква дискриминација због припадности националној мањини. Чланом 78 Устав забрањује асимилацију припадника националних мањина. Став 1 тог члана изричито забрањује *насилну асимилацију*, док став 2 упућује на законско регулисање заштите припадника националних мањина од сваке радње усмерене ка њиховој *наслној асимилацији*. Чини се да под уставним појмом насилне асимилације треба разумети асимилацију која није добровољна, која се одвија принудно. Судећи према изложеним одредбама, Устав не брани ненасилну, добровољну асимилацију припадника мањина.

Несумњиво је да је први сусрет државе и правног поретка са идентитетом једног лица тренутак његовог рођења. Чланом 64, став 2 Устава прописано је да свако дете има право на лично име, упис у матичну књигу рођених, право да сазна своје порекло и право да очува свој идентитет. Наведена права детета ближе су регулисана посебним законима.¹⁴

Колико је име важан елемент идентитета показује и уставна одредба према којој, у оквиру групе права на очување посебности, припадници мањина имају право да на свом језику користе своје име и презиме. Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Савета Европе у члану 11, став 1, прописује обавезу уговорница, а Република Србија је једна од страна уговорница¹⁵, да признају право сваког припадника националне мањине да користи своје име и презиме на мањинском језику и право на њихово званично признавање по модалитетима утврђеним у њиховом правном систему. Коришћење имена и презимена на мањинском језику и њихово званично признање регулисано је у правном поретку Републике Србије Законом о матичним књигама¹⁶ и Законом о личној карти.¹⁷

У функцији остваривања индивидуалног и заједничког изражавања националног идентитета су и друга Уставом зајамчена права припадника националних мањина, као што су право на употребу својих

¹⁴ Право на лично име, његово стицање и одређивање регулисани су одредбама Породичног закона („Службени гласник РС”, бр. 18/2005 и 72/2011).

¹⁵ „Службени лист СРЈ” – Међународни уговори, број 6/98.

¹⁶ „Службени гласник РС”, број 20/2009.

¹⁷ „Службени гласник РС”, бр. 62/2006 и 36/2011.

симбола на јавним местима или право на самоуправу у култури, образовању, обавештавању и службеној употреби језика и писма ради чијег остварења припадници мањина могу изабрати своје националне савете. У том смислу, припадници националних мањина у правном поретку Републике Србије свој национални идентитет могу да изразе и добровољним уписивањем у посебни бирачки списак националне мањине за избор националних савета националних мањина (видети текст о националним саветима). Према чл. 52, став 2 Закона о националним саветима националних мањина (у даљем тексту ЗНСМ)¹⁸, који садржи правила о бирачком списку, сваки грађанин са бирачким правом, припадник националне мањине, може на посебном обрасцу писмено затражити да буде уписан у посебан бирачки списак. Пажњу, међутим, привлачи одредба чл. 47, став 4 наведеног закона, према којој припадник националне мањине може бити уписан само у један посебан бирачки списак, што имплицира да је, у вези са конституисањем и остваривањем мањинске самоуправе оличене у националним саветима националних мањина, законодавац усвојио концепт према коме вишеструки, или „преклапајући“ национални идентитет, у том контексту, није могућ!

Осим у матичним књигама и збиркама података, држава прикупља податке о именима и презименима лица и на попису становништва. Устав Републике Србије не спомиње попис становништва као обавезу државних органа, али се он периодично спроводи на основу закона који се доноси пре сваког пописа. Периодично спровођење пописа најмање једном у интервалу од десет година препоручено је Међународним препорукама за спровођење пописа око 2010. године.¹⁹ Законом о попису становништва, домаћинства и станова 2011. (у даљем тексту ЗПДС)²⁰ предвиђено је да се, осим података о имену и презимену, о лицима која су обухваћена пописом, између осталог, прикупљају и подаци о националној припадности, матерњем језику и вероисповести. Дакле, и попис становништва представља правно уређену ситуацију у којој се може остварити слобода изражавања националне припадности. Чланом 27 ЗПДС предвиђено је да је лице које је обухваћено пописом дужно да да податке који се од њега траже пописом и да на сва питања у пописним обрасцима да тачне и потпуне одговоре, а повреда те дужности сматра се прекршајем за који је чланом 29 ЗПДС забрањена новчана казна. Међутим, на основу Уставом зајамчене слободе изражавања националне припадности и одредбе према којој нико није дужан да се изјашњава о својој националној припадности, ЗПДС је ставом 3 истог члана предвидео да лице обухваћено пописом није дужно да се изјашњава о својој националној припадности и да пописни образац мора да садржи поуку о томе. Такође, на основу Уставом зајамчене слободе изражавања националне припадности, ЗПДС је ставом 4 истог члана прописао да је у пописном обрасцу, за питање о националној припадности, предвиђен одговор отвореног типа, што, начелно посматрано, омогућава и изражавање вишеструког и „преклапајућег“ националног идентитета. То значи да је свако лице које је било обухваћено пописом, уколико је решило да се изјасни о националној припадности, било у могућности да да било какав одговор, као и да је пописивач био у обавези да упише тачно онакав одговор који је лице дало, што је регулисано Методолошким упутством за спровођење пописа, које је, на основу члана 32, став 1 ЗПДС, донео директор Републичког завода за статистику. Упутством је прописано да пописивач не сме да утиче нити да врши било какав притисак на лице које даје одговор о националној припадности и дужан је да упише тачно онакав одговор какав је лице које се пописује дало. Изложена решења ЗПДС и Методолошког упутства у потпуности су усклађена са Међународним препорукама за спровођење

¹⁸ „Службени гласник РС“, бр. 72/2009 и 20/2014 – одлука УС.

¹⁹ Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing, UNECE/Eurostat, 2006, p. 8.

²⁰ „Службени гласник РС“, бр. 104/2009 и 24/2011.

пописа око 2010. године, којима је предвиђено да информације о етницитету увек треба да буду засноване на слободном самодекларисању лица које је обухваћено пописом, да о етничкој, односно националној припадности треба да постоји могућност одговора отвореног типа и да пописивачи треба да се уздрже од сугерисања одговора на то питање.²¹

Будући да Устав јамчи заштиту података о личности, ЗПСДС посебно је предвидео заштиту прикупљених података у попису. Према чл. 26, став 1 ЗПСДС, подаци прикупљени у попису користе се искључиво у статистичке сврхе, док према ставу 2 истог члана, пописивачи су дужни да чувају као тајну све податке прикупљене од пописаних лица. Међутим, то што ЗПСДС предвиђа да се подаци прикупљени у попису могу користити искључиво у статистичке сврхе, не значи да правни поредак не може да препозна извештај значај *збирних* пописних података. На који начин се *збирни* подаци прикупљени у попису користе и да ли су правно релевантни за уживање и вршење појединих права и слобода у заједници, или остваривање појединих колективних права, биће посебно размотрено. Пре тога, треба сагледати да ли су ови подаци правно релевантни за утврђивање постојања одређених националних идентитета, нарочито имајући у виду како савремене теоријске приступе према којима пописи чине много више од простог рефлектовања социјалне стварности, у смислу могућности да играју кључну улогу и у конструисању те стварности, што је посебно важно у погледу идентитетских категорија,²² тако и одредбу члана 48 Устава, која прописује обавезу државе да мерама у образовању, култури и јавном обавештавању подстиче разумевање, уважавање и поштовање разлика које постоје због посебности етничког, културног, језичког или верског идентитета њених грађана. Имајући у виду да Устав спада у групу устава који признају постојање већинског народа и категорију националних мањина, први корак у сагледавању да ли су пописни подаци релевантни за утврђивање постојања (колективних) националних идентитета је одређивање самог појма националне мањине.

3. Појам националне мањине

Правно одређивање појма националне мањине, као и претходно питање од чијег решавања зависи уживање и остваривање мањинских права, један је од најсложенијих проблема теорије и праксе међународног јавног и уставног права. У свим мултинационалним и мултикултурним друштвима то питање изазива и значајне политичке расправе и може да има важне политичке последице.

3.1. Међународно-правно одређење националне мањине

У међународном праву не постоји обавезујуће одређење националне мањине. Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. у члану 27 предвиђа да *у државама у којима постоје етничке, верске или језичке мањине, лица која припадају тим мањинама не могу бити лишена права да имају, у заједници са другим члановима своје групе, свој сопствени културни живот, да исповедају своју сопствену вероисповест и обављају верске дужности, или да употребљавају свој сопствени језик*. Изложени члан Међународног пакта о грађанским и политичким правима не садржи одређење националне мањине, али намеће извесна питања од суштинског значаја за одређење појма

²¹ Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing, UNECE/Eurostat, 2006, p. 96, par. 425.

²² D. I. Kertzer, D. Arel, Censuses, identity formation, and the struggle for political power in D. I. Kertzer, D. Arel (ed.), *Census and Identity, The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*, 2004, p. 2.

националне мањине и однос између одређења појма националне мањине и уживања мањинских права, нарочито права загарантованих чланом 27 Пакта. Државе су, примењујући члан 27 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, изражавале различита гледишта о неким битним питањима на која изложена одредба не даје одговор. У њих спадају питања да ли је за уживање права наведених у члану 27 нужно да држава призна постојање поједине мањине на свом подручју,²³ али и обрнуто, да ли је несметано уживање права загарантованих чланом 27 Пакта несумњива потврда да држава признаје одређену мањину.

Међу интернационалистима се истиче да се уводне речи члана 27 Међународног пакта о грађанским и политичким правима могу разумети као право државе на самотумачење (аутоинтерпретацију), тј. на то да она сама установљује да ли на њеној територији постоје или не постоје мањине,²⁴ али се додаје да преовлађује мишљење да испуњавање у доброј вери међународног уговора, какав је Пакт, не допушта апсолутно самотумачење и да *међународни органи имају право да на основу објективних мерила утврђују да ли постоје мањине на које се односи члан 27*. Из члана 27 Међународног пакта о грађанским и политичким правима произилази да би нека држава могла да тврди да је њено државно подручје хомогено, али уколико држава то не тврди, или ако није у стању да тако нешто тврди, њена обавеза на основу члана 27 Међународног пакта о грађанским и политичким правима постаје негативне природе и држава тада *не сме таквим особама да ускрати мањинска права*.²⁵

Општи коментар Комитета за људска права Уједињених нација број 23(50) поводом члана 27 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, који је усвојен 26. априла 1994, јасно истиче да *постојање етничке, верске и језичке мањине у одређеној држави чланици (мисли се на чланицу Пакта) не зависи од одлуке државе чланице, већ треба да буде установљено објективним критеријумима*. Са посебним ослонцем на члан 27 Међународног пакта о грађанским и политичким правима и у циљу олакшавања његове примене, под окриљем Поткомисије за спречавање дискриминације и заштиту мањина УН, специјални извештај Ф. Капоторти предложио је 1977, након истраживања и обраде различитих мањинских образаца у 76 земаља света, дефиницију националне мањине. Позната дефиниција проф. Капотортија предвиђа да се израз „мањина“ односи на „групу“, *бројчано мању од остатка становништва државе, која је у недоминантном положају, а чији чланови – држављани те државе – имају етничке, верске или језичке карактеристике другачије од остатка становништва и исказују, макар и имплицитно, осећај солидарности који је усмерен на очување своје културе, традиције, вере или језика*.²⁶

²³ Ј. Андраши, Б. Бакотић, Б. Вукас, Међународно право 1, 1998, стр. 328.

²⁴ Што потврђује пример Француске, која је приликом ратификације Међународног пакта о грађанским и политичким правима истакла да се примена члана 27 не односи на Француску јер у њој не постоје етничке, верске или језичке мањине.

²⁵ В. Ђ. Деган, Међународно право, 2000, стр. 530.

²⁶ *“A group numerically inferior to the rest of the population of a State, in non-dominant position, whose members – being nationals of the State – possess ethnic, religious or linguistic characteristics different from those of the population and sow, if only implicitly, a sense of solidarity, directed towards preserving their culture, traditions, religion or language”* (UN doc E/CN 4/Sub/2/384). Треба указати на то да су у литератури чести погрешни преводи дефиниције проф. Капотортија, који најчешће изостављају алтернативну свезу „или“ при навођењу карактеристика које група има и свде је на кумулативну свезу „и“, тако да се стиче (погрешан) утисак да је Капоторти сматрао да једна група, да би била мањина, мора да има и етничке и језичке и верске карактеристике различите од већинског становништва (видети даљи текст).

Да би се државама помогло у спровођењу члана 27 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, под окриљем Уједињених нација, по његовом ступању на снагу, 1978, започела је израда документа у којем би се јасније изложила начела међународног права о мањинским правима. Генерална скупштина Уједињених нација својом Резолуцијом број 47/135 од 18. децембра 1992. усвојила је Декларацију о правима припадника националних, етничких, верских или језичких мањина. Декларација није правно обавезујући акт и не садржи одређење националне мањине, али у члану 1, став1 предвиђа да *државе штите егзистенцију и национални или етнички, културни, верски и језички идентитет мањина на њиховим територијама и подстичу услове за унапређење тог идентитета*. Дакле, Декларација полази од обавезе држава да штите егзистенцију мањина, али иде и даље од тога предвиђајући да државе треба да стварају услове за унапређење тог идентитета. Пажљивијим сагледавањем изложених одредаба, али и самог назива појединих међународних аката, може да се уочи да се у актима усвојеним, или припремљеним под окриљем УН, користе различити појмови – Пакт говори о етничким, верским или језичким мањинама, дефиниција проф. Капотортија посвећена је појму „мањина“, док Декларација додаје и појам националне мањине. Према Коментару Радне групе за мањине, увођење појма „националне мањине“ у Декларацију не значи проширење обима њене примене ван група које су већ споменуте у Пакту, уз истицање да је „тешко да било која национална мањина, како год она била дефинисана, није такође и етничка или језичка мањина“.²⁷ Приметно је међутим да таква идентификација није наведена и у погледу религиозне мањине, иако се истиче да се „ипак у појединим случајевима религија и етницитет подударају“.²⁸ Међутим, иако се у свим изложеним одредбама међународних аката спомиње религија као једно од обележја које мањину разликује од већине становништва, поједини аутори, на основу анализе праксе међународних институција под окриљем УН, у првом реду Комитет за људска права, стоје на становишту да су, и поред чињенице да су изричито признате за једну од три категорије мањина, религиозне мањине у великој мери искључене из заштите и разматрања у оквиру мањинских права и да се, у случају да се суочавају са дискриминацијом или прогоном, такве појаве често подводе под слободу савести и вероисповести, а не и под нарушавање мањинских права.²⁹

За разлику од концепта усвојеног под окриљем УН, регионални европски инструменти о мањинским правима садрже само концепт националне мањине. За сагледавање међународно-правног одређења националне мањине од значаја су и решења која садрже два међународна уговора усвојена под окриљем Савета Европе. Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Савета Европе, први међународни мултилатерални уговор који је у целини посвећен заштити националних мањина, не садржи дефиницију националне мањине, али у члану 3 гарантује право сваког припадника националне мањине да слободно бира да се према њему опходе или не опходе као таквом. У мишљењу уз члан 3 Оквирне конвенције истиче се да та одредба препушта сваком таквом лицу да одлучи да ли жели или не да се подведе под заштиту која проистиче из принципа Оквирне конвенције, али и да тај став *не подразумева право појединца да једноставно одлучи да припада некој мањини*. Субјективни избор појединца неодвојиво је повезан са објективним критеријумима релевантним за његов идентитет. У члану 1 Европске повеље о регионалним или мањинским језицима, усвојене под окриљем Савета Европе 5. новембра 1992, садржана је дефиниција појма „регионални или мањински језици“, којима се

²⁷ Commentary of The Working Group on Minorities to The United Nations Declaration on The Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities par. 6 - E/CN.4/Sub.2/AC.5/2005/2.

²⁸ Исто, параграф 43.

²⁹ N. Ghanae, Are Religious Minorities Really Minorities, Oxford Journal of Law and Religion, (2012), p. 4,5.

за потребе Повеље означавају језици који су *традиционално у употреби на одређеној територији једне државе од стране држављана те државе који чине бројчано мању групу од остатка становништва те државе и који су различити од званичног језика те државе, што не укључује дијалекте званичног језика те државе или језике радника миграната*. Из тог одређења следи да мањину чини група држављана државе, бројчано мања од остатка становништва, која има свој језик који се традиционално употребљава.

Одређени билатерални споразуми о заштити националних мањина не садрже дефиницију националне мањине, али, у складу са Оквирном конвенцијом, предвиђају да је припадност националној мањини слободан лични избор појединца и да припадници националних мањина имају право, како појединачно тако и у заједници са другим члановима своје групе, да слободно изражавају, чувају и развијају свој етнички, културни, језички и верски идентитет.³⁰ На сличним се основама заснивају и поједине препоруке и акти тзв. меког права. Инструмент Централноевропске иницијативе за заштиту мањина из 1994, иако није правно обавезујући акт, садржи дефиницију националне мањине под којом се, за потребе тог инструмента, *означава група која је по броју мања од осталог дела становништва неке државе, чији припадници, иако држављани те државе, имају етничке, верске или језичке особине различите од оног осталог дела становништва и који се руководе својом жељом да заштите сопствену културу, традиције, веру и језик*. Према Међународним препорукама за спровођење пописа око 2010, етничитет се заснива на заједничком разумевању историје и порекла етничке групе или заједнице, као и на нарочитим културним карактеристикама – језику и/или религији и/или специфичним обичајима и начинима живота.³¹

Да ли се на основу изложених одредаба и предложених одређења, без постојања међународноправно обавезујуће дефиниције, могу одредити извесни критеријуми који могу да послуже за утврђивање постојања националне мањине и да ли су државе искључиви носиоци права на утврђивање постојања националне мањине? У свеобухватним савременим студијама у домаћој правној науци које не разматрају само међународноправно гледиште, већ у обзир узимају и различите политичко-теоријске приступе, истиче се да је немогуће рачунати с једном концизном општеприхватљивом дефиницијом нације и националне мањине и да се треба задржати на оквирним дефиницијама, од којих посебну пажњу завређују оне које културу стављају у средиште одређења сваке нације (како Ренан истиче, „заједничко поседовање богатог завештања прошлости“ и „актуелна сагласност, воља да се вреднује наслеђе које је заједнички примљено“), уз узимање у обзир додатних, објективних критеријума идентификовања, од којих језик има посебан значај.³² У теорији међународног јавног права истиче се да се на основу прегледа може доћи до неколико битних елемената појма националне мањине у које се сврставају држављанство, односно искључивање избеглица и радника миграната из појма националне мањине, недоминантан положај и довољна бројност, јер је нереално очекивати да се посебна права признају оним групама чији удео у укупном

³⁰ Нпр. Споразум између Србије и Црне Горе и Републике Мађарске о заштити права мађарске националне мањине која живи у Србији и Црној Гори и српске националне мањине која живи у Републици Мађарској („Службени лист СЦГ“ – Међународни уговори, број 14/2004) и Споразум између Савезне владе СР Југославије и Владе Румуније о сарадњи у области заштите националних мањина („Службени лист СЦГ“ – Међународни уговори, број 14/2004).

³¹ Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing, UNECE/Eurostat, 2006, p. 95, par. 419.

³² М. Јовановић, Колективна права у мултикултурним заједницама, 2004, стр. 49.

броју становништва није довољно репрезентативан.³³ Уз изложене критеријуме, треба додати и дуготрајну, традиционалну настањеност, што не мора увек да буде подведено под критеријум држављанства. Испуњавање изложених критеријума јесте нужно, али није од суштинског значаја за постојање мањине. Из свих наведених одредаба и предложених дефиниција проистиче да се мањине разликују од већине према свом пореклу, језику, вери, култури, традицији, тако да се поставља питање односа између више наведених основа различитости и утврђивање постојања основа различитости и испуњености осталих критеријума од значаја за постојање националне мањине.

У понуђеним дефиницијама, или одредбама, национална мањина је одређена уз помоћ објективних и субјективних услова који *морају да буду кумулативно испуњени* да би се једна група држављана сматрала националном мањином. У теорији међународног јавног права истиче се да новија међународноправна пракса узима субјективне елементе као основу за оцену припадности мањинској групи, али их допуњава објективним елементима јер припадност мањини не мора произаћи из објективних околности (нпр. припадности породици), већ може бити и ствар васпитања, односно субјективног осећаја, али, с друге стране, и субјективни елементи могу бити злоупотребљени, тако да једино комбинација ових двају елемената пружа солидан основ за оцену припадности једној мањини.³⁴ У изложеним одређењима националне мањине посебну пажњу завређује део који предвиђа да је национална мањина група држављана *чији се припадници одликују бригом да заједно одржавају свој идентитет, односно исказују, макар и имплицитно, осећај солидарности који је усмерен на очување своје културе, традиције, вере и језика, или се руководе својом жељом да заштите сопствену културу, традиције, веру и језик*. Изложени субјективни услов треба тумачити тако да се нека група држављана, иако поседује обележја по којима се разликује од већине становништва, не може сматрати националном мањином уколико се њени припадници не одликују бригом да заједно одржавају свој заједнички идентитет, укључујући културу, традицију, језик или религију. Такво схватање проистиче и из слободе изражавања националног идентитета и слободе мисли, савести и вероисповести која је гарантована у низу међународних уговора о људским правима и у уставима демократских држава.

Субјективни избор појединца неодвојиво је повезан са објективним критеријумима релевантним за његов идентитет, што се потврђује и у Мишљењу уз члан 3 Оквирне конвенције за заштиту националних мањина Савета Европе. Ипак, објективни критеријум припадности националној мањини, односно постојања националне мањине *састоји се од неколико алтернативно постављених услова* који у понуђеним дефиницијама, односно одредбама нису уједначено постављени и у њих спадају традиција, култура, језик, вера, етничко порекло итд. Алтернативно предвиђање објективних критеријума значи да испуњавање *свих* објективних критеријума није нужно за постојање одређене националне мањине, баш као што ни сваки од критеријума, сам по себи, односно сам за себе, не мора да буде довољан за постојање националне мањине. У коментару члана 5 Оквирне конвенције за заштиту националних мањина СЕ јасно се истиче да националну мањину не чини свака од различитости наведених у том члану Конвенције (вера, језик, традиција и културно наслеђе).³⁵ Другим речима, да би једна група држављана била национална мањина не значи нужно и да се од већинског становништва, али и од других националних мањина, мора разликовати и према језику, и према вери, и према

³³ Б. Јанковић, З. Радивојевић, Међународно јавно право, 2005, стр. 244; В. Димитријевић, О. Рачић, В. Ђерић, Т. Папић, В. Петровић, С. Обрадовић, Основи међународног јавног права, 2005, стр. 174.

³⁴ С. Аврамов, М. Крећа, Међународно јавно право, 2003, стр. 337.

³⁵ G. Gilbert, Article 5, The Rights of Minorities in Europe, A Commentary on The European Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2006, p. 155.

традицији, и према култури, и према објективном етничком пореклу итд. Дакле, то што је једна група држављана посебна национална мањина, не значи нужно и да се од већинског становништва, али и од других националних мањина, разликује према свим објективним критеријумима. Управо због тога, *чини се да и објективни критеријуми постојања националне мањине мора да буду сагледани у контексту субјективног осећања њених припадника*. Штавише, неке од тих критеријума, иако су *prima facie* објективни, тешко је објективно утврдити, а да то не буде намећање одређене самобитности од стране ауторитета који потичу из корпуса изван националне мањине. Разуме се да самоидентификацију не треба апсолутизовати, јер логичну консеквенцу апсолутизовања права на самоидентификацију може да представља злоупотреба права, али се намеће питање који субјекти треба да цене постојање објективних критеријума постојања националне мањине, а да при том не намећу одређене самобитности лицима којих се то питање тиче. У савременом међународном јавном праву и пракси међународних односа, као и у појединим упоредним законским решењима, јасно је да државе, у појединим случајевима, самостално негирају постојање мањина, или одређују постојање појединих мањина посредством њиховог таксативног навођења или вођења посебних уставних и управних поступака признања, или самостално негирају постојање појединих алтернативно постављених објективних критеријума за њихово постојање.³⁶ Ипак, чини се да државе нису једини и суверени арбитри у питањима националне самобитности, нарочито у случајевима када поједине групе њихових држављана имају субјективни осећај да се од већинског становништва разликују према критеријумима који су од значаја за постојање националне мањине. Другим речима, треба стати на становиште да *државе не смеју да негирају и да треба да прихвате самобитност националних мањина у случају да припадници појединих група који су њихови држављани имају субјективни осећај националне самобитности чије се постојање не може унапред, у доброј вери, на основу објективних показатеља и за све алтернативно постављене објективне критеријуме идентификације, искључити од стране заинтересоване државе и надлежних међународних органа, у случају да им се обрете заинтересовани припадници групе*.

3.2. Одређење националне мањине у праву Републике Србије

Правна заштита националних мањина у унутрашњем праву намеће питање да ли је неопходно изричито одредити мањине које такву заштиту уживају? Упоредна решења (уз изузетак Србије) углавном указују на тенденцију изричитог уставног, или законског навођења мањина, са евентуалним остављањем могућности да и друге групе добију статус мањине. Навођење мањина у актима унутрашњег права отвара, с друге стране, питање да ли је такав приступ у свему у складу са самоидентификацијом појединца и самоодређењем групе, које и треба да буде у основи мањинске заштите.³⁷

³⁶ Примера ради, видети декларацију Француске уз члан 27 Међународног пакта о грађанским и политичким правима или одредбе Европске повеље о регионалним или мањинским језицима које препуштају државама да суверено одлуче на које ће се мањинске језике односити мере које су преузеле из Повеље.

³⁷ Најчешће је реч о изричитом уставном или законском одређењу националне мањине. Мађарска је пример државе у којој је законом одређен појам националних мањина. Мађарски Закон о правима националних и етничких заједница, донесен 1993, одредио је појам националне мањине, али је, ради избегавања сваке забуне, истовремено утврдио и које се групе сматрају националним мањинама. Занимљиво је да је Закон предвиђао да декларисање одређене припадности не искључује могућност двоструке, односно вишеструке етничке припадности и да је утврдио поступак признавања статуса мањине и другим групама које нису биле наведене – више у Б. Кривокапић, Заштита мањина у међународном и упоредном праву, Заштита мањина у националним порецима држава, књ. 3, Београд, 2004, стр. 109–133.

Устав Републике Србије из 2006. не садржи одређење националне мањине. У Преамбули Устава истиче се да грађани Србије доносе Устав, полазећи, између осталог, од државне традиције српског народа и *равноправности свих грађана и етничких заједница у Србији*. У Другом делу Устава, који је посвећен људским и мањинским правима и слободама, садржане су одредбе о правима припадника националних мањина. Уставотворац је у неколико одредаба које су посвећене мањинским правима упутио на законско уређивање начина остваривања мањинских права, али ни у једној одредби Устава нема изричитог упућивања да ће се законом регулисати појам националне мањине. Ипак, у појединим одредбама имплицитно је садржано упућивање на законско одређење националне мањине које се појављује као претходно питање остваривања мањинских права зајамчених Уставом. Тако се, примера ради, чланом 75, став 3 Устава Републике Србије, предвиђа да припадници националних мањина могу изабрати своје националне савете ради остваривања права на самоуправу у култури, образовању, обавештавању и службеној употреби језика и писма, *у складу са законом*. Будући да законско регулисање избора националних савета подразумева претходно утврђивање ко има права да изабере свој национални савет, јасно је да закон треба да одреди ко се сматра националном мањином, што може да подразумева и дефинисање појма националне мањине.

У Републици Србији појам националне мањине одређен је ЗЗПСНМ. Према члану 2, став 1 овог закона, националном мањином у правном поретку може се сматрати *свака група држављана која је по бројности довољно репрезентативна, иако представља мањину, која припада некој од група становништва које су у дуготрајној и чврстој вези са територијом државе, која поседује обележја као што су језик, култура, национална или етничка припадност, порекло или вероисповест по којима се разликује од већине становништва и чији се припадници одликују бригом да заједно одржавају свој заједнички идентитет, укључујући културу, традицију језик или религију*. Законско одређење националне мањине у Републици Србији садржи неколико основних елемената.

Најпре, законодавац је стао на становиште да једну групу, да би била национална мањина, морају да сачињавају домаћи држављани, што значи да се из мањинске заштите у Републици Србији искључују групе радника миграната и привремено насељена лица, избеглице и лица без држављанства.

Други елемент у дефиницији националне мањине је довољна репрезентативност, заправо респектабилна бројност. Законодавац је пропустио да одреди било какве егзактне нумеричке критеријуме, али је неспорно да је његова намера била да из одређења националне мањине искључи групе које најбоље описује један стари израз из домаће антропогеографске науке – „егзотичне оазе становништва“. У ретким научним радовима посвећеним том питању истиче се да одлука нашег законодавца да постави захтев „довољне репрезентативности“ уместо таксативног навођења свих заједница које се према овом закону квалификују за статус националних мањина (изузев Рома, који се изричито наводе као национална мањина у члану 4 Закона), или одређивања неке процентуално доње границе учешћа у укупном броју становника, може сматрати исправном и оправданом све дотле док то у пракси не буде значило наметање претерано високих критеријума за признање правно релевантног мањинског статуса.³⁸ Будући да законодавац није одредио било какве егзактне нумеричке критеријуме за постојање националне мањине, јасно је и да резултати пописа становништва у погледу броја лица која имају одређену националну припадност, без изричитог законског упоришта, не могу бити искључиво релевантни за признавање статуса националне мањине у Републици Србији, али да јесу

³⁸ М. Јовановић, н. д., стр. 271.

показатељ бројности заједница које такав статус желе да остваре. Ипак, у појединим уставним одредбама упућује се на састав становништва, док су у појединим законима, па и подзаконским актима, који регулишу поједине области друштвеног живота у којима су загарантована мањинска права, садржани нумерички критеријуми као услов остваривања мањинских права (видети даљи текст).

Следећи елемент у законском одређењу националне мањине је дуготрајна и чврста веза групе са територијом државе. Последица таквог законског одређења је да се националним мањинама не могу сматрати групе које се од већинског, српског становништва у Републици Србији разликују према језику, култури, националној или етничкој припадности, пореклу или вероисповести, а чији су припадници недавно стекли држављанство Републике Србије.

Објективни критеријуми идентификације националне мањине су у домаћој законској дефиницији мањине означени појмом „обележја“, у која законодавац сврстава језик, културу, националну или етничку припадност, порекло или вероисповест. У вези с тим елементом законског одређења националне мањине треба истаћи две важне напомене. Најпре, законодавац не само да, у односу на међународне акте, шири палету обележја по којима се националне мањине разликују од већине (уврштавајући у њих изричито културу и порекло) већ изложена обележја наводи *exempli causa*, тако да се може стати на становиште да листа обележја по којима се нека група држављана може разликовати од већинског, српског становништва није у Закону исцрпљена и могла би у пракси да буде проширена етнонимима, посебном традицијом (тим пре јер се она наводи код субјективног елемента) итд.³⁹ Обележја која Закон наводи као могуће основе разликовања између група којима треба признати статус националне мањине и већинског, српског народа алтернативно су постављена, тако да је за постојање националне мањине у Републици Србији довољно да се група држављана макар по једном обележју може разликовати од већинског српског народа и других националних мањина, уз услов да испуњава и остале елементе законске дефиниције националне мањине, у првом реду елементе субјективне природе.

У изложеном законском одређењу националне мањине посебну пажњу завређује субјективни критеријум одређења, односно део који предвиђа да је национална мањина група држављана *чији се припадници одликују бригом да заједно одржавају свој заједнички идентитет, укључујући културу, традицију, језик или религију*. Изложено законско одређење треба тумачити тако да се нека група држављана, иако је по бројности довољно репрезентативна и поседује обележја по којима се разликује од већине становништва, не може сматрати националном мањином уколико се њени припадници не одликују бригом да заједно одржавају свој заједнички идентитет, укључујући културу, традицију, језик или религију. Такво схватање проистиче и из уставне слободе изражавања националног идентитета (члан 47 Устава), односно из права сваког припадника националне мањине да слободно бира да се према њему опходе или не опходе као таквом (члан 3 Оквирне конвенције за заштиту националних мањина). Самоодређењу националне мањине законодавац придаје посебан значај, што је уочљиво и из законског одређења према коме припадници мањине треба *заједно* да одржавају свој *заједнички идентитет*, тако да се у субјективном критеријуму за одређивање националне мањине из законске дефиниције заправо могу открити два субјективна елемента – најпре заједничка свест о сопственом идентитету, који може да почива на култури, традицији, језику или вери

³⁹ Видети о томе и у раду В. Ђурић, Проблеми правног одређивања националне мањине и остваривања мањинских права – пример буњевачке националне мањине у Републици Србији у Зборнику радова са симпозијума „О Буњевцима“, Национални савет буњевачке националне мањине и САНУ, Нови Сад, 2007, стр. 167–187.

(који су алтернативно постављени!!), а затим и заједничка брига за очување, односно одржавање тог идентитета. У ставу 2 истог члана Закона доследно се развија концепт самоодређења посредством одредбе према којој ће се националном мањином, у смислу Закона, сматрати све групе које се називају или одређују као народи, националне и етничке заједнице, националне и етничке групе, националности и народности, а испуњавају услове из става 1 овог члана.

Имајући у виду да Закон прописује *одржавање* заједничког идентитета, може се поставити питање да ли је законодавац имао у виду само постојеће идентитете, идентитете који су постојали у доба доношења Закона, или је законско одређење довољно широко постављено да може да одговори друштвеним потребама признања васпостављања идентитета, или чак, у правном смислу, конституисања нових мањинских идентитета? Чини се да се на основу индивидуалне слободе изражавања националне припадности мора уважити став да се заједничка брига за одржавањем заједничког идентитета може односити и на одржавање новостворених или обновљених националних идентитета, докле год није *prima facie* јасно да се, у доброј вери, на основу објективних критеријума (нпр. дуготрајне и чврсте везе са територијом), мора искључити постојање мањинског *националног* идентитета (нпр. случај Индијанаца у Републици Србији, или изједначавање регионалног и националног идентитета). У том смислу, имајући у виду слободу изражавања националне припадности и чињеницу да се попис обавља у једном периоду, јасно је да резултати пописа становништва у погледу националног састава и броја припадника појединих националних група не значе по себи и порицање могућности да међу становништвом Србије постоје и неки други национални идентитети. Изложено резонување, према коме се заједничка брига за одржавањем заједничког идентитета може односити и на одржавање новостворених или обновљених националних идентитета, докле год није *prima facie* јасно да се, у доброј вери, на основу објективних критеријума, мора искључити постојање мањинског *националног* идентитета, води још једном закључку. Наиме, на основу таквог резонувања, јасно је да се субјективни критеријум одређења националне мањине, односно брига припадника мањине да заједно одржавају свој заједнички идентитет, не може свести на пуко остваривање слободе удруживања, односно да је квалитативно превазилази и очигледно се везује за посебне области друштвеног живота које су од значаја за идентитет националних мањина. У том смислу, за свестрано разматрање законског одређења националне мањине у Републици Србији значајно је да се размотри у којим областима друштвеног живота је неопходно да се испољи брига припадника мањине да заједно одржавају свој заједнички идентитет и да ли законско одређење националне мањине садржано у Закону о заштити права и слобода националних мањина има значаја и утицаја на питање постојања националне мањине као претходног питања у контексту примене појединих одредаба других системских закона којима се регулишу поједине области друштвеног живота од значаја за идентитет националних мањина и обрнуто, да ли испољавање бриге да се очува заједнички идентитет које се врши у складу са одредбама посебних закона има утицаја на признање статуса националне мањине.

Брига припадника националне мањине да заједно одржавају свој заједнички идентитет може да буде испољена на различите начине и у различитим областима друштвеног живота. У сфери културе, образовања, информисања и службене употребе језика и писма, брига припадника мањина да заједно одржавају свој заједнички идентитет изражава се кроз процес избора националних савета националних мањина који су према одредбама Устава Републике Србије, ЗЗПСНМ и ЗНСНМ, тела која представљају националне мањине као колективитете у тим областима друштвеног живота, односно која су носиоци културне аутономије у тим областима друштвеног живота. Чланом 75, став 3 Устава прописано је да припадници националних мањина могу изабрати своје националне савете, у складу са

законом, ради остварења права на самоуправу у култури, образовању, обавештавању и службеној употреби језика и писма.

На основу одредаба ЗЗПСНМ и ЗНСНМ, до сада су своје националне савете изабрали припадници албанске, ашкалијске, бошњачке, бугарске, буњевачке, влашке, македонске, мађарске, немачке, словачке, словеначке, хрватске, украјинске, румунске, русинске, ромске, чешке, грчке, египатске националне мањине. Председници националних савета националних мањина чланови су Савета за националне мањине. Имајући у виду да су припадници јеврејске заједнице традиционално организовани у форми Савеза јеврејских општина, који се формира по истоветним начелима као и национални савети националних мањина, чланом 134 ЗНСНМ предвиђено је да Извршни одбор Савеза врши функције националног савета, а председник Савеза јеврејских општина је члан Савета Републике Србије за националне мањине. У контексту правног одређења појма националне мањине, примене тог одређења и испољавања колективног националног идентитета, од посебног значаја су одредбе о начину на који припадници националних мањина могу да изаберу своје националне савете, али и питање шта уколико је реч о групама које немају образовање на свом језику (у оквиру школског система Републике Србије), чији језик није у службеној употреби, које немају обавештавање на свом језику, или уколико је постојање њихове посебне културе под знаком питања. Важно је посебно истаћи да у правном поретку Републике Србије *нема прописа који би поименице одређивао националне мањине, нити посебног поступка, а самим тим ни надлежног органа који би у оквиру тог посебног поступка званично признавао једној групацији статус националне мањине*, што је последица посебног значаја који законодавац придаје самоодређењу националне мањине. Отворено је питање, међутим, да ли такав нормативни оквир може да резултира различитим одлукама у погледу самобитности појединих група становништва које су од стране различитих органа донесене у различитим контекстима, нарочито имајући у виду да брига припадника националних мањина да заједно одржавају свој заједнички идентитет може да буде испољена у различитим областима друштвеног живота, па чак и у оним областима у којима не делују национални савети.

Брига припадника националних мањина да заједно одржавају свој заједнички идентитет у областима друштвеног живота у којима не делују национални савети (култура, образовање, информисање и службена употреба језика и писма) испољава се на другачији начин и делимично је регулисана одредбама посебних закона. Примера ради, одредбама Закона о избору народних посланика предвиђено је олакшано учешће политичких странака *националних мањина* у расподели мандата. Појам политичке странке националне мањине одређен је одредбама Закона о политичким странкама, тако да се питање постојања националне мањине појављује као претходно питање у примени одредаба оба закона (видети текст о политичким странкама националних мањина). Имајући у виду изложено, може се закључити да за статус националне мањине није нужно да су припадници националне мањине изабрали своје националне савете, већ бригу да заједнички одржавају свој идентитет могу да испоље и на другачији начин и у другим областима друштвеног живота (нпр. формирањем политичке странке), али чињеница да су припадници једне националне мањине изабрали свој национални савет несумњиво, на основу одредаба Устава, ЗЗПСНМ и ЗНСНМ, значи да се та група држављана мора сматрати националном мањином, чак и онда када је реч о групи која не може остваривати самоуправу у све четири области у којима делују национални савети. Разуме се да се национална посебност и статус националне мањине група које су изабрале своје националне савете не сме доводити у питање чак ни онда када њихови национални савети не делују ни у једној од наведених области, али то несумњиво упућује на потребу преиспитивања сврсисходности појединих законских решења у вези са избором националних савета.

Посебно питање у вези са одређењем националне мањине у ЗЗПСНМ је да ли је такво одређење у складу са међународним стандардима, иако, као што је истакнуто, у међународном праву нема обавезујуће дефиниције националне мањине. Саветодавни комитет Савета Европе, који помаже Комитету министара Савета Европе у процесу надгледања спровођења Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, који чине признати и непристрасни ауторитети у области заштите националних мањина, у одељку 23 свог Мишљења о спровођењу Оквирне конвенције у оквиру првог циклуса мониторинга СЦГ – *сматра позитивним чињеницу да ова дефиниција покрива велики број група... укључујући и оне које су бројчано мале.*⁴⁰

4. Мањинска права и национални састав становништва

Питање одређења појма националне мањине и постојања одређених група становништва које, у складу с тим одређењем, имају мањински статус – појављује се као услов уживања многих уставом зајамчених мањинских права и као претходно питање у примени одредаба закона којима је регулисан начин остваривања тих права. Такође, као што је истакнуто, у појединим уставним одредбама, упућује се на састав становништва, док су у појединим одредбама међународних уговора и домаћих закона, па и подзаконских аката, који регулишу различите области друштвеног живота у којима су загарантована мањинска права, изричито садржани нумерички критеријуми, или је упућено на одговарајућу заступљеност припадника мањина, као услов остваривања мањинских права, што збирним резултатима пописа становништва даје посебан значај. Реч је о неколико различитих области друштвеног живота – учешћу у јавним пословима, образовању, службеној употреби језика и писма.

Пре разматрања употребљивости и значаја резултата пописа становништва у контексту остваривања мањинских права у наведеним областима друштвеног живота, треба учинити једну важну напомену. Будући да у појединим одредбама упућује на састав становништва као услов уживања одређених мањинских права, Устав заштити националног састава придаје посебан значај. У том смислу, пажњу посебно завређује став 3, члан 78, који забрањује предузимање мера које би проузроковале вештачко мењање националног састава становништва на подручјима на којима припадници националних мањина живе традиционално и у значајном броју. Изложена одредба Устава шири мањинску заштиту путем заштите постојећег националног састава становништва, суштински бранећи свако мењање односа становништва. Будући да уставни израз *вештачко* мењање националног састава није довољно јасан, чини се да Устав забрањује не само планско већ и свако друго мењање односа у националном саставу становништва које није последица природног прираштаја, или добровољних миграција. У том смислу, треба истаћи да Устав надмашује одредбу члана 22 Закона о заштити права и слобода националних мањина, која брани мере које мењају однос становништва у областима насељеним националним мањинама, али само оне мере које „отежавају уживање и остваривање права припадника националних мањина“.

4.1. Учешће у јавним пословима

Оквирна конвенција за заштиту националних мањина СЕ није пропустила да у склоп мањинске заштите уврсти и ефективно учешће националних мањина у јавним пословима. Према члану 15 Оквирне конвенције, *стране уговорнице имају обавезу да створе услове потребне за делотворно*

⁴⁰ ACFC/OP/I/(2003)08 од 27. 11. 2003.

учешће припадника националних мањина у културном, друштвеном и економском животу и јавним пословима, посебно оним који се на њих односе.

Низом одредаба Устав Републике Србије предвиђа решења којима се обезбеђује равноправност припадника националних мањина у вођењу јавних послова, односно којима се олакшава учешће припадника националних мањина у јавним пословима. У појединим одредбама упућује се на национални састав становништва.

Учешће грађана, па тиме и припадника националних мањина у политичком животу земље и формирању политичке воље, загарантовано је уставним одредбама о изборном праву и слободи удруживања. Сходно члану 52, став 1 и 2 Устава Републике Србије, сваки пунолетан, пословно способан држављанин Србије има право да бира и да буде биран. Изборно право је опште и једнако, избори су слободни и непосредни, а гласање је тајно и лично.

Осим одредаба о носиоцу суверености и изборном праву, које се односе и на припаднике мањина као грађане Републике Србије, Устав је у члану 77, став 1, изричито предвидео да припадници националних мањина имају, под истим условима као остали грађани, право да учествују у управљању јавним пословима и да ступају на јавне функције. Штавише, у ставу 2 истог члана Устава, предвиђено је да се при запошљавању у државним органима, јавним службама, органима аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе *води рачуна о националном саставу становништва и одговарајућој заступљености припадника националних мањина*. Осим општих одредаба, Устав садржи и посебна решења која стварају услове за ефикасно учешће припадника мањина у појединим видовима друштвеног живота и јавних послова.

Устав Републике Србије садржи посебне одредбе којима се ствара правни основ за учешће припадника националних мањина у представничким телима на свим нивоима организовања јавне власти. Према члану 100, став 2 Устава, у Народној скупштини Републике Србије, као највишем представничком телу и носиоцу уставотворне и законодавне власти, обезбеђује се равноправност и заступљеност представника националних мањина. Устав предвиђа у члану 180, став 4 да се у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе *у којима живи становништво мешовитог националног састава омогућује сразмерна заступљеност националних мањина у скупштинама, у складу са законом*.

Пре него што се размотри како је законски уређен начин остваривања изложених уставних одредаба и да ли резултати пописа становништва у погледу националне припадности могу да буду правно релевантни за вођење рачуна о националном саставу становништва и заступљености припадника националних мањина, треба истаћи да изложене одредбе члана 77 и 180 Устава, намећу извесна питања. Најпре, поставља се питање да ли се под уставним одређењем о *одговарајућој заступљености* при запошљавању у државним органима, јавним службама и органима покрајине и локалне самоуправе може сматрати сразмерна заступљеност? Судаћи према члану 180 Устава који предвиђа сразмерну заступљеност националних мањина у покрајинским и локалним скупштинама, чини се да Устав разликује сразмерну и одговарајућу заступљеност у том смислу што сразмерну заступљеност везује за покрајинска и локална представничка тела, док одговарајућу заступљеност утврђује као вредност о којој треба водити рачуна при запошљавању.⁴¹

⁴¹ В. Ђурић, Избори и делотворно учешће националних мањина у јавним пословима, у: О. Николић, В. Ђурић (ур.), Избори у домаћем и страном праву, Београд, 2012, стр. 139.

4.1.1. Национални састав и запошљавање у државним органима, јавним службама, органима аутономне покрајине и јединицама локалне самоуправе

Уставну одредбу према којој се при запошљавању у државним органима, јавним службама, органима аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе *води рачуна о националном саставу становништва и одговарајућој заступљености припадника националних мањина* – разрађује више закона.

Чланом 22 ЗЗПСНМ предвиђено је да се приликом запошљавања у јавним службама, укључујући и полицију, *води рачуна о националном саставу становништва, одговарајућој заступљености и о познавању језика који се говори на подручју органа или службе*. На основу језичког тумачења и системским тумачењем у постојећем правном оквиру, изложена одредба Закона, посебно у делу којим је предвиђена *одговарајућа* заступљеност, значи да *национална припадност није једини критеријум* приликом избора међу више кандидата и да не намеће обавезу приоритетног запошљавања, већ вођења рачуна које подразумева да конкурсна комисија, односно руководилац, не сме да искључује пријем кандидата из реда националних мањина приликом већег броја конкурса, односно већег броја кандидата који се бирају, односно да критеријуму националне припадности *мора да дају посебну важност, нарочито у контексту састава становништва* који, разуме се, може да буде сагледан на основу резултата пописа становништва.

Према чл. 9, став 3 Закона о државним службеницима, при запошљавању у државне органе води се рачуна, између осталог, и о томе да национални састав одслика у највећој могућој мери структуру становништва. Дакле, према одредбама Закона о државним службеницима, уставни налог вођења рачуна о националном саставу становништва и одговарајућој заступљености припадника националних мањина представља обавезу да национални састав при запошљавању у државне органе *у највећој могућој мери одсликава структуру становништва*. Закон не прецизира ништа о обиму те структуре, тако да се може стати на становиште да је реч о *структури целокупног становништва Републике*, за шта су свакако релевантни резултати пописа становништва. Законски израз „у највећој могућој мери“ не значи и сразмерну заступљеност припадника мањина међу државним службеницима у органима државне власти, већ подразумева обавезу да, у зависности од резултата успеха кандидата, надлежни *настоје* да се структура *свих запослених у свим органима* што је могуће више приближи националној структури целокупног становништва. При таквом тумачењу изложене законске одредбе, посебно се поставља питање на основу чега ће се утврђивати постојећа национална структура запослених међу државним службеницима? Обавеза прикупљања података о постојећем националном саставу запослених државних службеника не постоји, нити би, с обзиром на уставну слободу националног изјашњавања, уопште могла да буде уведена. На основу резултата пописа становништва могао би се утврдити број припадника мањина који ради у јавном сектору, али такав податак не би могао да буде сматран правно релевантним у смислу налога за предузимање одређених мера корекције националне структуре запослених. С друге стране, такав податак би свакако имао извесну употребну вредност, јер би могао да буде илустративног карактера приликом сагледавања стварног стања ствари и креирања кадровске политике.

Законом о судијама,⁴² члан 46, став 2, предвиђено је да се при избору и предлагању за избор судија води рачуна о националном саставу становништва, одговарајућој заступљености припадника

⁴² „Службени гласник РС“, бр. 116/2008 и 58/2009.

националних мањина и познавању стручне правне терминологије на језику националне мањине који је у службеној употреби у суду. Изложена одредба Закона о судијама најпре намеће питање да ли се при избору и предлагању за избор судија води рачуна о националном саставу целокупног становништва Републике, или је пак реч о националном саставу становништва на подручју суда? Дилему продубљује други део одредбе према којој се при избору и предлагању за избор води рачуна о кумулативно постављеним условима *одговарајуће* заступљености припадника националних мањина и познавању стручне правне терминологије на језику националне мањине који је у службеној употреби *у суду*. Јасно је да одговарајућа заступљеност припадника националних мањина не значи и сразмерну заступљеност, али је такође несумњиво да вођење рачуна о националном саставу становништва и заступљености припадника мањина може да има смисла уколико је реч о познавању стручне терминологије на језицима који су у службеној употреби у суду, што имплицира да је у првом плану управо вођење рачуна у одговарајућој заступљености у погледу и спрам састава становништва на подручју суда, а што резултатима пописа становништва о заступљености припадника мањина на појединим подручјима даје посебан значај.

Уставну одредбу о *вођењу рачуна о националном саставу становништва и одговарајућој заступљености припадника националних мањина* при запошљавању разрађује и члан 24 Статута АП Војводине. Одредбом става 1 члана 24 Статута предвиђено је да у покрајинским органима и организацијама припадници националних заједница, заправо националних мањина, у АП Војводини треба да буду заступљени сразмерно њиховој заступљености у становништву на подручју рада покрајинских органа односно организација. У својој Одлуци о уставности Статута АП Војводине, Уставни суд је, будући да је у предлогу за оцену уставности била оспорена и изложена одредба Статута, констатовао да одредбом члана 77, став 2 Устав не гарантује сразмерну заступљеност припадника националних мањина приликом запошљавања ни у органима аутономне покрајине, али је, полазећи од тога да је чланом 79, став 2 Устава утврђено да се покрајинским прописима, на основу закона, могу установити додатна права припадника националних мањина и да је чланом 21 ЗЗПЧМ прописано да се приликом запошљавања у јавним службама, укључујући полицију, води рачуна о националном саставу становништва, одговарајућој заступљености и о познавању језика који се говори на подручју органа или службе – оценио да се могу прихватити разлози дати у одговору доносиоца Статута, да се наведена законска одредба може сматрати законским основом, да аутономна покрајина, уређујући организацију и рад својих органа и служби, као додатно право припадника националних мањина, њихову „одговарајућу“ заступљеност определи као „сразмерну“ заступљеност у покрајинским органима и службама. Остављајући по страни ову својеврсну измену смисла уставних одредаба, треба истаћи да се признавањем сразмерне заступљености отвара питање њеног карактера и обима, а самим тим и употребљивости података пописа становништва у оцењивању њене испуњености.

4.1.2. Политичка партиципација националних мањина

4.1.2.1. Политичке странке националних мањина

За политичку партиципацију националних мањина од изузетног значаја је да се размотре законска решења о оснивању политичких странака националних мањина. У Републици Србији, чланом 55, став 1 Устава, изричито је зајамчена слобода политичког удруживања, тако да је јасно да и припадници мањина имају право да оснивају политичка удружења.

Закон о политичким странкама уређује појам и оснивање политичких странака националних мањина. Према члану 3 Закона, политичка странка националне мањине у смислу тог закона је политичка странка чије је деловање, поред остваривања политичких циљева демократским обликовањем политичке воље грађана и учешћем на изборима, посебно усмерено на представљање и заступање интереса једне националне мањине и заштиту и унапређење права припадника те националне мањине у складу са уставом, законом и међународним стандардима, што је уређено оснивачким актом, програмом и статутом политичке странке. Уколико се пажљивије сагледа изложена одредба Закона о политичким странкама, утолико се јасно уочава да политичка странка националне мањине може да буде странка само **једне** националне мањине. Такође, будући да је политичка странка организација грађана, јасно је да и политичка странка националне мањине окупља **грађане**. Одатле следе две важне карактеристике – с једне стране, чланови политичке странке националне мањине не морају да буду искључиво и припадници националне мањине, док, с друге стране, чланови политичке странке националне мањине који су и припадници те мањине морају да буду грађани, заправо држављани, што је разумљива последица самог одређења појма националне мањине.

Политичку странку у Републици Србији може да оснује најмање 10000 пунолетних и пословно способних држављана Републике Србије. Закон о политичким странкама предвиђа афирмативно решење за оснивање политичке странке националне мањине. Наиме, према члану 9 Закона, политичку странку националне мањине може да оснује најмање 1000 пунолетних и пословно способних држављана Републике Србије.

У вези са законским одредбама о оснивању политичких странака намеће се неколико веома важних питања која имају велики и непосредан значај за делотворно учешће националних мањина у јавним пословима, а која су у вези и са бројношћу националне мањине и употребом статистичких података. Најпре, имајући у виду да за статус националне мањине није нужно да су припадници националне мањине изабрали свој национални савет и да бригу да заједнички одржавају свој идентитет могу да испоље и на другачији начин и у другим областима друштвеног живота, јасно је да би то могли да учине и формирањем политичке странке. С друге стране, чињеница да су припадници једне националне мањине изабрали свој национални савет несумњиво, на основу одредаба Устава и Закона о заштити права и слобода националних мањина, значи да се та група држављана мора сматрати националном мањином и да њени припадници треба да имају могућност да образују политичку странку националне мањине, уколико то желе и уколико испуне законске услове. Дакле, политичка странка националне мањине може да буде свака организација чије је деловање усмерено на представљање и заступање интереса једне националне мањине, односно групе држављана која не само да се од већинског народа разликује по обележјима која наводи Закон о заштити права и слобода националних мањина већ је и изабрала свој национални савет. Политичка странка националне мањине може да буде и свака таква организација чије је деловање усмерено на представљање и заступање интереса заједница чији припадници нису изабрали национални савет, али чије је постојање идентификовано на попису становништва Републике Србије и које испуњавају законске критеријуме за статус националне мањине, *јер такав вид организовања, кроз политичку странку, означава њихову спремност да заједнички одржавају свој идентитет, будући да политички живот заправо чине све области друштвеног живота од значаја за идентитет националне мањине*. Начелно и теоријски посматрано, ништа не стоји на путу да и држављани који деле национални идентитет чије постојање није утврђено на попису становништва оснују политичку странку националне мањине, али је отворено питање да ли би у таквим случајевима било опортуну да органи који иначе нису надлежни за проблематику људских и мањинских права, али јесу надлежни за вођење Регистра политичких

странака, или за спровођење избора, суштински учествују у својеврсном признавању статуса националне мањине групи држављана која такав статус нема, тим пре што ни надлежност за утврђивање карактера странке националне мањине у правном поретку није јасно одређена.

Наиме, према Закону о политичким странкама, у Регистар политичких странака уписује се и положај странке националне мањине. Другим речима, да ли једна политичка странка има статус политичке странке националне мањине уписује се као посебна чињеница у Регистар политичких странака. С друге стране, у Закону о избору народних посланика, постоји одредба члана 81, став 4, према којој је предвиђено да о томе да ли подносилац изборне листе има положај политичке странке националне мањине, односно коалиције странака националних мањина, одлучује Републичка изборна комисија при проглашењу изборне листе, а на предлог подносиоца листе. Одредба истоветне садржине садржана је и у члану 40, став б Закона о локалним изборима, који ту одлуку препушта изборној комисији јединице локалне самоуправе, а истоветно решење постоји и на покрајинском нивоу. Уколико се упореде одредбе релевантних закона, утолико би следио закључак да би Републичка изборна комисија била у обавези да прихвати да одређена политичка странка има положај странке националних мањина ако је као таква уписана у Регистар политичких странака. Такво резонување се *a fortiori* односи на изборну комисију локалне самоуправе, јер не би требало да се њена одлука суштински разликује од одлуке Републичке изборне комисије. С друге стране, може се поставити и питање да ли би Републичка изборна комисија такав статус могла да призна некој политичкој странци која као таква није уписана у Регистар политичких странака? Треба стати на становиште да би Републичка изборна комисија таквим признавањем заправо могла да олакша освајање мандата одређеним политичким странкама (видети даљи текст), па стога треба заступати становиште да системски квалитет правних норми налаже да Републичка изборна комисија, као политичке странке националних мањина, прихвати оне које су као такве уписане у Регистар политичких странака.⁴³

Друго питање које завређује посебну пажњу у вези са оснивањем политичких странака националних мањина је да ли законско решење према коме политичку странку националне мањине може основати најмање 1000 пунолетних и пословно способних држављана Републике Србије представља наметање претерано високих нумеричких критеријума за учешће у јавним пословима, а посредно и за признање правно релевантног мањинског статуса? Да ли је могуће оснивање политичке странке националне мањине, иако број припаднике те мањине на попису становништва не премашује 1000? Начелно посматрано, законско решење према коме политичку странку националне мањине може да оснује најмање 1000 пунолетних и пословно способних држављана није захтев који, сам по себи, онемогућава остваривање мањинских права. С друге стране, такво решење може да буде сагледано и у контексту могућности образовања националних савета. Уколико би се законска одредба према којој политичку странку националне мањине може да оснује најмање 1000 пунолетних и

⁴³ С тим питањем суочио се и Уставни суд, који је стао на становиште да, с обзиром на то да Закон о политичким странкама, према предмету свог уређивања, представља *lex specialis* у односу на Закон о избору народних посланика, као и да се приликом уписивања у Регистар политичких странака утврђује која странка има положај политичке странке националне мањине, следи да се у односу на одредбу члана 81, став 4 Закона о избору народних посланика могу применити правила *lex specialis derogat legi generali*, односно *lex posterior derogate legi priori*. Из наведеног, по оцени Уставног суда, произлази да се одлучивање Републичке изборне комисије о томе која странка има статус политичке странке националних мањина, нарочито након спровођења одредаба Закона о политичким странкама којима је, поред осталог, предвиђено да политичка странка престаје да постоји и брише се из Регистра ако у року и под условима из тог закона не поднесе пријаву за обнову уписа у Регистар, своди на констатацију чињенице да је реч о политичкој странци националне мањине, на основу увида у извод из Регистра политичких странака. – Одлука ИУ број 42/2008 од 14. априла 2011. („Службени гласник РС“, број 28/2011).

пословно способних држављана сагледала у контексту могућности избора националног савета, да ли би ситуација у којој би се евентуално нашла нека национална мањина која је изабрала свој национални савет, али која нема „своју“ политичку странку, могла да се окарактерише као својеврсно онемогућавање остваривања политичких права припадника те мањине? Чини се да би такав закључак био претерано оштар. Наиме, несумњиво је да су национални савети националних мањина *ex constitutione* представници мањина као колективитета, па мањине чији интереси нису заступљени и представљени кроз деловање посебне политичке странке националне мањине нису у свему лишене могућности да учествују у процесу доношења одлука у друштву. С друге стране, будући да је политичка странка организација *грађана слободно и добровољно удружених*, може да се стане на становиште да изостанак постојања посебне мањинске странке представља заправо изостанак слободног и добровољног политичког удруживања ради представљања и заступања интереса те мањине у политичком животу. Ипак, чини се да се на овом питању донекле прелама проблем недовољно јасно утврђеног односа између различитих модела учешћа националних мањина у јавним пословима – између модела учешћа у јавним пословима посредством националних савета националних мањина и модела олакшане политичке партиципације националних мањина чији су елементи олакшано стварање политичких странака мањина, али и олакшано учешће у представничким телима.

4.1.2.2. Избори за Народну скупштину

Законом о избору народних посланика у Народну скупштину Републике Србије предвиђен је пропорционални изборни систем и утврђено је да у расподели мандата учествују само изборне листе које су добиле најмање 5% гласова од укупног броја бирача који су гласали у изборној јединици. Према члану 43, став 1 Закона, изборна листа је утврђена када је својим потписима подржала најмање 10000 бирача. Изменама Закона о избору народних посланика 2004.⁴⁴ у домаће изборно законодавство (члан 81, став 2 Закона) уведено је решење према коме политичке странке националних мањина и коалиције политичких странака националних мањина учествују у расподели мандата и кад су добиле мање од 5% гласова од укупног броја бирача који су гласали. На тај начин, домаће законодавство се приклонило моделу тзв. „природног прага“ за странке националних мањина као једном од могућих модела омогућавања учешћа националних мањина у процесу доношења одлука, односно у јавним пословима. Изложена решења намећу неколико питања.

Прво од питања која се намећу у вези са изложеним законским решењима је зашто је законодавац укидање изборног цензуса, као меру која олакшава учешће припадника националних мањина у јавним пословима, предвидео само за политичке странке националних мањина и коалиције политичких странака националних мањина. Као што је истакнуто, према члану 100, став 2 Устава, у Народној скупштини Републике Србије, у складу са законом, обезбеђује се равноправност и заступљеност *представника националних мањина*. Чланом 40, став 1 Закона о избору народних посланика, предвиђено је да кандидате, под условима утврђеним законом, могу да предлажу, односно да подносе изборне листе, регистроване политичке странке и коалиције политичких странака, као и групе грађана. Ако се према Уставу у Народној скупштини обезбеђује равноправност и заступљеност представника националних мањина, и ако изборне листе на изборима за Народну скупштину могу да подносе не само регистроване политичке странке и њихове коалиције већ и групе грађана, основано се поставља питање зашто је законодавац из афирмативне расподеле мандата, односно из

⁴⁴ Закон о изменама и допунама Закона о избору народних посланика („Службени гласник РС“, број 18/04).

учествовања у расподели мандата и када се добије мање од 5% од укупног броја гласова бирача који су гласали, искључио *групе грађана* припадника националних мањина, нарочито ако се има у виду и чињеница постојања група које имају своје изабране националне савете, а које, према резултатима пописа становништва, не броје 1000 пунолетних и пословно способних припадника колико је потребно за оснивање политичке странке? Зар кандидати које предложио *групе грађана* припадника националних мањина и који освоје потребан број гласова не би могли да се сматрају представницима мањина? Чини се да *ratio* изложене одредбе лежи у потреби да се омогући јаче институционално истицање и везивање кандидата за представљање и заступање интереса националне мањине чији ће представници бити, а што се, по законским решењима, постиже само посредством везаности кандидата за политичку странку, или коалицију политичких странака националних мањина које у својим програмима и статутима, као један од циљева свог деловања, имају представљање и заступање интереса националне мањине. Чини се да је такво решење пре ствар законодавне политике него дискриминаторско разликовање, *a fortiori*, јер је Законом о политичким странкама предвиђено да је за оснивање политичке странке националне мањине потребно 1000 оснивача, док подршку изборној листи, укључујући и изборну листу *групе грађана*, па била она и мањинска, треба својим потписима да пружи 10 хиљ. бирача па се, сасвим основано, може резоновати да је лакше основати политичку странку националне мањине, него за изборе поднети листу *групе грађана* припадника националне мањине. Наравно, отворено је питање да ли се таквим решењем припадници националних мањина и грађани посвећени представљању и заступању интереса националних мањина пре подстичу на политичко организовање странака националних мањина, него на друге видове учешћа у политичком животу.

У вези са изложеним законским решењима стоји и питање да ли је број потписа који је потребан да би се подржала изборна листа политичке странке или коалиције политичких странака националних мањина компатибилан са духом афирмативног решења којим се олакшава њихово учешће у јавним пословима и да ли обезбеђује пуну и ефективну равноправност припадника националних мањина у поступку избора народних посланика и њихову заступљеност у Народној скупштини, нарочито у случају да је, према резултатима пописа становништва, број припадника одређене мањине мањи од 10 хиљ.?

Са овим питањем суочио се Уставни суд, коме је био поднесен предлог за оцену уставности и законитости Упутства за спровођење Закона о избору народних посланика⁴⁵, које је донела Републичка изборна комисија, а којим је било предвиђено да се приликом подношења изборне листе обавезно прилаже најмање 3000 судски оверених изјава бирача, ако изборну листу подноси политичка странка националне мањине или коалиција политичких странака националних мањина. Суд је стао на становиште да је прописивање услова за утврђивање и проглашење изборне листе националних мањина питање законодавне политике и да је, посматрано са становишта законодавца, искључење елиминаторне клаузуле у финалној етапи изборног процеса не само суштинска него и довољна мера „позитивне дискриминације“ која обезбеђује адекватну, односно равноправну заступљеност мањина у централном представничком органу власти Републике Србије. Тумачење којим се намеће обавеза законодавцу да за изборне листе мањинских заједница примени мере „позитивне дискриминације“ у свим етапама изборног процеса, резоновано је Уставни суд, „нема објективног правног упоришта нити у Уставу нити у потврђеним међународним уговорима, па ни у Оквирној конвенцији о заштити мањина

⁴⁵ „Службени гласник РС“, број 28/08.

која, поред тога, нема карактер непосредно примењивог права“. По оцени Суда, „искључење елиминаторне клаузуле и установљавање ‘природног прага’ за мањинске изборне листе довољна је гаранција пуне и ефективне равноправности припадника националних мањина, а изостајање ублажених услова за потврђивање листе националних мањина има карактер привидне законске празнине и не може се сматрати ‘стварним’ законодавним пропустом“.⁴⁶ Томе се може додати да услов да изборну листу подржи најмање 10000 бирача није сметња за политичке странке националних мањина које према резултатима пописа становништва броје мање од тог броја припадника, јер листу својим потписима треба да подрже *бирачи*, а не припадници мањине, што начелно омогућава да листу мањинске политичке странке подрже и лица која не припадају националној мањини на чије представљање и заступање интереса је посебно усмерено деловање подносиоца листе. Отворено је питање колике су реалне могућности да се у пракси то заиста и дешава, али је, с друге стране, сасвим јасно и очекивано да „природни праг“ који странке националних мањина треба да пређу на сваким изборима износи више од 10 хиљ. гласова.⁴⁷

У том смислу, будући да се у релевантним међународним телима сматра да предузете мере афирмативне акције у изборном процесу морају да буду сразмерне *стварним потребама* група и да буду усмерене ка постизању једнаких могућности, тако да афирмативна акција не сме да буде механизам који установљава привилегије, већ механизам који обезбеђује ефективна права која припадници већине већ уживају,⁴⁸ може се закључити да су изложене мере укидања изборног цензуса за које се определио домаћи законодавац заиста у складу са таквим захтевом, чак и без смањивања броја потписа који је потребан за подршку листи политичке странке националне мањине, или повезивања тог броја са резултатима пописа становништва.⁴⁹

4.1.2.3. Локални избори

Законом о локалним изборима⁵⁰ предвиђено је да на локалним изборима свакој изборној листи припада број мандата који је сразмеран броју добијених гласова и да у расподели мандата учествују изборне листе које су добиле најмање 5% гласова од укупног броја гласова бирача који су гласали. За политичке странке националних мањина и коалиције политичких странака националних мањина прописано је истоветно решење као и на изборима за Народну скупштину – оне учествују у расподели мандата и кад су добиле мање од 5% гласова од укупног броја бирача који су гласали. Такво решење,

⁴⁶ Одлука ИУ број 42/2008 од 14. априла 2011. („Службени гласник РС“, број 28/2011).

⁴⁷ Начелно посматрано, до онемогућавања олакшаног учешћа у јавним пословима при моделу „природног прага“ могло би да дође у случају да он износи мање од броја потписа који је изборним законодавством предвиђен за утврђивање изборне листе.

⁴⁸ The European Commission for Democracy Through Law, Report on Electoral Rules and Affirmative Action for National Minorities' Participation in Decision – Making Process in European Countries, adopted by the Council for Democratic Elections at its 12th meeting (Venice 10th March 2005) and the Venice Commission at its 62th Plenary Session (Venice 11-12 March 2005) on the basis of comments by Mrs. Mirjana Lazarova Trajkovska, CDL-AD (2005) 009 p. 4.

⁴⁹ Имајући у виду изложено, тешко се може прихватити резонување појединих домаћих аутора, који су иначе међу реткима који су о овом питању писали, према коме „увођењем природног прага као механизма за постизање инклузивности политичких партија националних мањина у парламентарни живот не остварује се овај циљ у потпуности“ јер се „у условима фрагментарности политичких партија националних мањина гласови њихових бирача распоређују унутар затворене групе на неколико политичких актера који сваки појединачно једва досежу до природне границе“, али, с друге стране, и да решење у изборном законодавству „одговара добро организованим политичким партијама бројних националних мањина, али занемарује политичке и друштвене интересе осталих националних заједница“ (видети Г. Башић, К. Црњански, Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији, 2006, стр. 55, 56, 58).

⁵⁰ „Службени гласник РС“, број 129/2007.

осим истоветних питања која су изложена у вези са изборима за Народну скупштину, намеће и посебно питање да ли се њиме заиста омогућава *сразмерна* заступљеност националних мањина у локалним скупштинама?

Устав у члану 180, став 4, као што је истакнуто, прописује да се у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе у којима живи становништво мешовитог националног састава омогућује сразмерна заступљеност националних мањина у скупштинама, у складу са законом. У изложеној уставној одредби није јасно утврђен смисао сразмерне заступљености, односно није јасно да ли је реч о сразмерној заступљености припадника мањина која одражава њихово учешће у укупном броју становника читаве Републике или појединих подручја, односно јединица локалне самоуправе, или пак о сразмери која одражава учешће националних мањина у укупном бирачком телу Републике, или појединих јединица, или у бирачком телу које је гласало на изборима? Чини се да би схватање према коме се сразмерна заступљеност из уставне одредбе члана 180, став 4 односи на сразмеру која одражава учешће у укупном броју становника јединице локалне самоуправе онемогућила законско уређивање ове материје. Наиме, не би било могуће законско једнообразно решење према коме би се на истоветан начин омогућило сразмерну заступљеност у свим јединицама локалне самоуправе. Сличан закључак може да се изведе и за тумачење према коме сразмерна заступљеност одражава учешће националних мањина у укупном бирачком телу Републике. У том случају могуће је резонovati да учешће националних мањина у укупном броју становника Републике и у укупном броју становника јединице локалне самоуправе није истоветно и да би стога у појединим скупштинама јединица локалне самоуправе националне мањине биле подзаступљене, док би у другима биле презаступљене. Штавише, учешће националних мањина у бирачком телу Републике, због промене тог броја у односу на попис становништва, није могуће поуздано утврдити, нити је оно релевантно на изборима у појединим јединицама локалне самоуправе. Отуда следи да се сразмерна заступљеност националних мањина може односити само на учешће националних мањина у бирачком телу које је гласало на локалним изборима и да се посредством укидања изборног цензуса од 5% таква сразмера правно омогућава, а фактички може остварити, под условом да припадници мањина гласају за политичке странке националних мањина.

У вези са изложеним законским решењима, баш као и у вези са изборима за Народну скупштину, може да се постави питање да ли је законско уређивање услова које је потребно испунити да би се подржала изборна листа политичке странке или коалиције политичких странака националних мањина компатибилно са духом афирмативног решења којим се олакшава њихово учешће у локалним представничким телима? Законом о локалним изборима, чланом 18 предвиђено је да кандидате за одборнике могу да предлажу регистроване политичке странке, коалиције регистрованих политичких странака, као и групе грађана чије изборне листе својим потписима подржи најмање 30 бирача по предлогу за сваког кандидата на изборној листи и да предлагач мора да на изборној листи има најмање једну трећину кандидата од укупног броја одборника који се бира (став 1). Ставом 2 истог члана прописано је да су у јединицама локалне самоуправе које имају мање од 20 хиљада бирача, изборне листе утврђене када их својим потписом подржи најмање 200 бирача.

Поводом више иницијатива које су пред Уставним судом покренуте за оцену уставности овог, али и других чланова Закона о локалној самоуправи, Суд је 2009. покренуо поступак оцене уставности изложених одредаба Закона. Основно питање које се у том спору разматрало, у вези са изложеним одредбама, било је да ли оне, због тога што садрже истоветна решења за припаднике националних мањина и за грађане који припадају већини, фактички припаднике националних мањина доводе у

неравноправан положај у односу на припаднике већинског народа у поступку кандидовања на локалним изборима, а тиме и у остваривању права на политичко репрезентовање? Суд је стао на становиште да „прописивањем у члану 18 Закона наведених услова у погледу минималног броја бирача који треба да подрже изборну листу и минималног броја одборника који треба да буду предложени на листи да би једна изборна листа била правно ваљана нису постављени такви услови који би припаднике националних мањина довели у суштински неједнак положај у односу на припаднике већинског народа, нити се суштински ограничавају њихова права да учествују у управљању јавним пословима и да буду сразмерно заступљени у скупштини јединице локалне самоуправе.“ При томе, Уставни суд је изричито истакао да је „имао у виду чињеницу да су националне мањине у Републици Србији, према подацима надлежног органа за статистику, по правилу, сконцентрисане на одређеним подручјима и да у појединим општинама националне мањине представљају већинско становништво, те да, следствено томе, испуњавање наведених услова, у принципу, не представља знатну потешкоћу за политичке странке националних мањина“.⁵¹ Изложено резоновање Уставног суда значајно је и због тога што представља пример употребне вредности статистичких података у разумевању могућности испуњавања одређених законом постављених услова и остваривања одређених права.

4.1.2.4. Избори за Скупштину АП Војводине

Према члану 180, став 1 Устава, скупштина је највиши орган аутономне покрајине и њу, према ставу 2 и 3 истог члана Устава, чине посланици који се бирају у складу са одлуком скупштине аутономне покрајине. Према члану 35, став 2 Статута АП Војводине, избор и престанак мандата посланика, начин омогућавања сразмерне заступљености националних заједница и образовање изборних јединица уређује Скупштина покрајинском скупштинском одлуком. Имајући у виду изложене одредбе Устава и Статута АП Војводине, поставља се питање да ли се избор скупштине покрајине у свему може регулисати статутом и одлуком скупштине покрајине, нарочито имајући у виду да је изложеном одредбом члана 180, став 4 Устава прописано да се у аутономним покрајинама у којима живи становништво мешовитог националног састава омогућује сразмерна заступљеност националних мањина у скупштинама, **у складу са законом**. Другим речима, да ли се обим и начин учешћа националних мањина у представничком телу покрајине могу одредити само одредбама њеног статута и/или другог покрајинског општег акта?

У својој Одлуци о уставности Статута АП Војводине, Уставни суд Србије је, полазећи, с једне стране, од одредбе члана 180, став 4 Устава, и с друге стране, од права аутономне покрајине да, у складу са Уставом и својим статутом, уреди, између осталог, и избор посланика у Скупштини АП Војводине – оценио да није уставноправно спорно да Скупштина АП Војводине својим актом уреди начин омогућавања сразмерне заступљености под следећим условима: прво, да се тај „начин“ прописивањем изборног поступка уреди у складу са законом и, друго, да се под „националним заједницама“ у односу на које се уређује омогућавање сразмерне заступљености подразумевају националне мањине, како је то утврдио Устав.⁵² Ако уставноправно није спорно да АП Војводина својим актом уреди начин омогућавања сразмерне заступљености националних мањина, под условом да се то учини у складу са законом, утолико се намеће питање да ли су решења садржана у важећим актима у складу са законом и

⁵¹ ИУ број 52/2008 од 21. априла 2010. године („Службени гласник РС“, број 34/10).

⁵² ИУ-360/2009.

да ли, у вези са сразмерном заступљеношћу мањина, статистички подаци о националној припадности имају одређену употребу вредност?

Избор посланика у Скупштину АП Војводине регулисан је Покрајинском скупштинском одлуком о избору посланика у Скупштини АП Војводине.⁵³ Према члану 5, став 3 Одлуке, посланици се бирају по пропорционалном и већинском изборном систему. Чланом 6 Одлуке предвиђено је да се по пропорционалном изборном систему у Покрајини, као једној изборној јединици, бира 60 посланика, док се по већинском изборном систему бира 60 посланика између појединачно утврђених кандидата са листе кандидата у изборним јединицама утврђеним посебним актом. На основу таквог решења јасно је да ће освајање мандата представника националних мањина на изборима, у делу избора који се одвијају по већинском изборном систему, бити олакшано уколико су изборне јединице одређене тако да узимају у обзир и географски размештај мањинског живља. За пропорционалне изборе Одлука преузима истоветно решење које је предвиђено за републичке и локалне изборе. Према члану 74, став 3 и 4 Одлуке, у расподели мандата учествују изборне листе које су добиле најмање 5% гласова од укупног броја гласова бирача који су гласали, док политичке странке националних мањина и коалиције политичких странака националних мањина учествују у расподели мандата и када су добиле мање од 5% гласова од укупног броја бирача који су гласали.

Уколико се пажљивије сагледају изложена решења, утолико се, слично као и за локалне изборе, најпре намеће питање да ли се њима заиста извршава уставни налог и омогућава сразмерна заступљеност националних мањина у Скупштини АП Војводине? Изложено питање је, за разлику од локалних избора, донекле усложњено, будући да према члану 24 Статута АП Војводине у покрајинским органима и организацијама припадници националних заједница у АП Војводини треба да буду заступљени не сразмерно њиховој заступљености у бирачком телу, већ становништву на подручју рада покрајинских органа односно организација. Разуме се да се једнозначан одговор на изложено питање не може дати и да зависи од решења која се одреде посебном Одлуком којом се одређују изборне јединице за већинске изборе. У том смислу, треба учинити једну важну напомену – уколико се стоји на становишту да сразмерна заступљеност националних мањина у покрајинским скупштинама треба да одражава учешће националних мањина у *бирачком телу које је гласало*, а што би значило усвајање једнообразног модела на свим нивоима гласања, онда је решење које омогућава да политичке странке и коалиције политичких странака националних мањина учествују у расподели мандата и када су добиле мање од 5% гласова од укупног броја бирача који су гласали довољно и није нужно усвајати посебне афирмативне мере у изборној геометрији у делу покрајинских избора који се спроводе по већинском систему. Заправо, већински избори не би ни били потребни, тако да је постојеће решење довољно само у делу избора који се спроводе по пропорционалном изборном систему. Уколико се пак стоји на становишту да се изложена одредба члана 24 Статута АП Војводине односи и на покрајинску скупштину и да се њом одређује обим и начин учешћа националних мањина у представничком телу покрајине, односно да се њом одређује прави смисао сразмерне заступљености коју прописује члан 180, став 4 Устава, утолико треба истаћи да је онда за сваке будуће покрајинске изборе који се спроводе по оба модела неопходно мењати изборне јединице за већинске изборе, чиме се не гарантује и сразмерна заступљеност националних мањина која одражава њихово учешће у укупном становништву покрајине. Наравно, треба истаћи да такво решење доводи до нарушавања равноправности националних мањина у Републици и нарушава једнообразни карактер сразмере

⁵³ „Службени лист АП Војводине“, бр. 12/2004, 20/2008, 5/2009, 18/2009, 23/2010.

заступљености националних мањина у представничким телима на покрајинском и локалном нивоу, односно нарушава принцип хомогености избора на који се Уставни суд позива у својим одлукама, а који, по схватању Суда, значи „ у основи једнако значење најважнијих правила за парламентарне и локалне изборе“.⁵⁴ Због тога се чини да уставни налог омогућавања сразмерне заступљености националних мањина у локалним и покрајинским представничким телима у складу са законом, заправо, значи неопходност усвајања истог модела као и на републичким изборима – укидање изборног цензуса за странке и коалиције странака националних мањина на изборима на којима је покрајина једна изборна јединица.

4.1.3. Национални савети националних мањина

Чланом 75, став 2 Устава, предвиђено је да припадници националних мањина путем *колективних права*, непосредно или преко својих представника, учествују у одлучивању или сами одлучују о појединим питањима везаним за своју културу, образовање, обавештавање и службену употребу језика и писма, док је ставом 3 прописано да могу изабрати своје националне савете, у складу са законом, ради остварења *права на самоуправу* у култури, образовању, обавештавању и службеној употреби језика и писма.⁵⁵ Законско регулисање избора националних савета најпре је било извршено одредбама ЗЗПСНМ, али је ЗНСНМ такав начин избора националних савета промењен. Каква решења садржи овај закон и на који начин су резултати пописа становништва релевантни за његову примену?

ЗНСНМ резултате пописа становништва најпре прописује релевантним за утврђивање броја чланова савета. Према члану 9 Закона, национални савет националне мањине чији је број, према резултатима последњег пописа становништва, мањи од 10 хиљ. лица, или није посебно исказан, броји 15 чланова, националне мањине чији је број, према резултатима последњег пописа становништва, већи од 10 хиљ., а мањи од 20 хиљ. лица броји 19 чланова, мањине чији је број између 20 хиљ. и 50 хиљ. износи 23 члана, између 50 хиљ. и 100 хиљ. броји 29 чланова, док национални савет националне мањине чији је број, према резултатима пописа становништва, већи од 100 хиљ. има 35 чланова.

Чланом 29 Закона предвиђено је да избори за националне савете могу бити непосредни или путем електорске скупштине, да ће се националне мањине саме одредити којем ће од ова два начина дати приоритет у том смислу што ће се, како то предвиђа став 3 овог члана, непосредни избори за националне савете одржати ако се до дана расписивања избора, на посебан бирачки списак националне мањине, упише више од 50% од укупног броја припадника националне мањине према последњем попису становништва, умањеног за 20%.

Изложене одредбе Закона могу да намећу важна питања и да буду основ за извесне закључке. Законодавац се определио за хибридни модел избора националних савета састављен од непосредних и електорских избора. Отворено је питање да ли одредба Закона према којој ће се националне мањине саме одредити којем ће од два начина избора дати приоритет у свему одговара смислу одредбе

⁵⁴ Одлука ИУ број 42/2008 од 14. априла 2011. („Службени гласник РС“, број 28/2011). Приметно је да Уставни суд из одређења принципа хомогености избора у тој одлуци изоставља покрајинске изборе, што се може тумачити и као став Суда да покрајина може да одступи од овог принципа. Међутим, такво резонување се не може прихватити за сразмерну заступљеност националних мањина у покрајинским скупштинама за коју Устав прописује да се спроводи „у складу са законом“.

⁵⁵ Више о националним саветима као облику нетериторијалне аутономије у правном поретку Републике Србије у раду В. Ђурић, Правне основе и оквири етнички засноване нетериторијалне аутономије, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 65/2013, стр. 51–54.

члана 75, став 3 Устава, према којој припадници националних мањина **могу, што значи да и не морају**, да изаберу националне савете, јер се може схватити и тако да имплицира да ће избора за националне савете, било по једном, било по другом изборном моделу, свакако бити!! Посебно је проблематична и денекле арбитрерно одређена одредба става 3 овог члана Закона, која предвиђа да ће се непосредни избори за националне савете одржати ако се до дана расписивања избора на посебан бирачки списак националне мањине упише више од 50% од укупног броја припадника националне мањине према последњем попису становништва, умањеног за 20%. Такво решење најпре намеће дилему да ли су електорски избори, будући да су по Закону последица недовољног интереса припадника националне мањине за непосредне изборе, заиста добра основа за формирање тела која *ex constitutione* треба да служе остваривању права на самоуправу у уставом опредељеним областима друштвеног живота. Другим речима, поставља се питање да ли национални савети изабрани на електорским изборима за које је мање од 50% припадника мањине исказало интерес, дакле који су и *ex lege* нелегитимни јер не изражавају већинску вољу, уопште могу да буду тела посредством којих припадници националних мањина остварују самоуправу? Штавише, није јасно ни како, ни због чега се законодавац определио баш за исказане проценте?! С друге стране, изложене одредбе закона намећу закључак да су резултати пописа становништва у погледу броја припадника појединих националних мањина релевантни за одређивање броја чланова националних савета и начина њиховог избора. Из таквог законског одређења следи да су надлежни државни органи *дужни* да се, приликом сагледавања начина избора и броја чланова националних савета, стриктно придржавају резултата пописа и да евентуални бојкот пописа може да има само негативне правне последице по националну мањину чији припадници учествују у таквој делатности. То се односи и на случајеве постојања несумњиве етничке мимикрије, па чак и онда када је држава на међународном плану истицала да је свесна да је стварни број припадника одређене мањине већи, као што је то, примера ради, случај са ромском националном мањином.

Резултати пописа становништва, према чл. 106 ЗНСМ, релевантни су и за пуноважно одржавање електорске скупштине, уколико се национални савет одређена мањине бира према електорском моделу. У том случају, скупштина се не може одржати ако на њој не присуствује најмање 20 електора, у случају мањине чији број, према резултатима последњег пописа становништва, износи мање од 10 хиљ. лица или није исказан, најмање 30 електора, у случају мањине чији број, према резултатима последњег пописа становништва, износи више од 10 хиљ., али мање од 20 хиљ. лица, најмање 45 електора, у случају мањине чији број, према резултатима последњег пописа становништва, износи више од 20 хиљ., али мање од 50 хиљ. лица, најмање 60 електора, у случају мањине чији број, према резултатима последњег пописа становништва, износи више од 50 хиљ., а мање од 100 хиљ. лица и најмање 100 електора, у случају мањине чији број, према резултатима последњег пописа становништва, износи више од 100 хиљ. лица.

Изложене одредбе нису једина решења ЗНСМ која се могу сагледати у контексту резултата пописа становништва о броју припадника националних мањина.

Чланом 31 Закона уређено је *индивидуално* изборно право припадника националних мањина за избор националних савета, дакле право које они **живају не као држављани, већ као припадници националне мањине**, као уже групе држављана. Осим испуњавања Уставом и законом прописаних општих услова за стицање активног бирачког права, посебан услов за стицање активног бирачког права за непосредан избор чланова националног савета, према ЗНСМ, јесте *упис у посебан бирачки*

*списак националне мањине.*⁵⁶ Посебан бирачки списак води се по службеној дужности, а води га Министарство надлежно за спровођење избора, док посебне бирачке спискове по јединицима локалне самоуправе воде, као поверени посао, општинске, односно градске управе у електронској форми. Припадници националне мањине уписују се, према члану 52 Закона, у посебан бирачки списак када испуне опште услове за стицање бирачког права прописане законом и ако затраже да буду уписани. Сваки грађанин са бирачким правом, припадник националне мањине, може на посебном образцу писмено затражити да буде уписан у посебан бирачки списак.

Законска решења о посебним бирачким списковима националних мањина намећу извесна питања у вези са значајем и употребљивошћу резултата пописа становништва, која представљају изданке следеће основне дилеме – будући да је бирачки списак јавна исправа, због чега постоји претпоставка његове тачности, какав може бити однос између података из бирачког списка и података о броју, старосној структури и осталим релевантним показатељима у погледу националних мањина који су прикупљени приликом пописа становништва. Да ли су подаци из бирачког списка меродавнији, односно правно значајнији од резултата пописа становништва и, уколико јесу, да ли се постојање одређене националне мањине и број њених припадника који имају бирачко право утврђују искључиво на основу бирачког списка националне мањине? С друге стране, будући да Закон предвиђа могућност одбијања уписа у бирачки списак (члан 56, став 1), не прецизирајући притом на основу чега надлежни орган може да одбије упис у бирачки списак, поставља се питање да ли би орган који води бирачки списак могао да одбије упис једног лица, са аргументацијом да у јединици локалне самоуправе, према резултатима пописа становништва, нема припадника те мањине, тим пре што су, према изричитим законским одредбама, као што је наведено, надлежни органи *дужни* да се стриктно придржавају резултата пописа у појединим аспектима конституисања и рада националних савета (као што је то случај са начином избора и бројем чланова националних савета)?

На изложена питања се не може, нити сме дати потврдан одговор. Наиме, због законских одредаба према којима се припадници мањина добровољно уписују у бирачки списак (члан 47, став 2), а свако коришћење података из бирачког списка, осим у сврху избора националног савета, забрањено је и кажњиво (члан 49, став 2), јасно је да се меродавност података из бирачког списка мора ограничено схватати. С друге стране, имајући у виду слободу изражавања националне припадности, јасно је да надлежни орган не би могао нити смео да одбије упис лица у бирачки списак са аргументацијом да у јединици локалне самоуправе, према резултатима пописа становништва, нема припадника одређене мањине за коју то лице тврди да јој припада. Међутим, јасно је да изложена решења немају велики системски квалитет. Штавише, будући да члан 49, став 2 ЗНСНМ, оставља начелну могућност да се подаци из посебног бирачког списка користе и у сврху остваривања других права националних мањина, ако је то прописано законом или прописом аутономне покрајине, јасно је да се дилеме о односу између података из бирачког списка и резултата пописа становништва могу само продубљивати.

⁵⁶ Без обзира на то што је Законом изричито предвиђено да је упис у бирачки списак мањине добровољан, отворено је питање да ли је такво решење у складу с чланом 47, став 2 Устава, према коме нико није дужан да се изјашњава о својој националној припадности. Наиме, Законом се прописује да активно бирачко право имају припадници националних мањина који, да би га уживали, морају да се упишу на бирачки списак, што би се могло тумачити да припадници мањина тиме, на изврстан начин, имају обавезу, односно дужност да се национално изјасне, јер се упис у посебни бирачки списак заиста може сматрати једним видом националног изјашњавања.

У одређеним члановима ЗНСМ предвиђено је да правни положај националног савета у појединим аспектима зависи од *броја припадника мањине коју савет представља*, без прецизирања да ли је реч о броју припадника који је утврђен *према резултатима пописа становништва*. Тако, према члану 115, став 2 ЗНСМ, средства која се за финансирање делатности националних савета обезбеђују у буџету Републике распоређују се тако да се 30% распоређује у једнаким износима свим регистрованим националним саветима, док се остатак средстава (70%) дели сразмерно броју припадника одређене националне мањине коју савет представља, као и укупном броју установа те мањине у области културе, образовања, обавештавања и службене употребе језика и писма. Изложена одредба Закона заправо значи да се 35% од укупног износа средстава која су обезбеђена у буџету Републике за финансирање делатности националних савета дели сразмерно броју припадника мањине коју сваки национални савет представља. У изложеном законском решењу приметно је изостављање одређења да је реч о броју припадника мањине према резултатима пописа становништва, тако је отворено питање на који начин би се број припадника мањине утврђивао и да ли је, примера ради, реч о броју припадника мањине према подацима националног савета, пројектованом, односно процењеном броју припадника мањине за одређену годину, или чак о броју припадника мањине према подацима матичних држава. Изложену дилему решава Уредба о поступку расподеле средстава из буџета Републике Србије за финансирање рада националних савета националних мањина⁵⁷, чијим чл. 3 је прописано да се 35% средстава распоређује саветима сразмерно процентуалној заступљености припадника мањине коју савет представља у односу на укупан број припадника националних мањина које имају регистрован национални савет и да се број припадника националне мањине утврђује *према резултатима последњег пописа становништва*. Док је питање значаја пописа становништва за одређивање броја припадника националне мањине у контексту расподеле средстава за финансирање рада националних савета из буџета Републике донекле, можда и без изричитог правног основа, решено Уредбом, дотле се истоветно питање може јавити и у погледу одредбе став 5 истог члана ЗНСМ, којом је прописано да се средства која се за финансирање делатности националних савета обезбеђују у буџету јединица локалне самоуправе распоређују у складу са одлуком надлежног органа јединице локалне самоуправе, националним саветима који предстаљају националне мањине које у становништву јединице локалне самоуправе достижу најмање 10% од укупног становништва или националних мањина чији је језик у службеној употреби на територији јединице локалне самоуправе. Остављајући по страни правну могућност да језик националних мањина буде у службеној употреби у јединици локалне самоуправе у којој живи мање од 10% припадника мањине (више о томе у даљем тексту), слично као и у погледу расподеле средстава из републичког буџета, остаје отворено питање на основу чега би се могло утврдити да ли мањина коју савет представља достиже најмање 10% од укупног становништва јединице локалне самоуправе. Чини се да би и у том случају једино релевантни могли да буду резултати пописа становништва.

4.1.4. Учешће у консултативним телима

Законодавства многих држава познају учешће националних мањина у јавним пословима посредством мањинских саветодавних и консултативних тела која могу да делују како на државном, тако и на регионалном или локалном нивоу.⁵⁸ Један покушај начелне класификације таквих тела,

⁵⁷ Уредба о поступку расподеле средстава из буџета Републике Србије за финансирање рада националних савета националних мањина („Службени гласник РС“, бр. 95/2010 и 33/2013).

⁵⁸ M. Weller, Article 15, The Rights of Minorities, A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2006. p. 447.

извршен донекле према њиховим активностима, сврстава их у четири типа различитих механизма – 1. механизми коодлучивања, 2. механизми консултација, 3. механизми координације и 4. механизми мањинске самоуправе.⁵⁹ Осим националних савета који представљају како механизме консултација, тако, у много већем обиму, и механизме мањинске самоуправе, домаће законодавство познаје још један вид консултативних тела – савете за међунационалне односе који се оснивају у национално мешовитим јединицама локалне самоуправе. Према чл. 98, став 2 Закона о локалној самоуправи, национално мешовитим јединицама локалне самоуправе, у смислу тог Закона, сматрају се јединице локалне самоуправе у којима припадници једне националне мањине чине више од 5% од укупног броја становника или свих националних мањина чине више од 10% од укупног броја становника *према резултатима последњег пописа становништва* у Републици Србији. Представнике у савету чији је делокруг да разматра питања остваривања, заштите и унапређивања националне равноправности могу да имају припадници српског народа и националних мањина са више од 1% учешћа у укупном становништву јединице локалне самоуправе. Иако Закон не прописује изричито, јасно је да се учешће веће од 1% у укупном становништву јединице локалне самоуправе такође може сагледати само на основу резултата пописа становништва. Закон у ставу 5 истог члана прописује да се делокруг, састав, избор чланова и начин рада савета уређује одлуком скупштине јединице локалне самоуправе, док је у ставу 7 прописано да се у случају националних мањина које имају своје изабране националне савете представници тих мањина у саветима за међунационалне односе бирају на предлог националног савета.

Будући да Закон прописује да се, између осталог, састав савета за међунационалне односе уређује одлуком скупштине јединице локалне самоуправе, поставља се питање да ли једна таква одлука којом се у састав локалног савета уводи представник групе која се у Републици Србији не сматра посебном националном мањином (нпр. групе са регионалним идентитетом) може да представља признање постојање једне националне мањине, а самим тим да ли је учешће од 5% у укупном броју становника јединице локалне самоуправе заправо доња нумеричка граница за постојање националне мањине у правном поретку Републике Србије, као и да ли се, следствено томе, уврштавање представника једне групе у састав једног таквог савета може сматрати довољним правним основом да представљена група ужива и остварује друга, уставом и законом прописана мањинских права. Чини се да изложено законско решење о саставу савета, будући да нормативно не изражава заједничку свест припадника групе која је у савету представљена, одудара од концепције према којој се, у одређењу мањине, специфичан значај признаје бризи припадника мањине да заједнички очувају свој заједнички идентитет. Напросто, једна таква одлука била би став органа нивоа власти који није надлежан за признавање мањинског статуса, а самим тим не би ни могла да има било какве последице на уживање Уставом и законом зајамчених мањинских права.

4.2. Образовање и национални састав

Оквирна конвенција за заштиту националних мањина СЕ садржи неколико чланова којима се уређују права припадника националних мањина и обавезе држава чланица да предузимају мере у области образовања. Чланом 14, став 2 Конвенције, предвиђено је да ће у *областима које су традиционално или у знатном броју насељене припадницима националних мањина, ако има довољно захтева*, државе уговорнице настојати да обезбеде, колико год је могуће и у оквиру својих образовних

⁵⁹ M. Weller, *Advisory and Consultative Bodies for the Promotion of Effective Participation of National Minorities*, *International Journal on Minority and Group Rights*, 16 (2009), p. 599.

система, да припадници мањина имају одговарајуће могућности да имају наставу на матерњем језику или добијају часове из тих језика, што ће се, према ставу 3 истог члана Конвенције, применити без штете по изучавање званичног језика или наставе на том језику. У коментарима изложеног члана Оквирне конвенције истиче се да је у погледу термина *области које су традиционално или у знатном броју насељене припадницима националних мањина* Саветодавни комитет СЕ, који прати остваривање Конвенције, у својој пракси позивао на потребу тачних статистичких података да би се извршила „демаркација“ релевантних области и ефективно таргетирала национална политика.⁶⁰ Штавише, Комитет је и у погледу *довољно захтева* за остваривање овог права, у контексту владавине права, позвао на јасно утврђивање њиховог броја (цензуса) који би био услов за увођење мањинског језика у образовању, али је указивао и да би „механичка“ примена нумеричког критеријума била неправедна према нијансираним разликама појединачних случајева, тако да нумерички критеријум треба посматрати у контексту различитих захтева, потреба и могућности.⁶¹

У правном поретку Републике Србије, Законом о основном образовању и васпитању⁶² (а истоветно решење садржано је и у законским решењима о средњем образовању и васпитању) није предвиђено да се образовно-васпитни рад на језику и писму националних мањина остварује у областима које су у одређеном броју насељене припадницима националних мањина, али је предвиђен нумерички критеријум за утврђивање довољног броја захтева. Према чл.12, став 2 Закона, за припаднике националне мањине образовно-васпитни рад остварује се и на језику и писму националне мањине, односно двојезично, ако се приликом уписа у први разред за то определи најмање 15 ученика. Према ставу 3 истог члана Закона, школа може да остварује образовно-васпитни рад на језику и писму националне мањине, односно двојезично и за мање од 15 ученика уписаних у први разред, уз сагласност министарства надлежног за послове образовања које министарство даје по прибављеном мишљењу одговарајућег националног савета.

Изложено законско решење намеће веома занимљиво питање у контексту употребне вредности збирних података из пописа становништва. Наиме, будући да је у законодавству Републике Србије изостављено одређење према коме се могућност остваривања наставе на мањинским језицима везује за области које су у знатном броју насељене припадницима мањина, поставља се питање да ли је могуће да се у областима и насељима у којима према резултатима пописа становништва уопште нема припадника одређене националне мањине, или их нема у довољном броју, определи Законом предвиђен број ученика за извођење наставе на мањинским језицима (и *vice versa!!!*) и на који начин такво опредељење, односно захтеве правно третирају?

Судећи према изложеној законској одредби, таква могућност несумњиво постоји и резултати пописа становништва не могу да буду релевантни за извођење образовно-васпитног рада на језику и писму одређене националне мањине, уколико се за такав вид наставе определи довољан број ученика. Напросто, могуће је да је од пописа становништва, до опредељивања Законом одређеног броја ученика, дошло до миграција које су донекле промениле састав становништва, или да је реч о остваривању слободе изражавања (промењене) националне припадности, или изражавању различите националне припадности у различитим контекстима. Без обзира на изложено, остаје ипак утисак да

⁶⁰ F. Varennes, P. Thornberry, Article 14, The Rights of Minorities, A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2006, p. 419.

⁶¹ Исто, стр. 420, 421.

⁶² „Службени гласник РС“, број 55/2013.

нема много логике, нити оправдања да се из законског утврђивања услова за остваривање наставе на језику и писму националних мањина изостави услов да се таква настава одвија у областима у којима су националне мањине у одређеном броју заступљене у структури становништва. Посебно је питање да ли је остваривање образовно-васпитног рада на језицима и писмима другачијим од српског језика потребно уопште везивати за опредељивање припадника мањина, или одређени број припадника мањина, или је сврсисходније и више у духу лингвистичких потреба да се такав вид наставе услови одређеним бројем *говорника* језика на којем ће се образовно-васпитни рад изводити. Аналогна дилема може се јавити и у погледу остваривања (мањинских) права у области службене употребе језика и писма. Но тиме се већ залази у донекле другачија питања језичке припадности, односа између језичке и националне припадности и статистичких података о тим припадностима.

II. Језичка припадност

1. Устав и језик

Устав је правни акт са формалним и материјалним карактеристикама које га разликују од других правних аката. Међутим, као и сваки правни акт, устав представља језички, писани израз правних норми које садржи. У том смислу, сам устав представља својеврсно изражавање *државног* језичког идентитета, заправо израз службене употребе језика и писма на којем је донесен.

У низу одредаба Устав Републике Србије уређује употребу језика и писма, као и испољавање језичког идентитета појединаца и група у јавној сфери. Уставне одредбе о употреби језика и писма упућују на три вида употребе језика и писма – службену, јавну и приватну употребу.

1.1. Службена, јавна и приватна употреба језика

Оквирна конвенција за заштиту националних мањина и уставне одредбе уређују различите видове употребе језика и писма. Будући да је Устав акт организације власти, јасно је да се Уставом најпре регулише *службена употреба* језика и писма. Према чл. 10 Устава, у Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо, а ст. 2 истог члана предвиђено је да се службена употреба *других језика и писама* уређује законом, на основу Устава. Устав не одређује друге језике и писама, нити појавне облике службене употребе језика и писма, већ препушта законодавцу да, крећући се у границама Устава, уреди та питања. У одредбама о правима припадника националних мањина, Устав у чл. 79 прописује да припадници националних мањина имају право да *у срединама где чине значајну популацију*, државни органи, организације којима су поверена јавна овлашћења, органи аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе воде поступак и на њиховом језику, као и да *у срединама где чине значајну популацију*, традиционални локални називи, имена улица, насеља и топографске ознаке буду исписане и на њиховом језику, чиме ствара правну основу за *службену употребу језика и писама националних мањина*.

Законом о службеној употреби језика и писма (у даљем тексту ЗСУЈП),⁶³ чланом 1, ст. 1 и 2 прописано је да је у Републици Србији у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо, а

⁶³ „Службени гласник РС”, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 и 30/2010.

латиничко писмо на начин утврђен тим законом. Ставом 3 истог члана Закона предвиђено је да су на подручјима Републике на којима живе припадници националних мањина у службеној употреби, истовремено са српским језиком, и језици и писма националних мањина, на начин утврђен тим законом. Закон уређује шта се све сматра службеном употребом језика и писма. Према члану 2, службеном употребом језика и писма, у смислу тог закона, сматра се употреба језика и писма у раду: државних органа, органа аутономних покрајина, градова и општина, установа, предузећа и других организација кад врше јавна овлашћења, као и употреба језика и писма у раду јавних предузећа и јавних служби, као и у раду других организација кад врше послове утврђене тим законом. Члан 3 Закона наводи *exempli causa* појавне облике службене употребе језика и писма: 1) усмено и писмено општење органа и организација међусобно, као и са странкама, односно грађанима; 2) вођење поступка за остваривање и заштиту права, дужности и одговорности грађана; 3) вођење прописаних евиденција од стране општинских органа и организација које врше јавна овлашћења на територији општине; 4) издавање јавних исправа, као и других исправа које су од интереса за остваривање законом утврђених права грађана; 5) остваривање права, дужности и одговорности радника из рада или по основу рада. Службеном употребом језика и писма сматра се и употреба језика и писма при исписивању назива места и других географских назива, назива тргова и улица, назива органа, организација и фирми, објављивању јавних позива, обавештења и упозорења за јавност, као и исписивање других јавних натписа.

Устав садржи и одредбе које уређују поједине видове коришћења језика и писма у јавној сфери и у поступцима пред државним органима који, у правом смислу те речи, и не чине службену употребу језика и писма. Употреба језика регулисана је и уставним одредбама о *habeas corpus*-у. Према члану 27, став 2 Устава, лице које је лишено слободе од стране државних органа, одмах се, *на језику који разуме*, обавештава о разлозима лишења слободе, о оптужби која му се ставља на терет, као и о својим правима, док према члану 33, став 1 Устава, свако ко је окривљен за кривично дело има право да у најкраћем року, у складу са законом, подробно и *на језику који разуме*, буде обавештен о природи и разлозима дела за која се терети, као и о доказима прикупљеним против њега. Изложене одредбе Устава не јамче заштиту и употребу *сопственог језика*, већ право свакога, дакле и страних држављана, да се на *језику који разумеју* обавесте о разлозима лишења слободе и осталим релевантним подацима у поступку.

У чл. 10, став 1 Оквирна конвенција за заштиту националних мањина предвиђа обавезу уговорних страна да признају право на *приватно и јавно* коришћење мањинског језика, а у Објашњењу уз ту одредбу Конвенције јасно се истиче да се појам јавно односи на коришћење језика на јавном месту, напољу, или у присуству других људи, али се не тиче односа са јавним властима, што је предмет ст. 2 тог члана.⁶⁴ Устав познаје и облике коришћења језика и писма који представљају заправо испољавање *језичког идентитета* појединаца и група у јавној сфери. У том смислу, треба истаћи да Устав у члану 199, став 1 прописује да свако има право да користи *свој језик* у поступку пред судом и другим државним органом или организацијом која врши јавна овлашћења када се решава о његовом праву или обавези, док се у ставу 2 предвиђа да незнање језика на коме се поступак води не сме да буде сметња за остваривање и заштиту људских и мањинских права. Посебан вид јавне употребе језика и писма, то јест употребе језика и писма у јавној сфери, везује се за слободу мишљења и изражавања. Чланом 46, став 1 Устава зајамчена је слобода мишљења и изражавања, као и слобода да се *говором, писањем, сликом,*

⁶⁴ Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report H(1995) 010.

или на други начин траже, примају и шире обавештења и идеје. Говор и писање као средства у остваривању слободе изражавања упућују на употребу језика и писма у јавној сфери, што омогућава употребу било ког језика и писма, а свакако и матерњег језика сваког лица које остварује ту слободу. У вези са слободом мисли и изражавања и употребом језика у јавној сфери су и уставне одредбе о праву припадника националних мањина, садржане у члану 79 Устава, према којима они имају право на потпуно, благовремено и непристрасно обавештавање *на свом језику*, укључујући и право на изражавање, примање, слање и размену обавештења и идеја и право на школовање *на свом језику* у државним установама и установама аутономних покрајина, у складу са законом. Изложени појавни облици употребе језика и писма у јавној сфери ближе су уређени низом закона којима се уређују поједине области друштвеног живота и рад државних органа и јавних служби.

Устав у појединим одредбама недвосмислено упућује и на приватну употребу језика и писма. Осим одредбе о слободи мисли и изражавања, која се несумњиво односи и на приватну употребу језика и писма (које проистиче и из права на приватни живот које је зајамчено низом међународних уговора), Устав у члану 79 јамчи право припадника националних мањина на коришћење *свог језика и писма*, што се свакако односи и на приватну употребу језика и писма.

Посебан вид свих облика употребе језика и писма и изражавања језичког идентитета појединца представља избор, коришћење и званично признавање имена и презимена на мањинским језицима и писмима. Будући да је одређивање личног имена и његов упис у одговарајуће евиденције први сусрет правног поретка са идентитетом једног лица, избор, коришћење и званично признавање имена и презимена на мањинским језицима биће разматрано у наредном одељку.

2. Језички идентитет – матерњи језик, његово изражавање и значај

Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Савета Европе у члану 11, став 1 прописује обавезу уговорница, а Република Србија је једна од страна уговорница, да признају право сваког припадника националне мањине да користи своје име и презиме на мањинском језику и право на њихово званично признавање по модалитетима утврђеним у њиховом правном систему. Устав Републике Србије, у оквиру групе права на очување посебности, припадницима мањина јамчи право да на свом језику користе своје име и презиме. Коришћење имена и презимена на мањинском језику и њихово званично признање регулисано је у правном поретку Републике Србије ЗЗПСНМ, Законом о матичним књигама и Законом о личној карти. ЗЗПСНМ у члану 9, став 1 прописује да припадници националних мањина имају право на слободан избор и коришћење личног имена и имена своје деце, као и на уписивање ових личних имена у све јавне исправе, службене евиденције и збирке личних података према језику и правопису националне мањине, што, према ставу 2 истог члана Закона, не искључује паралелан упис и по српском правопису и писму. Чланом 17, став 1 Закона о матичним књигама прописано је да се лично име детета, супружника и умрлог у одговарајућим матичним књигама уписује на српском језику, ћириличким писмом, а да припадници националних мањина имају право на упис личног имена према језику и правопису припадника националне мањине, што не искључује паралелан упис личног имена на српском језику, ћириличким писмом. Према чл. 80 истог закона, на основу матичних књига издају се изводи и уверења која садрже поједине податке уписане у матичне књиге, или поједине чињенице о личном статусу грађана које произилазе из тих података. Будући да се према чл. 81, став 1 Закона о матичним књигама изводи и уверења издају на основу података садржаних у изворнику матичне књиге, јасно је да се у њима могу наћи и лична имена

уписана према језику и правопису припадника националне мањине. Коришћење и званично признавање имена и презимена на мањинском језику у правном поретку Републике Србије обезбеђено је и Законом о личној карти. Према члану 9, став 2 тог закона, образац личне карте може да буде одштампан и на језику и писму националних мањина, у складу са законом, што представља један вид службене употребе језика и писма (више о томе у даљем тексту), али се, према ставу 3 истог члана Закона, у образац подаци о имену и презимену уписују у изворном облику, онако како су уписани у изводу из матичне књиге рођених, а подаци о презимену и имену припадника националних мањина паралелно се уписују и по српском правопису и писму. У изложеним одредбама Закона коришћење имена и презимена на језицима и писмима националних мањина зајамчено је искључиво *припадницима националних мањина*, што можда не узима у довољној мери у обзир могућност постојања различитог националног и језичког идентитета истог лица.

Осим до сада изложених видова изражавања језичког идентитета и попис становништва представља правно уређену ситуацију у којој се изражава језички идентитет једног лица. ЗПСДС предвиђено је да се о лицима која су обухваћена пописом, између осталог, прикупљају и подаци о матерњем језику. Будући да је чланом 27 ЗПСДС предвиђено да је лице које је обухваћено пописом дужно да да податке који се од њега траже пописом и да на сва питања у пописним обрасцима да тачне и потпуне одговоре, као и да је ст. 3 истог члана предвиђено да лице обухваћено пописом није дужно да се изјашњава о својој националној припадности и вероисповести, може се закључити да је свако лице обухваћено пописом требало *да се изјасни о свом матерњем језику!* ЗПСДС је ставом 4 истог члана прописао да је у пописном обрасцу, за питање о матерњем језику предвиђен одговор отвореног типа. Аналогно као и за националну припадност, то значи да је свако лице које је било обухваћено пописом било у могућности да да било какав одговор, као и да је пописивач био у обавези да упише тачно онакав одговор који је лице дало, што је регулисано Методолошким упутством за спровођење пописа. Методолошким упутством је предвиђено да пописивач не сме да утиче, нити да врши било какав притисак на лице које даје одговор. За немо или глувонемо лице као одговор се уписује језик који се говори у његовој кући.

Изражавање језичког идентитета у области образовања могуће је приликом уписа у први разред основне односно средње школе, јер је одговарајућим просветним законима предвиђено да се образовно-васпитни рад изводи и на језику националне мањине ако се за то определи најмање 15 ученика.

Имајући у виду да Устав и многи закони у низу одредаба упућују на употребу *свог* језика, односно *мањинских језика и писама*, као и да се у попису становништва прикупљају подаци о *матерњем језику и писму*, претходна питања, од чијег решавања зависи уживање и остваривање права на употребу, нарочито службену употребу, и заштиту језика, јесу шта се уопште може сматрати језиком, како се утврђује постојање и назив појединих језика и шта се може сматрати матерњим језиком и језиком и писмом националних мањина. Разуме се да у тој анализи треба сагледати и да ли су подаци са пописа становништва релевантни за утврђивање постојања одређених језика.

3. Појам и назив језика, матерњи и мањински језик

У Републици Србији не постоји правни пропис који одређује појам језика или утврђује правно релевантне дистинктивне елементе за конституисање посебног језика. Сагласно томе, не постоји ни неки посебан, правно уређен поступак званичног признања постојања посебних језика у којем би

надлежни органи проверавали постојање таквих дистинктивних елемената. У историји домаће уставности било је примера да се званично признање језика, или одређење појединих језика у правним актима, није вршило у складу са сазнањима науке о језику, или позивањем на њих, већ искључиво на основу политичких мерила.⁶⁵

Будући да у правном поретку нема прописа који утврђују појам језика и одређују дистинктивне елементе правно релевантне за постојање посебног језика, поставља се питање да ли су за утврђивање постојања посебних језика правно релевантни резултати пописа становништва, заправо језичко самоодређење пописаних лица? На попису становништава прикупљају се подаци о матерњем језику. Појам „матерњи језик“ у науци међутим није једнозначан. Поједини аутори истичу да се он може употребљавати у четири различита значења – 1. у смислу језика који је лице прво научило, 2. у смислу језика који неко најбоље зна, 3. као језик који лице најчешће користи и 4. у смислу језика са којим се неко идентификује (интерна идентификација), или са којим га као говорника идентификују други (екстерна идентификација).⁶⁶ При таквом разликовању, суштинско питање, које није само академско, већ има изузетан стварни значај у пракси, јесте које одређење треба да буде основа за идентификацију носилаца одређених језичких права. Социолингвисти се у том погледу залажу за право на самоидентификацију и лингвистичко самоодређење.⁶⁷

Полазећи од Устава Републике Србије и методолошких упутстава из међународних препорука за пописе око 2010. за државе ЕЦЕ региона у погледу одређивања матерњег језика, Методолошким упутством за спровођење пописа предвиђено је да се под *матерњим језиком* подразумева језик којим је лице проговорило у најранијем детињству, односно ако се у домаћинству говори више језика, онај језик који лице сматра матерњим. Будући да је питање о матерњем језику отвореног типа, јасно је да резултати пописа становништва у погледу матерњег језика верно одсликавају *језичко самоодређење* становништва. Да ли је то довољно за одређивање постојања посебних језика?

Језик је есенцијална компонента личног идентитета, али и средство споразумевања у заједници. Тако схваћен, он је превасходно етничка категорија и представља, заправо може да представља, један од конститутивних елемената у одређењу нације у етничком смислу. Будући да је језик превасходно етничка категорија, јасно је да регионални говор, дијалекат, или сличне језичке појаве не могу да буду основ конституисања посебних језика. Дакле, одређење језика и његов назив првенствено су опредељени етничким елементом, односно изводе се из њега, али је јасно да између етничког и језичког нема увек јасног подударанја⁶⁸. Напросто, постоје посебни етницитети који немају свој језик, тако да постојање етничке самобитности не значи и нужност и правно довољан услов за постојање језичке самобитности, баш као што у појединим земљама постоје и регионални језици. Међутим, таква се питања тешко могу до краја регулисати правним нормама. У науци се као пример тешкоћа на које се наилази у регулисању језичких питања правним нормама управо наводе примери дистинкција између језика и дијалекта, уз опаску да то није само научна чињеница, већ и симболичко и политичко питање и

⁶⁵ Примера ради, чланом 3 Видовданског устава из 1921. било је предвиђено да је службени језик Краљевине српско-хрватско-словеначки. Слободан Јовановић је заузео став да, са гледишта науке о језику, таква одредба „није била врло исправна, али је с политичког гледишта била ...згодна...“ – видети С. Јовановић, Уставно право Краљевине СХС, Београд 1995, стр. 91.

⁶⁶ Т. Skutnabb-Kangas, Bilingualism or Not: The Education of Minorities, 1984, p. 18. наведено према М. Kontra, Some Reflections on the Nature of Language and its Regulation, International Journal on Minority and Group Rights 6, 1999, p. 285.

⁶⁷ Видети М. Kontra, н. м.

⁶⁸ Лингвистичке диференције не кореспондирају увек са етничким – S. May, Language and Minority Rights, Ethnicity, Nationalism and The Politics of Language, 2008, p.129.

да су различити језици врло често стандардизовани и конослидовани постојањем специфичне политичке заједнице, баш као што и називи појединих језика изазивају политичке дебате до мере да је на подручју права, за разлику од онога што би лингвисти прихватили, неретко име језика оно што га дефинише.⁶⁹ Будући да у Републици Србији постоји већи број националних мањина и да се у Уставу и одредбама многих закона упућује на употребу језика и писма *националних мањина*, основано се поставља питање шта се у нашој држави може сматрати језиком и писмом одређене националне мањине, односно *мањинским језиком*?

Устав Републике Србије одређује да је у службеној употреби *српски језик* и ћирилично писмо. Иако Устав у низу одредаба упућује на употребу и заштиту језика и писама националних мањина, као што је истакнуто, он те језике не одређује, нити утврђује критеријуме за њихово одређивање. Међутим, то што Устав, ни било који други закон, или општи правни акт, не одређује критеријуме за утврђивање мањинских језика, не значи у потпуности да таквих критеријума нема. Напротив, они су садржани у међународном праву – у Европској повељи о регионалним или мањинским језицима, мултилатералном уговору усвојеном под окриљем Савета Европе, којим се штити специфично језичко културно наслеђе Европе и који је, будући да је Република Србија страна уговорница, саставни део и домаћег правног поретка. У члану 1 Повеље, за потребе тог уговора, одређено је да су „регионални или мањински језици“ *језици који су традиционално у употреби на одређеној територији једне државе, од стране држављана те државе који чине бројчано мању групу од остатка становништва те државе и који су различити од званичног језика те државе, што не укључује дијалекте званичног језика те државе, или језике радника миграната*. На основу изложеног одећења, јасно је, као што је истакнуто, да Повеља за постојање „регионалних или мањинских језика“ захтева да су они *традиционално*, заправо дуготрајно у употреби, да су то језици група које су бројчано мање од остатка становништва, да су различити од званичног језика и да у њих не спадају дијалекти званичног језика, или језици радника миграната.

Повеља не прецизира на основу чега ће се оцењивати да ли су ти језици различити од званичног језика, односно не одређује правно релевантне дистинктивне елементе. Како се то истиче у Образложењу уз Повељу, у њој се не износи мишљење о често спорном питању тачке на којој различити облици изражавања чине посебне језике и да то питање зависи не само од строго језичких разлога већ и од психо-социолошких и политичких појава.⁷⁰ Пажљивијим сагледавањем одредби Повеље, може се међутим уочити да она, ако већ не прописује на основу чега ће се одређивати да ли су регионални или мањински језици различити од званичног језика, ипак имплицира *ко* ће у оквиру држава, страна уговорница о томе одлучивати. Наиме, према члану 2 став 1 Повеље, свака држава преузима обавезу да примени одређене одредбе Повеље на све регионалне или мањинске језике који се говоре на њеној територији, док према ставу 2 истог члана, свака држава чланица Повеље преузима обавезу да примени одређени број ставова и подставова из Повеље по питању сваког од језика *који прецизира* у време ратификације, прихватања или одобравања. То заправо значи да Повеља имплицира да органи који су по унутрашњем праву надлежни за ратификацију, прихватање или одобравање могу да прецизирају, односно *одреде регионалне или мањинске језике* у погледу којих преузимају тачно одређене обавезе. Дакле, као што се и у Образложењу уз Повељу наводи, остављено

⁶⁹ E. J. Ruiz Vиейтеz, *Official Languages and Minority Languages: Issues about Their Legal Status through Comparative Law*, II Mercator International Symposium: Europe 2004: A new framework for all languages, 2004, p. 3.

⁷⁰ Council of Europe, *European Charter for Regional or Minority Languages: Explanatory Report*. Council of Europe: Strasbourg, 1992, par. 32.

је надлежним органима у свакој држави, у складу са њеним сопственим демократским процесима, да одреде на којој тачки неки облик изражавања чини посебан језик.⁷¹ Важно је међутим истаћи да прецизирање нема карактер признања и да Повеља почива на концепцији према којој је постојање језика донекле и чињенично питање, а не искључиво ствар правног признања, што је видљиво на основу одредбе чл. 7 Повеље, према коме се у њему одређени циљеви и начела примењују на *све језике* који су у употреби, заправо који се говоре на територији држава – страна уговорница.

Република Србија је, као што је наведено, страна уговорница Европске повеље о регионалним или мањинским језицима.⁷² Законом о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима предвиђено је да ће држава, приликом предаје ратификационог инструмента, дати изјаву да у складу са чланом 2, став 2 Европске повеље о регионалним или мањинским језицима, прихвата да се у Републици Србији за *албански, босански, бугарски, мађарски, ромски, румунски, русински, словачки, украјински и хрватски језик* примењују одређени ставови и подставови из трећег дела Повеље. Дакле, Скупштина Србије и Црне Горе определила је мањинске језике за које је ратификацијом Повеље преузела обавезе из њеног трећег дела. Већ на први поглед је јасно да Скупштина, приликом одређивања мањинских језика, није применила, или није у потпуности имала у виду све критеријуме опредељене Повељом, нарочито критеријум традиционалне употребе и разликовања у односу на званични језик државе, односно да је превасходно била руковођена политичким критеријумима. Друго питање, које се у вези са опредељивањем мањинских језика извршеним у процесу ратификације Повеље намеће, јесте да ли је таквим опредељивањем исцрпљена листа мањинских језика који постоје у Републици Србији? Другим речима, да ли је Скупштина, пропуштајући да наведе одређене мањинске језике, негирала њихову самобитност и карактер мањинских језика? Будући да је реч о мањинским језицима за које су преузете обавезе примене тачно одређених ставова и подставова Повеље из трећег дела, као и да је свака држава у обавези да на *све регионалне или мањинске језике* примени одредбе другог дела Повеље, јасно је да Скупштина тим навођењем није исцрпела листу мањинских језика. У Првом извештају о спровођењу Повеље, који је држава поднела Савету Европе, јасно је назначено да „Република Србија сматра да је имплементација Европске повеље о регионалним или мањинским језицима *процес* који може да резултира, између осталог, и прецизирањем нових језика на које ће се применити преузети ставови и подставови“.⁷³ Важно је истаћи да прецизирање нових језика за које би се преузели одређени ставови и подставови изискује измене закона о ратификацији Повеље, односно да би се вршило у *законодавном процесу*.

У погледу примене одредаба другог дела на *све* мањинске језике, држава је у свом Првом извештају о примени Повеље јасно указала да су „полазећи од члана 1 Повеље, изложених одредаба домаћих прописа, као и резултата Пописа становништва 2002, мањински језици у Републици Србији: *албански, босански, бугарски, влашки, мађарски, македонски, немачки, ромски, румунски, русински, словачки, украјински, хрватски и чешки*“. У Извештају је наведено и да „посебно питање у вези с мањинским језицима у Републици Србији настаје у погледу *буњевачког језика*“, јер „тај језик још увек

⁷¹ Исто.

⁷² Европска повеља о регионалним или мањинским језицима потписана је у име Србије и Црне Горе 22. марта 2005. Скупштина Србије и Црне Горе, на својој седници 21. децембра 2005, донела је Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима. Након ратификације од стране председника Србије и Црне Горе, сагласно члану 18 Повеље, ратификациони инструмент Србије и Црне Горе депонован је код генералног секретара Савета Европе 15. фебруара 2006. Повеља је за Републику Србију као сукцесора државне заједнице Србија и Црна Гора ступила на снагу 1. јуна 2006.

⁷³ European Charter for Regional or Minority Languages, First Initial Periodical Report presented by Serbia, MIN-LANG/PR (2007) 4.

није стандардизован“, али и „да држава, и поред тога, има намеру да предузме извесне мере с циљем спровођења члана 7 и да, начелно, не пориче могућност да се према њему односи као према регионалном или мањинском језику“.⁷⁴ Важно је уочити да се приликом изјашњавања о томе које језике сматра мањинским језицима држава, између осталог, *руководила и резултатима пописа становништва*.

Одређивање мањинских језика за које је држава преузела обавезе из трећег дела Повеље у Закону о ратификацији Повеље, као и навођење *свих* мањинских језика на које ће примењивати одредбе другог дела Повеље у Првом извештају о њеном спровођењу, намећу питање да ли у правном поретку Републике Србије постоји још нека могућност одређивања (именовања, прецизирања) мањинских језика и, уколико таква могућност постоји, ко би био надлежан да је изврши и којим правним актима би се такво прецизирање извршило?

Законом о локалној самоуправи члан 20, т. 33 прописано је да је општина, преко својих органа, надлежна да *утврђује језике и писма националних мањина који су у службеној употреби* на територији општине. Будући да се одређивање језика и писама националних мањина који су у службеној употреби врши статутом општине, јасно је да је скупштина општине орган који је надлежан за утврђивање језика и писама националних мањина који су у службеној употреби. Законска решења садржана у ЗЗПСНМ и ЗСУЈП не остављају потпуну слободу скупштини јединице локалне самоуправе, односно прописују нумеричке критеријуме за обавезно увођење мањинских језика у службену употребу (видети даљи текст), али не садрже никаква јасно предвиђена ограничења, нити критеријуме у погледу утврђивања назива одређених језика. Начелно посматрано, треба стати на становиште да надлежност скупштине јединице локалне самоуправе да утврђује језике и писма националних мањина који су у службеној употреби не би смела да подразумева и именовање у смислу признавања самобитности тих језика, нарочито у случајевима језика које држава није навела у Закону о ратификацији Повеље и свом Првом извештају о њеном спровођењу, јер је то надлежност државног нивоа власти која би, на изванредан начин, могла да буде и угрожена, а држава доведена у положај да не поштује одредбе Повеље и недовољно штити мањинске језике, уколико би, примера ради, нека општина у Републици у службену употребу увела језике који се не налазе међу наведенима и за које нема могућности да се на њих примењују одредбе другог дела Повеље. Такође, изложено решење може да доведе и до чудне правне ситуације да се језици и писма истих националних мањина различито именују, или чак називају и супротно називу језика који је већина припадника одређене мањине навела као свој матерњи приликом изјашњавања на попису становништва. У том смислу, чини се да би резултати пописа становништва требало да буду од посебног значаја приликом одређивања општина које ће језике увести у службену употребу.

Подаци пописа становништва, нарочито у погледу назива језика који је већина припадника одређене мањине навела као свој матерњи приликом изјашњавања у попису становништва, требало би да имају посебан значај и у случају да национални савет једне националне мањине, у складу са својим овлашћењем садржаним у чл. 22, став 3 ЗНСНМ, предложи утврђивање језика и писама националне мањине као службеног језика и писама у јединици локалне самоуправе. Другим речима, чини се и да национални савет националне мањине, иако *ex constitutione* представник националне мањине у области службене употребе језика и писама, не би требало, а не би ни могао, нити би, по нашем мишљењу, смео, да језик националне мањине квалификује другачије него што је то, у попису

⁷⁴ Исто.

становништва, учинила већина припадника мањине коју савет представља, јер колективна права и културна аутономија чији је националн савет репрезент не сме да угрозе, нити да се остварују на уштрб индивидуалне слободе изражавања идентитета и на њој установљеног групног језичког идентитета. На том пољу прелама се донекле и сложено питање титулара (мањинских) језичких права. Будући да је Комитет за људска права УН у свом Општем коментару у погледу чл. 27 стао на становиште да су језичка права мањина есенцијално индивидуална,⁷⁵ у теорији се истиче да би обликовање језичких права мањина као колективних носило ризик по индивидуално уживање и захтеве за индивидуалним уживањем права у случају да одлука заједнице противречи вршењу одређеног права и да је, у том смислу, прихватљивије и прикладније признати овлашћења сваком говорнику мањинског језика и свим говорницима заједно, него говорницима као колективитету, нарочито имајући у виду да се осећај у погледу лингвистичког идентитета међу њима може разликовати.⁷⁶

4. Значај језичке припадности и резултата пописа становништва за остваривање права на употребу језика

Нумерички критеријум, односно број лица који говоре поједине језике, а самим тим и резултати пописа становништва, може да буде од непосредног или посредног значаја за остваривање права у различитим областима друштвеног живота. То је предвиђено појединим одредбама Оквирне конвенције и законским одредбама за области службене употребе језика и писма, образовања, информисања, а посредством обавеза преузетих Европском повељом о регионалним или мањинским језицима, и за област културних активности.

Европска повеља о регионалним или мањинским језицима у низу својих одредаба упућује на обавезе држава да примене одређене мере на *територији на којој су регионални или мањински језици у употреби*, прецизирајући у чл. 1б да се под појмом такве територије подразумева географска област у којој су ти језици средство изражавања *одређеног броја људи*, што може да буде правни основ за прописивање услова који су у вези са резултатима пописа становништва. Приликом депоновања ратификационог инструмента, држава је у вези с том дефиницијом дала интерпретативну изјаву којом је прецизирала да ће се термин „територија у којој су регионални или мањински језици у употреби“ односити на *подручја у којима су регионални или мањински језици у службеној употреби у складу са националним законодавством.*“

Оквирна конвенција такође предвиђа обавезе држава да настоје да обезбеде поједине видове употребе језика националних мањина *у областима које су традиционално или у знатном броју насељене припадницима националних мањина*. Чланом 10, став 2 Конвенције то је предвиђено за коришћење мањинских језика у односима између припадника мањина и органа управе, али је условљено још и захтевом припадника мањина и утемељењем таквог захтева у стварној потреби. Чланом 11, став 3 Оквирне конвенције предвиђено је да ће у таквим областима уговорнице настојати, узимајући у обзир своје посебне услове, да традиционални локални називи, имена улица и других топографских ознака намењених јавности буду исписани на локалном језику када постоји довољна тражња за таквим ознакама. У коментарима изложених чланова Конвенције истиче се да је изостанак

⁷⁵ UN Human Rights Committee, General Comment no. 23 (50) on Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights, of 6 April 1994 (Doc. CCPR/C/21/Rev. 1/Add. 5), par. 6.2.

⁷⁶ E. J. Ruiz Vieytes, н. д. р. 27.

прецизног нумеричког критеријума и инсистирања на демографском значају мањина и „игри бројева“ у пракси надгледања спровођења Конвенције (од стране Саветодавног комитета, који прати њено спровођење) разумљив, будући да је услов насељености у знатном броју постављен алтернативно традиционалној насељености, тако да је за примену ових чланова довољно да је област традиционално насељена припадницима мањина, али и да сагледавање стварне потребе примене мањинских језика може да изискује испитивање броја потенцијалних корисника мањинског језика, иако такав захтев, разуме се, није изричито постављен у Конвенцији.⁷⁷

4.1. Службена употреба језика и писма

ЗЗПСНМ и ЗСУЈП предвиђени су нумерички критеријуми за примену и остваривање појединих видова службене и јавне употребе мањинских језика и писама. Тим законима прописано је *обавезно* увођење у службену употребу језика и писма националне мањине уколико проценат припадника националне мањине у укупном броју становника на територији јединице локалне самоуправе достиже 15% према резултатима последњег пописа становништва. Скупштина јединице локалне самоуправе, као што је наведено, може увести језик и писмо националне мањине у службену употребу и уколико је процентуално учешће припадника националних мањина у укупном становништву јединице локалне самоуправе мање од 15%. Важно је указати да у правном поретку нема никаквог критеријума према коме би јединице локалне самоуправе у таквим случајевма донеле одлуку о увођењу мањинских језика у службену употребу, изузев одредбе ЗЗПСНМ према којој ће језик националне мањине остати у службеној употреби у оним јединицама локалне самоуправе у којима је био у службеној употреби у време доношења Закона.

Припадници националних мањина чији број у укупном становништву Републике достиже најмање 2% према последњем попису становништва могу да се обрате републичким органима на свом језику и имају право да добију одговор на том језику. ЗЗПСНМ прописано је и да посланик који припада националној мањини чији број у укупном становништву достиже најмање 2% има право да се обрати Скупштини на свом језику, што ће се ближе уредити пословником.

У свим изложеним одредбама увођење језика и писама националних мањина у службену употребу, или остваривање појединих видова јавне употребе, везује се за учешће припадника националних мањина у структури становништва. Посебно је питање, међутим, да ли је остваривање службене и јавне употребе језика и писама националних мањина потребно уопште везивати за процентуално учешће припадника мањина у структури становништва, или је сврсисходније и више у духу лингвистичких потреба да се услови одређеним процентуалним учешћем *говорника* језика, јер, као што то резултати пописа становништва показују, припадност одређеној националној мањини не значи по себи и одређену језичку припадност. У том смислу, треба истаћи да Комитет експерата који прати спровођење Повеље у својим извештајима о њеном спровођењу у Републици Србији акценат увек ставља на „говорнике мањинских језика“.⁷⁸

Остваривање појединих права у директној је вези са увођењем језика и писама националних мањина у службену употребу, а што резултатима пописа становништва такође придаје посебан значај.

⁷⁷ F. de Varrens, Article 10, The Rights of Minorities, A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2006, p. 309-322.

⁷⁸ Видети ECRML (2009) 2 - Application of the Charter in Serbia, 1st Monitoring circle, Report of the Committee of Experts on the Charter и ECRML (2013) 3 - Application of the Charter in Serbia, 2nd Monitoring circle, Report of the Committee of Experts on the Charter.

Примера ради, припадници националне мањине чији број не достиже 2% у укупном становништву Републике, према чл. 11, став 8 ЗСУЈП, могу да се обратe републичким органима на свом језику и имају право да добију одговор на том језику преко јединице локалне самоуправе у којој је језик те националне мањине у службеној употреби. Такође, остваривање одређеног броја овлашћења националних савета у директној је вези са службеном употребом језика и писма. Према ЗНСМ, национални савет предлаже једног члана управног одбора и даје мишљење о осталим члановима у установама ученичког и студентског стандарда чији је оснивач Република, аутономна покрајина или јединица локалне самоуправе, а чије је седиште на територији јединице локалне самоуправе у којој је језик националне мањине у службеној употреби (члан 12, став 2, т. 1 и 2), даје мишљење у поступку избора директора установа ученичког и студентског стандарда чије је седиште на територији јединице локалне самоуправе у којој је језик националне мањине у службеној употреби (члан 12, став 2, т. 3), даје мишљење у поступку доношења акта о мрежи предшколских установа и основних школа у јединици локалне самоуправе у којој је језик националне мањине у службеној употреби (члан 15, т. 2), утврђује традиционалне називе јединица локалне самоуправе, насељених места и других географских назива на језику националне мањине, ако је на подручју јединице локалне самоуправе језик националне мањине у службеној употреби (члан 22, т. 1) итд. Посебно право чије је остваривање условљено службеном употребом језика и писма је употреба симбола националних мањина. Према члану 16, став 4 ЗЗПСМ, симболи и знамења националних мањина могу се службено истицати током државних празника и празника националне мањине на зградама и у просторијама локалних органа и организација са јавним овлашћењима на подручјима на којима је језик националне мањине у службеној употреби.

Од службене употребе језика и писма може да зависе и други појавни облици јавне употребе језика и писма. Примера ради, фирма предузећа, установе и друго правног лица (што се односи и на радње и друге облике пословања), према члану 20, став 1 ЗСУЈП, испишује се на српском језику, али и на језику националне мањине који је у службеној употреби у општини у којој је седиште тог субјекта, што заправо значи да предузеће, или друго правно лице може фирму да испише како на српском, тако и на језику националне мањине и да је користи било где, уколико му је седиште на подручју општине у којој је језик и писмо националне мањине у службеној употреби. С друге стране, према ставу 2 истог члана Закона, фирма се може исписати и на језику националне мањине који је у службеној употреби у месту пословања, што значи да предузећа и друга правна лица која немају седиште у општинама у којима су мањински језици у службеној употреби, могу своју фирму исписати и на тим језицима, али само у јединицама локалне самоуправе у којима су ти језици у службеној употреби.

4.2. Употреба и изучавање језика у образовању

Разматрање правног значаја резултата пописа становништва за остваривање права на употребу и изучавање језика у области образовања садржано је у одељку *Образовање и национални састав становништва*.

4.3. Употреба језика у обавештавању

Област радио-дифузије у Републици Србији регулисана је Законом о радио-дифузији. Члан 76 Закона предвиђа да су носиоци јавног радиодифузног сервиса у Републици Србији републичка и покрајинске радиодифузне установе које обављају делатност производње и емитовања радио и телевизијског програма и имају посебне обавезе у остваривању општег интереса у области јавног

радиодифузног сервиса, утврђене тим законом. Закон о радио-дифузији предвиђа обавезу носилаца јавног радиодифузног сервиса да у циљу остваривања општег интереса, производе и емитују програме намењене *свим сегментима друштва*, без дискриминације, водећи при том рачуна, нарочито о специфичним друштвеним групама, као што су, између осталог, мањинске и етничке групе, и да уважавају језичке и говорне стандарде, како већинског становништва тако, *у одговарајућој сразмери*, и националних мањина, односно етничких група, *на подручју на коме се програм емитује*, као и да обезбеде задовољавање потреба грађана за програмским садржајима који изражавају културни идентитет, како народа тако и националних мањина, односно етничких група, кроз могућност да одређене програме или програмске целине, *на подручјима на којима живе и раде*, прате и на свом матерњем језику и писму. Изложене одредбе Закона о радио-дифузији омогућавају приказивачима програма из јавног радиодифузног сервиса да, полазећи од одговарајуће сразмере и језичких стандарда на подручју на којем се програм емитује, понуде садржаје и обезбеде да припадници националних мањина, на подручју на којем живе и раде, програм или програмске целине прате и на свом матерњем језику и писму. Посредством изложених одредаба Закона о радио-дифузији, резултати пописа становништва добијају посебан значај јер треба да буду узети у обзир од стране носилаца јавног радиодифузног сервиса, али је важно истаћи да Закон емитовање програма на језицима и писмима националних мањина од стране носилаца јавног радиодифузног сервиса не условљава изричито одређеним нумеричким критеријумом. Закон омогућава да радио и ТВ програм на мањинским језицима емитују и емитери који не спадају у јавни радиодифузни сервис. Чланом 5 Закона о јавном информисању предвиђено је да ради остваривања права националних мањина и етничких заједница у информисању на сопственом језику и неговању сопствене културе и идентитета, Република, аутономна покрајина, односно локална самоуправа обезбеђује део средстава или других услова за рад јавних гласила на језицима националних мањина и етничких заједница.⁷⁹

Статистички подаци о језичкој припадности имају посебан значај у погледу обавештавања на локалном нивоу. Према члану 20, т. 34 Закона о локалној самоуправи, општина се преко својих органа стара о јавном информисању од локалног значаја и обезбеђује услове за јавно информисање и на језику националних мањина *који се користе на територији општине*, оснива ТВ и радио станице ради извештавања на језику националних мањина који је *у службеној употреби у општини*, као и ради извештавања на језику мањине који није у службеној употреби, када такво извештавање представља достигнути ниво мањинских права. У изложеној одредби Закона о локалној самоуправи посебну пажњу завређује део који се односи на обезбеђивање услова за јавно информисање на језицима мањина који се користе на територији општине. У изостанку јасног законског одређења, треба стати на становиште да под језицима који се користе на територији општине треба подразумевати језике које су као матерње у попису становништва навела лица која су пописана на територији општине. Разуме се, да би језик био коришћен, потребно је да га у комуникацији употребљава одређени број људи, али је Закон о локалној самоуправи пропустио да јасно утврди о ком броју људи је реч. Системским тумачењем се може закључити да је то свакако мање од 15%, јер би се у противном језик обавезно увео у службену употребу, док би се у погледу доње границе можда могао заузети став да је реч о процентуалном

⁷⁹ Тај закон под јавним гласилом у члану 11 подразумева новине, радио-програме, телевизијске програме, сервисе новинских агенција, интернет и друга електронска издања наведених јавних гласила, као и друга средства јавног информисања која помоћу речи, слике или звука објављују идеје, информације и мишљења намењене јавној дистрибуцији и неодређеном броју корисника.

учешћу које је истим законом опредељено као основ за квалификовање једне општине као национално мешовите.

4.4. Употреба језика у културним активностима

Језичка припадност је од значаја и за примену мера од стране државе у области културних активности. Што се тиче културних активности и олакшица, посебно библиотека, видеотека, културних центара, музеја, архива, академија, позоришта или биоскопа, као и литерарних радова или филмске продукције, различитих облика културног изражавања, фестивала и културне индустрије, укључујући и употребу нових технологија, Република Србија је приступањем Европској повељи о регионалним или мањинским језицима преузела обавезу да *унутар територије на којој се користе језици који су прецизирани у доба ратификације* (видети горњи текст о којој територији и којим језицима је реч), и до степена до ког су јавне власти за то надлежне, имају овлашћења или играју одговарајућу улогу: а) охрабри видове изражавања и иницијативе специфичне за те језике и да омогући различите начине приступа уметничким делима произведеним на овим језицима, б) подстакне различита средства путем којих би дела сачињена на тим језицима постала доступна, помагањем и развојем преводних, надсинхронизације и титлованих превода; ц) унапреди приступ тих језика радовима произведеним на другим језицима, развојем превода, надсинхронизације и титлованих превода; ф) охрабри директно учешће представника оних који користе те језике у обезбеђивању услова и планирању културних делатности. Извршавање свих наведених обавеза омогућено је законима који уређују област културе (Законом о култури, Законом о библиотечно-информационој делатности итд.), али се њима не предвиђа изричито нумерички критеријум као услов за предузимање наведених мера.

III. Верска припадност

1. Устав и верски идентитет

У материју коју устав уређује (*materiae constitutionis*), између осталог, спадају питања односа државе према религији, слободe вероисповести, односа између државе и црква и верских заједница, као и њиховог правног положаја.

Устав Републике Србије спада у групу секуларних устава. У оквиру основних начела, у члану 11, чији је рубрум „**световност државе**“, Устав прописује да је Србија световна држава и опредељује смисао тог појма. Наиме, док у ст. 1 тог члана Устав одређује да је Србија световна држава, докле у ст. 2 предвиђа да су цркве и верске заједнице одвојене од државе, а у ст. 3 да се ниједна религија не може успоставити као државна или обавезна. На основу изложене уставне одредбе може да се закључи да световни карактер државе има две основне компоненте – 1. одвојеност црква и верских заједница од државе и 2. забрану успостављања државне или обавезне религије. Друга компонента у уставном одређењу световног карактера Србије сасвим је разумљива и ближе је уређена низом закона, а значи да се Србија не идентификује ни са једном посебном религијом и да цркве нису државне. С друге стране, одвојеност црква и верских заједница од државе је одређење које захтева додатно тумачење и у каснијем тексту ће бити анализирано у контексту појединих аспеката испољавања верског идентитета и слободe вероисповести.

Устав не поистовећује државу ни са једном религијом, али то што је држава световна не значи да Устав забрањује религије и њихово испољавање, или да не садржи одредбе у којима се изражава и афирмише различити верски идентитет појединаца и група у Републици Србији. Напротив, већ и сама уставна одредба чл. 11, став 2, у којој се у *множини* помињу цркве и верске заједнице, изражава заправо свест уставотворца о плурализму верских идентитета у држави и правно признавање могућности њиховог несметаног деловања. Изложена одредба члана 48 Устава, која прописује обавезу државе да мерама у образовању, култури и јавном обавештавању подстиче разумевање, уважавање и поштовање разлика које, између осталог, постоје и због посебности верског идентитета њених грађана – сведочи не само о свести уставотворца о плурализму верских идентитета у држави већ и о његовој намери да се ти идентитети очувају кроз разумевање, уважавање и поштовање разлика. Будући да су свест уставотворца о плурализму верских идентитета у држави и његова намера да се они очувају јасно изражени, поставља се питање да ли се верски плурализам становништва одржава на правно регулисање државних симбола, знамења, календара и празника.

Уставна и законска решења о химни, грбу и застави, с једне стране, не зависе од верске структуре становништва, нити су условљена верским плурализмом у држави, док, с друге стране, не нарушавају световни карактер, верску неутралност државе и уставно признавање верског плурализма. Устав у члану 7 уређује ова питања само делимично, препуштајући законодавцу да ближе уреди изглед и употребу грба, заставе и химне. Ставом 4 тог члана Устава одређено је да је химна Републике Србије свечана песма „Боже правде“, а случајеви и начин њеног извођења регулисани су Законом о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије.⁸⁰ Химна „Боже правде“ верски је неутрална, не изражава и не афирмише ни једну одређену верску доктрину или учење, већ представља обраћање Богу као апстрактном, узвишеном бићу које је предмет веровања у сваком религијском систему, независно од карактера тог система, па је, према томе, јасно да она не нарушава, нити може да наруши верска осећања било ког сегмента, верски плуралног друштва Републике Србије и слободу вероисповести било ког лица, или групе лица. Законом о изгледу и употреби грба, заставе и химне Републике Србије предвиђено је и да саставни део Великог и Малог грба Републике Србије чини штит на којем је сребрни крст између четири иста таква оцила. Употреба крста у хералдичком контексту не мора нужно и искључиво да буде схваћена као израз хришћанског идентитета државе, или идентитета који држава намеће, и да, самим тим, нарушава верска осећања и слободу вероисповести припадника нехришћанских вера, јер државни грб не мора да симболизује етнокултурни плурализам становништва. Напросто, грб изражава државну традицију и историјски континуитет државности Србије и, сагласно томе, не представља симбол који недовољно уважава, или не поштује разлике које међу становништвом Србије постоје и због посебности верског идентитета њених грађана. Како то прописује члан 2 Закона о изгледу и употреби грба, заставе и химне, тим симболима *представља се Република Србија и изражава припадност Републици Србији*, дакле представља се држава и изражава припадност држави.

У правном поретку не постоји ниједан општи правни акт који *изричито* уређује употребу званичног календара и рачунање времена. Иако може да буде израз одређеног верског идентитета, верског наслеђа и традиције, званични календар је такође и привредно, социјално и статистичко питање и у савременом свету је увелико уједначен. Краљевина Србија је све до краја Првог светског рата као званични користила јулијански календар, али је Краљевина СХС Законом о изједначењу

⁸⁰ „Службени гласник РС“, број 36/09.

старог и новог календара од 10. јануара 1919. одредила да у целој држави престаје да важи стари календар на дан 16. јануара 1919. (по старом) и да се даном 28. јануара исте године (по новом) уводи рачунање времена по грегоријанском календару.⁸¹ Држава је усвојила грегоријански календар у време када није постојао Сабор СПЦ, па је Српска православна црква наставила да се придржава старог календара.⁸² Иако у правном поретку Републике Србије нема закона који изричито регулише да је грегоријански календар званичан, на основу одредби Закона о државним и другим празницима у Републици Србији⁸³ којима је прописано да се, осим државних, празнују и верски празници Божић и Ускрс и одређено да се први дан Божића празнује 7. јануара (члан 2), као и да католици и припадници других хришћанских верских заједница имају право да не раде на први дан Божића и у дане Ускршњих празника *према њиховом календару* (члан 4), јасно је да је званични календар у Републици Србији грегоријански.

Изложене одредбе Закона намећу питање да ли је прописивање празновања одређених православних верских празника доказ поистовећивања државе са православном вером и да ли су статистички подаци о верској припадности становништва релевантни за тумачење таквог законског решења? Може се стати на становиште да законско уређивање празновања одређених верских празника не представља поистовећивање државе са одређеном вером, већ значи правно регулисање начина остваривања једног од суштинских сегмента слободе вероисповести које је свима омогућено на једнак начин. То што се празновање одређених православних верских празника одвија у читавој Републици не значи наметање одређеног верског идентитета лицима која нису православне вероисповести, већ се може разумети и као законско изражавање и признање да већину запослених у држави чине припадници православне вероисповести. Напросто, уместо да празновање (православних) верских празника које прославља већина становништва нормативно постави као индивидуално право и да нерегулисаним остави питање рада државних и других органа, привредних друштава и других облика организовања за обављање делатности или услуга током тих празника, законодавац се определио да њихово празновање одреди као нерадне дане у читавој држави, не дирајући у права запослених, припадника других вероисповести, да не раде у дане најзначајнијих празника своје вероисповести, омогућавајући на тај начин остваривање слободе вероисповести и верског идентитета свих грађана. Ни одредбе члана 67, ст. 2 и 3 Закона о раду⁸⁴, према којима се недељни одмор, по правилу, користи недељом, али да послодавац може да одреди други дан за коришћење недељног одмора, ако природа посла и организација рада то захтева, не могу се тумачити као поистовећивање државе са хришћанском вером, не само због тога што нису строго когентне већ и због тога што је коришћење недељног одмора недељом усаглашено и са одговарајућом међународном праксом.

Будући да је слобода вероисповести од суштинског значаја за опредељивање, испољавање и развој верског идентитета, како индивидуе тако и индивидуе у заједници, као и за деловање цркава и верских заједница, јасно је да даљу анализу правних аспеката прикупљања, употребе и значаја статистичких података о верској припадности треба усмерити на разматрање слободе вероисповести.

⁸¹ Уједначавање календара било је договорено на Крфској конференцији – тачка 8 Крфске декларације од 20. јула 1917. Закон је објављен у првом броју „Службених новина Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца“.

⁸² Видети о црквеним аспектима питања календара у Р. Радић, Васељенска Патријаршија, СПЦ и црквене реформе између два светска рата, у Зборнику радова „Срби и Југославија – држава, друштво, политика“, Београд, 2007, стр. 71.

⁸³ „Службени гласник РС“, бр. 43/2001, 101/2007 и 92/2011.

⁸⁴ „Службени гласник РС“, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009 и 32/2013.

2. Слобода вероисповести

Слобода вероисповести гарантована је у оквиру члана 43 Устава, који је посвећен слободи мисли, савести и вероисповести. Ставом 1 тог члана зајамчена је слобода мисли, савести, уверења и вероисповести, право да се остане при свом уверењу или вероисповести или да се они промене према сопственом избору. Према ставу 2 истог члана Устава, нико није дужан да се изјашњава о својим верским и другим уверењима. Испољавање вере је према одредби става 3 истог члана слободно, јер се прописује да је свако слободан да испољава своју веру или убеђење вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, појединачно или у заједници с другима, као и да приватно или јавно изнесе своја верска уверења. Слобода испољавања вере или уверења може се, према ставу 4 истог члана Устава, ограничити законом, само ако је то неопходно у демократском друштву, ради заштите живота и здравља људи, морала демократског друштва, слобода и права грађана зајемчених Уставом, јавне безбедности и јавног реда или ради спречавања изазивања или подстицања верске, националне или расне мржње. Шта се на основу изложених уставних одредаба може закључити о садржини, суштини и титулару ове слободе?

Најпре, језички посматрано, Устав, чије су одредбе изложене, не издваја изричито слободу вероисповести, већ је означава као јединствену слободу мисли, савести и вероисповести. Такво сврставање слободе вероисповести, међутим, не значи и негирање њене посебности од стране уставотворца, већ се пре може посматрати као израз доследног преузимања међународног нормирања. Међутим, језичке формулације уставних одредаба попут оних којима се предвиђа да нико није дужан да се изјашњава о својим верским *и другим уверењима*, или да се свакоме јемчи слобода да промени вероисповест *или уверење*, што је иначе у складу са међународним стандардима, отварају питање да ли се слобода вероисповести може изједначити с једним видом уверења, као несумњиво ширим, али по својој природи, појмом претежно индивидуалног карактера, који се може одредити као субјективни суд о некој појави, односно као властити поглед на свет појединца. Слобода вероисповести је несумњиво, према одредбама свих међународних уговора у области људских права, веома повезана са слободом уверења. Међутим, иако је и Комитет за људска права УН у Општем коментару број 22 на члан 18 Међународног пакта о грађанским и политичким правима стао на становиште да слобода мисли, савести и вероисповести обухвата и слободу *личних* уверења, управо је исти комитет поводом једне индивидуалне представке⁸⁵ истакао да се не може свако уверење сматрати обухваћеним заштитом слободе мисли, савести и вероисповести, па у том смислу, вероисповест треба разликовати од осталих, првенствено политичких, идеолошких, уметничких, и других уверења која немају *верски* карактер.

Полазећи од међународних стандарда, уставне одредбе о слободи вероисповести најпре разликују слободу да се *има, изабере и промени вероисповест*. Овде је реч о индивидуалном веровању које обухвата верска уверења, али и право и могућност да се она промене. Та димензија слободе вероисповести често се означава као *forum internum*.

Слободно *испољавање* вере или убеђења вероисповедања, као још једну димензију слободе вероисповести, уставотворац везује за обављање верских обреда, похађање верске службе или наставе, као и за могућност да се приватно или јавно износе верска уверења. Изложена одредба Устава предвиђа да се наведени облици слободног испољавања вере могу вршити појединачно или у

⁸⁵ M.A.B, W.A.T. and J.A.Y. T. V. Canada – Communication No. 570/1993.

заједници са другим лицима, што свакако укључује и стране држављане. Слобода вероисповести, дакле, као што се то и из изложених одредаба Устава може закључити, није искључиво право да се поседује, изабере и евентуално промени вероисповест, већ обухвата и слободу испољавања вере. Такође, слобода вероисповести није искључиво индивидуално право које би уживао само појединац, иако се слобода вероисповести често погрешно своди на ту индивидуалну компоненту.⁸⁶ Напротив, према карактеру субјеката који је уживају (титулару) и начину уживања, слобода вероисповести је индивидуално право, али и право које се ужива у заједници са другима.⁸⁷

Испољавање слободе вероисповести у заједници са другима води аутономном егзистирању цркава и верских заједница и правни је основ образовања нових цркава и верских заједница. Заправо, слобода вероисповести подразумева и институционалну верску слободу коју понекад теорија чак назива корпоративна слобода.⁸⁸ Једноставно речено – слобода вероисповести обухвата две ствари: слободу јавног исповедања и вршења вере, с једне стране, и слободу стварања вероисповедних удружења, с друге стране.⁸⁹ Корпоративна слобода вероисповести, међутим, није проста агрегација индивидуалних интереса чланова, није тоталитет индивидуалних слобода, већ је сет права, имунитета, привилегија и надлежности религиозних удружења и у том смислу представља слободу заједнице људи који деле исту веру да се организују и уреде корпоративни живот у складу са својим етичким и верским правилима.⁹⁰ У том смислу, треба истаћи да Европски суд за људска права стоји на становишту да се члан 9 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, који гарантује слободу вероисповести, мора тумачити и у контексту члана 11 Конвенције, који гарантује слободу удруживања и штити удружења од неоправданог мешања државе, *јер верске заједнице традиционално постоје у виду организованих структура*. У тој перспективи, према схватању Суда, право верника на слободу вероисповести, које обухвата и право на испољавање вере у заједници са другима, обухвата и очекивање да ће им бити допуштено да се удружују слободно, без произвољног мешања државе,⁹¹ а *право верских заједница на аутономно постојање је у самом средишту гарантовања слободе вероисповести*.⁹²

Суштински су у вези са слободом вероисповести и нека посебна права која Устав јамчи, као што су приговор савести, који подразумева право да се одбије војна или друга обавеза која укључује употребу оружја, зајамчено чл. 45 Устава, као и право родитеља и законских старалаца да деци обезбеде верско образовање у складу са својим уверењима, које је загарантовано чл. 43, став 5 Устава. У непосредној вези са слободом вероисповести су и одредба члана 42 Устава, којом се јамчи заштита података о личности, што се несумњиво односи и на податке о верској припадности, као и право *припадника националних мањина* на изражавање, чување, неговање, развијање и јавно изражавање *верске посебности* зајамчено чланом 79 Устава.

Будући да Устав јамчи слободу да се има, изабере и промени вероисповест, да се она испољава, да се приватно или јавно износе верска уверења, као и право на изражавање, чување, неговање,

⁸⁶ С. Аврамовић, Црква и држава у савременом праву, Прилози настанку државно-црквеног права у Србији, Београд, 2007, стр. 98.

⁸⁷ В. Димитријевић, М. Пауновић, Људска права, Београд, 1997, стр. 176.

⁸⁸ С. Аврамовић, Црква и држава у савременом праву, н. м.

⁸⁹ С. Јовановић, Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1995, стр. 509.

⁹⁰ L. Bloß, European Law of Religion – organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process, Jean Monnet Working Paper 13/03, p. 28.

⁹¹ Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova, бпој 45701/99, стр. 118.

⁹² Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas v. Austria бпој 40825/98, стр. 78–79; Hasan and Chaush v. Bulgaria бпој 30985/96, стр. 49.

развијање и јавно изражавање, између осталог, и верске посебности, припадника националних мањина (али и, шире посматрано, свих којима је зајамчена слобода вероисповести), даљу анализу треба усмерити ка питању како су правно уређени изражавање и значај верског идентитета, као и шта се у правном поретку Републике Србије може сматрати вероисповешћу и верским уверењима.

3. Верски идентитет, његово изражавање и значај

Будући да је у оквиру слободе вероисповести могуће разликовати *forum internum* и *forum externum*, јасно је да је, начелно посматрано, могуће разликовати приватно и јавно изражавање верске припадности, односно идентитета, како индивидуалног тако и колективног. Слично као и код националне припадности, правни поредак на различите начине регулише поједине видове изражавања верског идентитета, правећи понекад разлику између индивидуалног и колективног изражавања верског идентитета. Постоји више правно уређених ситуација у којима се може испољити верска припадност, односно идентитет појединаца и група. Треба истаћи да у таквим случајевима нема *обавезе* испољавања верске припадности, односно изјашњавања о верским уверењима.

Својеврстан „сусрет“ правног поретка и верског идентитета једног лица постоји у области образовања. Закон о основама система образовања и васпитања⁹³ прописује у чл. 72, став 5 да наставни план обухвата изборне предмете по нивоима и врстама образовања од којих ученик обавезно бира један или више предмета према својим склоностима. Истим ставом предвиђено је да је један од обавезних изборних предмета верска настава или грађанско васпитање. Дакле, у правном поретку Републике Србије верска настава је један од обавезних изборних предмета, алтернативан грађанском васпитању. Судасти према законској одредби која предвиђа да ученик један од обавезних изборних предмета бира, *према својим склоностима*, опредељивање за верску наставу не значи нужно и изражавање верског идентитета ученика, односно могуће је да ученик изабере верску наставу која не одговара његовим верским уверењима, али је јасно да ће у већини случајева такав избор управо представљати манифестовање верске припадности ђака. Уставни суд је у случају оспоравања уставности Уредбе о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи којом је првобитно било регулисано њено остваривање и касније донесених закона који су преузели истоветно решење, између осталог, истакао да похађање верске наставе не подразумева изјашњавање о верском уверењу, односно опредељењу, већ се верска настава изводи као један од факултативних, односно изборних предмета, што није несагласно са уставним системом Србије. Суд је био мишљења да се Уставом загарантовано право на неизјашњавање о верском опредељењу не може повредити све док је похађање верске наставе предвиђено као слободан избор, као што се то право не нарушава ни у случају (не)изјашњавања о верском уверењу приликом пописа становништва, докле год постоји могућност да се грађанин не изјасни о тим питањима.⁹⁴

Изражавање верског идентитета једног лица у јавној сфери врши се и ношењем религиозних симбола, знамења и одеће која је у складу са верским схватањима, што је правно регулисано у случају издавања личне карте. Чланом 10 став 8 Закона о личној карти⁹⁵ прописано је да лице које, између

⁹³ „Службени гласник РС“, бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013.

⁹⁴ IY-214/2002 („Службени гласник РС“, број 119/2003).

⁹⁵ „Службени гласник РС“, бр. 62/2006 и 36/2011.

осталог, и према вероисповести носи капу или мараму као саставни део ношње, односно одеће, може да буде фотографисано са капом или марамом, у складу са прописом о начину узимања биометријских података.

Правно релевантно и регулисано испољавање верског идентитета могуће је и у области радних односа. Као што је истакнуто, Законом о државним и другим празницима⁹⁶ чланом 4 прописано је да запослени имају право да не раде у дане одређених верских празника – православци на дан крсне славе, католици и припадници других хришћанских верских заједница на први дан Божића и у дане Ускршњих празника, почев од Великог петка закључно са другим даном Ускрса, према њиховом календару, припадници исламске заједнице на први дан Рамазанског бајрама и први дан Курбанског бајрама, док припадници јеврејске заједнице на први дан Јом Кипура.

Попис становништва представља правно уређену ситуацију у којој се изражава верски идентитет једног лица. ЗПСДС (члан 4, став 1) предвиђено је да се о лицима која су обухваћена пописом, између осталог, прикупљају и подаци о вероисповести. Полазећи од уставне одредбе према којој нико није дужан да се изјашњава о својим верским уверењима, члан 27, став 3 ЗПСДС прописује да лице обухваћено пописом није дужно да се изјашњава о вероисповести и да пописни образац мора да садржи поуку о томе. Иако ЗПСДС не предвиђа да је за питање о верској припадности у пописном обрасцу предвиђен одговор отвореног типа, што доследно изведено значи да не постоји изричита законска обавеза да пописивач упише тачно онакав одговор какав је лице које се пописује дало, ипак је Методолошким упутством за спровођење пописа предвиђена управо таква обавеза пописивача. За уписивање одговора на ово питање, према Методолошком упутству, није важно да ли је лице уписано у књигу припадника неке вероисповести, већ да ли лице *себе сматра припадником неке вероисповести*. Методолошко упутство предвиђа да је пописивач, у случају да се лице које је обухваћено пописом не изјасни о својој вероисповести, дужан да упише одговор „није се изјаснио“.

Имајући у виду да Устав и многи закони у низу одредаба упућују на *своју вероисповест, своја верска уверења, слободу испољавања вере*, као и да се на попису становништва прикупљају подаци о вероисповести, претходно питање, од чијег решавања донекле може да зависи уживање и остваривање слободе вероисповести, јесте шта се у правном поретку може сматрати религијом, односно вероисповешћу. Разуме се да у тој анализи, слично као и код питања националне и језичке припадности, треба сагледати и да ли су подаци пописа становништва релевантни за утврђивање постојања одређених вероисповести.

4. Појам религије

У међународном праву, нарочито праву људских права, не постоји обавезујуће одређење религије. Изостанак дефиниције не разликује религију од других категорија заштићених основним људским правима и слободама, али због тога што је религија много комплекснији појам у односу на остале категорије, тешкоћа разумевања шта је основним људским правима заштићено је значајно већа.⁹⁷ Слично је и у националним правним оквирима. Наиме, иако је религија заштићена у уставима европских држава, она је ретко кад одређена позитивним уставним и законским актима, а

⁹⁶ „Службени гласник РС“, бр. 43/2001, 101/2007 и 92/2011.

⁹⁷ T. J. Gunn, The Complexity of Religion and the Definition of „Religion“ in International Law, Harvard Human Rights Journal Vol. 16/2003, p. 190.

Венецијанска комисија СЕ стоји на становишту да дефиниција религије не треба да буде садржана у законодавству које се односи на религију.⁹⁸

Устав, а ни релевантно законодавство Републике Србије, не садржи одређење појма религија, чиме је правни поредак Републике Србије усклађен са међународним стандардима у тој области. Такав приступ је и разумљив, будући да је Уставом опредељено да је Република Србија световна држава, а у модерним секуларним демократијама није прикладно да органи власти доносе одлуке о томе шта је вера. Ипак, могло би се истаћи да у правном поретку Републике Србије постоје извесни случајеви када надлежни државни органи не могу да допусте да се у потпуности оглуше о питања шта се сматра религијом, или веровањем, односно шта се може подвести под те појмове. Први су случајеви у вези са слободним испољавањем вере који, као претходно питање, намећу одлучивање да ли су уверења одређеног лица таква да захтевају уставну заштиту у домену слободе вероисповести, док се друга група односи на проблематику регистрације цркава и верских заједница. Имајући у виду тешкоће које у дефинисању религије проистичу из немогућности да се у верски и идеолошки неутралној држави њеним органима препусти искључива надлежност за дефинисање садржаја неке вере, јасно је да је у одређивању религије, које је релевантно у правном поретку, *од највеће важности саморазумевање верника*. Међутим, као што се то и у релевантним научним радовима јасно уочава, самосвест се за дефинисање религије може користити само ограничено, јер када би то био једини критеријум, домет верске слободе би се у потпуности налазио у рукама воље носиоца основних права, што би резултирало проблемима за правни поредак.⁹⁹ Због тога се, у одређивању појма религије, самосвести морају поставити извесне спољне, објективне границе које нису одређене од стране носиоца основних права у вези са религијом, али које никако не задиру у њихово право на уверење, нити оцењују легитимност таквих уверења. У том смислу, у науци и упоредном праву, кроз праксу националних уставних судова и одређене законске акте, најчешће се захтева да схватања и убеђења према свом духовном садржају и спољној појавној слици морају бити верска,¹⁰⁰ да је реч о веровању у трансценденталну стварност (не нужно у Бога), које је у стању да пружи одговоре на кључна питања човековог порекла и судбине, које је у стању да постави морални кодекс и да направи егзистенцијалну међузависност између верујућих и трансценденталне реалности (између осталог и у облику богослужења), као и постојање минималне организационе структуре,¹⁰¹ или се из појма вероисповести искључују активности, сврхе и субјекти који су у вези са ангажовањем у истраживању и експериментисању са психичким и парапсихолошким феноменима, или се односе на ширење хуманистичких и духовних вредности, или друге сличне нерелигиозне циљеве.¹⁰²

У контексту изложеног, могу се поставити питања да ли попис становништва представља ону ситуацију у којој се државни органи не могу у потпуности оглушити о питања шта се сматра религијом, или веровањем, да ли се саморазумевању и изјашњавању лица о верској припадности на попису

⁹⁸ Guidelines for Legislative Reviews of Laws Affecting Religion or Belief (271/2004), p. 2.

⁹⁹ A. V. Campenhausen, H. De Wall, Staatskirchenrecht, 2006, S. 56.

¹⁰⁰ Нпр. у јуриспруденцији Савезног уставног суда СР Немачке – Bverf GE 83,341 – више о поимању религије у јуриспруденцији уставних судова видети у књизи В. Ђурић, Слобода вероисповести у јуриспруденцији европских уставних судова, Београд, 2012.

¹⁰¹ S. Ferrari, State and Church in Italy in G. Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005, p. 217; A. Ferrari, S. Ferrari, Religions and the Secular State, P. G. Monateri (ed.) The Italian National Reports to 18th World Congress of Comparative Law, The Cardozo Electronic Law Bulletin, Vol. 16 (1), 2010, note 29.

¹⁰² Као што се то, примера ради, у Шпанији чини одредбама Органског закона о слободи вероисповести.

становништва могу и смеју поставити било какве спољне објективне границе, и, ако не могу, какав је значај резултата пописа у погледу верске структуре становништва за признавање постојања одређене вероисповести?

Међународним препорукама за спровођење пописа око 2010. године религијом се начелно сматра сет уверења и пракси које обично укључују признавање божанског или вишег бића, снаге или принципа, којима се људима налаже да воде своје животе у практичном и у моралном смислу.¹⁰³ Истим препорукама предвиђено је да подаци о вероисповести становништва треба увек да се заснивају на слободном самоизјашњењу лица и да упитници треба да обухвате отворена питања како би се малим и издвојеним групама, као и локалним вероисповестима, омогућило да се идентификују.¹⁰⁴ У том смислу, у препорукама се истиче да пописна класификација вероисповести треба да буде свеобухватна и да укључи групе религија, религије, и подгрупе религија, као што су верске деноминације, административне и организационе групације, групе цркава, цркве и отцепљене групе, као и системе веровања који се начелно не могу сматрати религијом.¹⁰⁵ Да би се повећала конзистентност и упоредивост података, препорукама је сугерисана следећа класификација вероисповести: 1. хришћанство, 2. ислам, 3. јудаизам, 4. будизам, 5. хиндуизам, 6. сикизам, 7. остале религиозне групе и 8. без верског опредељења, а у оквиру сваке од наведених вероисповести наведене су посебне деноминације.¹⁰⁶

На попису становништва у Републици Србији, као што је истакнуто, прикупљају се подаци који су у складу са тачно онаквим одговорима каква су дала лица која су обухваћена пописом. То, међутим, не значи да државни органи нису могли, с циљем повећања конзистентности и упоредивости података, а без штете по слободу изјашњавања о верској припадности, да одреде класификацију вероисповести у којој су наведене одређене, на подручју Србије вишевековне и у свету признате, вероисповести у погледу чијег постојања нема никаквог спора. Таква класификација делимично је предвиђена Методолошким упутством, којим су у загради и очигледно примерично наведене православна, католичка, протестантска и др. вероисповест, а што је у складу с Међународним препорукама за спровођење пописа око 2010. и што очигледно није онемогућило да се лица и другачије изјасне. Будући да у попису, за уписивање одговора на питање о вероисповести, није било важно да ли је лице уписано у књигу припадника неке вероисповести, већ да ли себе сматра припадником неке вероисповести, јасно је да се, у извесном смислу вршило прикупљање података не само о *саморазумевању припадности вери* већ и о својеврсном *саморазумевању (постојања) вере*. То даље значи да идентификовање постојања одређене вероисповести у попису не значи *eo ipso* да се свако такво изјашњавање од стране државних органа, у различитим контекстима, мора прихватити као непобитно постојање одређене вероисповести и *vice versa*, то што постојање одређене вероисповести на попису становништва није утврђено не значи да се не сме признати значај статистички неутврђених вероисповести у различитим контекстима, нарочито у контексту индивидуалног остваривања слободе вероисповести. Питање какав значај имају резултати пописа о верској припадности становништва за остваривање права у вези са слободом вероисповести изискује, међутим, шире сагледавање. Претходну анализу у том смислу треба усмерити ка питању употребљивости и значаја статистичких

¹⁰³ Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing, UNECE/Eurostat, 2006, p. 97 par. 437.

¹⁰⁴ Исто, параграф 441.

¹⁰⁵ Исто, параграф 443.

¹⁰⁶ Исто, параграф 444.

података о верској припадности за остваривање институционалне, односно колективне димензије слободе вероисповести (корпоративне слободе вероисповести) која води аутономном егзистирању цркава и верских заједница.

5. Цркве и верске заједнице – оснивање и статус

Устав садржи одредбе о црквама и верским заједницама, *што их сврстава у посебну уставну категорију*. Осим чланом 11, став 2, којим је прописано да су цркве и верске заједнице одвојене од државе, чланом 44 Устава (став 1) предвиђено је да су цркве и верске заједнице равноправне (и одвојене од државе), док је ставом 2 истог члана нормирано да су цркве и верске заједнице слободне да самостално уређују своју унутрашњу организацију, верске послове, да јавно врше верске обреде, да оснивају верске школе, социјалне и добротворне установе и да њима управљају, у складу са законом. Закон којим су регулисана наведена питања је Закон о црквама и верским заједницама (у даљем тексту ЗЦВЗ).¹⁰⁷

Устав Републике Србије, а ни ЗЦВЗ не одређују појам цркве и верске заједнице. ЗЦВЗ у члану 4 одређује субјекте верске слободе, у смислу Закона, као традиционалне цркве и верске заједнице, конфесионалне заједнице и друге верске организације, док у чл. 9 предвиђа да цркве и верске заједнице које су регистроване у складу са законом имају својство правног лица. Чланом 10 ЗЦВЗ традиционалне цркве и верске заједнице одређене су као оне цркве и верске заједнице које у Србији имају вишевековни историјски континуитет и чији је правни субјективитет стечен на основу посебних закона. Законом је изричито предвиђено да су традиционалне цркве Српска православна црква, Римокатоличка црква, Словачка евангеличка црква а. в., Реформатска хришћанска Црква и Евангеличка хришћанска црква а. в, док су традиционалне верске заједнице Исламска верска заједница и Јеврејска верска заједница. Члановима од 11. до 15. ЗЦВЗ тим црквама и верским заједницама признат је континуитет правног субјективитета који су у прошлости стекле на основу посебних прописа. Традиционалне цркве и верске заједнице у посебном управном поступку регистрације који спроводи надлежно министарство подносе, према члану 18, став 1 ЗЦВЗ, пријаву која садржи назив цркве или верске заједнице, адресу седишта цркве или верске заједнице и име, презиме и својство лица овлашћеног да представља и заступа цркву или верску заједницу. Изложена законска одредба заправо значи да управни поступак регистрације има само декларативно дејство констатовања законски признатог континуитета правног субјективитета. Из изложених законских одредаба следи да резултати пописа о верској припадности становништва, начелно, немају никакав значај за упис традиционалних цркава и верских заједница у регистар цркава и верских заједница.

Према члану 18, став 2 ЗЦВЗ, верске организације, осим традиционалних, за упис у Регистар подносе Министарству захтев који садржи одлуку о оснивању верске организације са именима, презименима, бројевима идентификационих докумената и потписима оснивача од најмање 0,001% пунолетних држављана Републике Србије који имају пребивалиште у Републици Србији према последњем званичном попису становништва или страних држављана са сталним боравком на територији Републике Србије, статут или други документ верске организације који, између осталог, садржи опис организационе структуре, начин управљања и права и обавезе чланова, приказ основа верског учења, верских обреда, верских циљева и основних активности верске организације, као и

¹⁰⁷ „Службени гласник РС“, број 36/2006.

податке о сталним изворима прихода верске организације. Судаћи према изложеној одредби, резултати пописа становништва *о укупном броју становника Републике* имају посебан значај у поступку регистрације цркава и верских заједница. Будући да Закон не опредељује број оснивача изричито, већ процентуално, могуће је поставити питање колики је апсолутни износ броја оснивача? Тај број прецизније је одређен Правилником о садржини и начину вођења Регистра цркава и верских заједница,¹⁰⁸ који у члану 7, став 3 прописује да број оснивача предвиђен изложеном одредбом Закона износи најмање 100 пунолетних држављана који имају пребивалиште у Републици Србији, или исти број страних држављана са сталним боравком на територији Републике Србије.

ЗЦВЗ у изложеној одредби, којом регулише ко може да оснује цркву или верску заједницу, прописује да верску организацију утемељују **оснивачи**. Будући да је специфичност цркава и верских заједница у односу на удружења циљ који чини испољавање верских убеђења, основано се може поставити питање да ли оснивачи верске организације морају бити и верници, односно да ли верско учење цркве или верске организације коју оснивају мора да буде и њихово верско убеђење? Уколико је одговор на изложено питање позитиван, да ли такво законско решење треба повезати са резултатима пописа о верској припадности становништва у том смислу да је могуће основати само ону цркву или верску заједницу која одговара постојећим вероисповестима, и, уколико треба, да ли то онемогућава да лица која оснивају верску организацију, у складу са чланом 43, став 1 Устава, могу да промене своја уверења, односно вероисповест у односу на ону коју су исказали на попису?

Из језичког тумачења изложене одредбе Закона о црквама и верским заједницама следи да надлежни орган државне управе који води регистар цркава и верских заједница добија податке о оснивачима верске организације, а не о њиховим верским и другим уверењима. Подношење података о оснивачима које следи оснивању верске организације не подразумева **дужност** изјашњавања о верским уверењима, већ је саставни део и неопходна претпоставка остваривања једне од Уставом Републике Србије гарантованих слобода.¹⁰⁹ То што се у поступку регистрације може основано претпоставити да су нека лица верници новоосноване цркве или верске заједнице није никаква дужност изјашњавања тих лица о њиховом верском уверењу, и начелно посматрано, не мора нужно да буде довођено у вези са резултатима пописа о верској припадности становништва. У том смислу, оснивачи цркве или верске заједнице која се уписује у регистар, у складу са чланом 43, став 3 Устава Републике Србије, који свакоме јамчи и слободу приватног или јавног изношења верских уверења, јавно испољавају своју приврженост цркви или верској заједници коју оснивају, уз Уставом гарантовано право да према члану 43, став 1 своју вероисповест могу, по сопственом избору, и да промене, или да су то, у односу на резултате пописа становништва, можда већ и учинили. Уставно гарантовање права да се према сопственом избору промени вероисповест и прилично либерална решења ЗЦВЗ у погледу регистрације, оличена, између осталог, и у изостављању законског услова да је за регистрацију цркве или верске заједнице потребно доказати њено деловање у одређеном

¹⁰⁸ „Службени гласник РС”, број 64/2006.

¹⁰⁹ Више о правним аспектима оснивања цркава и верских заједница и односа између слободе вероисповести и слободе удруживања у В. Ђурић, Остваривање слободе вероисповести у заједници – однос између слободе вероисповести и слободе удруживања у Републици Србији у А. Раковић, В. Ђурић (ур.), Право, вера, култура, Зборник радова научног скупа Право и вера одржаног на Правном факултету и Православном богословском факултету 18–19. маја 2011, Београд, 2012.

временском периоду,¹¹⁰ условila су (донекле чудан) закључак да је у Републици Србији могуће регистровати чак и цркву и верску заједницу која има верско учење, обреде и циљеве вероисповести која, према резултатима пописа, у Републици Србији нема верника.

С друге стране, може се поставити питање да ли би резултати пописа о верској припадности становништва према којима, примера ради, не би било забележено постојање верника одређене вероисповести могли да буду од значаја за губитак правног субјективитета неке од постојећих цркава или верских заједница, нарочито имајући у виду да је ЗЦВЗ предвиђено да надлежно министарство може да донесе решење о брисању из Регистра, између осталог, ако наступе разлози због којих се одбија упис у Регистар?¹¹¹

Чини се да ни у том случају резултати пописа, *сами по себи*, не би могли да буду основ за брисање неке од цркава или верских заједница из регистра. Наиме, Закон о удружењима који се према члану 2, став 2 у овој области сходно примењује у питањима која нису регулисана ЗЦВЗ предвиђа да се брисање врши у још неколико случајева које ЗЦВЗ не познаје: 1. ако се број чланова смањи испод броја оснивача потребног за оснивање, а надлежни орган удружења не донесе одлуку о пријему нових чланова у року од 30 дана; 2) ако истекне време на које је удружење основано, када је удружење основано на одређено време и 3) ако је извршена статусна промена која, у складу са тим законом, има за последицу престанак удружења. Уколико се ти случајеви посматрају у контексту цркава и верских заједница, утолико је јасно да се одредба ЗЦВЗ према којој надлежно министарство може да донесе решење о брисању из Регистра, између осталог, ако наступе разлози због којих се одбија упис у Регистар, може тумачити само као могућност да надлежно министарство избрише из регистра цркву или верску заједницу чији се број чланова, односно верника смањило испод броја потребног за оснивање. Имајући у виду такво тумачење, поставља се питање како би тај податак могао да буде у поседу државних органа и да ли су, у том контексту, релевантни резултати пописа становништва? Податак да се број чланова, односно верника смањило испод броја потребног за оснивање, може бити у поседу државних органа на два начина – или његовим добијањем од стране саме цркве или верске заједнице, или кроз поступак регистравања нове цркве или верске заједнице коју оснивају иста лица која су оснивачи цркве или верске заједнице која је већ уписана у регистар. Дакле, резултати пописа према којима нема више верника одређене вероисповести, све док су оснивачи регистроване цркве или верске заједнице уписани у Регистар, односно док су живи и не оснивају нову цркву или верску заједницу, не могу да буду основ за брисање постојеће цркве или верске заједнице из Регистра.

Посебно питање у вези са оснивањем цркава и верских заједница као институционалних видова остваривања слободе вероисповести у заједници је да ли те верске организације могу да оснују лица која припадају посебним друштвеним групама, као таква. У анализи овог питања, потребно је уочити да оно у себи садржи и један посебан аспект – аспект односа између припадности одређеној друштвеној групи, с једне стране, и верске припадности, с друге стране. Посебно интересантно, осетљиво и за праксу важно је питање могућности припадника одређених националних и језичких група да оснивају

¹¹⁰ Што је иначе услов који познају упоредна законодавства – видети В. Ђурић, Слобода вероисповести и правни субјективитет цркава и верских заједница у земљама бивше Југославије, стр. 182–202, у В. Чоловић (ур.), Право земаља у региону, Институт за упоредно право, Београд, 2010.

¹¹¹ Према чл. 22 ЗЦВЗ, осим тог разлога, до брисања цркве или верске заједнице из Регистра може доћи и на основу захтева цркве или верске заједнице и ако је правоснажном судском пресудом установљено да верска организација остварује циљеве другачије од оних ради којих је основана.

цркве и верске заједнице. Слобода вероисповести припадника било које националне припадности, односно друштвене групе, гарантована је Уставом Републике Србије већ због тога што је зајамчено да је свако слободан да испољава своју веру или убеђење вероисповедања. Имајући у виду одредбу чл. 43 Устава, припадници националних мањина и других посебних друштвених група, као и било која друга физичка лица, могу своја верска уверења да испољавају слободно и да их остварују у оквиру било које верске заједнице којој припадају.

Начелно посматрано, верска припадност може бити елемент националног идентитета, али не означава истовремено и одређену националну припадност и *vice versa*.¹¹² Посебно питање је, међутим, да ли се верски идентитет припадника мањина може поистоветити и са припадношћу одређеној цркви или верској заједници, схваћеној не само у смислу религије, већ и у смислу, у времену и простору, одређене управљачко-организационе структуре. Тада би се заправо питање права на развијање верског идентитета испољило као питање да ли припадници мањина могу да оснивају „своје“ цркве и верске заједнице. Међународни и домаћи инструменти не садрже у великом броју одредбе које предвиђају такво право. Најпознатији пример признавања тог права је члан 8. Оквирне конвенције за заштиту националних мањина СЕ. У свом члану 8 Оквирна конвенција прописује да се стране уговорнице обавезују да признају да сваки припадник националне мањине има право да изражава своју религију или веру и да установљава верске институције, организације и удружења. У вези са изложеном одредбом, најпре се уочава да она, за разлику од неких других одредби исте конвенције, не предвиђа да се право установљења верских организација, институција и удружења врши и у заједници са другим члановима групе. У коментарима те одредбе Конвенције, подсећа се, међутим, на члан 3, према коме припадници мањина остварују права и уживају слободе које произилазе из начела садржаних у Конвенцији индивидуално или у заједници са другима, тако да је системски приступ био разлог зашто је такво одређење у том члану изостављено.¹¹³ Ипак, у Објашњењу уз Конвенцију јасно је истакнуто да Конвенција не имплицира постојање колективних права, а за сам члан 8 наведено је да слобода вероисповести важи за све, па би и припадници националне мањине требало, у складу са чланом 4 Конвенције (дакле без дискриминације), такође да је уживају.¹¹⁴ Суштина изложене одредбе Оквирне конвенције је дакле да се обезбеди *да припадници мањина не буду дискриминисани у остваривању слободе вероисповести, зато што су припадници мањине, а не да ту слободу уживају као припадници мањине*.¹¹⁵ Одатле следи и да одређена национална припадност, или припадност било којој другој друштвеној групи, не значи истовремено и потребу, а у одређеним случајевима чак ни право на оснивање посебне цркве или верске заједнице у оквиру једне вероисповести. Смисао мањинске заштите не би требало да буде да се у оквиру, или боље рећи, из оквира једног верског идентитета, на његову штету и противно аутономном праву, на националној основи, издвајају посебна правна лица. Доиста, да ли је смисао међународних стандарда мањинске заштите и домаћих решења

¹¹² У релевантним научним радовима, као што је истакнуто, јасно се указује да религија, језик, традиција и културно наслеђе представљају саму суштину онога што групу чини националном мањином, али и да свака од ових разлика не значи истовремено и постојање националне мањине – видети G. Gilbers, Article 5, in *The Rights of Minorities, A Commentary on The Framework Convention for the Protection of National Minorities*, ed. by M. Weller, 2006, p. 154, 155.

¹¹³ Z. Machnykova, Article 8. *The Rights of Minorities in Europe, A Commentary on The European Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 2006, p. 234.

¹¹⁴ САНМИН Explanatory Report to the Framework Convention, H (1995) 010, par. 54.

¹¹⁵ Видети V. Djurić, *Religion and National Minorities in the Legal and Political System of the Republic of Serbia*, Политикологија религије, број 1/2012, стр. 153.

да се нпр. из традиционално организованих структура, као што су више векова познате и признате цркве и верске заједнице, издвоје квазиверски, а суштински национално одређени колективитети? Разуме се да верски идентитет може да буде компонента националног идентитета и да, у том смислу, испољавање посебног верског идентитета може да буде у функцији очувања и испољавања националног идентитета, али посебност националног идентитета не значи и аутоматску потребу, увек и свуда, на оснивање *националних* верских организација, а нарочито не оних којима се нарушава аутономни поредак постојећих верских организација. Из таквог тумачења могло би да следи *да се оснивање верских институција, организација и удружења првенствено врши у оквиру постојећих верских идентитета, а не и да значи оснивање националних верских институција, организација и удружења*. Било какав вид оснивања националних и језичких верских организација могао би да роди значајне дилеме и наметао би питање да ли се националним, или језичким предзнаком таквих новооснованих верских организација намеће одређени верски идентитет свим припадницима једне националне и/или језичке заједнице? У коментарима члана 8 Оквирне конвенције јасно се истиче да обавези страна уговорница да поштују аутономни карактер интерних религиозних послова и да се, без оправданог разлога, не мешају у то како су у религиозном смислу организоване националне мањине, кореспондира одговорност да се осигура да мањинске заједнице могу да врше слободу вероисповести кроз правне ентитете. Другим речима, уговорне стране Оквирне конвенције имају позитивну обавезу да статус правног персоналитета учине доступним националним мањинама које желе да практикују *своју веру (подвукао В.Ђ.)*.¹¹⁶ Будући и да члан 5 Конвенције предвиђа позитивну обавезу страна уговорница да створе потребне услове како би припадници националних мањина, између осталог, *сачували* религију као суштински елемент свог идентитета, систематским тумачењем Конвенције и довођењем члана 8 у везу с чланом 5, али и са изостанком одредаба које би изричито гарантовале право припадника мањина да *развијају* верски идентитет, може да се закључи да је право припадника мањина да установљавају верске организације, институције и удружења најпре у функцији очувања њихове вере, а не развијања институционалне структуре верских заједница којима припадници мањине не припадају, а којима, индивидуално упражњавајући слободу вероисповести, могу да приступе.

6. Значај верске припадности и резултата пописа становништва за остваривање слободе вероисповести у различитим областима друштвеног живота

Различити облици појединачног испољавања вере и верског идентитета нису у правном поретку Републике Србије ни на који начин условљени одређеним бројем захтева и/или лица која у њима учествују, или одговарајућим учешћем припадника одређене вероисповести у укупном броју становника државе, или одређеног подручја, па следствено томе резултати пописа становништва нису релевантни за њихово вршење. У том смислу, важно је истаћи да остваривање верске наставе није условљено одређени бројем ђака за одвијање такве наставе, нити је празновање верских празника и индивидуално истицање симбола и облачење, и у случајевима који су релевантни за јавни поредак, на било који начин, условљено нумеричким критеријумима и резултатима пописа становништва.

Нешто другачије је са испољавањем слободе вероисповести у заједници и правним положајем цркава и верских заједница. ЗЦВЗ у два члана изричито упућује на значај резултата пописа

¹¹⁶ Z. Machnykova, н. д. р. 254.

становништва у погледу верске припадности, али због природе уживања појединих видова слободе вероисповести у заједници, треба подробније размотрити и посебне случајеве. Према члану 29, став 3 ЗЦВЗ, ако се у буџету Републике Србије обезбеде средства за остваривање социјалних права свештеника односно верских службеника, Влада утврђује износе тих средстава, *равноправно и сразмерно броју верника појединих цркава и верских заједница, према последњем попису становништва у Републици*, при чему се на цркве и верске заједнице са малим бројем верника може применити начело позитивне дискриминације. Чланом 36, став 2 прописано је да верске образовне установе које добију верификацију односно акредитацију имају право на финансирање из буџета, *сразмерно броју верника према последњем попису становништва у Републици*. Изложене одредбе ЗЦВЗ упућују на *број верника цркава и верских заједница*, што је податак који се не прикупља непосредно у попису становништва, али се на основу резултата пописа становништва о верској припадности може посредно извести.¹¹⁷

Веома занимљива питања у контексту употребне вредности збирних података из пописа становништва односе се на богослужбену и градитељску делатност цркава и верских заједница. Чланом 31 ЗЦВЗ предвиђено је да цркве и верске заједнице обављају богослужење, верске обреде и остале верске делатности у храмовима, другим зградама и просторима у њиховом власништву или у изнајмљеним просторима, као и да се богослужење, верски обреди и остале верске делатности могу обављати и на јавним местима, односно отвореним просторима, као и на местима везаним за значајне историјске догађаје или личности, у складу са законом. У изложеним одредбама ЗЦВЗ обављање богослужбене делатности, нарочито на јавним местима, не условљава се постојањем одређеног броја захтева, или бројем верника који живи на подручју на којем се богослужење или верски обред обавља, што је сасвим разумљиво решење, јер би, у противном, била нарушена слобода вероисповести. С друге стране, ст. 4 и 5 истог члана ЗЦВЗ прописано је да се богослужење и верски обреди могу обављати на захтев надлежног органа и у болницама, војним и полицијским објектима, заводима за извршење кривичних санкција и другим институцијама и објектима, а у школама, установама социјалне и дечје заштите само у пригодним приликама и да су надлежни органи тих институција дужни да у складу са могућностима обезбеде вршење богослужења и верских обреда *на захтев чланова тих институција или на захтев корисника њихових услуга*. Будући да се у изложеној одредби упућује на множину корисника и чланова, поставља се питање да ли се дужност обезбеђивања вршења богослужења и верских обреда у наведеним институцијама заиста условљава постојањем већег броја захтева и да ли су, у том контексту, на било који начин релевантни резултати пописа становништва? Чини се, међутим, да је употреба множине у тим одредбама последица навођења множине различитих институција у којима се могу вршити богослужења и верски обреди и да је, у том смислу, начелно могуће, а понекад за остваривање слободе вероисповести и нужно, да се и у случају појединачних захтева омогући вршење богослужења и одређених верских обреда.

ЗЦВЗ у члану 32, који регулише градитељство, прописује да је надлежни орган јединице локалне самоуправе дужан да приликом израде урбанистичких планова размотри исказане потребе цркава и верских заједница за изградњу верских објеката. Изградња верских објеката свакако да може да буде у

¹¹⁷ Уредбом о уплати доприноса за пензијско и инвалидско и здравствено осигурање за свештенике и верске службенике („Службени гласник РС”, број 46/2012) Влада није утврдила износ средстава који би се делио сразмерно броју верника, већ је предвидела да се за све свештенике и верске службенике свих цркава и верских заједница средства за уплату доприноса за обавезно пензијско и инвалидско и здравствено осигурање обезбеђују у буџету Републике Србије до висине најниже месечне основице доприноса прописане чланом 38 Закона о доприносима за обавезно социјално осигурање.

вези са верским потреба становништва на одређеном подручју, због чега би и резултати пописа становништва, начелно посматрано, могли да имају посебан значај за доношење одлуке о изградњи. У изложеној одредби ЗЦВЗ не предвиђа се, међутим, било какав нумерички критеријум, нити се изградња верских објеката изричито условљава постојањем одређеног броја верника на подручју на којем се објекат гради. Уместо тога, ЗЦВЗ прописује обавезу надлежног органа локалне самоуправе да размотри *потребе цркава и верских заједница*. Резултати пописа о верској припадности становништва могли би, у том смислу, да буду од значаја самим црквама и верским заједницама за образлагање потреба и формулисање захтева за изградњу верских објеката.

Начелно посматрано, резултати пописа становништва о верској припадности могу, у ширем смислу, да буду од значаја за утврђивање локације гробља, али Законом о сахрањивању и гробљима¹¹⁸ није изричито прописана било каква обавеза надлежних органа да приликом усвајања урбанистичког плана, или одлуке скупштине општине, воде рачуна о верској припадности становништва.

Закључак

Правни поредак Републике Србије показује висок ниво сензитивности у погледу етнокултурних феномена. Низом одредаба он упућује на посебност националног, језичког и верског идентитета, како индивидуалног тако и колективног, омогућавајући њихово испољавање, унапређење и заштиту у различитим областима друштвеног живота, што ипак нема значај прекомпоновања политичког поретка грађанске демократије, нити је изражено у одређењу државе, њеном уређењу и основним идентификационим обележјима. У таквом нормативном оквиру, попис становништва и његови резултати несумњиво имају огроман значај, не само у смислу статистичке нотификације друштвене стварности већ и у погледу испољавања предправне индивидуалности и конституисања правно релевантне колективности.

Слобода изражавања националне припадности, испољавања своје вере и слобода мисли и изражавања, која обухвата и слободу изражавања језичког идентитета, основ су саморазумевања које суштински опредељује методолошке аспекте пописа и нормативна решења о *прикупљању* података о етнокултурним карактеристикама становништва, доследно омогућавајући самоидентификовање појединца са једним, или више преклапајућих етнокултурних идентитета.

Учешће етнокултурних идентитета у укупном становништву, или израженији број лица која им припадају, а следствено томе и резултати пописа становништва, уставноправно су опредељени као услов уживања појединих права и слобода у заједници или су utkани у нормативну разраду начина њиховог остваривања. Осим изричите и непосредне употребне вредности, резултати пописа становништва могу да буду од значаја и за креирање одређених политика у различитим областима друштвеног живота. Посебна димензија употребне вредности резултата пописа становништва оличена је у дилеми да ли уживање и остваривање појединих права и слобода које је њима условљено, у различитим контекстима и пред различитим државним органима, представља потребан и довољан услов за признање етнокултурних идентитета од стране правног поретка које би имало својеврсни хоризонтални и вертикални ефекат, како у свим сферама правом уређеног друштвеног живота тако и у погледу свих видова етнокултурних идентитета и односа међу њима. У том смислу треба истаћи да у правном поретку Републике Србије, без нарочитог уставноправног упоришта, национална припадност

¹¹⁸ „Службени гласник РС”, бр. 20/77, 24/85, 6/89, „Службени гласник РС”, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05, 120/12.

има донекле, али ипак изражено, већу „специфичну тежину“ у односу на друге видове етнокултурних идентитета, нарочито у односу на језички идентитет и број говорника одређених језика, јер се остваривање појединих права за које је основано прописати услов одређеног учешћа у укупном становништву, као што је то случај са службеном употребом језика и писма и другим правима која су са њом повезана, не везује за језичку, већ за националну припадност.

Придавање посебног значаја мањинској заштити у склопу правног уређивања етнокултурних феномена има свог трага и на најделикатнијем виду тог уређивања – на правном конституисању колективних идентитета и значају који се у том контексту придаје резултатима пописа становништва. У правном поретку Републике Србије институционализована су колективна права, али их Устав везује искључиво за националне и то мањинске колективитете. У том смислу, у правном поретку Републике Србије могу се уочити два типа недоследности. Најпре, етнокултурни колективитети чијег је постојања уставотворац био свестан и чије је очување императив читавог правног поретка, у извесном смислу, нису третирани једнако, јер се колективна права, макар и номотехнички и свакако недовољно прецизно („колективна права припадника мањина“ и „колективна права која се остварују у заједници“) јамче само националним мањинама, односно њиховим припадницима, док се не предвиђају изричито за језичке и верске колективитете. Можда и због тога, у правном поретку Републике Србије једини покушај нормативног предетерминисања колективних етнокултурних идентитета извршен је посредством правног одређивања појма националне мањине. С друге стране, управо је на пољу мањинских идентитета најизраженија и нормативно најдоследније постављена могућност самоодређења и самоконституисања колективних ентитета, што резултатима пописа становништва даје посебан значај, али што може да роди извесне тешкоће у правном поретку, нарочито уколико се у различитим контекстима врши на различити начин. Правно конституисање језичких, а нарочито верских колективних ентитета, упркос помањању, заправо недовољној могућности потпуног правног одређења појмова језика и вере и свеобухватног правног утврђивања релевантних дистинктивних елемената неопходних за њихово постојање (што није карактеристика само правног поретка Републике Србије), може ограничено, и свакако у мањој мери у односу на признавање националних колективних ентитета, почивати на самосвести и подразумева нешто израженију могућност претходног државног признања.

Социолингвистички и социорелигијски поглед на пописну слику Србије

С обзиром на саму своју статистичку и нужно формализовану природу, као и методологију спровођења, ниједан општи попис становништва, па ни овај последњи у Републици Србији, не може предочити културолошки довољно дескриптивну, слојевиту и заокружену слику друштва на које се односи. За то су потребна засебна, тематски усредсређена и аналитички циљно усмерена истраживања и приказивања одређених сегмената културе дате заједнице, уз коришћење релевантних података и увида које пописи омогућавају, а тек на основу оваквих интегрисаних парцијалних обрада могући су амбициознији синтетички захвати, укључујући и оне с компаративним намерама. Укрштени подаци о националној, верској и језичкој припаданости становништва, као и кретања која се на том плану могу сагледати поређењем резултата претходних и најновијег пописа, а наравно и оних ранијих, вредни су и индикативни показатељи стања и процеса у политичкој и културној равни популационе и друштвене динамике у Србији. Они нису довољни за извођење коначних и сасвим поузданих закључака о појавама на које се односе, али представљају незаобилазне путоказе за њихово целовитије истраживање и сагледавање у ужим и ширим, локалним, националним, регионалним и ширим контекстима, све до најкрупнијег плана типолошког и теоријског уопштавања. Макротенденције које се у домену изјашњавања о националној, верској и језичкој припаданости уочавају и пописно региструју у Србији током последњих деценија, а нарочито смер и обим израженијих промена од краја осамдесетих година прошлог века, као последице бурних историјских збивања, с дезинтеграцијом југословенске државне заједнице у средишту укупне динамике, значајни су и за утврђивање неких законитости општијег реда и потврду ставова до којих су дошле друштвене науке, а односе се на језичку, верску и културну димензију стварности савремених људских друштава. Није претерано рећи да бивши југословенски и актуални постјугословенски простор, а самим тим и Србија, која је за тај простор вишеструко репрезентативна, јер је и после свих промена политичке географије остала вишенационална, мултиконфесионална и мултикултурна заједница, представљају јединствену социолингвистичку, социорелигијску и културалну лабораторију. Најновији општи попис становништва нуди свеже податке који су и самостално занимљиви, али пуни сазнајни смисао добијају тек аналитичким довођењем у међусобну органску везу и упоређивањем с пресеком ранијег/ранијих стања у одговарајућим сегментима друштвених структура, кретања и међуодноса. Уз резерву да је за уобличавање целовите слике друштвенојезичке, религијске/конфесионалне и културне стварности

¹¹⁹ Редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду.

савремене Србије и развојних токова који је карактеришу неопходно обавити многа обухватнија и продубљенија истраживања, за која су пописни подаци само једно од полазишта, али и незаобилазно поуздано упориште сваке разумне и одрживе објективизације, верујемо да је већ и на основу прелиминарног увида у ову богату грађу допуштено изнети нека запажања у вези с корелацијом између националног, верског и језичког изјашњавања грађана Србије 2011. године.

Прво запажање односило би се на својеврсни паралелизам у хијерархији функција језика и религије којима грађани Србије дају предност приликом изјашњавања о својој језичкој и верској припадности, а што је увек, или по правилу, детерминисано њиховом националном самоидентификацијом. Основне функције језика и религије, комуникацијска и духовна, очигледно су потиснуте у други план, као, уосталом, и когнитивна, док се предност даје онима које су исходишно секундарне и друштвено накнадно изведене, али не мање значајне, а то су идентификацијска, интегративна и репрезентативна. Логично је да су ове функције истакнуте у сваком попису, а комуникацијска и духовна практично „ван игре“, јер се анкета на њих не може односити. Међутим, симболизовање националне припадности кроз језичку и верску самоидентификацију и њену декларативну пописну манифестацију у Србији (а и на целом бившем југословенском простору) нарочито је изражено, а у односу на објективно јединствени комуникацијски простор некадашњег српскохрватског језика и у раскораку с реалношћу с настављањем постојања тога простора. Ово је последица активне и још увек интензивне фазе нациотворног инжењеринга у појединим народносним заједницама некадашњих Југословена (традиционално присутно код Хрвата, а у новије време све заступљеније код Бошњака и Црногораца, па и Рома) који укључује и језичку компоненту. Занимљиво је, с друге стране, да баш одавно национално стабилизовани и релативно малобројни Хрвати исказују знатно мању потребу да се и језички национално одреде, па њихово изјашњавање неупоредиво више уважава комуникацијску реалност дате животне ситуације, односно сразмерно високу етничку хетерогеност хрватских породица и складну интегрисаност у српско језичко окружење, уз растерећеност у погледу нужности демонстрирања неупитне националне посебности. Слична појава запажа се и кроз изражену алтерофонију Македонаца који, у приличном броју, не сматрају да је њихово национално опредељење доведено у питање изјашњавањем за српски као први језик, што је, иначе, у складу с комуникацијском реалношћу. Њеном поштовању, помало парадоксално, али и дубински закономерно, изгледа да доприноси чињеница да су српски и македонски по свим лингвистичким критеријумима два различита, премда и веома блиска, јужнословенска језика, па се номенклатурно напуштање српског језичког заједништва не осећа као императив „политички коректног“ националног става и исправне језичке политике, иако је баш језик својевремено био одлучујући фактор у изграђивању македонске националне посебности. Иста појава карактеристична је и за језичко опредељивање Бугара, јер готово четвртина међу њима као свој матерњи језик наводи српски. У вези с оваквим случајевима наглашене пописне алтерофоније намеће се једно и раније у стручним социолингвистичким круговима покренуто питање – преиспитивање односа између појмова/термина *матерњег* и *првог* језика, који се неретко доживљавају и користе као узајамно замењиви синоними. Може ли одиста српски бити *матерњи* језик једног Бугарина или Македонца? Тешко, сем ако не потиче из мешовитог брака. Можда би ближе реалности било квалификовање српског језика као њиховог *првог* језика, али не у смислу првог научног (како се у литератури понегде тумачи), већ као првог комуникацијског језичког избора. Ово је, наравно, питање отворено за расправу, а рефлекс је специфичних околности социолингвистичких престројавања на дезинтегрисаном простору Југославије, једне од ретких европских држава која није имала ни државни

језик ни државну нацију, односно једну нацију као носиоца државно-националног субјективитета и суверенитета¹²⁰. Напоменимо да се у већини европских земаља у националним пописима не прикупљају, као у Србији, само подаци о матерњем језику (као језику којим је лице проговорило у раном детињству), већ и о говорном језику (језику којим се особа најбоље служи), а и о комуникацијски најактуалнијем језику (у социјалном окружењу, у кући, на послу...) ¹²¹.

Опредељивање одређеног броја грађана за новоуведени буњевачки језик одраз је симболичког, свакако историјско-политичког одвајања од хрватства, а што потврђује доминацију идентификационе и репрезентативне функције над комуникацијском функцијом језика и о променљивом тактичком позиционирању појединих мањинских заједница у преполитизованој и још увек до краја „неслегнутој“ друштвеној и државној реалности Србије. Словаци пак, који су социјално хармонично уклопљени у већинско српско окружење, па се чак из практичних разлога радо опредељују за школовање на српском језику, у високом проценту се језички национално изјашњавају, што је, поред осталог, као и код Русина, одраз добре мањинске организованости и планског културног деловања националне матице. Појава раскорака између пописног исказивања матичне језичке припадности и комуникацијске реалности социокултурног простора запажена је, иначе, и у бившим совјетским републикама, а данас независним државама Централне Азије, али је тамо ситуација битно различита, јер је реч о туркофоним заједницама, тако да се не би могло ни очекивати да се објективни туркијско-руски билингвизам у пописима самоидентификационо искаже, иако руски, некадашњи „језик међунационалног општења“ у СССР-у, умногоме задржава комуникацијску функционалност, а у неким случајевима је и привилеговани канал социјалне покретљивости. Слични су и положај и улога француског, као и однос према арапском, у земљама Магреба.

Политички/национално мотивисано дезинтегрисање (и даље) објективно јединственог српскохрватског/хрватскосрпског¹²² комуникацијског простора настављено је између двају последњих пописа, а у случају Црногораца и задобило статистичку „видљивост“ увођењем новог језичког модалитета *црногорски* (уз буњевачки и јерменски). Већина Црногораца је, ипак, остала верна српском језичком именом, што у нешто другачијој, помереној пропорцији, одражава и стање у Црној Гори, где опредељивање за црногорско име језика знатно заостаје за процентом црногорског националног декларисања. Језичко опредељивање Бошњака и Муслимана веома је индикативно за превласт политичког у овој важној димензији изграђивања, потврђивања и демонстрирања националне самосвести, условно речено, „за“ и „против“. Иако је у погледу избора националног имена међу југословенским Муслиманима (ознака етничке, односно националне припаданост од пописа 1961,

¹²⁰ Вид. шире у М. Спасовски, С. Кицошев, Д. Живковић, „The Serbs in the Former SFR of Yugoslavia“, *The Serbian Question in the Balkans*, Београд, 1995.

¹²¹ Вид. Н. Радушки, „Методолошки аспекти и проблеми у истраживању етничке структуре становништва“, *Теме*, 4, 2007, 688.

¹²² Најчешће коришћени званични назив лингвистички истог/заједничког језика Срба, Хрвата, Муслимана/Бошњака и Црногораца у СФРЈ/СРЈ, а не израз става аутора о његовој научној исправности и термилошкој прихватљивости, поготово у постјугословенским релацијама. Ваља подсетити и на то да су многи говорници тог заједничког језика, укључујући и оне представнике других југословенских народа који су се њиме служили као *lingua communis*, често бивали у искушењу да, нарочито у иностранству, саговорницима кажу како „говоре југословенски“, да би избегли објашњавање странцима тешко схватљиве југословенске вишејезичности, поготово што су ови у непосредном општењу запажали да се њихови сабеседници из Југославије међусобно без икаквог проблема споразумевају једним језиком. Ако ништа друго, странцима је данас лакше објаснити да Срби говоре српски, Хрвати хрватски, Бошњаци бошњачки, Црногорци црногорски..., иако сви они, заправо, и даље говоре тим проказаним „југословенским“.

односно 1971) и њиховом политичком и интелектуалном елитом све до почетка деведесетих година прошлог века било колебања, најновији пописни резултати показују да се национално име Бошњак проширило и стабилизовало у надмоћно већинском делу овог националног корпуса који се од Срба и Хрвата објективно верски и културно, али не и језички разликује. Успешно је, очигледно, пре свега у Босни и Херцеговини, али и у срединама у којима Бошњаци ван ње живе, вођена и кампања подстицања усвајања имена језика као „босанског“, чиме се жели сугерисати да је реч о идиому босанских старинаца, старијем од српског и хрватског националног имена у Босни (и Херцеговини), језику којим би, према томе, требало да говоре и завичајно свесни босанскохерцеговачки Срби и Хрвати. Већину грађана Србије бошњачке националности није поколебао ни отпор према оваквом називу њиховог језика у научној и широј јавности државе у којој живе, заснован на логици према којој би, као и у случају других бивших југословенских народа, национално име заједничког језика требало изводити из имена народа, па би оно, у складу с тим, могло бити једино „бошњачки“ (аналогно са српски, хрватски, црногорски), а никако „босански“. Но, како је Босни и Херцеговини, националној матици Бошњака, званично усвојено име њиховог језика „босански“, оно је и у Србији морало бити правно прихваћено, што не престаје да ствара тешкоће и производи неспоразуме, првенствено у административној¹²³ и просветно-образовној сфери. С друге стране, а такође из ванјезичких и ванкомуникацијских разлога, малобројнији представници истога народа који се у Србији изјашњавају као Муслимани, већински наводе да им је језик српски, иако нема сумње да говоре истим језиком као и Бошњаци. Одбијање да прихвате национално име Бошњак и нешто мање привржени исламу, добрим делом „југоносталгичари“, они свој став демонстрирају и декларативним опредељивањем за српски језик (у Црној Гори и за црногорски!), што је још једна уверљива илустрација превасходности политичких критеријума над комуникацијским у идентитетској рационализацији језичке припадности или, тачније, у идеолошки детерминисаном избору имена језика за који не може бити сумње да је, упркос свом труду националних језичких политика, неологистичких захвата и нормативистичких директива, лингвистички гледано, засад заједнички Србима, Хрватима, Бошњацима и Херцеговцима.

Посебан случај, и то не само у вези с језичким самоопредељивањем, представљају Роми, све заступљенија национална мањина у Србији, за коју, с обзиром на још увек прилично „флотантно“ (Ј. Цвијић) национално, али не и етничко идентитетско осећање, покретљивост и статусна колебања, није могуће утврдити тачан број. Како су Роми „*par excellence* пример народа ‘пребогатог’ мањинским искуством, и то искуством вишеструког мањинства“¹²⁴, праћење сукцесивних пописних извештаја о њиховом језичком и верском изјашњавању сазнајно је веома занимљиво, а социолошки и културолошки речито. Роми су се традиционално у приличном броју пописно опредељивали за српски као свој матерњи језик. У новије време све их је више који се опредељују за ромски језик, што је један од показатеља њиховог националног консолидовања као мањинске заједнице која види своју шансу у наглашеној бризи Европске уније, других међународних организација и невладиног сектора за права, односно остваривање равноправности Рома, за које се сматра да су етничка групација посвуда изложена највећој дискриминацији, с елементима расизма. Мањинско законодавство које је током

¹²³ Све су учесталији, на пример, случајеви да у Србији грађани који се изјашњавају као Бошњаци, тврдећи да не разумеју српски, одбијају да учествују на судским рочиштима, укључујући и поступке код судија за прекршаје, ако није обезбеђено превођење са босанског и на босански језик, што је организационо углавном неизводљиво, а комуникацијски је апсурдно. Такође, уколико није обезбеђена настава на босанском језику, родитељи су у неким срединама склони повлачењу деце из школа.

¹²⁴ Вид. Д. Тодоровић, *Друштвена удаљеност Рома*, Ниш, 2007, 38.

последњих година помало стихийски и без довољно системске координације и далековидности успостављано у Србији, а у комбинацији с очигледном намером неких европских центара, да се што више Рома трајно у њој настани и „веже“ српским држављанством, погодује хомогенизацији и израженијем националном освешћивању ове популације, што свој израз налази и у култивисању, социјалној, информативној и образовној промоцији ромског језика, као и стварању политичке и интелектуалне елите која се залаже за побољшавање друштвеног положаја заједнице коју би желела да предводи. Овај тренд изискује да се критички преиспитају процене о најизгледнијем путу решавања друштвеног статуса Рома, а посебно озбиљно аргументован став да је за њих, као „трансграничну етничку и културну групу“ и „етнокласу“, интеграција тренутно једина алтернатива, упркос томе што „интеграција у већинску социјеталну културу са собом носи велики број недоумица, нејасноћа, али и опасности по обе стране у процесу“¹²⁵. У погледу религијске припадности, хомогенизација је мање изражена, јер вера није битан разликовни чинилац у разграничавању ромске од већинске и остале мањинске популације у Србији. А и иначе, запажено је да на Балкану, својој „другој прапостојбини“, Роми лако прихватају вероисповест народа у чијем већинском окружењу живе, као и да им нису страна ни вишестратна проверавања и појаве религијског синкретизма¹²⁶.

Из упоређивања пописних резултата из 2002. и 2011. године и њиховог укрштања с подацима о националној припадности може се сагледати још једна општа тенденција у структури језичког мозаика Србије – смањивање броја говорника свих језика националних мањина (Албанаца¹²⁷, Бугара, Мађара, Македонаца, Румуна, Словенаца, Украјинаца, Турака...), сем бошњачке и ромске, што је природна последица смањивања њиховог апсолутног удела у структури становништва, а никако промене односа тих мањина према језичкој компоненти свог националног и културног идентитета, која остаје стабилна. Статистички зенемарљиве, али феноменолошки занимљиве изузетке чине Горанци, Немци и Руси, чији је број између два пописа порастао, као одраз одређених коњунктурних промена у валоризовању и рецепцији припадања овим етничким заједницама. Све у свему, иако се у Србији гарантују и поштују сва мањинска права, укључујући и право на коришћење властитим језиком у складу са законом, њена језичка мапа, остајући разуђена и разноврсна, постепено се истањује и бледи, а објективна, животна компаративна комуникацијска предност српског језика, без обзира на његово дириговано номенклатурно национално раслојавање, засад остаје неприкосновена.

Укупно узевши, и после Пописа 2011. године остаје на снази раније изношена оцена о социолингвистичкој веродостојности и релевантности, а примарно лингвистичкој варљивости и непоузданости слике која се на основу изјашњавања грађана Србије о језичкој припадности може формирати. Ово је, пре свега, неизбежна последица давања предности симболичкој над комуникацијском функцијом језика.

У досадашњој статистичкој пракси на простору бивше Југославије питање о веоисповести било је, из идеолошко-политичких разлога, заступљено у само три послератна пописа (1953, 1991, 2002). Одговор испитаника је доследно тражен по субјективном критеријуму, као и уз поштовање уставно гарантоване слободе (не)изражавања верске припадности. Ова субјективност има за последицу да

¹²⁵ Вид. Д. Б. Ђорђевић, М. Филиповић, „Роми као трансгранична етничка и културна група (Србија, Македонија, Бугарска)“, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Ниш, 2006, 217–259.

¹²⁶ Вид. Е. Марушиакова, „Циганската група и развитието на циганския етнос“, *Аспекти на етнокултурната ситуација в Българија и на Балканите*, Софија, 1992, 77.

¹²⁷ Непотпун обухват у Попису 2011.

добијене статистичке датости нису увек системски логичне, али на основу њих стечена сазнања, ипак, доприносе стицању потпуније слике етничке структуре становништва¹²⁸. У погледу изјашњавања о верској припадности, која је у нашим условима, уз језичку, главна разликовна компонентна националних идентитета насталих на бившем југословенском простору¹²⁹, најновији попис потврђује раније увиде и сазнања у овој области. Очуван је висок степен самоидентификовања Срба као православних, а Хрвата као католика, с тим што се као православни и католици изјашњавају и припадници неких других нација и етничких група, тако да су ове две хришћанске конфесије у Србији и даље доминантне, уз вишеструку бројчану надмоћ православља. Пажњу привлачи сразмерно велики и од претходног пописа видно увећани број грађана који се у погледу верске припадности нису изјаснили, као и атеиста. Овакав тренд, условно речено, благе ресекуларизације после узлета декларативне религиозности, посебно међу Србима, непосредно након пада комунизма и распада концепта свенивелишућег „братства и јединства“, могао би се објаснити извесним смањењем друштвених напетости и стишавањем идеолошких (не и политичких!) конфронтација, као и реаговањем на појаве непримерене политизације религије и њене све провидније злоупотребе у националистичке сврхе. Поред тога, кад је специфично реч о незнатном смањењу броја грађана који су се изјаснили као муслимани, вероватно је томе, уз нека демографска и миграторна померања, допринео и институционални раскол у Исламској заједници на територији Србије, праћен израженим друштвеним контроверзама. Иначе, готово потпуно поклапање националне и верске (исламске) припадности код Бошњака указује на стабилност ове спреге на којој, у условима заједничког етничког порекла и језика са Србима, Хрватима и Црногорцима, формативно и почивају концепт и осећање њихове националне самобитности. Индикативно је, у истом смислу, да међу Муслиманима, који не желе да се изјасне као Бошњаци, има више грађана који се у погледу верске припадности не изјашњавају или, чак, упркос националном имену истоветном с ознаком религијске припадности, тврде да су православне вере! И то је доказ колико су пописни подаци, поготово кад је реч о језичкој и верској припадности, поузданији као социолингвистички и социорелигијски, па и политиколошки индикатор, него као веродостојни одраз интимног осећања грађана, као и животне праксе и живљене језичке и духовне стварности савременог друштва у Србији. Но, такав раскорак је иманентан сваком попису и мањкавост је која се не може отклонити, пошто је изјашњавање грађана нужно до знатне мере субјективно и условљено читавим низом околности, што је нарочито изражено у друштвима и

¹²⁸ „Специјалне анкете...показују да велики број људи нису верници у смислу практиковања религије, већ се по правилу декларишу на основу традиционалног припадања одређеној конфесији, као и да је растући број атеиста и агностика. Због тога, постоји став да се у макроистраживањима тешко могу добити прави одговори о религијској припадности, па су адекватније анкетна испитивања на основу којих се може сагледати и конфесионално-цивилизацијски круг коме поједини слојеви становништва припадају“ (Нада Радужи, „Методолошки аспекти и проблеми у истраживању етничке структуре становништва“, *Теме*, 31, 4, 2007, 698–699).

¹²⁹ „Историјски оквири у којима су за време препорода ударени темељи посебних нација одређени су религијом, језиком и различитим менталитетом народа израслом на свести о посебном пореклу. Медђу свим овим факторима, на српско-хрватском говорном подручју, религија и црква су одлучујуће, па су оне и одредиле трајну вододелницу нације“ (М. Екмечић, „Национални препороди“, у И. Божић, С. Ћирковић, М. Екмечић, В. Дедијер, *Историја Југославије*, Београд, 1973, 235). Пошто је кроз праћење и упоредјивање периодичних пописа становништва могуће следити броделовске „процесе дугог трајања“, ваља подсетити и на Екмечићево уводјење појма/термина „национализам судњег дана“, као „југословенског прилога типологији национализма у свету“, а који би се, на трагу једне Черчилове опсервације о верски мотивисаном ирском националном покрету, односио на „сектаријански тип национализма“ који је тријумфовао на српско-хрватском говорном подручју, а „који у типологији национализма у свету представља дугорочни пројекат“ (М. Екмечић, „Црква и нација код Хрвата“, у *Огледи из историје*, Београд, 1999, 111). Продужавање трајања тенденције поклапања националног и верског осећања и изјашњавања код свих нација истога/заједничког (негдашњег српскохрватског) језика потврђују исправност хипотезе о закономерној дугорочности и снажној инерцији овог процеса, без обзира на све промене друштвених, политичких и културних околности.

државама које пролазе кроз бурније периоде историје, праћене великим политичким, вредносним и менталним ломовима и трансформацијама. Тенденције језичке и културне политике, односно политика, да се циљно утиче на мењање постојећих, историјски седиментираних сосокултурних навика, као и матрица понашања и с њима повезаних вредносних судова, а које се током дужег периода спроводе и одражавају у сукцесивним пописима, могу, на дужу стазу, генерисати реалне, лингвистички и духовно, односно менталитетно¹³⁰ релевантне промене¹³¹. На основу одговарајући осмишљене и постављене анализе пописних података и њиховог интердисциплинарног умрежавања, могуће је с приличном вероватноћом предвидети смерове и конфигурације таквих промена. Уосталом, у науци је данас широко прихваћен реалистичан закључак да је, са друштвеног становишта, субјективна промена националне припадности, уколико није последица директног насилног притиска, заправо објективна промена¹³².

У погледу географске дистрибуције, једине општине с компактном католичком и протестантском већином и даље су, захваљујући Мађарима и Словацима, неколике у Војводини, а с муслиманском су то три (Нови Пазар, Сјеница и Тутин) у Рашкој области, што демантује изјаве и процене да је на целини овог дела Србије већ дошло до радикалне измене демографске конфигурације у корист Бошњака/муслимана. Међутим, како Бошњаци, уз Роме, представљају просечно најмлађи национални корпус у Републици, може се очекивати да се демографска слика Рашке области, поготово ако се настави тенденција исељавања Срба и запуштања пољопривредне активности, постепено мења на њихову штету, што ће *ipso facto* значити и даље компактирање муслиманске заједнице на овом пограничном подручју с Босном и Херцеговином, Црном Гором и административном границом АП Косово и Метохија.

¹³⁰ Под *менталитетом* се углавном подразумева „ансамбл начина и садржина мишљења и осећања који обележава неки одређени колектив у неко одређено доба“, а који се „манифестује у поступцима“ (вид. P. Dincelbaher (прир.), *Историја европског менталитета*, Београд, 2009, 17). Као „поступак“, односно анонимни грађански чин, пописно изјашњавање је *par excellence* одраз кретања и стања у домену менталитета, тако да му се у савременим студијама менталитета посвећује усредсређена пажња.

¹³¹ Приликом анализе пописних података о језичкој припадности грађана Србије ваља имати на уму упозорење М. Шипке да распадање стандарднојезичког заједништва четирију једнојезичких нација бивше Југославије „није био формални чин ‘преименовања’ варијаната српскохрватског стандардног језика у посебне националне стандардне језике, тј. пука замјена имена“, већ да су „настале промене много дубље и далекосежније, јер није ријеч о, како неки мисле, ‘промоцији’ варијаната у ‘оделите стандардне језике’, него о формирању посебних националних језичких стандарда, ослоњених на некадашње варијанте у погледу супстанце и структуре, док се намјеном и друштвеним функцијама, па сљедствено томе и нормативно, мање или више од њих удаљавају, а у социалингвистичком смислу чак и битно разликују“ (М. Шипка, *Језик и политика*, Београд, 2006, 108).

¹³² Вид. опширније у Р. Петровић, „Дугорочне промене етничке структуре у СР Србији“, *Зборник Филозофског факултета*, 2, 1983.

Појам, историјат и значај пописа

Појам

Реч попис потиче из старог Рима од латинске речи „*censere*“, што значи проценити.

Уједињене нације¹³⁴ дефинишу попис становништва као статистичку активност којом се у редовним интервалима производе званични подаци о броју (*benchmark*) становника на територији једне земље и на њеним најмањим географским (суб-)територијама заједно са информацијама о одређеним демографским и социјалним карактеристикама укупног становништва. Пописни циклус обухвата процес планирања, сакупљања (пописивање на терену или преузимање података из регистра), обраде и агрегирање индивидуалних података, оцењивање, дисеминацију, мерење тачности/прецизности и анализу демографских, економских и социјалних података.

Основне карактеристике пописа¹³⁵ су:

- ◆ појединачно пописивање – термин попис указује на то да се свака јединица пописа (лице, домаћинство и стан) пописује одвојено;
- ◆ истовременост – указује на то да би свака јединица пописа требало да буде пописана у односу на унапред утврђен јединствен период (критични моменат, пописна ноћ, ...);
- ◆ универзалност – попис се спроводи на прецизно дефинисаној територији целе државе или на једном њеном делу;
- ◆ подаци за најниже територијалне јединице – пописом се прикупљају подаци о броју и основним карактеристикама пописних јединица за најмање територијалне јединице у оквиру државе, а у складу са законским одредбама о заштити личних података грађана;
- ◆ дефинисана периодичност – пописи се спровode у регуларним временским интервалима како би се одржала упоредивост података. Временске серије, које се добијају на основу пописних резултата, омогућавају истраживање прошлости, садашњости, али су и основа за изградњу процена и пројекција.

¹³³ Редовни професор Факултета организационих наука Универзитета у Београду.

¹³⁴ Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing, UNECE/Eurostat, 2006.

¹³⁵ United Nations, Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses, revision 2, New York, 2008.

Попис становништва је најмасовнија, најкомплекснија, најскупља, али и најпопуларнија статистичка акција.

Историјат

Историја пописа дуга је скоро 6000 година. Прапочеци данашњих пописа везују се за древне цивилизације. Наиме, претпоставља се да је први попис спроведен у Вавилону 3800 година п. н. е. Међутим, најстарије пребројавање становника, које је оставило трага у историјским споменицима, извршено је у Кини око 2000 година пре Христа.

У Римском царству је доминирала идеја о потреби бројног становништва због очувања војне моћи Царства. Попис становништва био је један од кључних елемената у систему римске администрације. У периоду од 550. године пре нове ере до 70-их година нове ере спровођен је сваких пет година. Пописивани су слободни грађани и њихова имовна. Попис се спомиње и у Библији (Књига бројева).

Иако су се ти први пописи, иницирани државним потребама, сводили, углавном, на пуко пребројавање пореских и војних обвезника, они су, ипак, имали и неке атрибуте савремених пописа, и то првенствено зато што су били вршени под патронатом државе и што су настојали да систематски обухвате поједине категорије становништва у постојећим државним границама.

Модерни пописи, који су превасходно усредсређени на целокупну популацију једне земље, а не само на неке њене сегменте, улазе у редовну статистичку праксу крајем 18. и у 19. веку. Сматра се да историја савремених пописа на европском континенту датира од пописа који је спроведен у Шведској 1749. године. Међутим, први модерни попис спроведен је у Белгији 1846. године, а везује се за белгијског статистичара Адолфа Кетлеа (Adolf Quetelet) („отац модерних пописа“) ¹³⁶.

Захваљујући препорукама међународних статистичких конгреса ¹³⁷, у другој половини 19. века чине се пионирски кораци на плану методолошке хармонизације националних пописних активности и утврђивања редовне периодике њиховог спровођења.

¹³⁶ Alica, Werthimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999.

¹³⁷ У периоду од 1853. до 1876. године одржано је девет међународних статистичких конгреса у девет различитих градова. Први међународни статистички конгрес одржан је у Бриселу.

Састанак међународног статистичког института, Беч 1891.

Да би се унапредила упоредивост пописних података, у периоду након Другог светског рата, на регионалном и на међународном нивоу, и обезбедила подршка државама у планирању и спровођењу пописа, при статистичком одељењу УН, за сваки пописни циклус израђују се препоруке¹³⁸ за пописе становништва и стамбених јединица. Препоруке садрже методолошко упутство, списак основних и допунских обележја, основне дефиниције и класификације и програм табелирања. Паралелно са овим препорукама израђују се и препоруке за ЕЦЕ¹³⁹ регион. На иницијативу Конференције европских статистичара препоруке израђује УНЕЦЕ, а од 1980. УНЕЦЕ и Евростат.

Прве препоруке за пописе становништва усвојене су 1959. године за пописе око 1960. године, а затим за пописе око 1970, 1980, 1990. и 2000. године. Препорукама за пописе око 2010. обележена је 50-годишњица израде првих препорука.

Пописи на тлу Србије

Период 1834–1918.

У Кнежевини Србији је 1834. године, по наређењу кнеза Милоша, извршен први општи попис становништва, који је обухватио целокупну популацију, осим Турака, који се ни касније нису пописивали, и Цигана, који су тада изузети од пописивања јер нису били подложни општем

¹³⁸ Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses.

¹³⁹ Recommendations for Censuses of Population and Housing, UNECE/Eurostat.

опорезивању. Тада су, поред пореских обвезника и кућа, пописани и војни обвезници, чиме је омогућено да држава располаже подацима неопходним за вођење фискалне и војне политике. Према подацима поменутог пописа, број становника у Кнежевини Србији био је 668 592 лица.

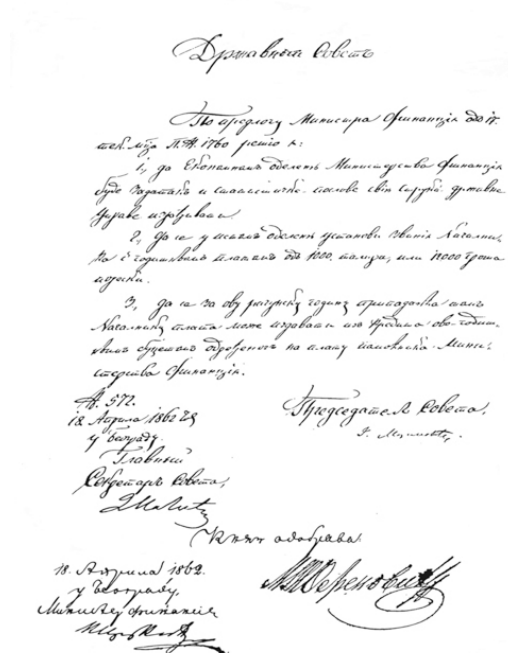
Од тог „пописа људства“ па до Првог светског рата спроведено је 16 пописа, у просеку, скоро на сваких пет година, што сведочи о врло динамичном историјском раздобљу које је наметало потребу за честим снимањем промена територијалног распореда и састава становништва, као и економских добара, а нарочито у ослобођеним крајевима.

Пописи из 1834, 1841, 1843, 1846, 1850, 1854, 1859, 1863, 1866. и 1874. године, спроведени у Кнежевини Србији, разликују се у погледу поузданости. Због учињених пропуста, спорна је поузданост резултата пописа из 1841, 1843, 1850, као и Пописа из 1863. године, који је обављен ради утврђивања пореских обвезника по новом пореском закону.

Пописима из 1834, 1841, 1843. и 1850. године нису обухваћени Цигани. Настањени Цигани редовно су пописивани од 1854. године (1854, 1859. и 1863. године), док су сви Цигани обухваћени пописима из 1846, 1866. и 1874. године.

Попис из 1866. године, којим је обухваћено целокупно становништво Србије, може се сматрати *првим модернијим* и потпунијим пописом у Србији. За разлику од претходних пописа, његовом спровођењу претходиле су озбиљне припреме на изради формулара и правила пописивања, а укључен је и већи број обележја.

Свакако да је формирање Економског одељења¹⁴⁰ при Министарству финансија 1862. године (акт кнеза Михаила Обреновића), као и формирање, две године касније, Статистичког одељења при Министарству финансија, утицало на квалитет припреме и реализације пописа¹⁴¹.

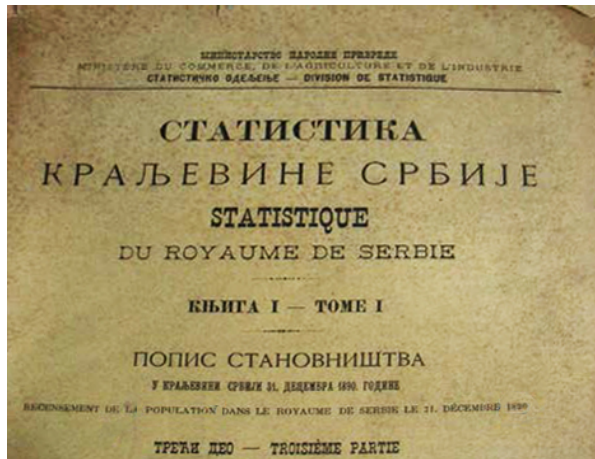
¹⁴⁰ Економско одељење имало је задатак да обавља статистичке послове из домена државне управе.

¹⁴¹ Др Владимир Јакшић био је на челу статистичке службе од њеног оснивања па до краја 80-их година 19. века, када успешно руковођење статистичком службом наставља др Богољуб Јовановић. Обојица су, као врсни интелектуалци, били не само великани српске статистике већ и угледни чланови Међународног статистичког института.

Десети попис становништва у Србији спроведен је у децембру 1874. године. Затим су извршене припреме за попис који је требало да буде спроведен крајем децембра 1880. године, и то у складу с препорукама Међународног статистичког конгреса одржаног 1873. године у Петрограду. Међутим, рат с Турском 1877. и 1878. године и политичке прилике које су настале након рата омели су спровођење овог пописа.

Србија је на Берлинском конгресу 1878. добила признање своје политичке независности на проширеној територији, са окупацијама: Нишким, Пиротским, Врањским и Топличким. Делимични попис спроведен је 1879. године само на тзв. *новим областима*.

У Краљевини Србији спроведено је шест пописа: први попис становништва извршен је крајем децембра 1884. године, а последњи 1910. године. Попис из 1884. године значајан је по томе што је, за разлику од ранијих пописа, који су били иницирани наредбама кнеза или владе, спроведен на основу Закона о попису људства и имовине. Сви пописи на тлу Србије од тада вршени су на основу посебне законске регулативе.

Тежња да се статистичко посматрање прилагоди савременим захтевима науке и препорукама међународних статистичких конгреса дошла је до изражаја тек 1890. године са доношењем Закона о попису становништва и домаће стоке, по коме се „пописи имају вршити сваких пет година, и то у исти мах на дан 31. децембра“.

Од доношења Закона о попису становништва и домаће стоке 1890. године, чије ће одредбе бити стриктно извршаване све до Првог светског рата, пописи су вршени у петогодишњој периодици, и то: 1890, 1895, 1900, 1905. и 1910. године.

Коначни резултати пописа 1905. и 1910. нису објављени. Управа државне статистике сматрала је да Попис 1905. није добро припремљен, да су зато резултати подбацили и да је потребно извршити ревизију података. Попис 1910. године благовремено је припремљен. До Пописа 1910. године „Попис се заснивао на породичном листу и контролном списку за пописивача. Тек приликом Пописа 1910. године установљен је поред породичног листа и индивидуални листић (пописница) у циљу лакшег сређивања материјала.“¹⁴² Августа 1911. објављени су претходни резултати, али је рад на обради података прекинут прво балканским ратовима 1912. и 1913. године, а затим и Првим светским ратом,

¹⁴² Група аутора, Становништво Народне Републике Србије, 1834-1953.

1914. године. Због бомбардовања Београда архива Управе државне статистике (па и пописни материјал) пребачена је у Ниш (привремено седиште владе) 1915. године. Ту је и остала када се српска војска повукла. „Један од првих послова које је буграска полиција, по паду Ниша, извршила, јесте уништење ове архиве и с њом целог пописног материјала од 1910. године“¹⁴³.

Попис из 1910. године је последњи попис који је обављен у Краљевини Србији.

Подаци тих раних пописа имају и данас изузетан историографски значај, који се нарочито манифестује при коришћењу старих публикација, попут двадесет свезака „Државописа Србије“, издатих у периоду од 1863. до 1894. године, затим пет књига претходних резултата пописа, девет књига дефинитивних резултата пописа (објављених у периоду од 1893. до 1913. године), Статистички годишњак Краљевине Србије штампан у периоду од 1893. до 1910. године, и других статистичких прегледа из 19. века.

Различите историјске околности у којима су се развијале макроцелине Србије до 1918. године условиле су и неравномерност у периодици спровођења пописа, односно у постојању валидних података о становништву.

Подручје Војводине је до 1918. било саставни део Аустријске царевине, односно Аустро-угарске монархије (земље круне „Св. Стефана“), тако да су се сви пописи пре 1918. године обављали у оквиру мађарских пописа. Редовни пописи у Мађарској почињу од 1869. године. „Попис од 1869. године извршили су у целом, том подручју (прим. аут. територија Војводине) мађарски органи и пописни материјал је сређен и објављен од стране мађарског статистичког уреда у Пешти. После хрватско-мађарске нагодбе, међутим, основан је у Загребу статистички уред (1875), коме је дато право да, у оквиру мађарског закона, спроводи пописе на територији Хрватске и Славоније. Како је Срем припадао овој територији, то су се, почев од 1880. године, пописи у Војводини изводили истовремено од стране два статистичка уреда: загребачког у Срему и пештанског у Бачкој и Банату.“ (Група аутора. Београд, 1953.)

Областима које су биле под турском управом до почетка Првог балканског рата (6 срезова бившег новопазарског и пљеваљског санџака: Прибојски, Златарски, Сјенички, Дежевски, Милешевски и Штавички, затим 10 срезова косовског рејона, седам срезова метохијског рејона и бујановачки срез) заједничко је одсуство постојања поузданих података о становништву. Број становника у наведеним срезovima може се добити из два извора: из пребројавања становништва које су наредиле српске војне власти¹⁴⁴ у 1913. години и из турских годишњака из 1893. и 1910. године. „Турски годишњаци – Салнаме Косовског вилајета – за 1893. и 1910. годину дају податке о становништву по полу и вероисповести за сваки санџак и казу (срез). Подаци потичу из евиденције коју су турски финансијски органи водили ради наплате пореза од народа. Они су непотпуни, а и нетачни у погледу структуре становништва по полу и вероисповести“ (Група аутора. Београд, 1953).

¹⁴³ Група аутора, Становништво Народне Републике Србије, 1834-1953.

¹⁴⁴ „Бројење у Јужној Србији су извршиле српске административне власти у кратком времену између последњих ратова. Ти резултати су изнесени у: Речник места у ослобођеној области Старе Србије. По службеним подацима израдио Мил. Ант. Вујић. Београд 1914“, др Жеже Рус.

Поред јужних крајева, треба споменути и бугарске општине које су на основу Нејског уговора о миру (1918) припале Србији (Југославији), а од којих су формиран Босилеградски и Димитровградски срез. Поред ових, неколико општина припојено је и крајинском и зајечарском срезу. Становништво ових тзв. источних крајева пописивано је у оквиру бугарских пописа (први попис у Бугарској спроведен је 1880. године, затим 1887/1888, 1892/1893, 1900. и 1910. године).

Период 1921–2011.

У периоду између два светска рата извршена су само два (југословенска) пописа становништва, и то 1921. и 1931.¹⁴⁵ године. Затим је припремљен попис за март 1941. године, али због политичких догађаја и избијања Другог светског рата није одржан.

Након Другог светског рата, због хитне потребе да се у што краћем року прикупе подаци о насталим штетама услед ратних разарања, како би подношење захтева међународним форумима за накнаду ратне штете почивало на објективној статистичкој документацији, 1948. године извршен је тзв. *скраћени попис*, а већ 1953. и први комплетан послератни попис становништва.

Нови попис уследио је 1961. године, када се поново, у складу с међународним препорукама (УН), успоставља десетогодишња периодика спровођења пописа становништва, и то у години која завршава јединицом.

Међутим, почев од Пописа 1971. године, па све до последњег, спроведеног 2011. године, пописи су били предмет политизације високог степена, јавних расправа и општих поларизација најшире јавности.

Попис 1971. године спроведен је у време највеће радикализације односа републичких и федералног центра (у оквиру Социјалистичке Федеративне Републике Југославије) и у време када се у Хрватској догодио тзв. *масовни покрет*. У највишим политичким круговима донета је одлука да се у Попису 1971. године промовишу Муслимани као народ¹⁴⁶.

У време спровођења Пописа 1981. (1–15. априла) избиле су масовне демонстрације Албанаца на АП Косово и Метохија (тада Аутономна Покрајина Косово), па је у тој покрајини Попис морао бити одложен за пар недеља.

У годинама најинтензивнијих припрема Пописа 1991. заоштрила се политичка криза у земљи која је претходила распаду државне заједнице (СФРЈ). Поред тога, политичке партије Албанаца позвале су Албанце на бојкот¹⁴⁷ пописа, што је резултирало свеопштим бојкотом пописа од стране Албанаца на Косову и Метохији, и у општинама Бујановац и Прешево. Ипак, Попис је спроведен у највећем делу бивше југословенске државе.

¹⁴⁵ Приликом окупације Београда 1941. године Немци су конфисковали обрадне табеле и читаву доступну грађу која се тиче дистрибуције становништва Југославије према матерњем језику, вероисповести и народности и пренели у Беч, тако да подаци Пописа 1931. године о становништву према народности нису никада објављени, док је податке о становништву према матерњем језику и вероисповести објавио Државни статистички уред Демократске Федеративне Републике Југославије у својој интерној публикацији „Становништво предратне Југославије по вероисповести и матерњем језику – по попису од 31.3. 1931. године“ (серија II, свеска 3, Београд, 1945. године).

¹⁴⁶ Становништво и домаћинства СР Југославије према Попису 1991, СЗС, Београд, 1995.

¹⁴⁷ Априла 1991. године албанске политичке партије формулисале су своје захтеве и упутиле их Савезном заводу за статистику, Савезној влади и Републичкој влади Србије. Једна група захтева односила се само на пописне процедуре, док су друге биле пре свега политичког карактера (питање уставног статуса Косова и Метохије и тамошњих државних институција и медији и јавно информисање).

У складу са десетогодишњом периодиком спровођења, наредни попис планиран је за 2001. годину. Међутим, због немогућности да се обезбеде неопходна финансијска средства за његово спровођење, али и због инсистирања власти у Црној Гори да се попис одложи, попис је спроведен 2002. године, али само у Републици Србији¹⁴⁸, у времену од 1. до 15. априла. У општинама Бујановац, Медвеђа и Прешево рок за спровођење пописа је продужен до 25. априла 2002, али само за интерно расељена лица са сталним местом боравка у тим општинама, а која су се 31. марта 2002. налазила на територији Косова и Метохије.

Попис 2002. године није спроведен на територији АП Косово и Метохија.

Пописом 2011. године, српска статистика поново се враћа својој устаљеној периодици, тј. првој календарској години у декади. Међутим, због познате политичке ситуације, није било услова за извршење пописа на АП Косово и Метохија, док је у општинама Прешево и Бујановац забележен смањен обухват јединица пописа услед бојкота од стране већине припадника албанске националне заједнице.

Наиме, почетком септембра 2011. године, скупштина албанских одборника из Прешева, Бујановца и Медвеђе позвала је Албанце да бојкотују попис. Као главни разлог за бојкот наведен је централизован начин одабира учесника у попису и, самим тим, неодговарајућа национална структура изабраних кандидата за општинске/градске инструкторе и пописиваче. Осим тога, наглашена је и чињеница да пописни обрасци нису на албанском, већ на српском језику и ћириличним писмом.

Ставови Републичког завода за статистику, у вези са наведеним разлозима, јесу:

- ♦ Попис 2011. године, осим што је по обиму садржаја превазишао све претходне пописе, карактеристичан је и по специфичним организационим решењима. Једна од кључних новина тиче се избора непосредних учесника у попису (општински/градски инструктори и пописивачи). Наиме, први пут у пописној пракси, критеријуми¹⁴⁹ за бодовање кандидата били су унапред утврђени и доступни јавности. На основу остварених бодова извршено је аутоматско рангирање кандидата. За избор пописивача, како је још у јавном позиву наведено, основни критеријум је био да кандидат треба да спроводи пописивање у насељу у којем станује. Самим тим, обезбеђено је да национални састав пописивача рефлектује и национални састав насеља у коме се врши пописивање. Поред тога, у мешовитим срединама на подручју општина Бујановац, Прешево и Медвеђа, планирано је

¹⁴⁸ Савезна Република Југославија је створена априла 1992. године, као заједничка држава Републике Србије и Републике Црне Горе.

¹⁴⁹ За општинске /градске инструкторе општи услови су били да је лице држављанин Републике Србије, пунолетно и да има најмање завршену четворогодишњу средњу школу. Већи број бодова добијали су кандидати са вишим нивоом образовања, а додатне бодове добијали су матичари, шефови месних канцеларија, секретари месних заједница, руководиоци општинских служби, геодете запослене у службама за катастар непокретности, статистичари, анкетари и статистички сарадници који су током последње три године учествовали у статистичким истраживањима које је спроводио Завод, као и незапослена лица пријављена Националној служби за запошљавање.

За избор пописивача општи услови су: да је лице држављанин Републике Србије, пунолетно, има најмање средње образовање и да станује у насељу у којем се пријављује да ради као пописивач. Бодовање је извршено на основу школске спреме, активности и информације да ли је лице радило као анкетар или статистички сарадник у истраживањима завода. Поред ових критеријума, републички инструктори су морали да оцене и рукопис кандидата.

Треба нагласити да је централизовано аутоматско рангирање кандидата омогућило (поред објективности и транспарентности) да се у врло кратком периоду од пријављених скоро 30 000 лица изабере око 5 000 кандидата за општинске/градске инструкторе, а да се од пријављених више од 120 000 лица за пописиваче изабере око 41 000 кандидата.

ангажовање по два пописивача, једног албанске и једног српске националности. У албанским срединама искључиво би били ангажовани пописивачи албанске националности.

- ♦ Водећи рачуна о технолошки унапређеном начину уноса података путем оптичког препознавања знакова, а у складу са Уставом Републике Србије, РЗС је штампао пописне обрасце искључиво на српском језику ћириличним писмом, с тим што су пописивачи одговоре на питања могли да уписују ћирилицом или латиницом.

У сарадњи са представницима Националног савета албанске националне мањине, основни пописни обрасци (Пописница и Упитник за домаћинство и стан) преведени су на албански језик¹⁵⁰ и били су саставни део Вишејезичне збирке, која садржи основне пописне обрасце на језицима најзаступљенијих етничких заједница у Републици Србији. Пописивачи су били дужни да Вишејезичну збирку пописних образаца носе са собом током теренске реализације Пописа 2011. како би сви грађани који то желе могли да прочитају пописна питања и на свом матерњем језику.

Међутим, без обзира на све предузете мере и на састанке са представницима јединица локалне самоуправе, већина припадника албанске етничке заједнице одустала је, већ током обуке, од учешћа у Попису 2011. године.

Током септембра 2011. године и Председништво бошњачког националног већа, упутило је позив на бојкот Бошњацима у Рашкој области, али овај позив није значајно утицао на одазив грађана.

Значај пописа

Попис становништва, домаћинстава и станова представља најважнији статистички извор појединачних података о становништву једне државе. Располагати квантитативним подацима о популацији, од најмање просторне јединице, преко насеља и општине, до нивоа државе, јесте универзална парадигма ефикасног руковођења у области економије и друштвеног уређења и успешног система управљања на свим нивоима.

Поред основног питања¹⁵¹: „**Колико нас је?**“, пописом се обезбеђује и одговор на питање: „**Ко смо?**“, у релацијама старости, пола, образовања, активности, занимања и осталих обележја, као и одговор на питање: „**Где и како живимо?**“, у светлу информација о врсти стана, опремљености стана основним инсталацијама воде, струје итд.

Пописни резултати се користе за *benchmarking* потребе у научним истраживањима и анализама. Пројекције становништва које су од суштинске важности за све сегменте јавног и приватног сектора један су од најважнијих аналитичких аутпута који се заснивају на пописним подацима.

Попис има значајну улогу и у националном статистичком систему јер су резултати пописа најпоузданији основ за избор узорака врло широког спектра. Без оквира за узорак изведеног из

¹⁵⁰ У сарадњи са Координационим телом Владе Републике Србије за општине Прешево, Бујановац и Медвеђа, на албански језик преведена су сва методолошка и организациона упутства (Методолошко упутство за инструкторе, организаторе и друге учеснике у попису, Упутство за организацију и извршење пописа и Водич за пописиваче).

¹⁵¹ Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses, Revision 2, UN New York, 2008.

пописа становништва, национални статистички систем би се суочио са тешкоћама у обезбеђивању поуздане званичне статистике за потребе државних органа, међународних институција и шире јавности.

Спровођење пописа је и обавеза држава чланица УН. За пописну рунду око 2010. године, Економски и социјални савет УН (ECOSOC), у јулу 2005. године, усвојио је Резолуцију број 2005/13, којом се државе чланице организације УН подстичу да спроведу попис становништва, домаћинстава и станова (најмање једанпут у периоду 2005–2014) и да дистрибуирају пописне резултате „као основни извор информација за мале области, национално, регионално и међународно планирање и развој, као и да обезбеде пописне резултате за националне институције, организацију УН, Евростат и друге међународне организације, како би помогле у проучавању становништва, окружења и друштвено-економских развојних тема и програма“.

Резултати пописа значајни су и као наслеђе које остављамо генерацијама о основним демографским, економским, етничким, образовним, миграционим и другим карактеристикама становништва Србије, јер:

ПОПИС ЈЕ БЕЛЕШКА ЗА БУДУЋНОСТ.

Национална припадност

Уводне и методолошке напомене

Прикупљање података о етнокултурним карактеристикама становништва има веома дугу традицију у Републици Србији. Први подаци о националном саставу становништва могу се пронаћи већ у резултатима пописа који су спровођени средином 19. века, мада овим пописима нису обухватане све националне заједнице јер су спровођени с циљем да се обезбеде основне информације о пореским обвезницима.¹⁵² Након Пописа 1859. године објављена су, мада доста штуро, прва обавештења о народности становника „али само са разликовањем Срба и Влаха пошто је од страних народности једино ова последња била нешто јаче заступљена посебно у четири источна округа (крајински, црноречки, пожаревачки и ћуприски)“ (Завод за статистику и евиденцију НР Србије, 1953). Попис из 1866. даје детаљније информације о националном саставу тадашње Србије, која је обухватала територију нешто већу од Београдског пашалука: Срба 1 057 540 (87%), Влаха 127 326 (10,5%), Цигана 25 171 (2,1%) и 5 539 (0,5%) становника осталих народности. Пописи спроведени до краја 19. века¹⁵³ такође сведоче о сличним и доста скромним уделима несрпског становништва (Влаха, Цигана, Муслимана, Јевреја, Бугара, Албанаца и др.) на подручју тадашње Србије, а оваква етничка слика задржаће се све до нових територијалних проширења до којих долази после балканских ратова и Првог светског рата.

У пописима између два светска рата (1921. и 1931. године) нешто већа пажња посвећена је прикупљању података о вероисповести и матерњем језику, него прикупљању података о националном саставу становништва. У Попису 1921. питање о националности није постављено, а на основу података о матерњем језику и вероисповести није могуће прецизно реконструисати националну структуру становништва. Наиме, подаци о вероисповести и матерњем језику нису укрштани, а у резултатима пописа о матерњем језику збирно су дати српски и хрватски језик, а македонски језик није ни исказан јер није био признат у то време. Питање о националној припадности постављено је у наредном попису (1931), али је упутствима било прецизирано да се Срби, Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци и национално неопредељени Муслимани пописују као Југословени, док су припадници других етничких заједница имали могућност да наведу своју националну припадност. Пошто су у коначним резултатима

¹⁵² Турци нису пописивани, а пописима из 1834, 1841, 1843. и 1850. године нису обухваћени Цигани. Настањени Цигани пописивани су 1854, 1859. и 1863. године, док су сви Цигани обухваћени пописима из 1846, 1866. и 1874. године.

¹⁵³ Подаци пописа из 19. века могу се пронаћи у Државописима Србије (свеске I–XX објављене у периоду 1863–1894).

пописа о матерњем језику збирно објављени подаци за српски, хрватски, словеначки и македонски матерњи језик, ни резултати овог пописа не дају прецизне информације о националном саставу становништва Србије. Без обзира на наведене ограничавајуће факторе, може се закључити да се етничка слика Србије у годинама пред избијање Другог светског рата одликује бројчаном доминацијом Срба (удео близу 70%), значајнијим уделима Мађара (7%), Немаца (6%) и Албанаца (6%), док је заједнички удео свих осталих етничких заједница износио око 11%.

За разлику од претходних пописа, у свим пописима спроведеним након Другог светског рата питање о националној припадности било је неизоставно, те је обезбеђена богата грађа за анализу демографских и социоекономских карактеристика етничких заједница у Републици Србији.

Добијени подаци пописа о националном саставу били су, сходно важећим уставним одредбама, резултат слободног изјашњавања грађана, односно родитеља и старалаца када је реч о деци млађој од десет (1948, 1953. и 1961), односно деци млађој од 15 година (1971, 1981, 1991, 2002. и 2011).

Управо у чињеници субјективног карактера овог обележја, али и у честим променама у класификацијама националности, крију се отежавајуће околности за анализу многих демографских појава које су у тесној вези са етничком припадношћу становништва. Међу ограничавајуће факторе, пре свега, спадају: промене етничког опредељења појединаца од пописа до пописа; присуство „етничке мимикрије“ (посебно изражене код Рома); различито дефинисање и разврставање од пописа до пописа Муслимана, Југословена и лица која су се изјаснила у смислу регионалне припадности; исказивање збирних података за више етничких заједница (Буњевци и Шокци су исказивани као Хрвати, а Украјинци као Русини); увођење нових модалитета у класификацију националне припадности од пописа до пописа и др.

Тако су у Попису 1948. Муслимани југословенског етничког порекла могли дати неки од следећих одговора: Србин-муслиман, Хрват-муслиман, Македонац-муслиман итд. или неопредељен-муслиман. При обради пописне грађе, Срби-муслимани укључени су у Србе, Хрвати-муслимани у Хрвате итд., док су неопредељени-муслимани, под тим називом, исказани посебно. За лица која су се изјаснила у смислу регионалне припадности, у упутствима за ревизију пописне грађе било је предвиђено да се решење доноси од случаја до случаја, како би се обезбедило што адекватније груписање, па су Далматинци укључивани у Хрвате, Шумадинци у Србе и сл., а у случају одговора Босанац ревизија је вршена према имену лица, па су та лица сврставана у Србе, Хрвате или неопредељене муслимане. Лица за која се није могла утврдити националност према наведеним упутствима уврштена су у групу „остале и непознате народности“ заједно са Аустријанцима, Грцима, Јеврејима, Пољацима и лицима непознате народности.

У Попису 1953. године, лица која су изјавила да су Муслимани, као и остала лица југословенског порекла која се нису ближе национално определила, сврстана су у групу Југословени-неопредељени, као и лица која су се изјаснила у смислу регионалне припадности. За национално неопредељена лица која нису била југословенског порекла уписиван је одговор: национално неопредељен.

У Попису 1961. године лица југословенског порекла која су се осећала Муслиманима у смислу националне или етничке, а не верске припадности, декларисала су се као Муслимани (у смислу националне или етничке припадности). У истом попису, за грађане Југославије који се нису ближе национално или етнички определили, или су навели неку регионалну припадност (Херцеговац, Шумадинац и сл.), уписиван је одговор: Југословен-национално неопредељен, док је за стране држављане који се нису национално или етнички определили био предвиђен одговор: национално неопредељен.

Класификације националне припадности у пописима 1948–2011.

1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Срби	Срби	Срби	Срби	Срби	Срби	Срби	Срби
Шиптари	Шиптари	Албанци	Албанци	Албанци	Албанци	Албанци	Албанци
Аустријанци	Аустријанци	Аустријанци	Аустријанци	Аустријанци	Аустријанци	Аустријанци	Аустријанци
						Ашкалије	Ашкалије
					Белгијанци	Белгијанци	Белгијанци
						Бошњаџи	Бошњаџи
Бугари	Бугари	Бугари	Бугари	Бугари	Бугари	Бугари	Бугари
					Буњевци	Буњевци	Буњевци
Власи	Власи	Власи	Власи	Власи	Власи	Власи	Власи
						Горанци	Горанци
Грци	Грци	Грци	Грци	Грци	Грци	Грци	Грци
					Данци	Данци	Данци
					Египћани	Египћани	Египћани
					Енглези	Енглези	Енглези
Италијани	Италијани	Италијани	Италијани	Италијани	Италијани	Италијани	Италијани
Јевреји	Јевреји	Јевреји - Израелћани	Јевреји	Јевреји	Јевреји	Јевреји	Јевреји
							Јермени
		Југословени - неопредељени	Југословени	Југословени	Југословени	Југословени	Југословени
						Кинези	Кинези
Мађари	Мађари	Мађари	Мађари	Мађари	Мађари	Мађари	Мађари
Македонци	Македонци	Македонци	Македонци	Македонци	Македонци	Македонци	Македонци
Муслимани - неопредељени	Југословени - неопредељени	Муслимани /етничка припадност/	Муслимани /у смислу народности/	Муслимани	Муслимани	Муслимани	Муслимани
Немци	Немци	Немци	Немци	Немци	Немци	Немци	Немци
					Норвежани	Норвежани	Норвежани
Пољаци	Пољаци	Пољаци	Пољаци	Пољаци	Пољаци	Пољаци	Пољаци
Цигани	Цигани	Цигани	Роми - Цигани	Роми	Роми	Роми	Роми
Румуни	Румуни	Румуни	Румуни	Румуни	Румуни	Румуни	Румуни
Руси	Руси	Руси	Руси	Руси	Руси	Руси	Руси
Русини - Украјинци	Русини - Украјинци	Русини /Рутени, Украјинци, Малоруси/					
			Русини	Русини	Русини	Русини	Русини
Словаци	Словаци	Словаци	Словаци	Словаци	Словаци	Словаци	Словаци
Словенци	Словенци	Словенци	Словенци	Словенци	Словенци	Словенци	Словенци
							Торлаци
Турци	Турци	Турци	Турци	Турци	Турци	Турци	Турци
			Украјинци	Украјинци	Украјинци	Украјинци	Украјинци
						Финци	Финци
Французи				Французи	Французи	Французи	Французи
Хрвати	Хрвати	Хрвати	Хрвати	Хрвати	Хрвати	Хрвати	Хрвати
						Цинцари	Цинцари
Црногорци	Црногорци	Црногорци	Црногорци	Црногорци	Црногорци	Црногорци	Црногорци
Чеси	Чеси	Чеси	Чеси	Чеси	Чеси	Чеси	Чеси
					Швајцарци	Швајцарци	Швајцарци
					Швеђани	Швеђани	Швеђани
					Шокци	Шокци	Шокци
							Шопи
Остале народности	Остале словенске/ несловенске народности	Остале народности	Остали	Остали	Остали	Остали	Остали
	Национално неопредељени	Национално неопредељени	Нису се национално изјаснили: по члану 41 Устава СФРЈ	Нису се изјаснили ни определили према члану 170 Устава СФРЈ	Неопредељени по члану 170 Устава СФРЈ	Нису се изјаснили према члану 45 Устава СРЈ	Нису се изјаснили према члану 47 Устава РС
			Изјаснили се у смислу регионалне припадности	Изјаснили се у смислу регионалне припадности	Регионално опредељени	Изјаснили се у смислу регионалне припадности	Изјаснили се у смислу регионалне припадности
Непознате народности	Непознато	Непознато	Непознато	Непознато	Непознато	Непознато	Непознато

Посебну одлику пописа 1971. и 1981. године представља груписање становника у две групе: „Национално се изјаснили“ и „Нису се национално изјаснили“. Лица која се нису национално изјаснила у Попису 1971. разврстана су у три подгрупе: 1. Нису се уопште изјаснили (према члану 41 Устава СФРЈ), 2. Изјаснили се као Југословени и 3. Изјаснили се у смислу регионалне припадности, а у Попису 1981. такође у три подгрупе: 1. Нису се изјаснили ни определили према члану 170 Устава СФРЈ, 2. Изјаснили се као Југословени и 3. Изјаснили се у смислу регионалне припадности. Оваквим класификовањем одговора омогућено је, у духу тадашњих уставних одредаба, исказивање броја лица која се нису национално изјаснила, односно определила, као и броја грађана који су се изјаснили као Југословени. У Попису 1971. године, Муслимани су исказани као „Муслимани у смислу народности“, а лица која су се определила за регионалну припадност сврстана су у групу „Изјаснили се у смислу регионалне припадности“. Такође, први пут су посебно исказани Украјинци, који су до тада приказивани заједно са Русинима, тј. као Русини.

У Попису 1981. године, лица која су на питање о припадности народу, народности или етничкој групи дала одговор: Муслиман, у резултатима су исказана под тим истим називом.

У Попису 1991. класификација националне, односно етничке припадности проширена је модалитетима: Буњевац, Египћанин и Шокац, а у Попису 2002. године још и модалитетима: Ашкалија, Бошњак, Горанац и Цинцарин.

Попис 2011. године специфичан је по томе што су први пут предвиђене шифре за одговоре који садрже двојако изјашњавање становништва о националној припадности (Србин-Црногорац, Македонац-Србин, Ром-Мађар и др.). Поред тога, постојала је и могућност да се током обраде пописног материјала уведу нове шифре за оне одговоре на питање о националној припадности за које је уочено да се више пута појављују у материјалу. Тако је шифарник националне припадности у овом попису проширен и модалитетима: Јермени, Шопи, Бањаши и Торлаци.

Поред промена у класификацијама националне припадности и различитог начина исказивања коначних резултата о укупном броју становника од пописа до пописа¹⁵⁴, анализу података о националној структури становништва кроз време отежава и утицај других фактора. Наиме, на национално опредељење, али и на избегавање изјашњавања грађана о својој националности, у читавом овом периоду, значајно је утицала и општа политичка ситуација у земљи. Тако је, у зависности од тренутне друштвено политичке климе, било периода када су потискиване националне особености, али и периода када је долазило до буђења или јачања националне свести припадника појединих етничких заједница.

Осцилације у популационој величини појединих етничких заједница које су приметне од пописа до пописа, не могу се, стога, објаснити искључиво природним (наталитет и морталитет) и миграционим компонентама, већ при анализи и поређењу промена у етничком саставу у дужем периоду треба имати у виду све напред наведено.

¹⁵⁴ На промене у апсолутном броју припадника свих етничких заједница значајно су утицале и методолошке измене у концепту укупног/сталног/уобичајеног становништва од пописа до пописа. Детаљније видети у методолошким напоменама у књигама Пописа 2002. и Пописа 2011.

Промене у националном саставу становништва у периоду 1948–2011.

У табели 1 приказан је упоредни преглед података о националној припадности становништва Републике Србије, по пописима од 1948. до 2011. године. Поред података о Србима, у табели су приказани подаци о још 30 етничких заједница. За пописе 1948–1981. дати су подаци за читаву територију Републике Србије, док у резултатима пописа 1991, 2002. и 2011. нису исказани подаци за АП Косово и Метохија. Наиме, пописи 2002. и 2011. нису спроведени на територији јужне српске покрајине, а Попис 1991. бојкотован је од стране већине албанског становништва.

Табела 1. Становништво према националној припадности, по пописима 1948–2011.

	1948	1953	1961	1971	1981	1991 ¹⁾	2002	2011
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	6527966	6979154	7642227	8446591	9313676	7822795	7498001	7186862
Срби	4823730	5152939	5704686	6016811	6182155	6252405	6212838	5988150
Албанци ²⁾	532011	565513	699772	984761	1303034	78281	61647	5809
Ашкалије	-	-	-	-	-	-	584	997
Бошњаци	-	-	-	-	-	-	136087	145278
Бугари	59472	60146	58494	53800	33455	26698	20497	18543
Буњевци ³⁾	-	-	-	-	-	21434	20012	16706
Власи	93440	28047	1368	14724	25596	17804	40054	35330
Горанци	-	-	-	-	-	-	4581	7767
Грци ⁴⁾	...	1279	1178	840	757	916	572	725
Египћани	-	-	-	-	-	433	814	1834
Јевреји ⁵⁾	...	1504	1250	1128	683	1107	1158	787
Јермени	-	-	-	-	-	-	-	222
Југословени ⁴⁾	-	-	20079	123824	441941	320168	80721	23303
Мађари	433701	441907	449587	430314	390468	343800	293299	253899
Македонци	17917	27277	36288	42675	48986	45068	25847	22755
Муслимани ⁵⁾	17315	81081	93467	154330	215166	180222	19503	22301
Немци	41460	46228	14533	9086	5302	5172	3901	4064
Роми	52181	58800	9826	49894	110959	94492	108193	147604
Румуни	63130	59705	59505	57419	53693	42316	34576	29332
Руси	13329	7829	6984	4746	2761	2473	2588	3247
Русини ⁶⁾	22667	23720	25658	20608	19757	18052	15905	14246
Словаци	73140	75027	77837	76733	73207	66772	59021	52750
Словенци	20998	20717	19957	15957	12006	8001	5104	4033
Турци	1914	54526	44434	18220	13890	765	522	647
Украјинци ⁶⁾	5643	5520	5042	5354	4903
Хрвати ³⁾	169864	173246	196409	184913	149368	97344	70602	57900
Цинцари	-	-	-	-	-	-	293	243
Црногорци	74860	86061	104753	125260	147466	118934	69049	38527
Чеси	6760	5948	5133	4149	3225	2675	2211	1824
Шокци ³⁾	-	-	-	-	-	1738	717	607
Шопи	-	-	-	-	-	-	-	142
Остали	10077	5660	5425	5587	16376	7166	7051	9530
Нису се изјаснили	-	-	-	4486	7834	10718	107732	160346
Регионална припадност	-	-	-	10409	6848	4841	11485	30771
Непознато ⁷⁾	...	1994	5604	30274	43223	47958	75483	81740

¹⁾ За 1991. годину исказани су процењени подаци за општине Бујановац и Прешево јер се због бојкота пописа од стране највећег дела албанског становништва не располаже стварним подацима за ове општине.

²⁾ Непотпун обухват албанског становништва у Попису 2011. године у општинама Бујановац и Прешево због бојкота пописа.

³⁾ Све до Пописа 1991. године Буњевци и Шокци приказивани су збирно са Хрватима.

⁴⁾ У Попису 1961. године модалитет *Југословени* обухвата грађане Републике Србије који се нису ближе национално определили или су се определили у смислу регионалне припадности.

⁵⁾ У Попису 1948. године модалитет у класификацији био је *Неопредељени-Муслимани*. У Попису 1953. модалитет је био *Југословени-неопредељени* и обухватао је збирно Муслимане и лица која су навела неку регионалну припадност (нпр. Шумадинац, Босанац итд.). У Попису 1961. године први пут се помиње модалитет *Муслимани* у смислу етничке припадности.

⁶⁾ До Пописа 1971. године збирно су исказивани Русини и Украјинци.

⁷⁾ За 1948. годину *Непознато* је укључено у *Остали*.

⁸⁾ У Попису 1948. на територији ФНРЈ пописано је укупно 6853 Јевреја и 1830 Грка. Грци и Јевреји нису посебно исказани по народним републикама, већ су укључени у „остало“.

Табела 1.1. Становништво према националној припадности, по пописима 1948–2011. (%)

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	100	100	100	100	100	100	100	100
Срби	73,89	73,83	74,65	71,23	66,38	79,93	82,86	83,32
Албанци	8,15	8,10	9,16	11,66	13,99	1,00	0,82	0,08
Ашкалије	-	-	-	-	-	-	0,01	0,01
Бошњаци	-	-	-	-	-	-	1,81	2,02
Бугари	0,91	0,86	0,77	0,64	0,36	0,34	0,27	0,26
Буњевци	-	-	-	-	-	0,27	0,27	0,23
Власи	1,43	0,40	0,02	0,17	0,27	0,23	0,53	0,49
Горанци	-	-	-	-	-	-	0,06	0,11
Грци	-	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Египћани	-	-	-	-	-	0,01	0,01	0,03
Јевреји	-	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,02	0,01
Јермени	-	-	-	-	-	-	-	0,00
Југословени	-	-	0,26	1,47	4,75	4,09	1,08	0,32
Мађари	6,64	6,33	5,88	5,09	4,19	4,39	3,91	3,53
Македонци	0,27	0,39	0,47	0,51	0,53	0,58	0,34	0,32
Муслимани	0,27	1,16	1,22	1,83	2,31	2,30	0,26	0,31
Немци	0,64	0,66	0,19	0,11	0,06	0,07	0,05	0,06
Роми	0,80	0,84	0,13	0,59	1,19	1,21	1,44	2,05
Румуни	0,97	0,86	0,78	0,68	0,58	0,54	0,46	0,41
Руси	0,20	0,11	0,09	0,06	0,03	0,03	0,03	0,05
Русини	0,35	0,34	0,34	0,24	0,21	0,23	0,21	0,20
Словаци	1,12	1,08	1,02	0,91	0,79	0,85	0,79	0,73
Словенци	0,32	0,30	0,26	0,19	0,13	0,10	0,07	0,06
Турци	0,03	0,78	0,58	0,22	0,15	0,01	0,01	0,01
Украјинци	-	-	-	0,07	0,06	0,06	0,07	0,07
Хрвати	2,60	2,48	2,57	2,19	1,60	1,24	0,94	0,81
Цинцари	-	-	-	-	-	-	0,00	0,00
Црногорци	1,15	1,23	1,37	1,48	1,58	1,52	0,92	0,54
Чеси	0,10	0,09	0,07	0,05	0,03	0,03	0,03	0,03
Шокци	-	-	-	-	-	0,02	0,01	0,01
Шопи	-	-	-	-	-	-	-	0,00
Остали	0,15	0,08	0,07	0,07	0,18	0,09	0,09	0,13
Нису се изјаснили	-	-	-	0,05	0,08	0,14	1,44	2,23
Регионална припадност	-	-	-	0,12	0,07	0,06	0,15	0,43
Непознато	-	0,03	0,07	0,36	0,46	0,61	1,01	1,14

У посматраном периоду дошло је до значајних промена у бројности и у релативном учешћу припадника појединих етничких заједница у укупном становништву Републике Србије. Етничке заједнице које се одликују ниским стопама фертилитета (Срби, Мађари, Хрвати, Немци, Јевреји и др.), након кратког компензационог периода непосредно по завршетку Другог светског рата, када је дошло до повећања њихове бројности, имале су у наредним деценијама велике демографске губитке, док су етничке заједнице за које је карактеристичан натпросечно висок наталитет и природни прираштај (Албанци, Роми, Бошњаци, Муслимани и др.) оствариле интензиван популациони пораст¹⁵⁵.

У недостатку поузданих података за АП Косово и Метохија након Пописа 1981. године, у наставку је дата кратка анализа националне структуре становништва Републике Србије у периоду 1948–1981.

¹⁵⁵ У периоду од 1948. до 1981. године Албанци су, захваљујући позитивном природном прираштају, више од два пута повећали своју бројност.

Срби су били већински народ у читавом посматраном периоду. Број Срба растао је од пописа до пописа, мада неуједначеним интензитетом. Нешто већи пораст забележен је у пописима 1953. и 1961. што се може тумачити већим стопама наталитета у годинама непосредно након завршетка Другог светског рата. Након овог периода пораст броја Срба је умеренији и углавном је резултат досељавања српског становништва из других република бивше СФРЈ, али и осцилација у националном декларисању пре свега Рома и Влаха који су били склони да се изјашњавају као Срби. С друге стране, долазило је и до „одлива“ дела српског становништва које се декларисало као „Југословени“, што је нарочито уочљиво у резултатима Пописа 1981, када је и релативни удео Срба у укупном становништву био најнижи (66,4%).

Међу националним мањинама, у периоду од 1948. до 1981. године, најзаступљенији су Албанци који из пописа у попис бележе повећање како апсолутног броја, тако и релативног удела у укупном становништву. У посматраном периоду, Албанци су више од два пута повећали своју бројност (са 532001 у Попису 1948. на 1303034 у Попису 1981), а њихово учешће у укупном становништву порасло је са око 8% (1948) на 14% (1981). До пораста броја Албанаца дошло је пре свега због изразито високог наталитета и ниских стопа смртности становништва, услед чега је природни прираштај био позитиван у читавом периоду.

На другом месту по бројности је мађарска национална мањина. Мађара је у Републици Србији највише било 1971. године (близу 450000), да би у наредном периоду дошло до опадања њиховог броја. Удео у укупном становништву смањен је са 6,6% (1948) на 4,2% (1981), а тренд опадања бројности ове етничке заједнице настављен је и у наредном периоду.

Хрвати су према Попису из 1948. године по својој бројности били трећа национална мањина у Републици Србији. Њихов број је растао све до Пописа 1961. (196409 Хрвата), да би у наредним пописима дошло до смањивања њихове бројности. У Попису 1981. године Хрвата је било мање од 150 хиљада, а релативни удео је пао са 2,6% (1948) на свега 1,6% (1981).

Према Попису 1948. само су још Власи, Црногорци и Словаци имали удео већи од 1% у укупном становништву Републике Србије. Влаха је пописано више од 93000 (удео 1,43%), Црногораца близу 75000 (1,15%) и Словака око 73000 (1,12%). У наредним пописима (1953–1981), приметне су велике осцилације у бројности влашке националне мањине. Најмање Влаха пописано је 1961. (свега 1368). Иако је у наредна два пописа забележен већи број Влаха (14724 у Попису 1971. и 25596 у Попису 1981), њихов удео се никада више није приближио уделу од 1% укупног становништва. За разлику од Влаха, број Црногораца је растао у читавом периоду и достигао је свој максимум у Попису 1981. (147466 Црногораца, удео 1,58%). Број Словака растао је до 1961. године (77837), а након тога постепено се смањује да би у Попису 1981. године пао на око 73,2 хиљаде, а релативни удео Словака у укупном становништву смањен је на 0,8%.

У читавом периоду од 1948. до 1981. само су још Муслимани, Роми и Југословени имали, бар у једном попису, удео већи од 1% у укупном становништву Републике Србије. Број Муслимана је константно растао, да би према Попису 1981. достигао 215166 (2,31%). Осцилације у броју Рома од пописа до пописа су приметне. Најмањи број Рома регистрован је у Попису 1961. (испод 10000), да би у Попису 1981. порастао на око 111000 (1,2%). Југословени се могу пратити од 1961. године, када их је пописано око двадесет хиљада. У наредна два пописа забележен је вртоглав скок броја Југословена (123824 у Попису 1971. и 441941 у Попису 1981). Највећи релативни удео од 4,75% Југословени достижу у Попису 1981. године, када су били на трећем месту по бројности, после Срба и Албанаца.

Попис 1991. спроведен је у веома отежаним условима због масовног бојкота од стране албанског становништва и заостравања међунационалних нетрпељивости на читавој територији бивше СФРЈ. Пописи 2002. и 2011. нису спроведени на територији АП Косово и Метохија јер за то нису постојали

услови, а у Попису 2011. у општинама Бујановац и Прешево већина припадника албанске етничке заједнице бојкотовала је попис. Процене становништва по националној припадности нису рађене првенствено због субјективног карактера овог обележја.

У наставку ће већа пажња бити посвећена анализи етнокултурних карактеристика становништва Републике Србије, на основу података Пописа 2011.

Етничке заједнице у Републици Србији према резултатима Пописа 2011.

Према резултатима Пописа 2011, Срби су већинска национална заједница у Републици Србији са уделом од 83,32% у укупном становништву. Поред Срба, само још три етничке заједнице учествују у укупном становништву са више од 1%, и то: Мађари (3,53%), Роми (2,05%) и Бошњаци (2,02%).

Табела 2. Становништво према националној припадности, по пописима 2011. и 2002.

	Попис 2011.		Попис 2002.		Пораст/пад
	укупно	%	укупно	%	
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	7186862	100	7498001	100	-311139
Срби	5988150	83,32	6212838	82,86	-224688
Албанци ¹⁵⁶	5809	0,08	61647	0,82	-55838
Ашкалије	997	0,01	584	0,01	413
Бошњаци	145278	2,02	136087	1,81	9191
Бугари	18543	0,26	20497	0,27	-1954
Буњевци	16706	0,23	20012	0,27	-3306
Власи	35330	0,49	40054	0,53	-4724
Горанци	7767	0,11	4581	0,06	3186
Грци	725	0,01	572	0,01	153
Египћани	1834	0,03	814	0,01	1020
Јевреји	787	0,01	1158	0,02	-371
Јермени	222	0,00	-	-	-
Југословени	23303	0,32	80721	1,08	-57418
Мађари	253899	3,53	293299	3,91	-39400
Македонци	22755	0,32	25847	0,34	-3092
Муслимани	22301	0,31	19503	0,26	2798
Немци	4064	0,06	3901	0,05	163
Роми	147604	2,05	108193	1,44	39411
Румуни	29332	0,41	34576	0,46	-5244
Руси	3247	0,05	2588	0,03	659
Русини	14246	0,20	15905	0,21	-1659
Словаци	52750	0,73	59021	0,79	-6271
Словенци	4033	0,06	5104	0,07	-1071
Турци	647	0,01	522	0,01	125
Украјинци	4903	0,07	5354	0,07	-451
Хрвати	57900	0,81	70602	0,94	-12702
Цинцари	243	0,00	293	0,00	-50
Црногорци	38527	0,54	69049	0,92	-30522
Чеси	1824	0,03	2211	0,03	-387
Шокци	607	0,01	717	0,01	-110
Шопи	142	0,00	-	-	-
Остали	9530	0,13	7051	0,09	2479
Нису се изјаснили	160346	2,23	107732	1,44	52614
Регионална припадност	30771	0,43	11485	0,15	19286
Непознато	81740	1,14	75483	1,01	6257

¹⁵⁶ Непотпун обухват у Попису 2011. због бојкота Албанаца у општинама Бујановац и Прешево.

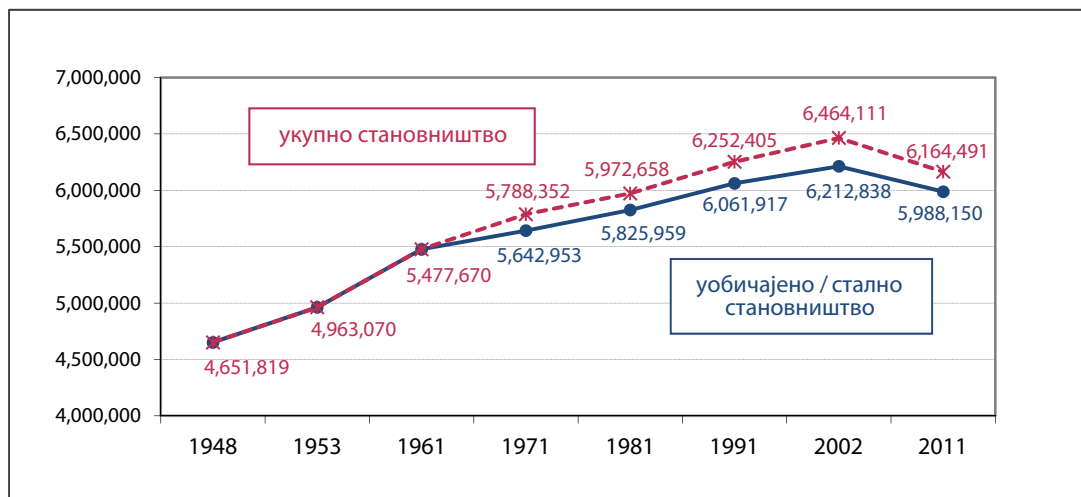
На промене у националној структури становништва Србије у међупописном периоду (2002–2011) пресудно су, као и у ранијем периоду, утицала три основна фактора: природни прираштај, миграције и различито национално декларисање појединаца у односу на претходни попис.

Удео Срба повећан је са 82,86% (Попис 2002) на 83,3% (Попис 2011). Међутим, до пораста релативног удела Срба није дошло због повећања њиховог броја (укупан број Срба мањи је за 224 688), већ је то резултат још значајнијег смањења релативног удела припадника других етничких заједница, а пре свега албанског становништва (непотпун обухват у општинама Бујановац и Прешево).

Смањење апсолутног броја Срба последица је, пре свега, недовољног рађања у дужем периоду и емиграционих токова. Депопулација би била још израженија да у међупописном периоду 1991–2002. није дошло до прилива избеглих лица, углавном српске националности, из република бивше СФРЈ. Наиме, у Попису 2002. пописано је близу 380000 избеглих лица, међу којима је било 92,6% Срба (око 351000). Избегли Срби, својим доласком и останком у Србији, не само да су у потпуности надоместили демографске губитке који су настали као последица вишегодишњег негативног природног прираштаја и емиграције, већ су допринели и укупном повећању броја Срба у Попису 2002.

Међутим, резултати Пописа 2011. показују да је број Срба (без подручја АП Косово и Метохија) мањи него 1991. године (на графикону 1 приказани су подаци о укупном броју Срба по пописима, и то за стално/убичајено¹⁵⁷ становништво, као и за све пописане Србе, укључујући оне који су у време пописа живели у иностранству¹⁵⁸).

Графикон 1. Укупан број Срба по пописима 1948–2011. (без АП Косово и Метохија)

¹⁵⁷ Према методологији пописа, сталним/убичајеним становништвом сматра се оно становништво које у месту пописа живи непрекидно годину дана или дуже, или живи краће од годину дана али с намером да се у месту пописа трајно настани. Према томе, из укупног становништва једне земље искључују се лица која су одсутна због рада/боравка/студирања у иностранству годину дана или дуже и при томе се не враћају у земљу најмање једном недељно.

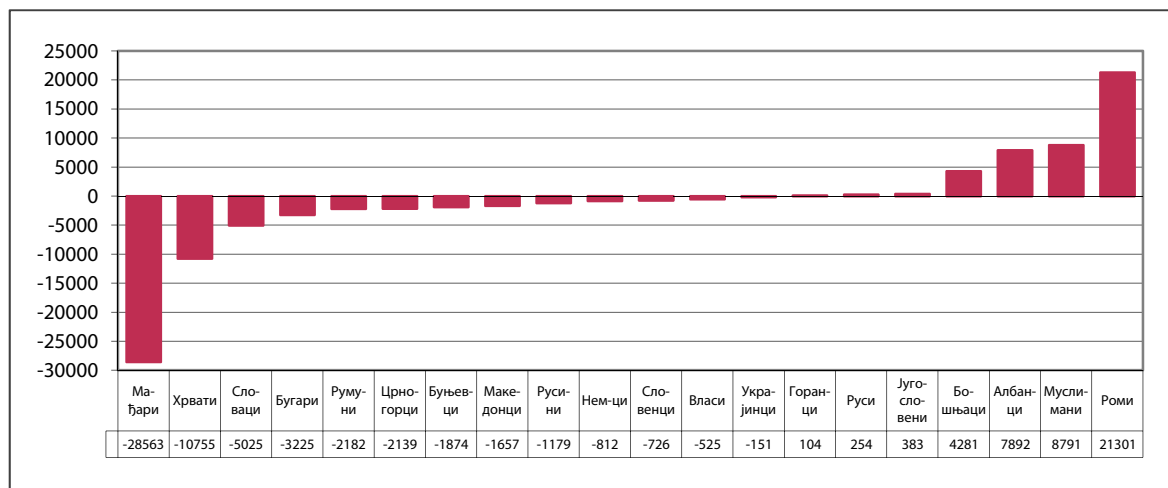
¹⁵⁸ Већина држава не прикупља податке о грађанима у иностранству јер се они сматрају становницима других држава. Поред тога, попис није и не може да буде извор података о дијаспори јер се спроводи на територији једне земље. Подаци које наша статистика прикупља о лицима у иностранству добијени су на основу изјава чланова њихових домаћинстава у земљи и могу послужити као добар статистички узорак за сагледавање основних карактеристика лица у иностранству.

Према подацима виталне статистике, у међупописном периоду 2002–2011, број Срба смањен је само по основу негативног природног прираштаја за више од 275000¹⁵⁹. На додатно смањење бројности утицало је и искључивање из укупног становништва око 88000 Срба који су у међупописном периоду отишли у иностранство¹⁶⁰. Пад броја Срба био би, стога, далеко већи од 224688 (премашио би цифру од 350000) да није било прилива расељених лица са КиМ и досељавања Срба из иностранства¹⁶¹, и то како из суседних земаља (највише из Црне Горе) тако и из других држава (повратници из иностранства – углавном лица која су се након стицања пензије вратила с „привременог рада“). Додатно је на ублажавање популационих губитака Срба утицала и промена у националном декларисању, пре свега „бивших“ Југословена и Црногораца, као и извесног броја Рома, који су се у Попису 2011. изјаснили као Срби.

Већина етничких заједница дели судбину Срба у погледу смањења своје популационе величине. Поремећаји у старосној структури становништва проузроковани вишедеценијским ниским стопама фертилитета основни су разлог за смањење популационе величине већег броја етничких заједница: Бугара, Буњеваца, Влаха, Јевреја, Мађара, Македонаца, Румуна, Русина, Словака, Словенаца, Украјинаца, Хрвата, Цинцара, Чеха, Шокаца.

Мађара је у Попису 2011. мање за 39400 у односу на Попис 2002, а смањено је и њихово релативно учешће у укупном становништву са 3,91% (2002) на 3,35% (2011). Опадање бројности мађарске националне заједнице региструје се у свим пописима након Пописа 1961. и директна је последица негативног природног прираштаја у дужем периоду. Након Пописа 2002. број Мађара смањен је за око 28,5 хиљада само због негативног природног прираштаја, док је на додатно смањење њиховог броја утицала и емиграција (пре свега у Мађарску).

Графикон 2. Националне мањине према природном прираштају у међупописном периоду (2002–2011)

Извор: годишњи подаци виталне статистике.

¹⁵⁹ Срби су ушли у зону негативног природног прираштаја почетком 1990-их година.

¹⁶⁰ У Попису 2011. прикупљени су подаци о бившој сто педесет хиљада грађана Србије који су након Пописа 2002. отишли у иностранство на рад/боравак/школовање и који нису укључени у укупно становништво јер нису задовољили критеријум уобичајеног становника Србије. Податак о 88000 Срба треба узети с резервом с обзиром на то да је у укупном контингенту велики удео лица за која није прикупљен податак о националној припадности (око 15%).

¹⁶¹ У међупописном периоду (2002–2011) из иностранства је досељено око 56000 Срба.

Негативан природни прираштај у међупописном периоду значајно је утицао и на смањење броја Хрвата (за близу једанаест хиљада), Словака (за више од пет хиљада), Бугара (за више од три хиљаде), Румуна и Црногорца (за више од две хиљаде) итд.

С друге стране, популациони раст у међупописном периоду оствариле су етничке заједнице које још увек имају позитиван природни прираштај. Роми су у Попису 2011. достигли свој историјски максимум како у апсолутном броју, тако и у релативном учешћу у укупном становништву Републике Србије. У односу на претходни попис, Рома је више за 39411, а њихов процентуални удео повећан је са 1,44% (2002) на 2,05% (2011). Порастао је и апсолутни број и удео Бошњака (за 9191, односно са 1,81% на 2,02%), Муслимана (за 2798), Горанаца (за 3186), Ашкалија, Египћана и Турака.

Поред природног прираштаја, на популациону величину, како укупног становништва тако и појединих националних заједница, умногоме је утицала и миграциона компонента. Миграције на простору бивше СФРЈ биле су у читавом периоду после Другог светског рата изразито етноцентрички оријентисане јер су се припадници појединих етничких заједница пресељавали у републике у којима су били већинско становништво. Србија је у читавом овом периоду била изразито имиграционо подручје, управо због константног досељавања Срба, нарочито из Хрватске и Босне и Херцеговине. Овај тип миграција интензиван је током 90-их година 20. века, када је, због међунационалних сукоба (распад СФРЈ), у Србију избегло више стотина хиљада лица, махом српске националности.

Паралелно са овим миграционим токовима, почев од средине 60-их година, долазило је до постепеног одливања становништва из земље, на тзв. привремени рад у иностранство. С временом је привремени рад прерастао у трајно исељавање, које је интензивирано током економске кризе 90-их, а настављено је и у првој деценији 21. века.

Пописом 2011. прикупљени су подаци о 146,5 хиљада лица која су након Пописа 2002. године напустила земљу и која, у складу с међународним препорукама, нису укључена у укупно становништво Србије. Без обзира на то што Пописом 2011. нису могли бити обухваћени сви емигранти, свакако да ови подаци, као репрезентативан узорак, могу послужити за анализу утицаја емиграционих токова на националну структуру становништва. Наиме, у укупном контингенту грађана који су после Пописа 2002. напустили земљу већи удео од удела у уобичајеном становништву Републике Србије имају Бошњаци (7,2% међу емигрантима, према 2,02% у укупном становништву), Роми (3,3% међу емигрантима, према 2,05% у укупном становништву) и Власи (1,6% међу емигрантима, наспрам 0,49% у укупном становништву).

С друге стране, и међу досељенима из иностранства после Пописа 2002. године Роми су значајно заступљени (3,2%)¹⁶², а већи удео у контингенту досељених од удела у укупном становништву присутан је и код Руса (1,15% међу досељенима, наспрам 0,05% у укупном становништву), Македонаца (1,3%, према 0,3%), Црногораца (1,9%, према 0,54%), Грчка (0,17% наспрам 0,01%), док је удео других етничких заједница међу досељенима приближан или мањи од удела у укупном становништву.

Такође, досељавање и расељавање лица са подручја АП Косово и Метохија након Пописа 2002. допринело је повећању популационе величине Срба, Рома, Ашкалија, Горанаца, Египћана, Црногораца, Албанаца и Бошњака.

¹⁶² Овде треба имати у виду и чињеницу да је изванредно број Рома у међупописном периоду враћен у Србију из земаља западне Европе на основу споразума о реадмисији.

Поред природног прираштаја и миграција, на формирање актуелне етничке слике Србије утицао је и трећи, не мање важан фактор – промена у националном декларисању. Наиме, највеће апсолутно смањење бројности између два пописа забележено је код Југословена, и то са 80721 (2002) на свега 23303 лица (2011). Удео Југословена који је 2002. износио 1,08% пао је на свега 0,32%. Значајно је смањен и број и удео Црногораца, којих је 2002. године било 69049 са уделом од 0,92%, на свега 38527 лица (удео 0,54%). Основни фактор који је довео до опадања броја Југословена и Црногораца јесте промена у националном изјашњавању. Иначе, пад броја Југословена бележи се још од Пописа 1991. године и директна је последица распада Југославије, док је опадање броја Црногораца у директној вези са осамостаљивањем Црне Горе између два пописа, након чега је дошло до промена у националном декларисању становништва пореклом из Црне Горе које се определило за припадност српском етничком идентитету.

Такође, пример утицаја промена у националном изјашњавању на бројност појединих националних заједница може се видети код Бошњака и Муслимана. Њихов укупан број порастао је између два пописа за око 12000. Међутим, пораст броја Бошњака значајно је већи од пораста броја Муслимана без обзира на то што су Муслимани имали далеко већи природни прираштај између два пописа и само по том основу требало би да их буде више за близу 9000, а не за свега око 2800. С обзиром на то да није забележен значајнији емиграциони контингент Муслимана у међупописном периоду, не преостаје ништа друго до закључак да је један контингент Муслимана променио своју националност и определио се у Попису 2011. за припадност бошњачкој етничкој заједници. Управо из тог разлога број Бошњака већи је за више од девет хиљада, а не за свега око 4,3 хиљаде, колико износи укупан природни прираштај у међупописном периоду. Свакако би пораст броја Бошњака био и већи да неколико хиљада припадника ове етничке заједнице није напустило земљу после Пописа 2002. године.

Резултати Пописа 2011. показују да је у међупописном периоду повећан укупан број припадника других етничких заједница (у категорију „остало“ укључене су мање бројне етничке заједнице) за близу 2,5 хиљада, при чему треба имати у виду да су у ову категорију у Попису 2011. укључена и лица која су се двојако изјаснила (Срби-Роми, Срби-Црногорци, Мађари-Југословени и др.).

У односу на Попис 2002, повећан је и број лица која су искористила своје Уставом загарантовано право да се не изјасне о својој националној припадности (са 107732 по Попису 2002, на 160346 по Попису 2011). Такође, порастао је и број лица која су се на питање о националној припадности изјаснила у смислу „регионалне припадности“, односно као: Шумадинци, Војвођани, Сремци, Београђани, Ужичани и др. (са 107732 у Попису 2002, на 160346 у Попису 2011), као и број лица за која није прикупљен податак о њиховој националној припадности (категирија „непознато“ повећана је са 75483 у Попису 2002, на 81740 у Попису 2011).

Регионални распоред етничких заједница

Резултати Пописа 2011. указују на постојање значајних регионалних разлика у структури становништва према националној припадности.

Табела 3. Распоред етничких заједница по регионима, Попис 2011.

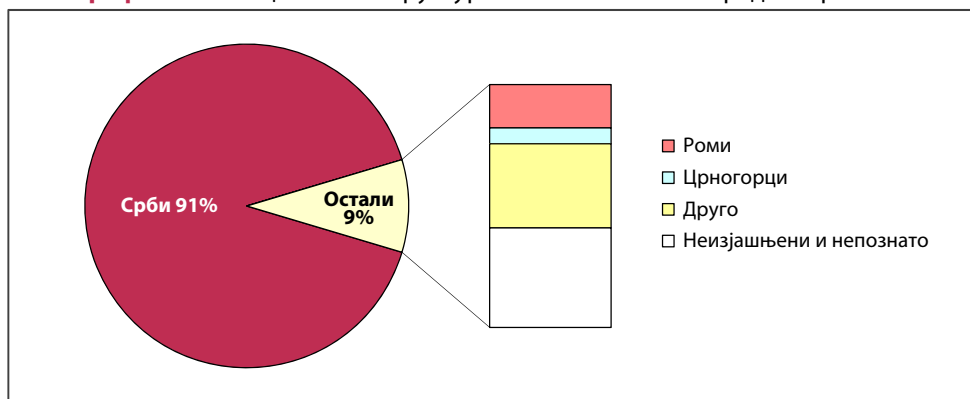
	Београдски регион		Регион Војводине		Регион Шумадије и Западне Србије		Регион Јужне и Источне Србије		Регион Косово и Метохија
	укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%	
Укупно	1659440	100	1931809	100	2031697	100	1563916	100	...
Срби	1505448	90,72	1289635	66,76	1799394	88,57	1393673	89,11	...
Албанци*	1252	0,08	2251	0,12	591	0,03	1715	0,11	...
Ашкалије	578	0,03	354	0,02	48	0,00	17	0,00	...
Бошњаци	1596	0,10	780	0,04	142767	7,03	135	0,01	...
Бугари	1188	0,07	1489	0,08	365	0,02	15501	0,99	...
Буњевци	172	0,01	16469	0,85	41	0,00	24	0,00	...
Власи	182	0,01	170	0,01	2105	0,10	32873	2,10	...
Горанци	5328	0,32	1179	0,06	694	0,03	566	0,04	...
Грци	318	0,02	252	0,01	64	0,00	91	0,01	...
Египћани	1367	0,08	381	0,02	14	0,00	72	0,00	...
Јевреји	411	0,02	335	0,02	20	0,00	21	0,00	...
Јермени	101	0,01	58	0,00	43	0,00	20	0,00	...
Југословени	8061	0,49	12176	0,63	1635	0,08	1431	0,09	...
Мађари	1810	0,11	251136	13,00	433	0,02	520	0,03	...
Македонци	6970	0,42	10392	0,54	1854	0,09	3539	0,23	...
Муслимани	3996	0,24	3360	0,17	14411	0,71	534	0,03	...
Немци	498	0,03	3272	0,17	130	0,01	164	0,01	...
Роми	27325	1,65	42391	2,19	20649	1,02	57239	3,66	...
Румуни	1282	0,08	25410	1,32	567	0,03	2073	0,13	...
Руси	1301	0,08	1173	0,06	463	0,02	310	0,02	...
Русини	245	0,01	13928	0,72	38	0,00	35	0,00	...
Словаци	2104	0,13	50321	2,60	164	0,01	161	0,01	...
Словенци	1539	0,09	1815	0,09	287	0,01	392	0,03	...
Турци	210	0,01	117	0,01	193	0,01	127	0,01	...
Украјинци	418	0,03	4202	0,22	171	0,01	112	0,01	...
Хрвати	7752	0,47	47033	2,43	1645	0,08	1470	0,09	...
Цинцари	178	0,01	47	0,00	6	0,00	12	0,00	...
Црногорци	9902	0,60	22141	1,15	3805	0,19	2679	0,17	...
Чеси	307	0,02	1399	0,07	57	0,00	61	0,00	...
Шокци	16	0,00	568	0,03	2	0,00	21	0,00	...
Шопи	4	0,00	5	0,00	5	0,00	128	0,01	...
Остали	3593	0,22	3194	0,17	1388	0,07	1355	0,09	...
Неизјашњени	38971	2,35	81018	4,19	15386	0,76	24971	1,60	...
Регионална припадност	1289	0,08	28567	1,48	626	0,03	289	0,02	...
Непознато	23728	1,43	14791	0,77	21636	1,06	21585	1,38	...

* Непотпун обухват.

Београдски регион (Град Београд) етнички је најхомогенији с обзиром на удео Срба од скоро 91%. На другом месту по бројности су Роми са учешћем од свега 1,65%. Следе Црногорци (0,6%), док је релативни удео других националних заједница нижи од 0,5%. Без обзира на изражену етничку хомогеност, за Град Београд може се рећи да је по националном саставу доста шаренолик јер се у њему среће читава лепеза националних заједница које живе у Републици Србији. На територији Града Београда живи 3/4 од укупног броја Египћана, 73% од укупног броја Цинцара, 69% од укупног броја Горанаца, више од половине од укупног броја Јевреја и Ашкалија, а заступљени су и Јермени, Грци, Руси, Словенци, Југословени, Турци, Македонци, Црногорци и др.

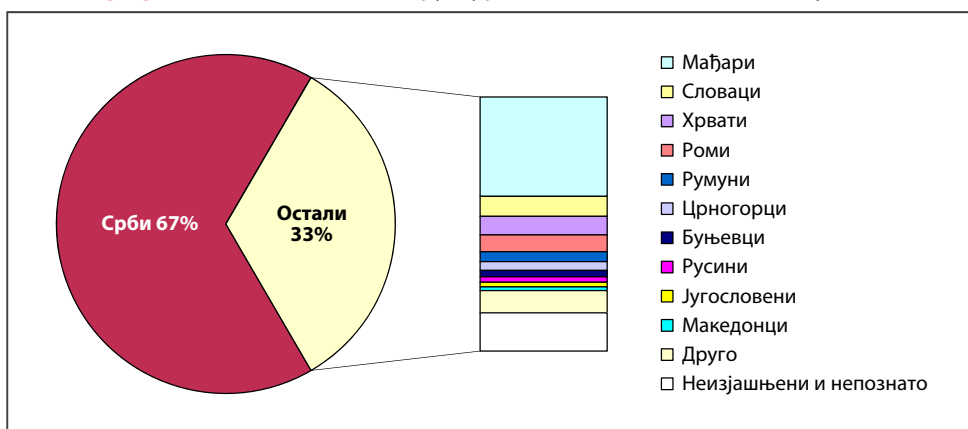
Удео лица која се нису изјаснила и лица за која није прикупљен податак о националној припадности изразито је висок у Београдском региону и износи 3,8%.

Графикон 3. Национална структура становништва Београдског региона

Регион Војводине одликује се далеко разуђенијим етничким саставом становништва. Интензивна миграциона кретања после Другог светског рата, изазвана променом друштвено-економског и политичког система, убрзаном индустријализацијом земље и аграрном колонизацијом, довела су до значајног усложњавања националне структуре становништва Војводине. Срби су најбројнији са уделом од близу 67%, на другом месту по учешћу су Мађари са 13%, следе Словаци, Хрвати и Роми са уделима у укупном становништву региона већим од 2%. Удео од преко 1% имају Румуни (1,32%), Црногорци (1,15%), као и грађани који су се изјаснили у смислу регионалне припадности (1,48%)¹⁶³. Међу етничким заједницама са учешћем мањим од 1% најзаступљенији су Буњевци (0,85%), Русини (0,72%), Југословени (0,63%) и Македонци (0,54%). У односу на Попис 2002. године, значајно је порастао број лица која су искористила своје Уставом загарантовано право да се не изјасне о својој националној припадности (4,19% у Попису 2011, наспрам 2,7% у Попису 2002).

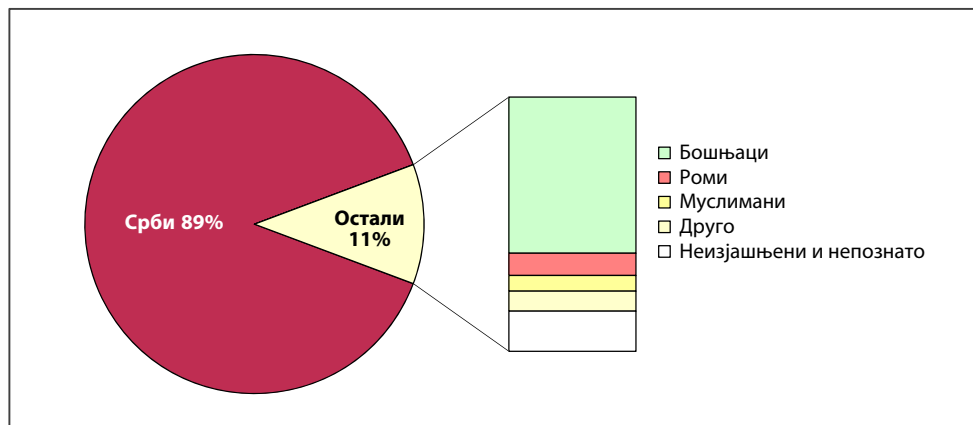
Графикон 4. Национална структура становништва Региона Војводине

У Региону Шумадије и Западне Србије Срба је 88,57% од укупног броја становника, док су на другом месту по бројности Бошњаци са уделом од 7,03%. Једино још Роми имају удео од око 1%, а следе Муслимани (0,71%) и Црногорци са свега 0,2%.

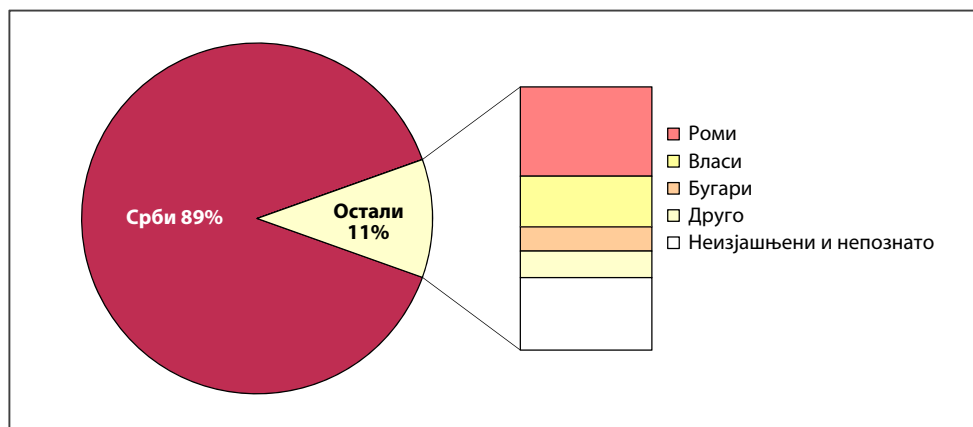
¹⁶³ У групу „регионална припадност“ укључени су: Војвођани, Новосађани, Сремци, Лале и др.

Графикон 5. Национална структура становништва Региона Шумадије и Западне Србије

У Региону Јужне и Источне Србије удео Срба је 89%, Рома 3,7% и Влаха 2,1%. Следе Бугари са уделом од 1%, а затим Македонци са свега 0,23%. Овде свакако треба имати у виду да је непотпун обухват Албанаца у општинама Бујановац и Прешево имао утицаја на пораст релативних удела других етничких заједница¹⁶⁴.

Графикон 6. Национална структура становништва Региона Јужне и Источне Србије

Распоред етничких заједница по општинама и градовима

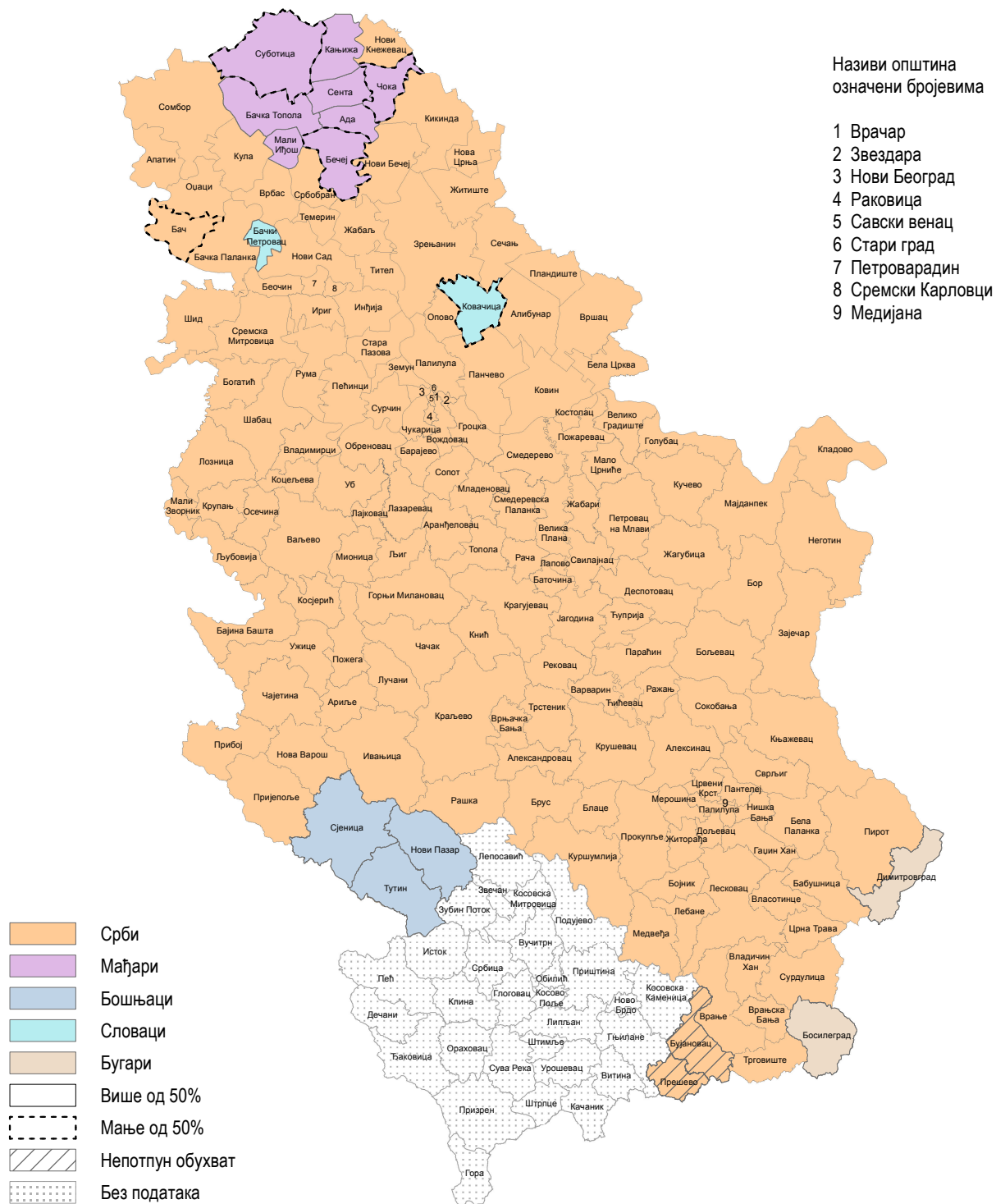
Највећи број општина/градова етнички је хомоген с обзиром на то да су Срби већинско становништво у чак 90% од укупног броја општина (карта 1). Поред Срба, свега још пет етничких заједница (Мађари, Словаци, Бошњаци, Бугари и Албанци¹⁶⁵) имају удео од преко 50% у једној или у више општина.

¹⁶⁴ Према резултатима Пописа 2002. удео Албанаца у Региону Јужне и Источне Србије износио је 3,3%.

¹⁶⁵ Због бојкота Пописа 2011. од стране албанског становништва у општинама Бујановац и Прешево, Срби су и у овим општинама већинско становништво према коначним резултатима Пописа 2011.

Карта 1. Најзаступљеније етничке заједнице по општинама и градовима

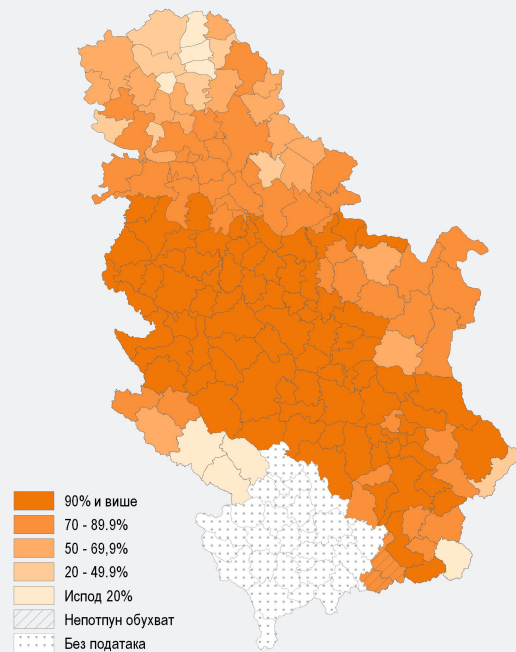

Карта 2. Удео Срба у укупном становништву општина/градова

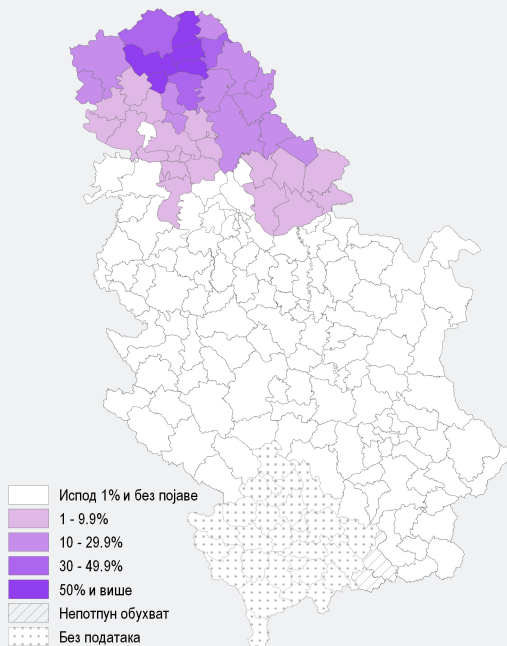
Срби су заступљени са преко 90% у укупном становништву 86 општина (од укупно 168), у 47 општина њихов удео је између 70% и 89%, а у 17 општина између 50% и 69%.

У свега 16 општина удео Срба је испод 50%, с тим што у Општини Бач имају већи релативни удео од свих осталих националних заједница (46,9%).

Најмање релативно учешће Срба регистровано је у општинама: Тугин (3,5%), Кањижа (7,2%), Сента (10,9%), Босилеград (11%), Нови Пазар (16,2%), Ада (17,4%), Мали Иђош (19,8%) и Сјеница (око 20%).¹⁶⁶

Карта 3. Удео Мађара у укупном становништву општина/градова

Мађари су већинско становништво у општинама: Кањижа (85,1%), Сента (79,1%), Ада (75%), Бачка Топола (57,9%) и Мали Иђош (53,9%). Високо су заступљени и у Чоки (49,7%), Бечеју (46,3%) и Суботици (35,6%), где имају већи релативни удео од других етничких заједница.

У Суботици живи апсолутно највећи број Мађара (50469), односно сваки пети припадник мађарске националне мањине у Републици Србији. По апсолутном броју Мађара издвајају се и општине Кањижа (21576), Бачка Топола (19307), Сента (18441), Бечеј (17309), Нови Сад (13272), Ада (12750), Зрењанин (12350) и Сомбор (9874).

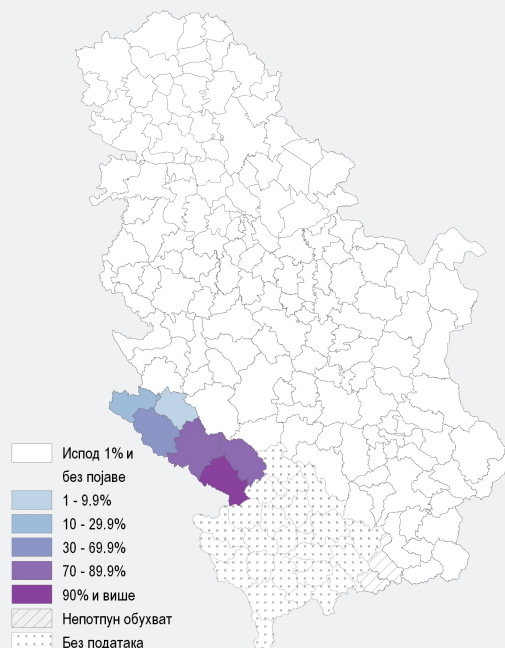
¹⁶⁶ у Попису 2002. удео Срба у Општини Прешево износио је 8,5%, а у Општини Бујановац 34,1%.

Карта 4. Удео Бошњака у укупном становништву општина/градова

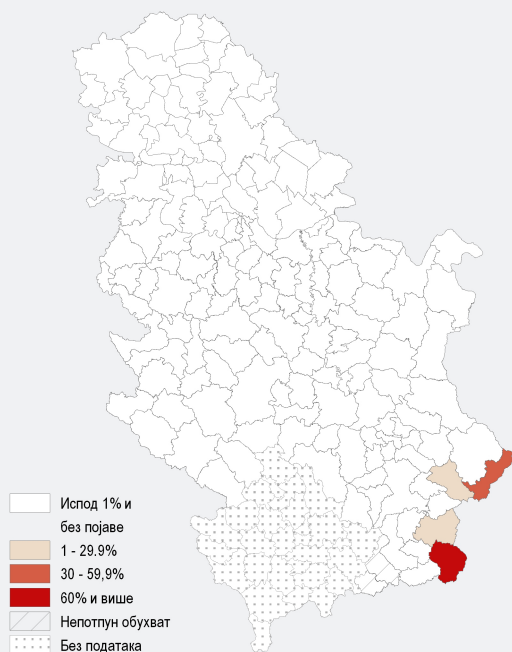
Бошњаци су високо концентрисани у неколико општина у Рашкој и Златиборској области.

Од укупно 145278 Бошњака, више од половине (53,3%, односно 77443 лица) живи на подручју Новог Пазара, а значајан број припадника ове националне мањине живи и у општинама Тутин (28041), Сјеница (19498) и Пријепоље (12792). На подручју ове четири општине живи више од 95% од укупног броја Бошњака у Републици Србији.

Највећи релативни удео у укупном становништву Бошњаци имају у Тутину (90%), Новом Пазару (77,1%), Сјеници (73,9%), Пријепољу (34,5%), Прибоју (14%) и Новој Вароши (4,7%).

Карта 5. Удео Бугара у укупном становништву општина/градова

Бугари су већинско становништво у пограничним општинама Босилеград (71,8%) и Димитровград (53,5%).

Само у ове две општине живи око 61% (укупно 11252, и то 5839 у Босилеграду и 5413 у Димитровграду) од укупног броја Бугара у Републици Србији (18543).

По релативном уделу Бугара у укупном становништву општине издвајају се и Бабушница (5,1%) и Сурдулица (3,6%).

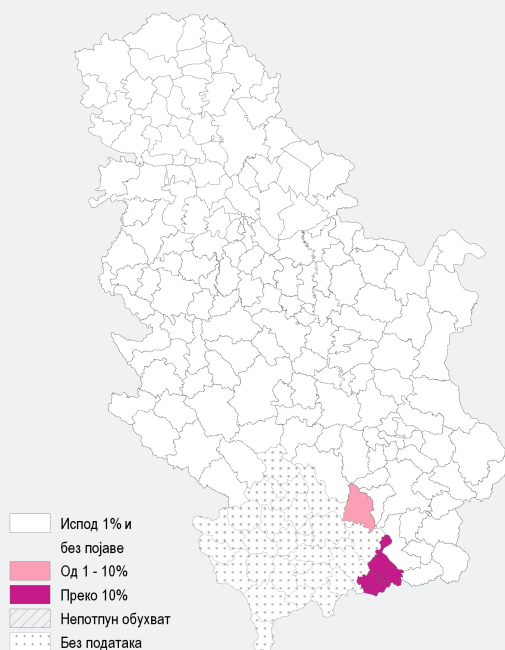
Албанци су претежно настањени на југу Србије, и то пре свега у општинама Прешево, Бујановац и Медвеђа. Због масовног бојкота Пописа 2011. од стране албанске националне мањине у Бујановцу и Прешеву, не располаже се прецизним подацима о бројности ове етничке заједнице.

Према резултатима Пописа 2002, Албанци су имали изразито високо учешће у укупном становништву Прешева (89,1%) и Бујановца (54,7%), где су били већинска етничка заједница, као и висок удео у Општини Медвеђа (26,2%).

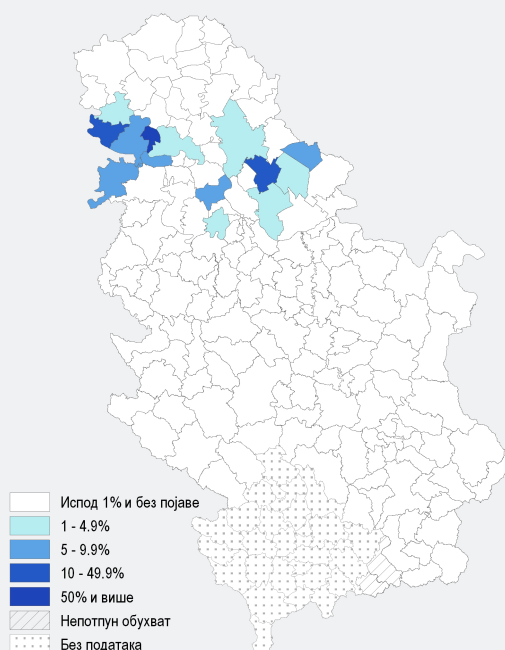
Попис 2011. показује да је удео Албанаца у Општини Медвеђа смањен на свега 7,1%, што је директна последица иселјавања становништва у међупописном периоду из ове економски неразвијене општине.

Нешто већи број Албанаца пописан је 2011. и на територији Града Београда (1252).

Карта 6. Удео Албанаца у укупном становништву општина/градава

Карта 7. Удео Словака у укупном становништву општина/градава

Словаци имају апсолутну већину у Општини Бачки Петровац (65,4%), а високо су заступљени и у становништву Општине Ковачица (41,85%), у којој имају веће релативно учешће од других етничких заједница. Значајан удео Словака забележен је и у Општини Бач (око 20%).

У Општини Ковачица живи апсолутно највећи број Словака (10577, односно сваки пети припадник ове националне мањине у Републици Србији), а преко пет хиљада Словака живи и у Бачком Петровцу (8772), Граду Новом Саду (6393), Старој Пазови (5212) и Бачкој Паланци (5047).

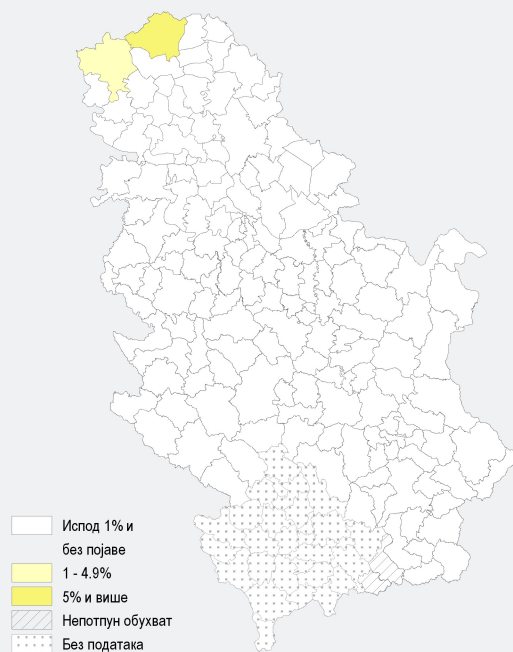
Припадници осталих етничких заједница имају уделе мање од 50% у укупном становништву општина/ градова.

Више од половине од укупног броја **Ашкалија** живи на територији Града Београда (578, од укупно 997 Ашкалија у Републици Србији). Најзаступљенији су у београдским општинама Сурчин и Нови Београд, где имају и највећи релативни удео у укупном становништву општине (0,2% у Сурчину и 0,1% у Новом Београду).

Карта 8. Удео Буњеваца у укупном становништву општина/градова

Већина **Буњеваца** живи на територији Суботице (13553) и Сомбора (2058). Само у ова два града живи 93,4% од укупно 16706 Буњеваца у Републици Србији.

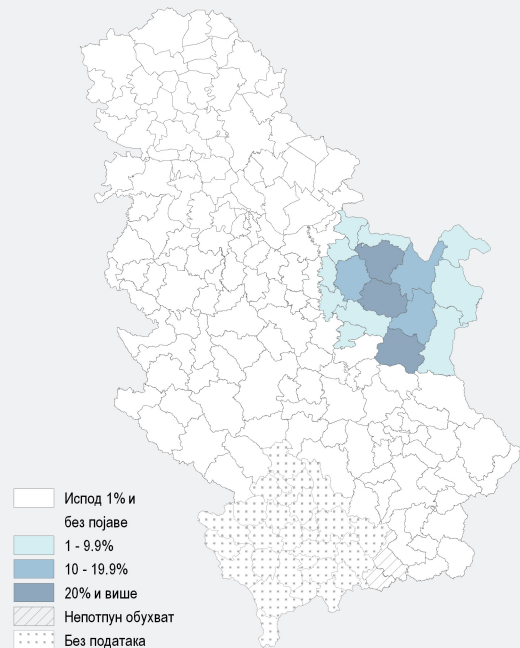
Удео Буњеваца у укупном становништву Суботице је близу 10%, а у укупном становништву Сомбора је 2,4%.

Карта 9. Удео Влаха у укупном становништву општина/градава

Власи су углавном настањени у Источној Србији, а најбројнији су у Бору (6701), Петровцу на Млави (4609), Мајданпеку, Неготину, Жагубици, Кучеву, Бољевцу и Зајечару. У ових осам општина/градава живи 85% од укупно 35330 Влаха у Републици Србији.

Највеће релативно учешће у укупном становништву Власи имају у Бољевцу (25,8%), Кучеву (25,3%), Жагубици (22,1%), Петровцу на Млави (14,7%), Бору (13,8%) и Мајданпеку (13,1%).

Горанци су најбројнији у Граду Београду, где живи 5328 припадника ове етничке заједнице, односно око 70% од њиховог укупног броја у Републици Србији (7767). Следи Град Нови Сад где је пописано 709 Горанаца. Највећи релативни удео Горанаца у укупном становништву забележен је у београдској општини Палилула (1,37%).

Близу 60% од укупног броја **Грка** такође живи у Београду (318) и Новом Саду (110).

Слична је и територијална дистрибуција **Египћана**. Наиме, око 3/4 од укупно 1834 Египћана у Републици Србији живи у Граду Београду, а највише их је у београдској општини Земун (996, односно више од половине), где бележе и највећи релативни удео у укупном становништву општине (0,6%). Осим у Београду, Египћани су нешто бројнији и у Граду Новом Саду (327).

Већина **Јевреја** живи у Београду (411) и Новом Саду (138). Само у ова два града живи око 70% од укупног броја Јевреја у Републици Србији (787). Највећи релативни удео у становништву општине Јевреји имају у београдској општини Стари град (0,2%).

Без обзира на то што **Јермени** имају дугу традицију на нашим просторима, по први пут су у резултатима Пописа 2011. исказани посебно. Од укупно 222 лица која су се изјаснила као Јермени, скоро половина (100) пописана је у Граду Београду.

Карта 10. Удео Југословена у укупном становништву општина/градава

Од укупно 23303 **Југословена** у Републици Србији, више од једне трећине, тј. 8601, живи у Граду Београду, а по броју Југословена издвајају се и Суботица (3202) и Нови Сад (2355).

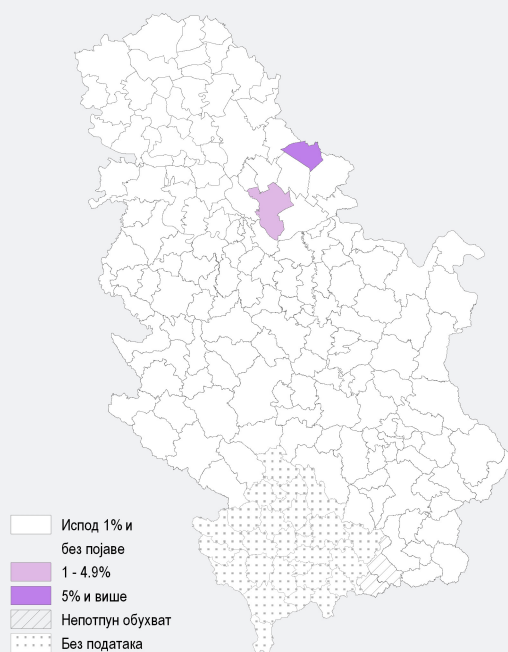
Највећи релативни удео Југословени имају у укупном становништву Суботице (2,26%), а удео око и изнад 1% имају и у београдским општинама: Стари град, Савски венац и Врачар, као и у Беочину и Сомбору.

Карта 11. Удео Македонаца у укупном становништву општина/градава

Македонаца је највише у Граду Београду (6970) и у Панчеву (4558), а више од хиљаду припадника ове националне мањине живи и у Новом Саду и у Општини Пландиште.

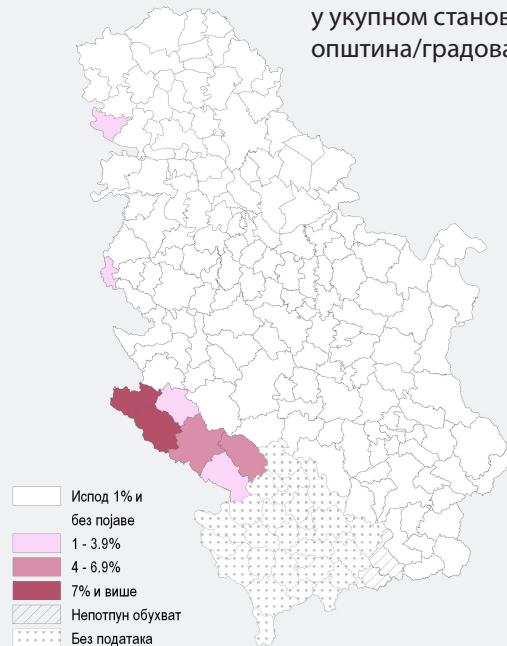
Управо је у Пландишту забележен и највећи релативни удео Македонаца у укупном становништву (9,2%). Припадници ове етничке заједнице значајније су заступљени и у становништву града Панчева (3,7%).

Карта 12. Удео Муслимана у укупном становништву општина/градова

Муслимани су најбројнији у Новом Пазару (4102), Пријепољу (3543), Прибоју (1944), Сјеници (1234), Новом Саду (1138) и Тутину (1092), као и на територији Града Београда (скоро четири хиљаде).

Релативно су најзаступљенији у укупном становништву Пријепоља (9,6%), Прибоја (7,2%), Сјенице (4,7%), Новог Пазара (4,1%), Тутина (3,5%), Нове Вароши (3,2%) и Малог Зворника (3%).

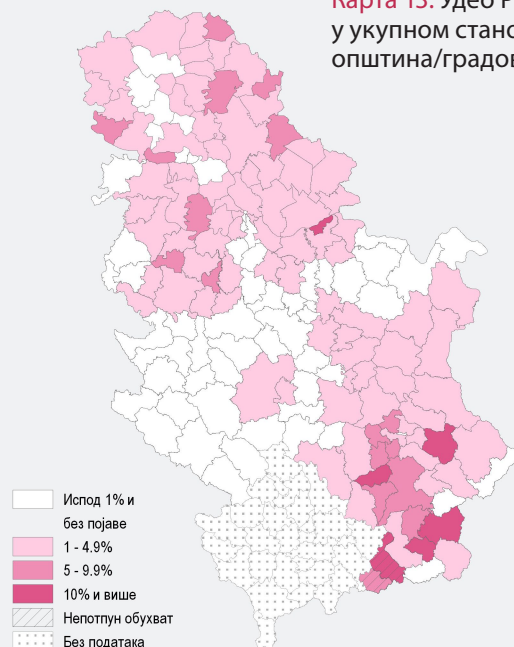

Немци имају највећи релативни удео у Сремским Карловцима, где чине 0,72% од укупног становништва, док апсолутно највећи број Немаца живи у Сомбору (494), Новом Саду (429) и Београду (498).

Карта 13. Удео Рома у укупном становништву општина/градова

Роми су расути по читавој територији Републике Србије, а највећи број живи на подручју Града Београда (27325, односно око 18% од укупно 147604 Рома). По броју Рома издвајају се и Лесковац (7700), Ниш (6996) и Врање (4654).

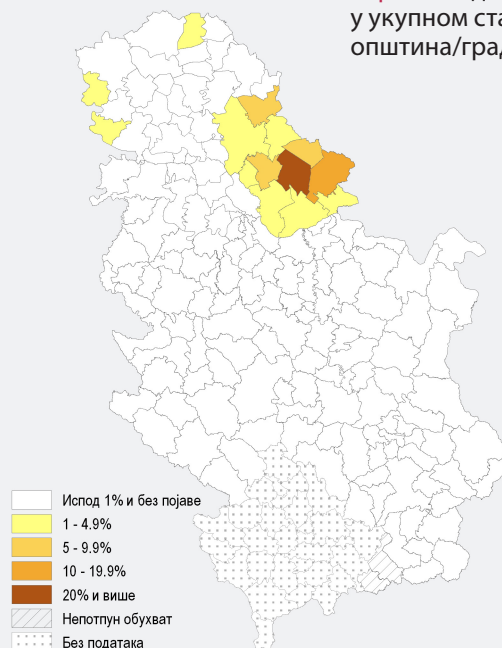
Највеће релативно учешће у укупном становништву општине Роми имају у Бујановцу (1/4 од укупно пописаних лица), Костолцу (19,5%), Бојнику (14,8%), Врањској Бањи (14,4%), Сурдулици (13%) и Белој Паланци (11,7%).

Карта 14. Удео Румуна у укупном становништву општина/градова

Румуни су најбројнији у Вршцу (5420) и Алибунару (4870), као и на територији града Панчева (3173).

У Алибунару је скоро сваки четврти становник Румун (удео 24,2%), а значајне релативне уделе Румуни имају и у општинама: Вршац (10,4%), Житиште (8,4%), Пландиште (6,9%), Ковачица (6,1%) и Бела Црква (4,85%).

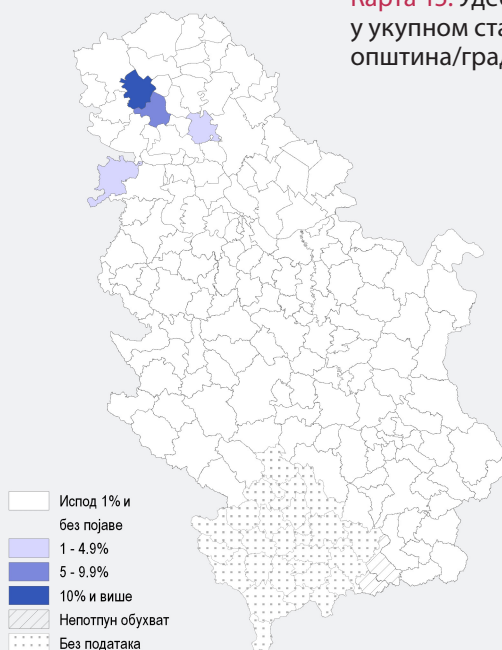

Од укупно 3247 **Руса**, скоро 1/3 живи у Граду Београду, а нешто су бројнији и у Новом Саду, где их је пописано 329.

Карта 15. Удео Русина у укупном становништву општина/градова

Русини су најзаступљенији у укупном становништву општина Кула (10,6%), Врбас (8%), Жабаљ (4,6%) и Шид (3%). Само у ове четири општине живи око 71% од укупно 14246 Русина у Републици Србији.

По броју Русина издваја се у Град Нови Сад, где живи 2160 припадника ове етничке заједнице.

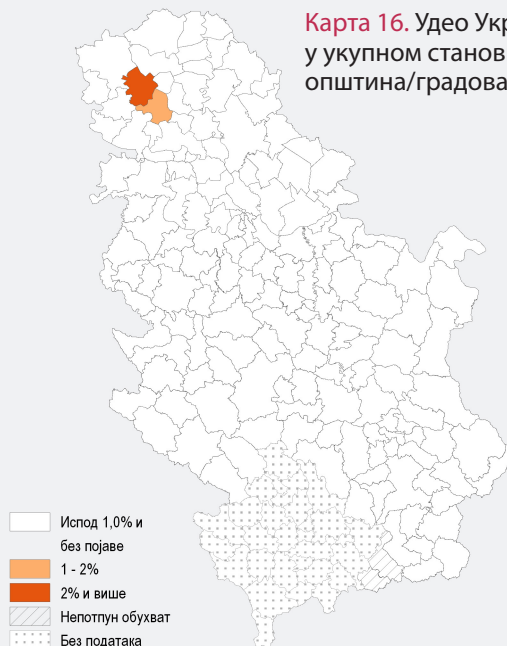

Једна трећина од укупног броја **Словенаца** живи у Београду, а највеће релативно учешће имају у укупном становништву општина Ириг (0,7%) и Беочин (0,4%).

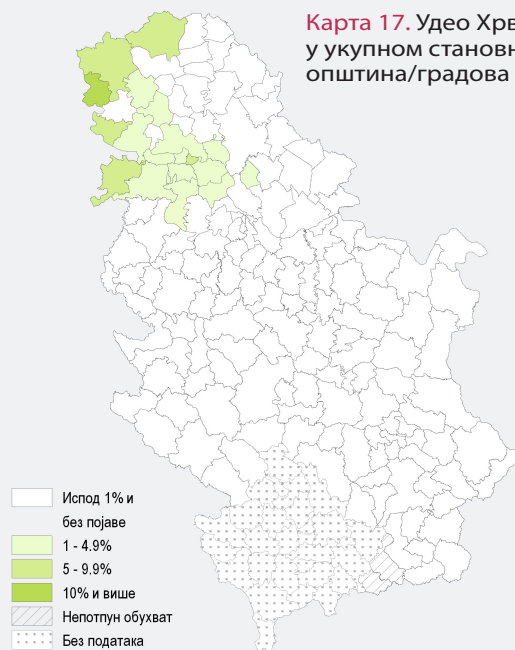
У Попису 2011. на територији Републике Србије пописано је свега 647 **Турака**, од којих највећи број живи у Граду Београду (208), Новом Пазару (88) и Новом Саду (50).

Највећи број **Украјинаца** живи у општинама: Кула (1290), где имају и највећи релативни удео у укупном становништву (3%), и Врбас са уделом од 2% (836 Украјинаца).

Карта 16. Удео Украјинаца у укупном становништву општина/градава

Карта 17. Удео Хрвата у укупном становништву општина/градава

Хрвати су најбројнији у Суботици (14151), Сомбору (7070), Граду Београду (7752) и Новом Саду (5335).

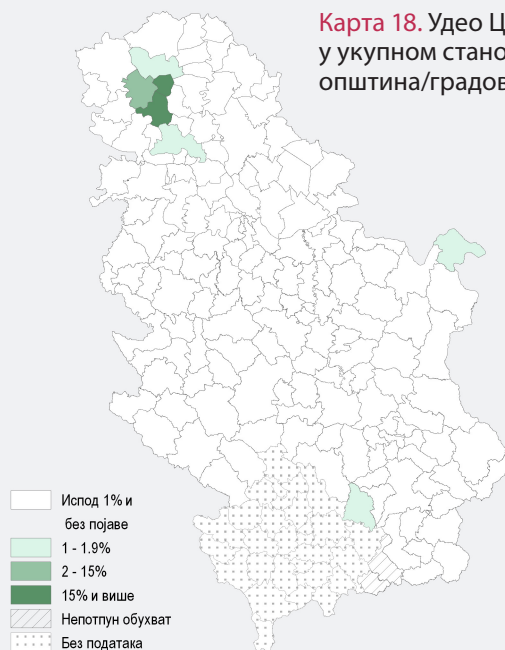
Највећи релативни удео Хрвати имају у Апатину (10,4%), Суботици (10%), Бачу (8,4%), Сомбору (8,2%), Сремским Карловцима (6,6%) и Шиду (5,1%).

Од укупно 243 **Цинцара**, већина (преко 73%) живи у Граду Београду, док су остали Цинцари пописани углавном у Панчеву и Новом Саду.

Црногорци су најзаступљенији у укупном становништву Општине Врбас, где учествују са 17,5% у укупном становништву, Општине Мали Иђош, где имају удео од 16,3%, и Општине Кула (удео 10%).

Апсолутно највећи број Црногораца (9902, односно 1/4 од укупног броја) живи у Граду Београду, следе општине Врбас (7353), Кула (4334) и Град Нови Сад (3444).

Карта 18. Удео Црногораца у укупном становништву општина/градава

Чеси су углавном настањени на подручју Региона Војводине, а највећи број (више од 1/3 од укупног броја Чеха) живи у Општини Бела Црква (644), где имају запаженији релативни удео у укупном становништву (3,7%).

У Граду Београду пописано је 307 Чеха, а више од сто припадника ове националне мањине пописано је и у Ковину, Вршцу и Новом Саду.

Карта 19. Удео Чеха у укупном становништву општина/градава

Половина од укупно 607 **Шокаца** у Републици Србији живи у Општини Сомбор (300), следе Апатин (125) и Бач (53), док је у другим општинама пописано далеко мање припадника ове етничке заједнице.

Шопи су, као и Јермени, за разлику од ранијих пописа, када су сврставани у шаренолику групу „осталих“, први пут у Попису 2011. исказани посебно. Већина (око 80%) од укупно 142 Шопа пописана је у Димитровграду (114).

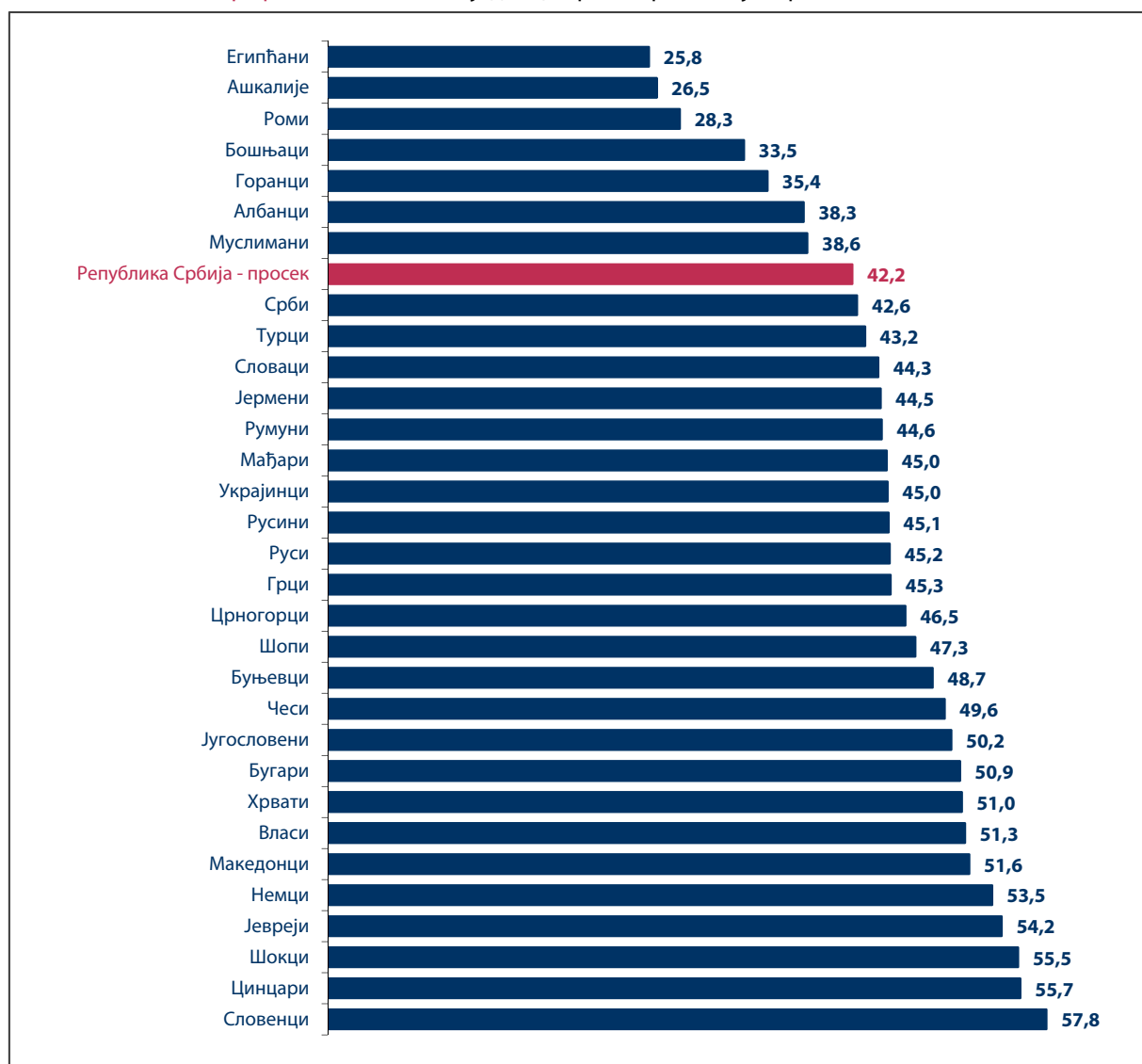
Демографске, образовне и социоекономске карактеристике етничких заједница у Републици Србији

Старосно-полна структура

У међупописном периоду (2002–2011) настављен је демографски суноврат Србије. Просечна старост становништва порасла је за две године (са 40,2 на 42,2 године), а удео становништва старог 65 и више година значајно је премашио удео деце млађе од 15 година.

Висока просечна старост карактеристична је за већину етничких заједница, а демографски су најугроженији Словенци, Цинцари и Шокци, који су у просеку старији од 55 година.

Графикон 7. Етничке заједнице према просечној старости, Попис 2011.

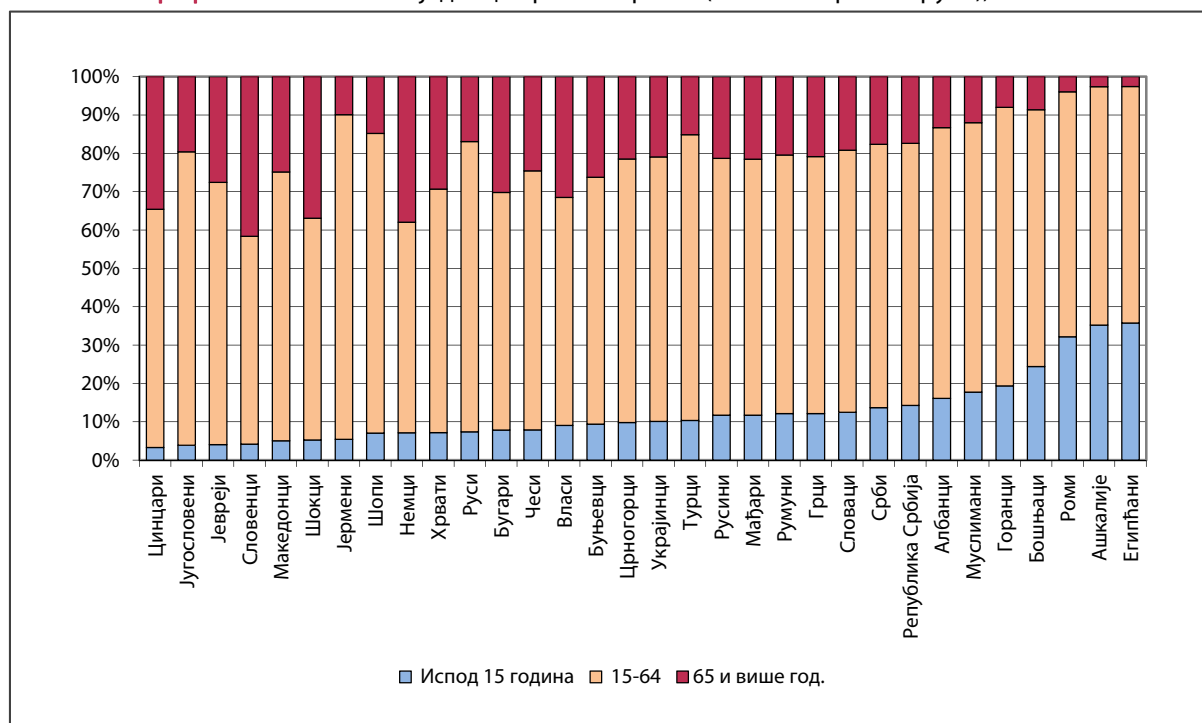
Најмлађи су Египћани, Ашкалије и Роми, са просечном старошћу испод 30 година, а следе Бошњаци, Горанци, Албанци и Муслимани који су у просеку стари између 33 и 39 година.

Разлике у просечној старости по полу најизраженије су код најстаријих етничких заједница. Немце су старије од Немаца за седам година (жене 56,7 година, мушкарци 49,7 година), а сличне разлике у просечној старости између мушкараца и жена (у 'корист' жена) присутне су и код Словенаца (за 6,9 година), Хрвата (за 6,3 године), Буњеваца (за 5,7 година) итд. Најмање разлике у просечној старости између мушкараца и жена присутне су код „млађих“ етничких заједница. Тако су, на пример, Роми млађи у просеку од Ромкиња за 0,6 година.

О дубокој демографској старости становништва Републике Србије свакако говори и податак да је у укупној популацији удео становништва старог 65 или више година значајно већи од удела деце млађе од 15 година (14,3% млађи од 15 година, 17,4% стари 65 и више година).

Деца млађе од 15 година има више него лица старијих од 64 године једино још код демографски најмлађих етничких заједница: Египћана, Ашкалија, Рома, Бошњака, Горанаца, Муслимана и Албанаца. Насупрот овим националним заједницама налазе се Цинцари са најмањим уделом деце (свега 3,3%), као и Југословени, Јевреји, Словенци...

Графикон 8. Етничке заједнице према старости (велике старосне групе), Попис 2011.

По највећем уделу старијих лица (65 и више година) издвајају се Словенци (41,6%), Немци (скоро 38%) и Шокци (37%).

Већина етничких заједница бележи изразито висок индекс старења¹⁶⁷ (табела 4). Међу Цинцарима и Словенцима лица старијих од 64 године је 10 пута више него деце млађе од 15 година (индекс старења око 10). Свега неколико националних заједница има индекс старења испод један, при чему се једино за Египћане, Ашкалије и Роме може рећи да спадају у изразито младе популације, док се Бошњаци (индекс старења 0,35) и Горанци (индекс старења 0,41) налазе на самом прагу демографског старења.

Табела 4. Националне заједнице према индексу старења*, Попис 2011.

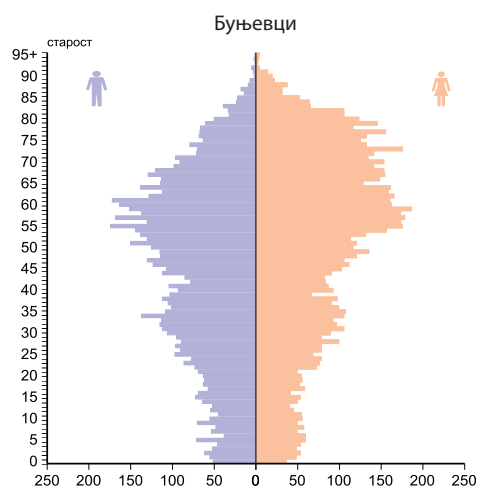
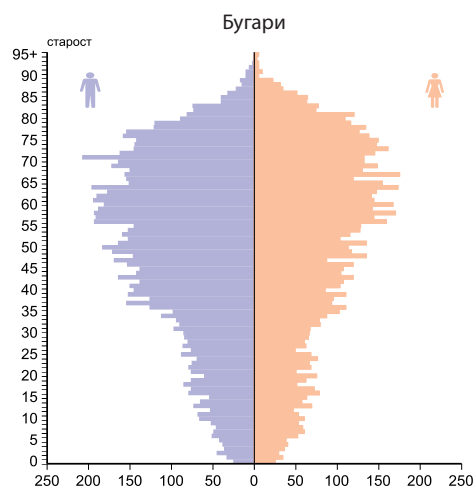
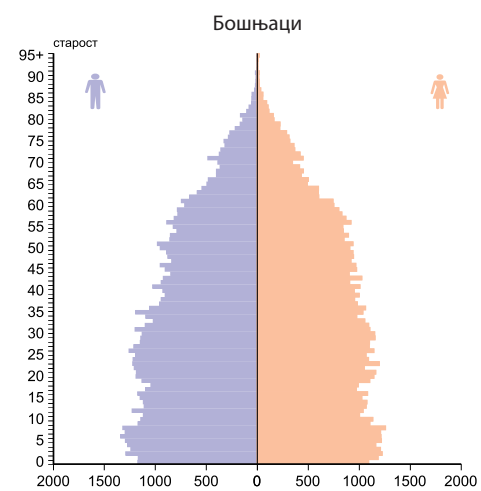
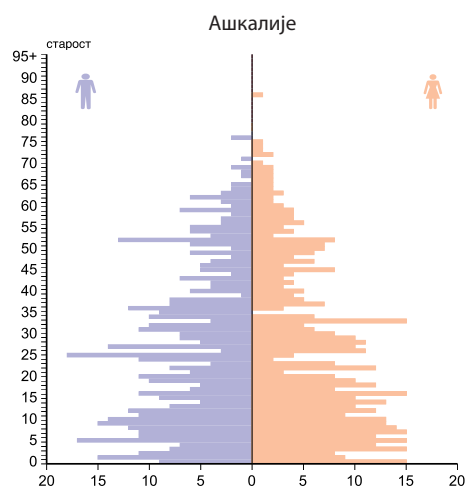
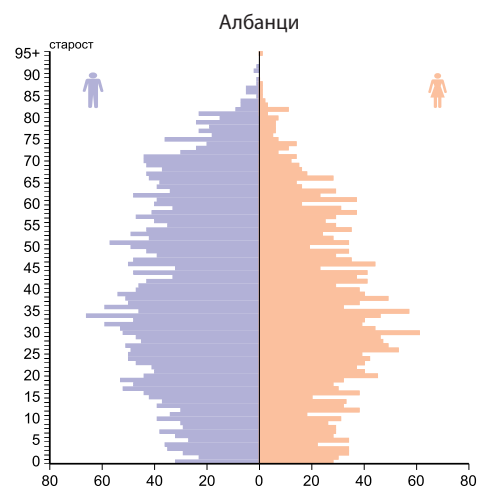
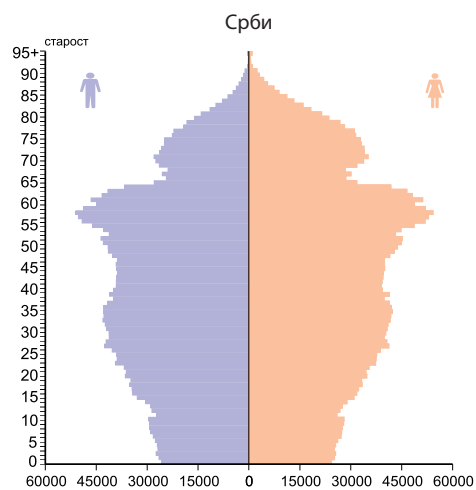
Националност	Индекс старења	Националност	Индекс старења
Цинцари	10,50	Јермени	1,83
Словенци	9,99	Мађари	1,83
Шокци	7,00	Русини	1,82
Јевреји	6,78	Грци	1,72
Немци	5,32	Румуни	1,69
Југословени	5,07	Словаци	1,54
Македонци	4,90	Турци	1,46
Хрвати	4,08	Срби	1,29
Бугари	3,85	Албанци	0,82
Власи	3,47	Муслимани	0,68
Чеси	3,11	Горанци	0,41
Буњевци	2,79	Бошњаци	0,35
Руси	2,29	Роми	0,12
Црногорци	2,19	Ашкалије	0,07
Шопи	2,10	Египћани	0,07
Украјинци	2,07	РЕПУБЛИКА СРБИЈА	1,22

* Однос између броја лица старих 65 и више година и броја деце млађе од 15 година.

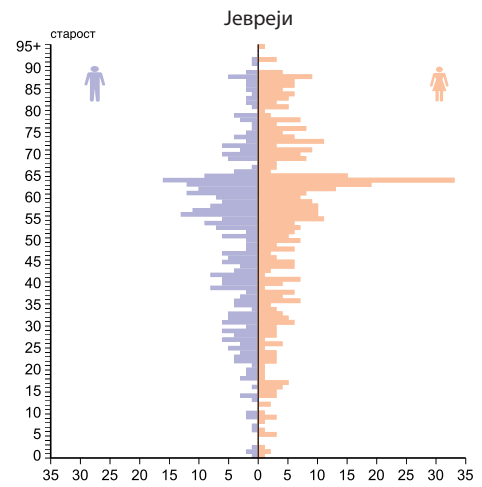
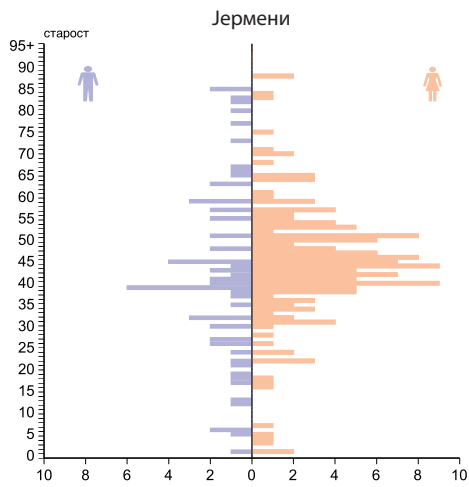
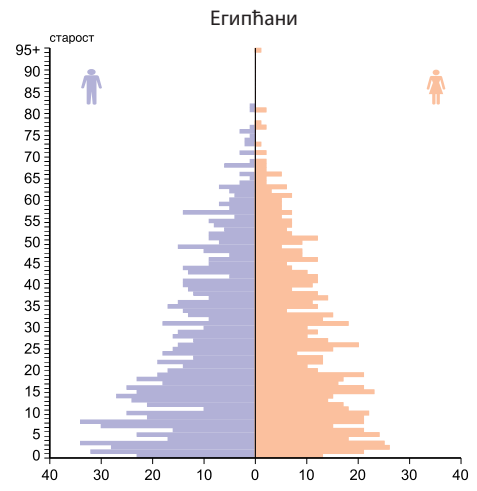
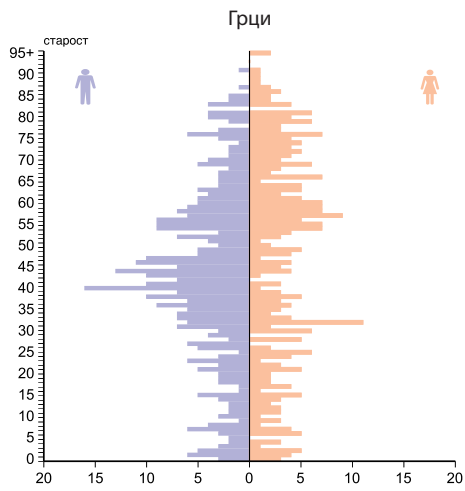
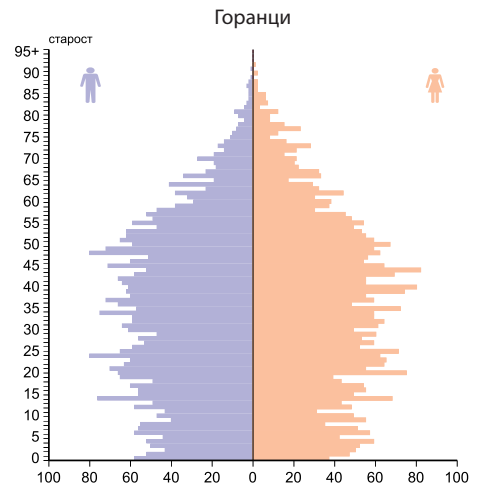
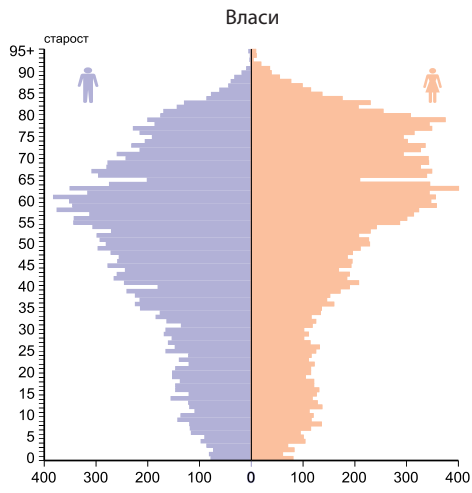
Старосно-полне пирамиде на најсликовитији начин приказују структуру појединих етничких заједница према полу и старости. Правилан облик пирамиде задржан је једино још код Бошњака, Рома, Ашкалија и Египћана. Код већине осталих етничких заједница старосно полне пирамиде су деформисане. Као последица недовољног рађања и поодмаклог процеса демографског старења, основа пирамиде је изразито сужена, док је врх пирамиде проширен.

¹⁶⁷ Сматра се да популација почиње демографски да стари када индекс старења пређе границу од 0,4.

Графикон 9. Националне заједнице према полу и старости, Попис 2011.

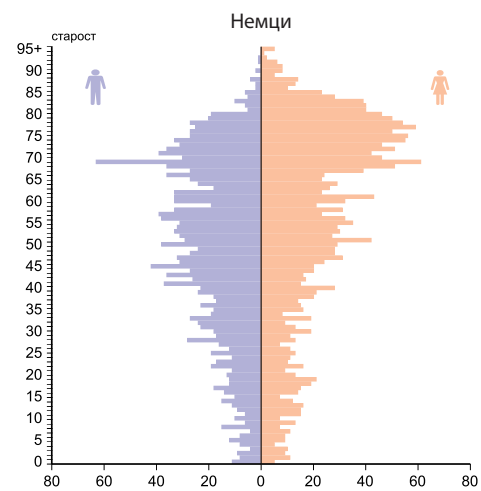
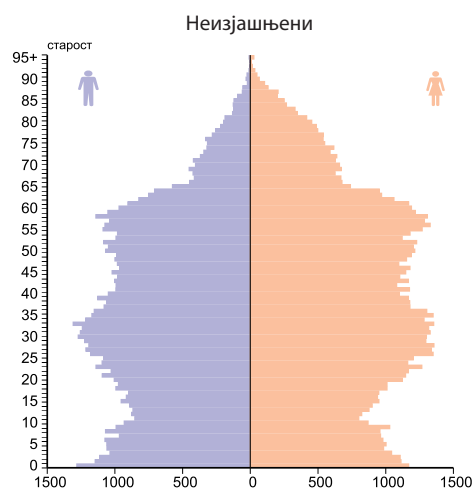
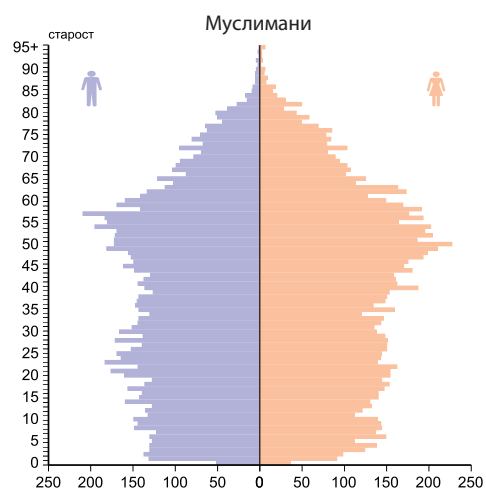
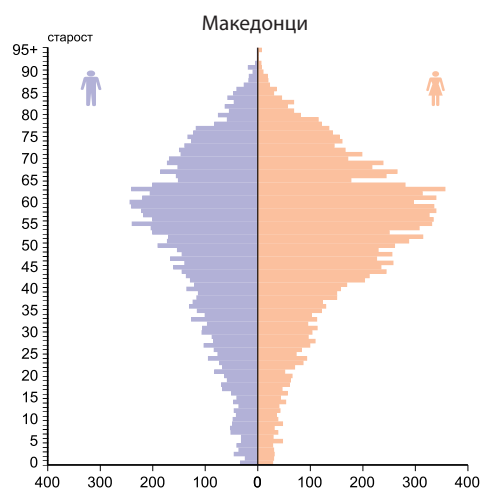
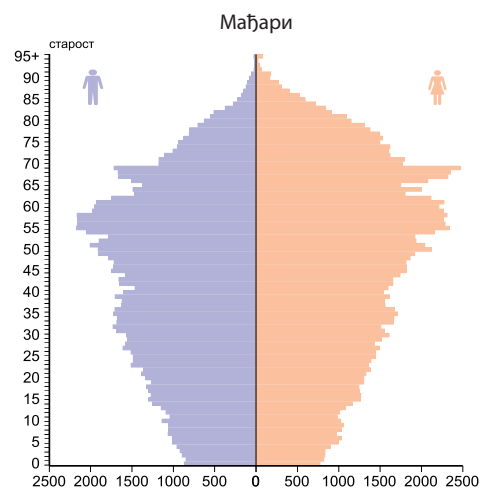
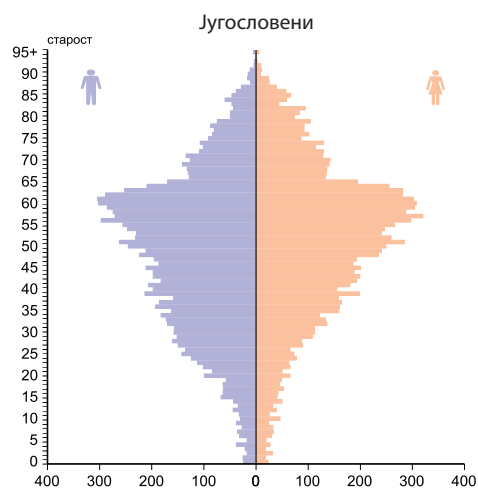

Графикон 9. Националне заједнице према полу и старости, Попис 2011. (наставкак)

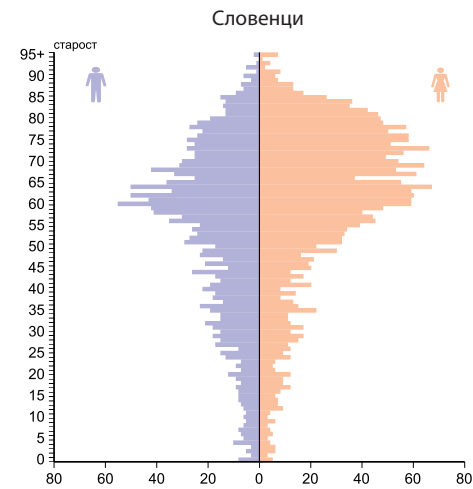
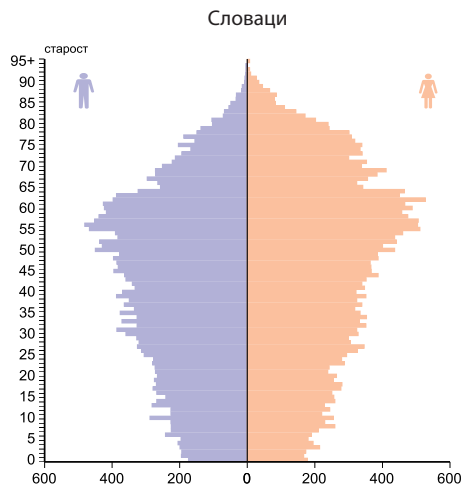
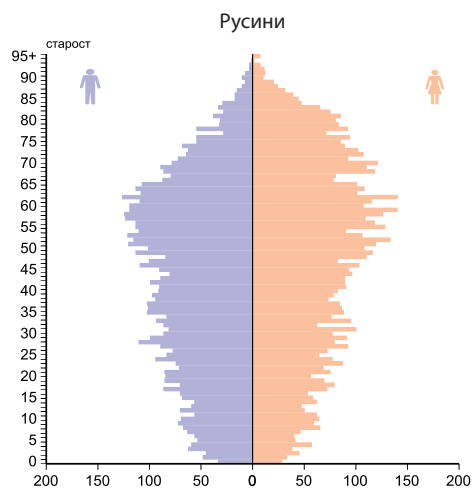
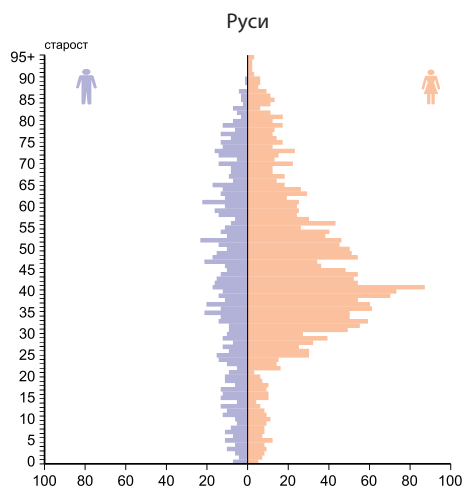
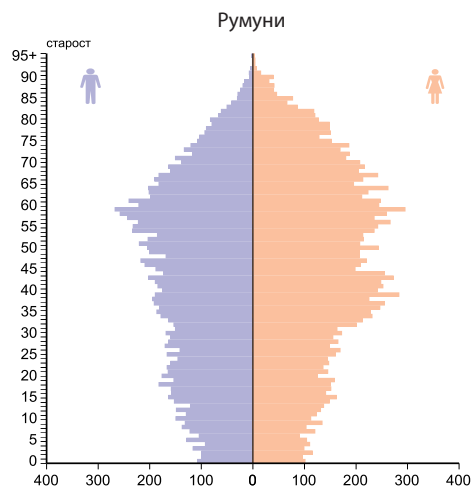
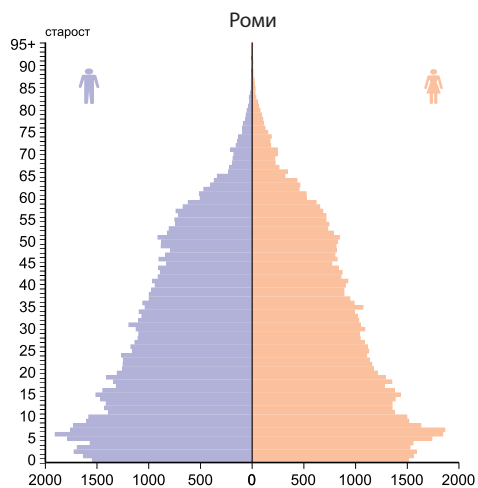

Графикон 9. Националне заједнице према полу и старости, Попис 2011. (наставак)

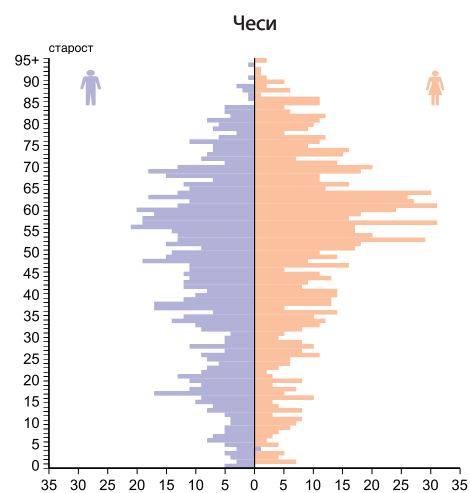
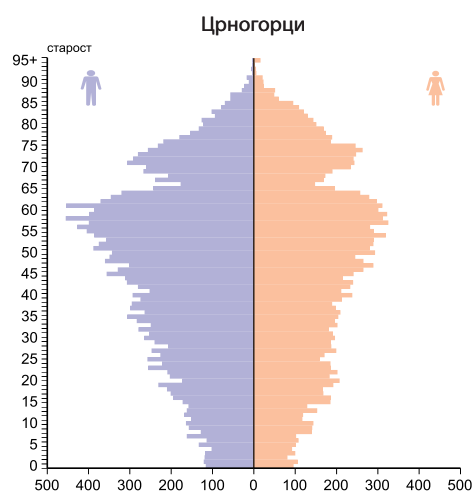
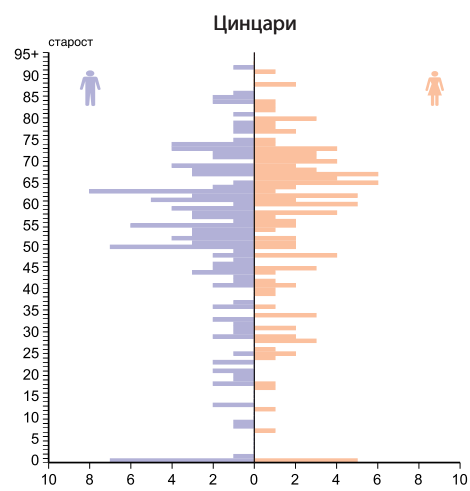
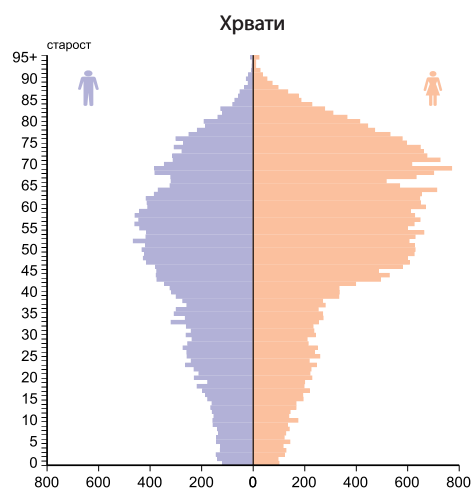
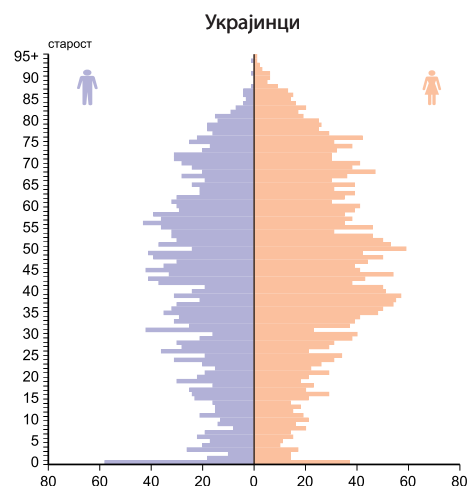
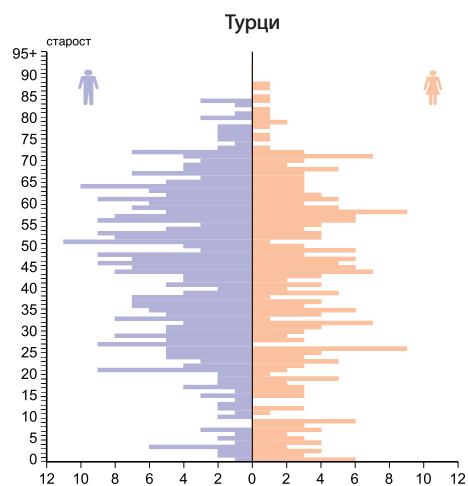

Графикон 9. Националне заједнице према полу и старости, Попис 2011. (наставак)

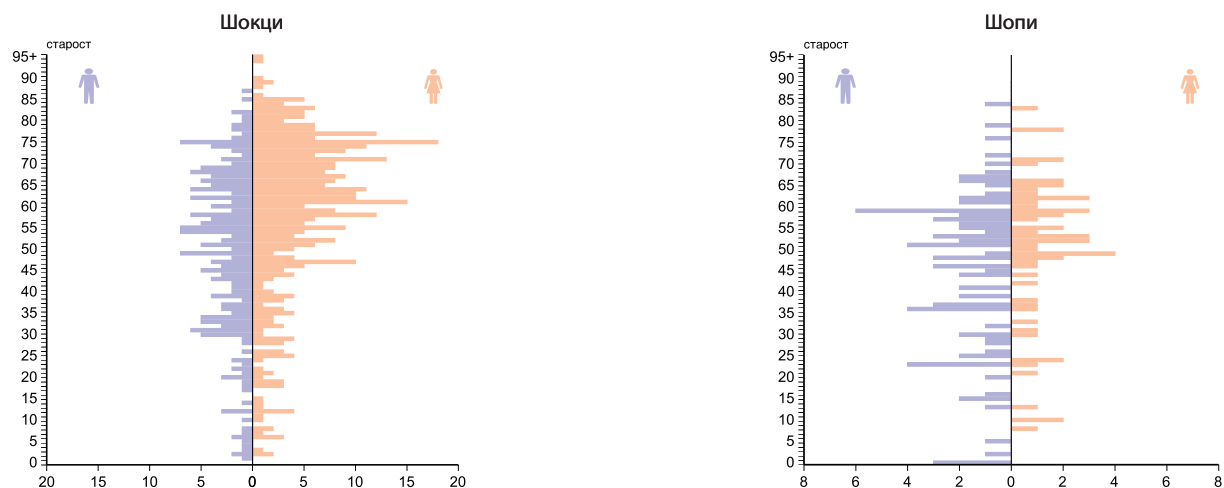

Графикон 9. Националне заједнице према полу и старости, Попис 2011. (наставкак)

Графикон 9. Националне заједнице према полу и старости, Попис 2011. (наставак)

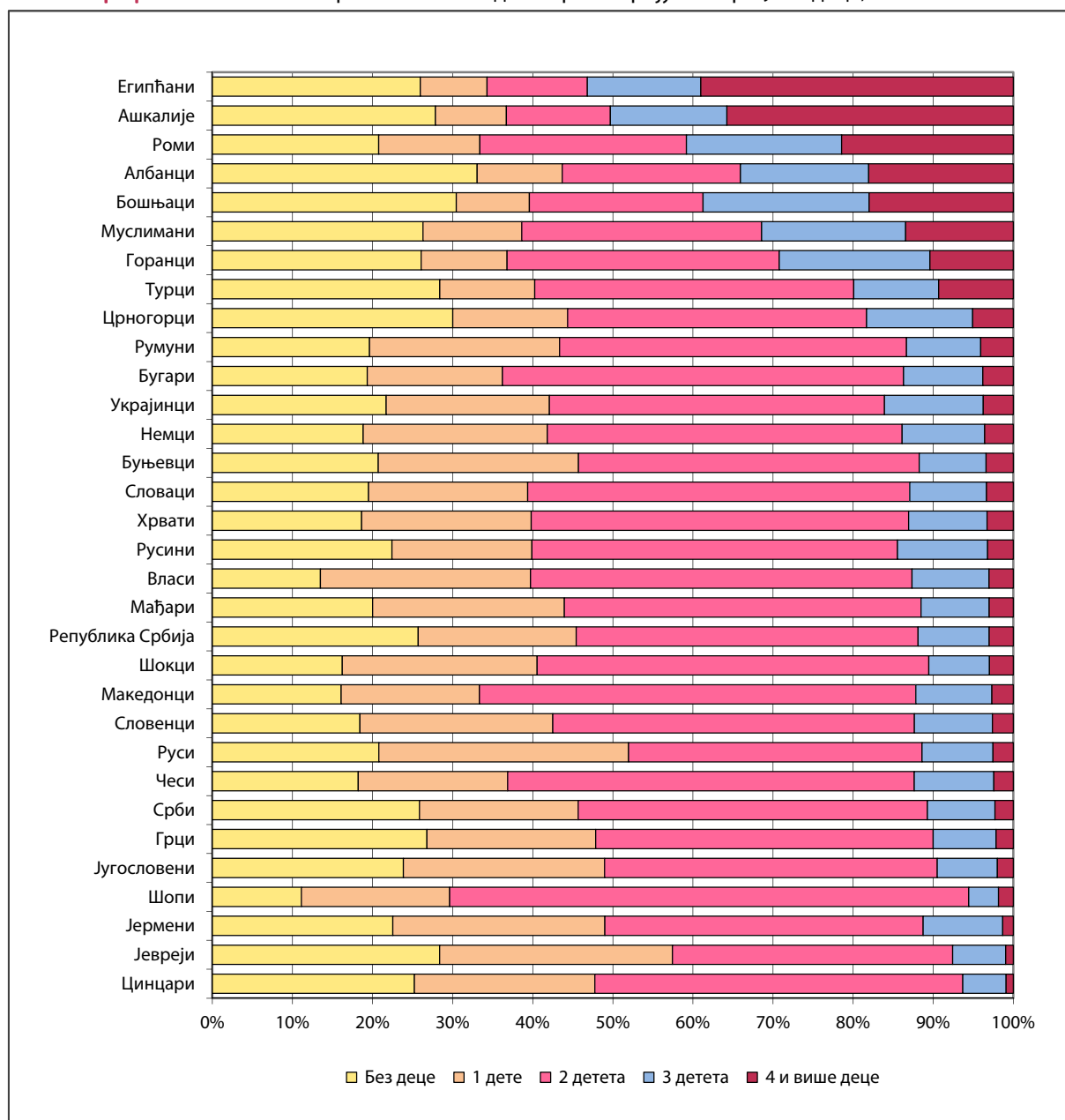
Фертилитет и брачни статус

Поремећаји у старосној структури становништва Србије последица су ниског фертилитета који већ више деценија није довољан ни за просту замену генерација. Четвртина од укупног броја жена старих 15 и више година није рађала, док су жене које су рађале у просеку родиле мање од двоје деце.

Фертилитет је, међутим, значајно диференциран у зависности од националне припадности. Међу Египћанкама и Ашкалијкама старијим од 14 година најзаступљеније су жене које су родиле четворо и више деце (39% Египћанки и 35,8% Ашкалијки),¹⁶⁸ следе Ромкиње са 21% жена са четворо или више живорођене деце и Албанке и Бошњакиње, међу којима је 18% жена родило више од троје деце.

¹⁶⁸ Више него свака пета Египћанка и Ашкалијка старија од 14 година родила је петоро или више деце.

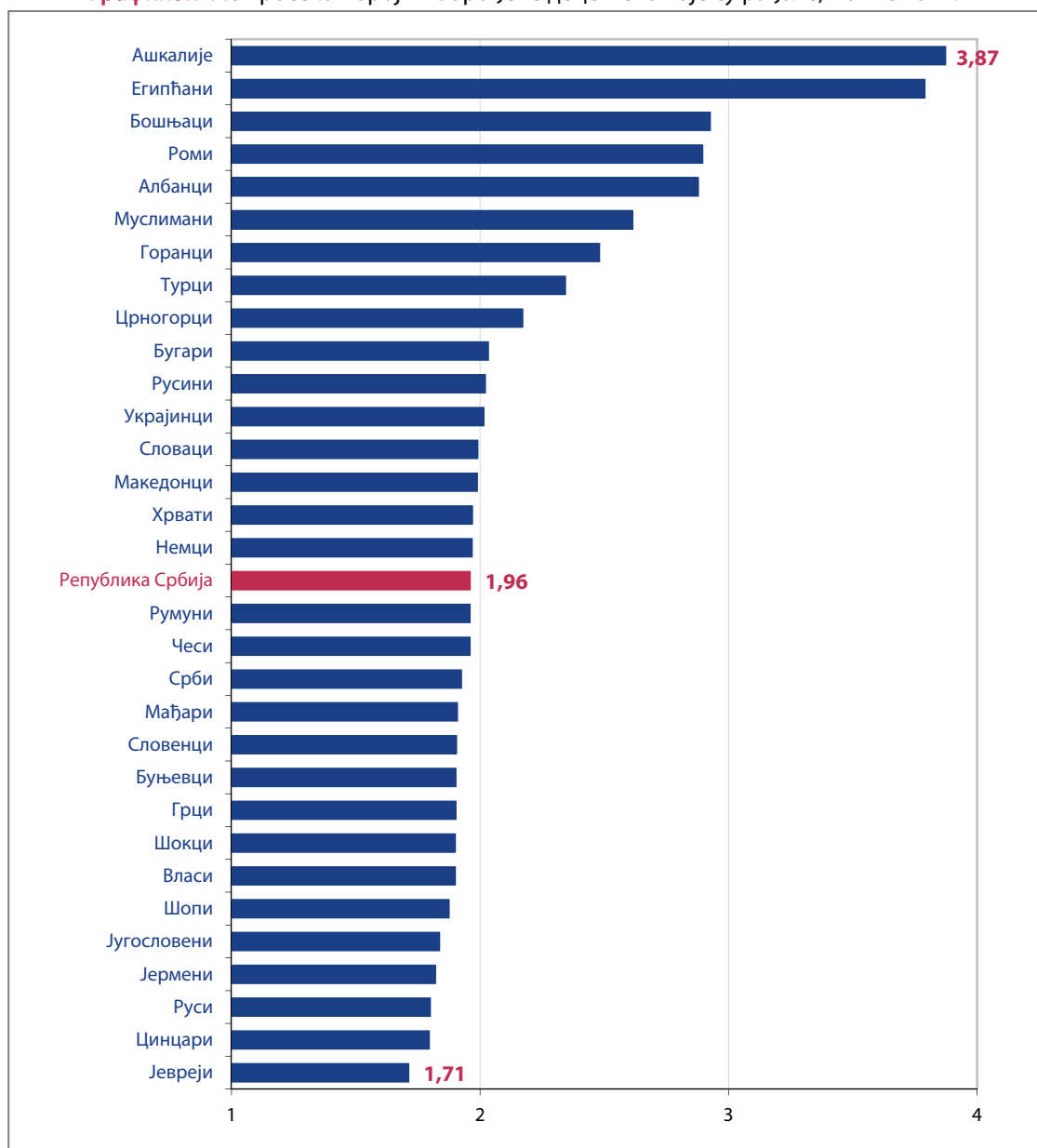
Графикон 10. Жене старе 15 и више година према броју живорођене деце, Попис 2011.

Највећи просечан број живорођене деце¹⁶⁹ имају Ашкалијке (3,78 деце) и Египћанке (3,79 деце), док су на дијаметрално супротној позицији Јеврејке са најмањим просечним бројем деце (1,71 дете).

¹⁶⁹ Посматране су жене старе 15 и више година које су рађале.

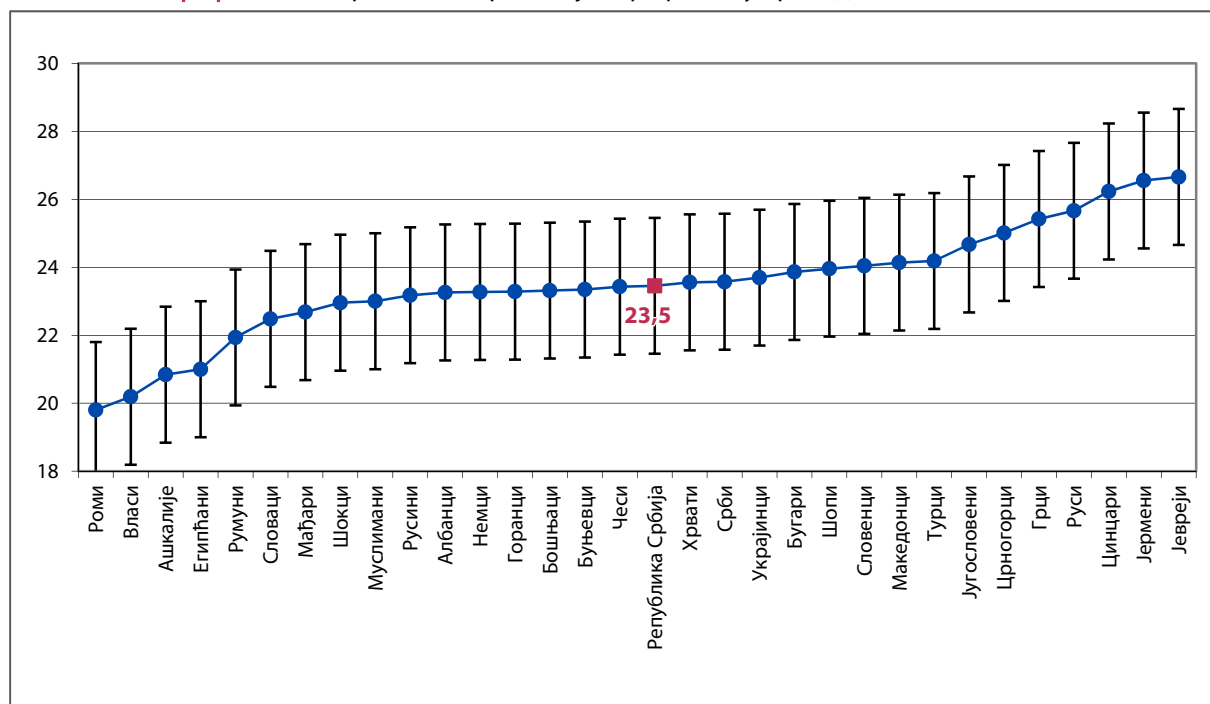
Графикон 11. Просечан број живорођене деце жена које су рађале, Попис 2011.

Подаци о просечном броју живорођене деце жена које су тек изашле из фертилног периода (жене старе 50–54 године) и броју деце коју су родиле њихове мајке (генерације старе 70–74 године) показују да постоје извесне промене у репродуктивном понашању код националних мањина које по традицији имају већи број деце. Наиме, Египћанке старе 70–74 године рађале су у просеку по седморо деце, док су генерације жена старости 50–54 године родиле у просеку по четворо деце. Разлике у броју деце између две генерације жена, мада далико мање изражене, присутне су и код Бошњакиња, Горанки, Муслиманки, Албанки, Ашкалијки, Ромкиња и Туркиња, док код осталих етничких заједница нема значајне разлике у репродуктивном понашању жена различитих генерација.

Један од разлога ниског фертилитета код већине етничких заједница је усвојен репродуктивни модел по којем се рађа једно до двоје деце, а рађање се одлаже у касније животно доба. Према резултатима Пописа 2011. Цинцарке, Јерменке и Јеврејке рађале су (у просеку) прво дете тек у 26. години, а Црногорке, Гркиње и Рускиње са око 25 година (графикон 12.).

Графикон 12. Просечна старост мајке при рођењу првог детета, Попис 2011.

Просечна старост мајке при рођењу првог детета најнижа је код Ромкиња (испод 20 година).¹⁷⁰ Ромкиње су специфичне и по томе што се код њих просечна старост при рођењу првог детета није променила у последњих 20 година, док припаднице других националности рађају прво дете све касније¹⁷¹.

И док је код већине етничких заједница родитељство директно повезано са законским склапањем брачне заједнице,¹⁷² код Рома, Египћана и Ашкалија ванбрачне заједнице представљају уобичајен модел заједничког живота мушкарца и жене. У ванбрачној заједници живи скоро четвртина (24,6%) Рома, више од петине Египћана (22,8%) и 18,6% Ашкалија старих 15 и више година.

¹⁷⁰ Од 39042 Ромкиње које су рађале, чак 11982 су родиле прво дете са мање од 18 година (31%), а није реткост да се пре пунолетства роди и друго (5% Ромкиња), али и треће дете. Међу Ромкињама које су родиле прво дете пре 18 године, 1/4 је родила са мање од 16 година.

¹⁷¹ Жене које су родиле прво дете 2011. године имале су у просеку 27,5 година (просек Републике), што је за две године више од просечне старости мајки при рођењу првог детета 2002. године (25,3 године), за три и по године више од просека 1991. (24 године) и за пет и по година више од просечне старости прворотки 1971. (22 године).

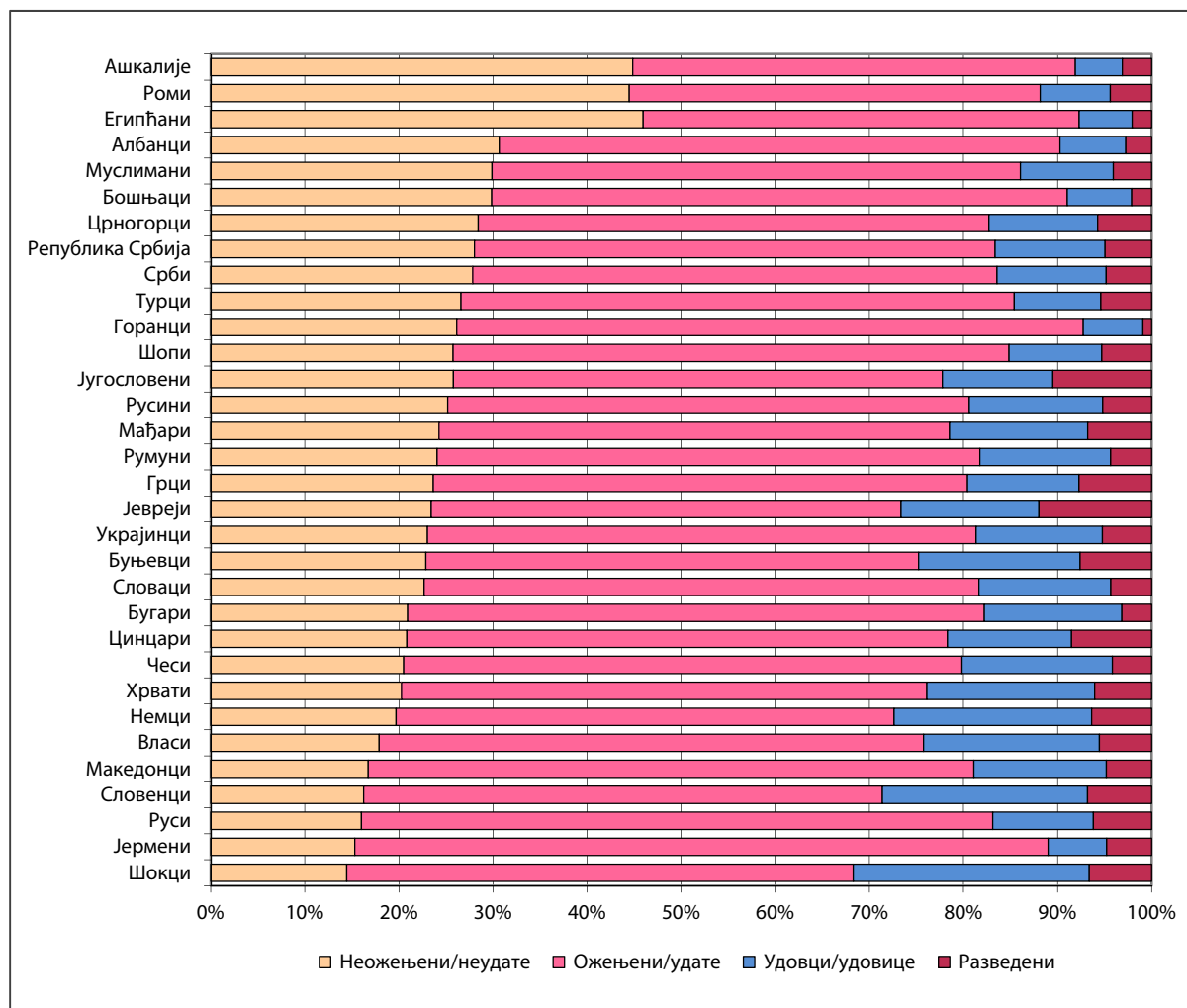
¹⁷² Просечна старост мајке при рођењу првог детета на нивоу Републике приближна је просечној старости невесте при склапању првог брака.

Табела 5. Удео лица која живе у ванбрачној заједници у укупном становништву старом 15 и више година, Попис 2011.

Националност	Удео лица у ванбрачној заједници	Националност	Удео лица у ванбрачној заједници
Роми	24,6	Грци	3,8
Египћани	22,8	Руси	3,7
Ашкалије	18,6	Чеси	3,7
Румуни	6,5	Словенци	3,6
Муслимани	5,7	Македонци	3,6
Албанци	5,5	Срби	3,3
Власи	5,4	Хрвати	3,2
Буњевци	5,3	Цинцари	3,0
Мађари	5,1	Јевреји	2,9
Југословени	5,1	Русини	2,6
Турци	5,0	Шокци	2,4
Немци	4,6	Бугари	2,2
Црногорци	4,2	Словаци	2,1
Украјинци	3,9	Бошњаци	1,8
Јермени	3,8	Горанци	1,6
Шопи	3,8	РЕПУБЛИКА СРБИЈА	3,8

Подаци о структури становништва према законском брачном статусу управо указују на висок удео неударних и неожењених међу Ромима, Ашкалијама и Египћанима старим 15 и више година. Код ових националних мањина скоро да су изједначена релативна учешћа лица која никада нису склапала брак са релативним учешћем лица у браку (графикон 13).

Графикон 13. Становништво старо 15 и више година према законском брачном статусу, Попис 2011.

Код осталих етничких заједница удео лица у браку далеко је већи од удела неодатих/неожењених, с тим што је код демографски најстаријих националности у порасту удео обудовелих лица. Тако је међу Шокцима свако четврто, а међу Словенцима и Немцима свако пето лице удовац/удовица. У наредном периоду, због поодмаклог процеса старења и све каснијег ступања у брак¹⁷³, може се очекивати опадање удела лица у браку, уз пораст удела обудовелих али и разведених лица.

Један од значајних разлога за касније ступање у брак и одлагање рађања свакако је настојање младих да достигну виши ниво образовања и тиме обезбеде бољи положај на тржишту рада, о чему ће у наставку бити више речи.

¹⁷³ Подаци виталне статистике показују да је просечна старост младожење и невесте при склапању првог брака порасла у међупописном периоду за око две године (на нивоу Републике). Наиме, 2002. године младожење су склапале први брак са 28,7 година, а невесте са 25,3 године, док је 2011. просечна старост младожење 30,5 година, а невесте 27,4 године. Пораст просечне старости при склапању првог брака присутан је код свих етничких заједница.

Образовне карактеристике етничких заједница

У образовној структури становништва Републике Србије доминирају лица са стеченим средњошколским образовањем (49%), следе лица са завршеном основном (осмогодишњом) школом (20,8%), док је скоро изједначено учешће високообразованих (10,6%) и лица са непотпуном основним образовањем.

Међутим, образовна структура становништва значајно је диференцирана по националној припадности.

Табела 6. Становништво старо 15 и више година према највишој завршеној школи, Попис 2011.

	Без школе	Непотпуна основна школа	Основна школа (8 разреда)	Средња школа	Виша школа	Висока школа	Непознато
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	2,68	11,00	20,76	48,93	5,65	10,59	0,40
Албанци	4,21	8,84	40,22	39,20	2,96	4,10	0,47
Ашкалије	20,59	21,67	39,78	16,56	0,31	0,15	0,93
Бошњаци	3,77	7,84	35,83	42,51	2,74	6,49	0,82
Бугари	2,66	15,07	24,50	38,98	7,58	11,05	0,15
Буњевци	0,90	18,02	26,24	46,50	3,55	4,74	0,05
Цинцари	0,00	3,83	8,51	38,30	14,47	34,89	0,00
Црногорци	1,22	4,78	12,46	51,16	9,43	20,83	0,13
Чеси	0,48	9,29	18,10	54,29	6,25	11,61	0,00
Египћани	20,20	18,34	44,23	14,18	0,85	1,61	0,59
Горанци	1,76	6,12	36,11	48,95	3,19	3,58	0,30
Грци	0,31	2,98	11,46	45,37	7,38	31,08	1,41
Хрвати	1,73	12,76	21,82	48,85	5,62	9,05	0,16
Јермени	0,48	0,00	8,57	35,24	11,43	43,81	0,48
Јевреји	0,00	0,93	4,77	33,25	10,60	50,20	0,26
Југословени	0,57	3,98	13,22	52,25	8,15	21,75	0,08
Мађари	0,99	15,62	28,85	45,19	4,02	5,20	0,13
Македонци	1,51	7,40	20,78	50,56	6,37	13,25	0,12
Муслимани	4,85	10,68	33,45	43,60	2,86	4,11	0,45
Немци	1,48	14,18	18,49	48,17	5,72	11,58	0,37
Роми	19,51	34,21	33,33	11,54	0,32	0,33	0,76
Румуни	3,68	22,36	32,07	29,85	4,21	7,51	0,32
Руси	0,37	1,63	7,65	42,33	9,08	38,34	0,60
Русини	0,60	13,12	19,27	52,03	4,87	10,04	0,06
Словаци	0,75	15,59	31,69	42,52	3,63	5,68	0,14
Словенци	0,26	4,27	14,70	50,45	9,70	20,52	0,10
Срби	2,41	10,37	19,65	50,39	5,94	11,04	0,19
Шокци	2,09	20,87	23,13	43,65	4,35	5,91	0,00
Шопи	0,76	14,39	25,00	42,42	5,30	12,12	0,00
Турци	3,97	5,52	22,93	47,24	7,24	12,59	0,52
Украјинци	2,59	11,35	17,40	52,39	5,38	10,66	0,23
Власи	6,89	36,59	30,52	22,17	1,65	1,81	0,38

Најнеповољнији образовни састав имају Ашкалије, Египћани и Роми, међу којима сваки пети становник старији од 14 година није завршио ни један разред основне школе. При томе, жене су мање образоване од мушкараца. Без школе је око 31% Ашкалијки и Египћанки, као и 26,4% Ромкиња.

С друге стране, најобразованији су Јевреји, међу којима сваки други има завршен факултет, високу школу или академију¹⁷⁴. Следе Јермени са око 44% високообразованих, Руси (38%) и Цинцари (35%).

Републички просек од свега 1,96% неписмених у укупном становништву старом 10 и више година указује на то да је неписменост реликвија прошлости. Међутим, иако је код неких етничких заједница неписменост искорењена¹⁷⁵, поједине националне заједнице одликују се изразито високим стопама неписмености, што свакако представља значајну сметњу њиховој интеграцији у друштву, а нарочито отежава њихов положај на тржишту рада.

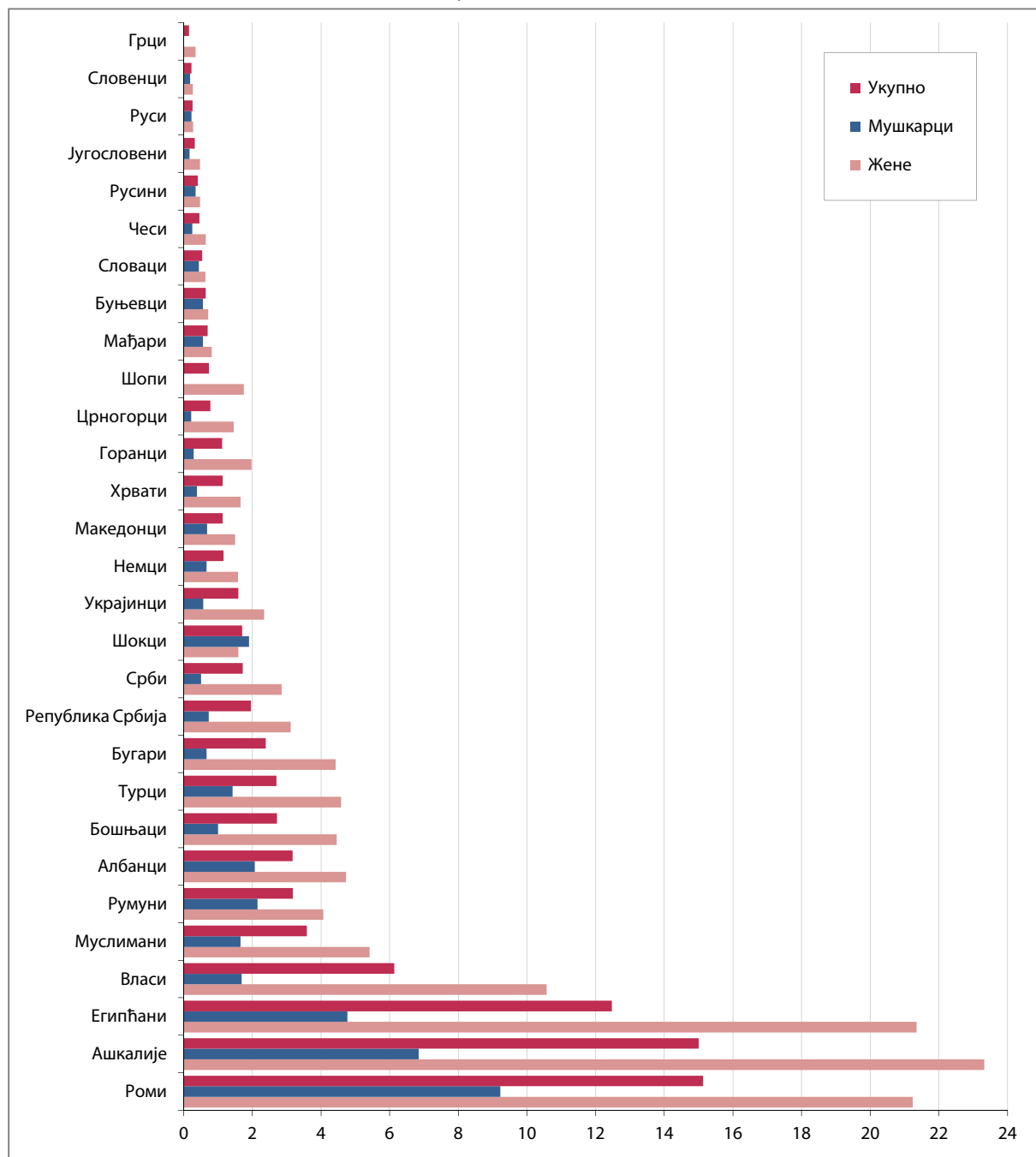
Највише стопе неписмености регистроване су код Ашкалија и Египћана (15%), Рома (12,5%) и Влаха (6,1%), при чему су разлике у стопама неписмености по полу значајно изражене¹⁷⁶ (графикон 14).

¹⁷⁴ Међу високообразованим Јеврејима је 17,2% лица са академским титулама магистра или доктора наука.

¹⁷⁵ У Попису 2011. није регистровано ниједно неписмено лице међу Јеврејима, Јерменима и Цинцарима.

¹⁷⁶ Неписмено је 23,3% од укупног броја Ашкалијки, 21,4% Египћанки и 21,2% Ромкиња старијих од девет година.

Графикон 14. Етничке заједнице према уделу неписмених у становништву старом 10 и више година, по полу, Попис 2011. (%)

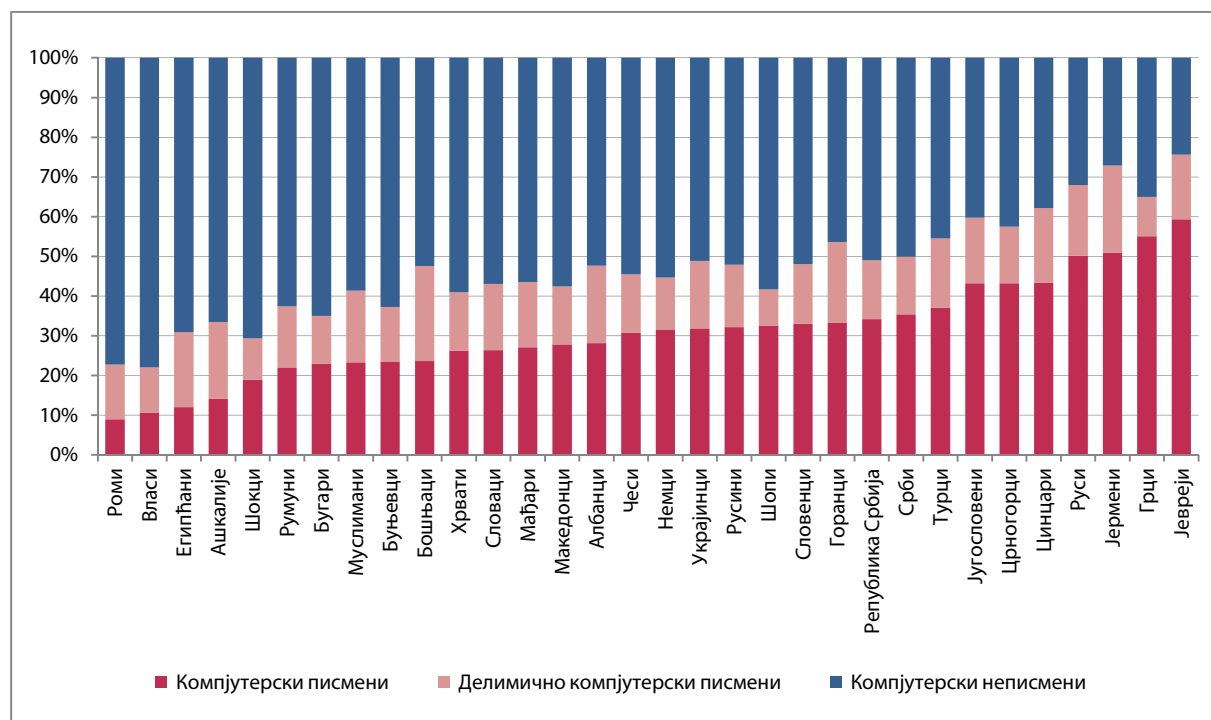

Код већине етничких заједница просечна старост неписмених креће се око или изнад републичког просека од 67,6 година. Међутим, неписмене Ашкалије имају у просеку 37 година, Египћани 39,5 година, а Роми око 42 године. Међу Ашкалијама старим 15–24 године неписмено је чак 13% (7,4%

мушкараца и 18,2% жена), међу Ромима исте старости има 11,5% неписмених (9,2% мушкараца и 14% жена), а међу младим Египћанима неписмено је 7,3% (3,2% мушкараца и 12,3% жена). Без обзира на то што су нарочито у последњој деценији учињени велики напори да се сва деца обухвате обавезним осмогодишњим образовањем, удео деце школообавезног узраста (7–14 година) која не похађају школу¹⁷⁷ још увек је изразито висок управо код Рома (15,6%), Ашкалија (15,5%) и Египћана (12%).

О великим разликама у образовном нивоу становништва у зависности од националне припадности говоре и подаци о компјутерској писмености (графикон 15).

Графикон 15. Становништво старо 15 и више година према компјутерској писмености, Попис 2011.

Највеће уделе компјутерски писмених лица (у становништву старом 15 и више година) имају управо етничке заједнице са највишим учешћем високообразованих (Јевреји, Грци, Јермени, Руси, Цинцари), док је најмањи удео компјутерски писмених регистрован код Влаха, Рома, Египћана и Ашкалија код којих је регистрован и највећи удео неписмених.

Различит образовни састав етничких заједница условио је и значајне разлике и у њиховој економској активности, стопама незапослености и занимањима која обављају.

¹⁷⁷ У контингент деце школообавезног узраста која не похађају школу укључена су деца која нису започела школовање и деца која су прекинула школовање.

Економске карактеристике етничких заједница

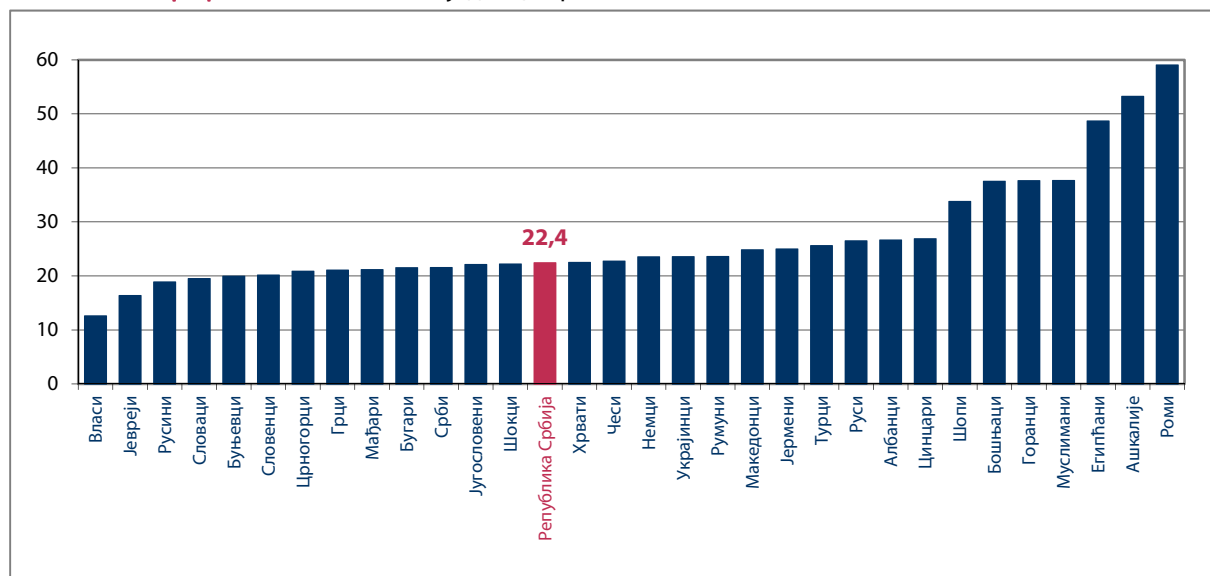
Код највећег броја етничких заједница економски неактивно становништво бројније је од економски активног. Међутим, док се с једне стране демографски младе етничке заједнице одликују високим уделима деце, с друге стране нације са високом просечном старашћу имају изразито високе уделе пензионера у укупној популацији. Највећи удео пензионера и лица с приходом од имовине присутан је код Словенаца (скоро 53%), Шокаца (48%), Цинцара (45,7%) и Немаца (43%), док се по учешћу издржаване деце издвајају Египћани (40%), Ашкалије (38,6%) и Роми (35%).

Табела 7. Становништво према економској активности, Попис 2011.

	Економски активни		Економски неактивни			
	обављају занимање	незапослени	пензионери и лица с приходом од имовине	деца, ученици и студенти	домаћице	остали
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	32,07	9,28	23,11	22,16	8,34	5,06
Албанци	28,58	10,38	15,22	22,05	15,08	8,69
Ашкалије	13,04	14,84	4,61	38,62	18,05	10,83
Бошњаци	20,00	12,02	12,45	33,34	14,66	7,53
Бугари	33,76	9,27	31,96	13,00	7,35	4,65
Буњевци	31,28	7,79	35,86	13,26	7,42	4,39
Чеси	28,29	8,33	34,59	13,82	11,07	3,89
Цинцари	27,98	10,29	45,68	7,41	4,53	4,12
Црногорци	33,28	8,78	29,88	18,30	5,15	4,60
Египћани	10,63	10,09	4,47	40,08	19,85	14,89
Горанци	24,40	14,73	9,46	26,92	17,07	7,42
Грци	32,00	8,55	26,48	23,03	5,52	4,41
Хрвати	27,98	8,13	37,13	11,58	10,60	4,57
Јермени	37,84	12,61	13,06	8,56	20,27	7,66
Јевреји	35,07	6,86	39,90	10,55	2,54	5,08
Југословени	37,19	10,57	32,16	8,78	5,92	5,39
Мађари	30,59	8,21	28,22	17,34	10,60	5,04
Македонци	29,52	9,76	35,63	8,75	12,13	4,21
Муслимани	22,39	13,54	17,10	24,13	14,76	8,08
Немци	25,49	7,85	43,01	11,81	7,80	4,04
Роми	11,44	16,50	4,50	35,13	17,27	15,16
Румуни	27,08	8,37	21,27	17,29	18,11	7,88
Руси	28,46	10,26	22,76	12,07	20,57	5,88
Русини	33,18	7,72	27,52	18,67	8,26	4,64
Словаци	32,09	7,78	24,51	17,90	12,71	5,01
Словенци	23,46	5,93	52,89	7,66	6,77	3,30
Шокци	25,37	7,25	48,11	6,92	9,56	2,80
Шопи	34,51	17,61	26,76	11,27	3,52	6,34
Срби	33,17	9,12	23,47	21,90	7,79	4,55
Турци	28,75	9,89	20,25	17,47	12,06	11,59
Украјинци	30,70	9,46	27,45	16,34	11,26	4,79
Власи	32,19	4,64	33,73	12,27	11,52	5,64
Регионална припадност	37,84	10,90	20,60	20,12	6,11	4,43
Остали	38,54	8,36	20,00	17,61	8,76	6,73
Неизјашњени	30,78	10,08	17,65	27,48	6,95	7,06
Непознато	22,35	6,70	16,72	34,60	5,76	13,87

Управо ове етничке заједнице имају и најнижи релативно удео економски активног у укупном становништву, при чему је однос између лица која обављају занимање и незапослених изразито неповољан. Наиме, међу економски активним становништвом више је незапослених него лица која обављају занимање код Рома и Ашкалија, док је код Египћана њихов број скоро изједначен. Стога су и стопе незапослености највише управо код Рома (59%), Ашкалија (53,2%) и Египћана (48,7%), при чему су разлике по полу веома изражене: стопа незапослености Ромкиња је 71,6%, а Рома 53%; Египћанке имају стопу незапослености 60,3%, а Египћани 46%; стопа незапослености Ашкалијки је 58,6%, а Ашкалија 51,8%.

Графикон 16. Етничке заједнице према стопама незапослености, Попис 2011.

Најниже стопе незапослености имају Власи (12,6%), Јевреји (16,4%), Русини, Словаци и Буњевци (испод 20%). Међутим, подаци о радном статусу активних лица која обављају занимање указују на то да су Власи углавном индивидуални пољопривредници (42,5%), а да је удео „запослених – у радном односу“ изразито низак (свега 40%), што је далеко испод републичког просека од 76%. Низак удео лица у радном односу међу активним лицима која обављају занимање присутан је и код Рома и Румуна (око 52%), с тим што је међу Румунима 26,7% индивидуалних пољопривредника и 4,3% помажућих чланова који раде као неплаћена радна снага на породичном пољопривредном имању, док код Рома 26,7% спада у категорију „остало“ у коју су сврстана она лица која су у време пописа радила „на црно“, обављајући при томе најједноставније послове за које нису неопходна посебна стручна знања и вештине.

Подаци Пописа 2011. показују да постоји висока зависност између националне припадности и занимања. С једне стране су Роми, Ашкалије и Египћани, од којих више од половине обавља најједноставнија занимања за која није неопходна школа (Ашкалије 61%, Роми и Египћани око 55%). Половина Влаха и 1/3 Румуна обавља неко од пољопривредних занимања, близу половине пописаних Албанаца (47,5%) јесу занатлије и сродни радници, трећина Горанаца (32%) такође обавља занатске и сродне послове, док 27% припадника ове националне мањине обавља неко од услужних занимања. За разлику од наведених, мање образованих етничких заједница, међу запосленим Јеврејима више од половине (56%) сврстано је у категорију „стручњаци и уметници“, што је у складу са високим учешћем високообразованих Јевреја у укупној популацији.

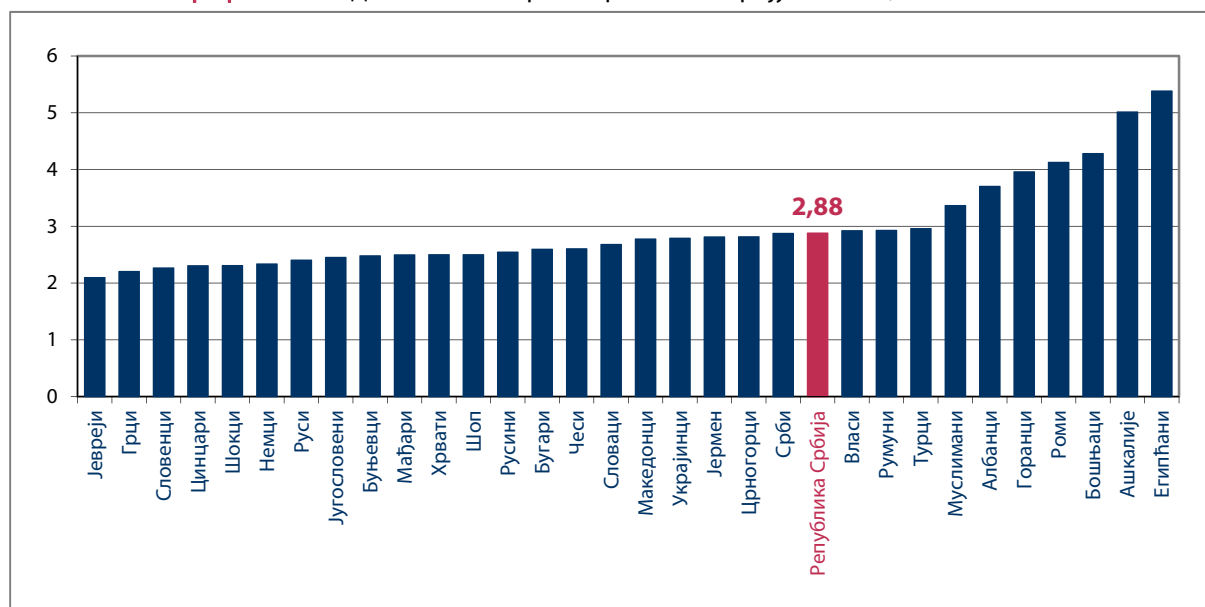
Основне карактеристике домаћинстава у зависности од националне припадности носиоца домаћинства

Резултати Пописа 2011. показују да постоје значајне разлике у просечној величини домаћинства у зависности од националне припадности „старешине“. С једне стране су Јевреји код којих просечно домаћинство броји свега два члана, док су на дијаметрално супротној позицији Египћани са просечним домаћинством од 5,4 члана.

Табела 8. Домаћинства према националној припадности старешине и просечном броју чланова, Попис 2011.

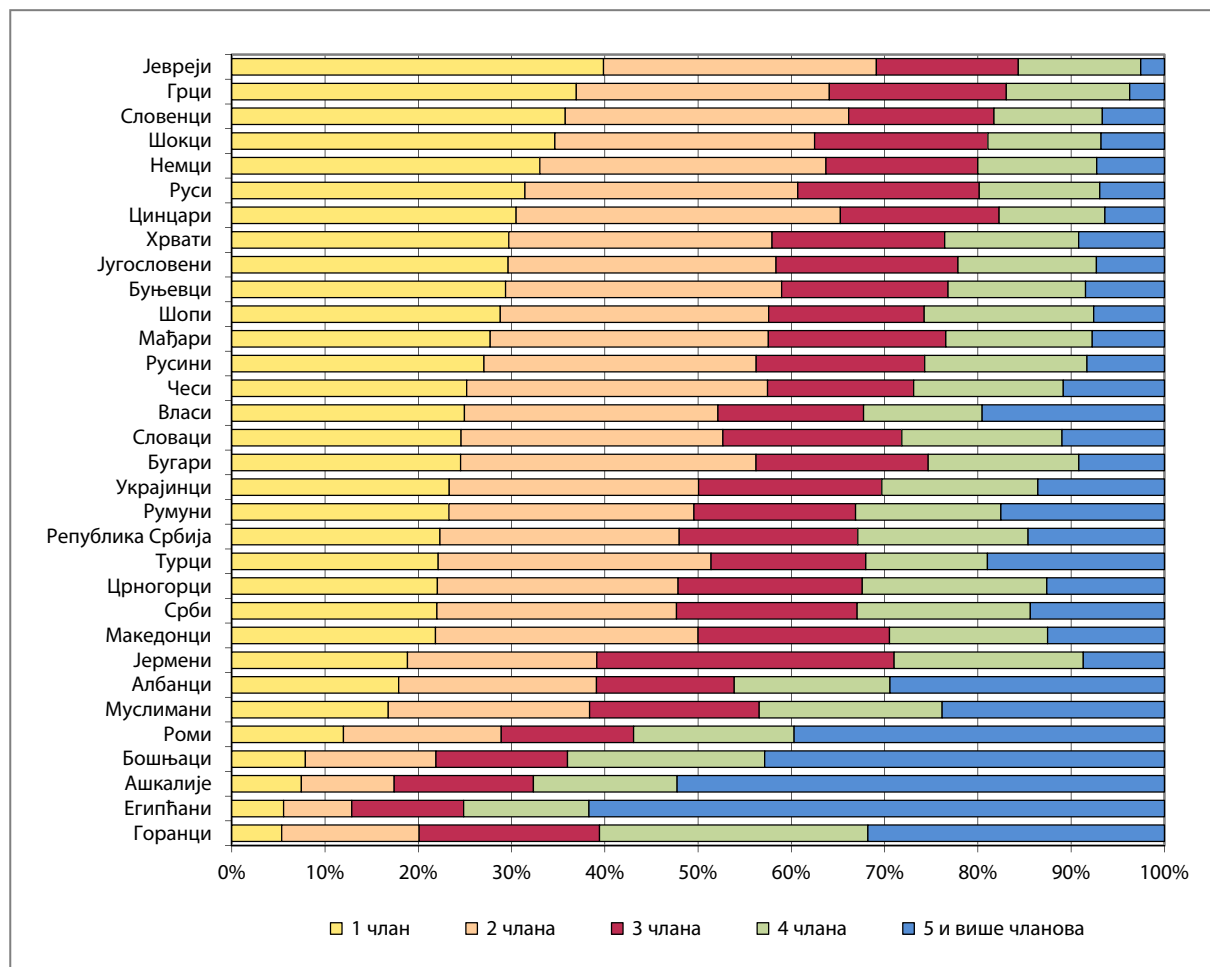
Националност	Просечан број чланова	Националност	Просечан број чланова
Срби	2,88	Немци	2,34
Албанци	3,70	Роми	4,13
Ашкалије	5,01	Румуни	2,93
Бошњаци	4,28	Руси	2,40
Бугари	2,60	Русини	2,54
Буњевци	2,48	Словаци	2,68
Власи	2,92	Словенци	2,26
Горанци	3,96	Турци	2,96
Грци	2,20	Украјинци	2,79
Египћани	5,38	Хрвати	2,50
Јевреји	2,10	Цинцари	2,30
Јермен	2,81	Црногорци	2,81
Југословени	2,45	Чеси	2,60
Мађари	2,50	Шокци	2,31
Македонци	2,78	Шопи	2,50
Муслимани	3,36	РЕПУБЛИКА СРБИЈА	2,88

Графикон 17. Домаћинства према просечном броју чланова, Попис 2011.

Око 62% домаћинстава Египћана има пет или више чланова, а значајно већи удео домаћинстава са више од четири члана од просека Републике (14,6%) присутан је и код Ашкалија (52,2%), Бошњака (42,8%) и Рома (39,7%), Горанаца (31,8%) и Албанаца (29,4%).

Графикон 18. Домаћинства према броју чланова, Попис 2011.

Етничке заједнице са највећим уделом самачких домаћинстава су Јевреји (скоро 40%), Грци (37%), Словенци (36%), Шокци (35%) и Немци (33%), с тим што за разлику од развијених земаља Европе у којима је такође висок удео самачких домаћинстава, при чему су самци млада економски независна лица, већина самаца у Републици Србији (50,1%) јесу лица стара 65 и више година.¹⁷⁸ Скоро четвртина (73,2%) Шокаца који живе сами јесу лица стара 65 или више година. Слична структура самачких домаћинстава према старости присутна је и код Словенаца (69,5%), Немаца (66,4%), Влаха (64,2%), Хрвата (63,7%), Бугара (61,5%) итд.

¹⁷⁸ Од укупног броја самачких старачких домаћинстава, 60,3% чине жене.

Нагли скок броја старачких домаћинстава забележен је у Попису 2002, када је у Републици Србији пописано 435491 домаћинство са свим члановима старим 65 и више година (17,3% од укупног броја домаћинстава), што је далеко више од броја старачких домаћинстава у Попису 1991. (259463 старачка домаћинства, односно 10,7% од укупног броја домаћинстава). У Попису 2011. број старачких домаћинстава (434548) није значајно промењен у односу на претходни попис, с тим што је њихов удео у укупном броју домаћинстава незнатно повећан на 17,47%. До извесних промена дошло је у структури старачких домаћинстава према броју чланова, јер је порастао удео самачких старачких домаћинстава за око 1,5 процентних поена (са 61,2% на 63,6%). Удео старачких домаћинстава различит је у зависности од националне припадности носиоца домаћинства.

Табела 9. Удео старачких у укупном броју домаћинстава, према националној припадности старешине домаћинства, Попис 2011.

Националност	%	Националност	Просечан број чланова
Срби	17,4	Немци	31,7
Албанци	13,3	Роми	4,8
Ашкалије	2,0	Румуни	21,3
Бошњаци	6,5	Руси	21,7
Бугари	27,3	Русини	23,5
Буњевци	25,2	Словаци	20,3
Власи	25,7	Словенци	34,3
Горанци	5,2	Турци	11,1
Грци	21,7	Украјинци	20,7
Египћани	2,0	Хрвати	26,5
Јевреји	25,6	Цинцари	28,4
Јермен	7,2	Црногорци	17,4
Југословени	16,9	Чеси	23,2
Мађари	23,8	Шокци	31,8
Македонци	19,4	Шопи	12,1
Муслимани	11,9	РЕПУБЛИКА СРБИЈА	17,5

Већина етничких заједница има више уделе старачких домаћинстава од републичког просека. Више од трећине (34,3%) домаћинстава Словенаца је старачко, као и скоро трећина (31,8%) домаћинстава у којима је носилац Шокац или Немац (31,7%), а по уделу домаћинстава у којима су сви чланови старији од 64 године не заостају ни Цинцари (28,4%), Бугари (27,5%) и Хрвати (26,5%). С друге стране, најмањи удео старачких домаћинстава имају Ашкалије и Египћани (2%), Роми (4,8%), Горанци (5,2%), Бошњаци (6,5%) и Јермени (7,2%).

У структури домаћинстава према породичном саставу најзаступљенија су на нивоу Републике једнопородична домаћинства брачних/ванбрачних парова с децом (36,4%), следе самачка домаћинства (22,3%) и једнопородична домаћинства брачних/ванбрачних парова без деце, док су непотпуне породице заступљене са око 12%, а домаћинства са две или више породица са 9%. Удео вишечланих непородичних домаћинстава износи свега 1,8%.

Табела 10. Домаћинства према националној припадности носиоца домаћинства и породичном саставу, Попис 2011.

	Породична домаћинства						Непородична домаћинства	
	једнопородична				вишепородична		самачка	више-члана
	брачни/ван-брачни пар без деце	брачни/ванбрачни пар с децом	мајка с децом	отац с децом	домаћинства са две породице	домаћинства са три и више породица		
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	18,5	36,4	9,6	2,5	8,4	0,6	22,3	1,8
Срби	18,4	36,5	9,6	2,5	8,6	0,5	22,0	1,8
Албанци	16,8	39,8	4,6	4,1	10,7	3,4	17,9	2,6
Ашкалије	8,0	55,7	6,0	3,0	13,4	6,5	7,5	0,0
Бошњаци	10,4	52,6	7,1	1,8	16,3	2,7	7,9	1,3
Бугари	25,9	32,7	6,5	2,9	6,0	0,3	24,5	1,2
Буњевци	21,1	29,8	10,4	2,1	5,0	0,2	29,4	2,0
Власи	25,4	22,6	6,1	2,9	14,1	1,4	24,9	2,7
Горанци	13,0	58,2	4,2	1,1	14,9	2,2	5,4	1,0
Грци	17,6	28,1	10,5	2,0	2,0	0,0	36,9	2,7
Египћани	6,7	57,3	4,1	1,8	20,5	3,8	5,6	0,3
Јевреји	19,6	24,2	12,0	1,4	1,2	0,0	39,9	1,8
Јермени	18,8	37,7	18,8	1,4	2,9	0,0	18,8	1,4
Југословени	18,7	30,3	11,8	2,9	4,2	0,2	29,6	2,3
Мађари	22,8	32,6	9,4	2,2	3,8	0,1	27,7	1,5
Македонци	19,7	34,9	10,9	2,9	8,0	0,4	21,8	1,4
Муслимани	14,7	42,6	10,1	2,8	10,4	1,0	16,8	1,6
Немци	21,5	26,3	10,4	2,6	4,1	0,1	33,0	2,1
Роми	13,6	44,4	7,1	2,8	15,8	2,9	12,0	1,4
Румуни	21,1	31,5	7,5	2,6	11,1	1,0	23,3	2,0
Руси	14,9	26,6	17,7	2,8	3,4	0,4	31,4	2,8
Русини	21,9	34,7	9,3	2,1	3,5	0,0	27,0	1,5
Словаци	21,4	35,5	8,9	2,1	5,9	0,2	24,6	1,5
Словенци	21,4	23,5	10,0	2,8	4,3	0,2	35,8	2,1
Турци	20,2	30,8	8,3	5,1	10,3	0,8	22,1	2,4
Украјинци	17,8	34,1	12,8	2,5	7,6	0,2	23,3	1,7
Хрвати	18,8	29,7	12,1	2,5	5,1	0,2	29,7	1,9
Цинцари	26,2	29,1	9,9	2,8	1,4	0,0	30,5	0,0
Црногорци	17,8	40,3	9,1	3,1	5,3	0,2	22,0	2,1
Чеси	24,0	29,9	8,0	3,5	7,3	0,0	25,2	2,1
Шокци	18,9	24,3	13,2	1,1	4,6	0,4	34,6	2,9
Шопи	22,7	34,8	6,1	4,5	3,0	0,0	28,8	0,0
Остали	19,0	36,2	10,2	2,4	4,3	0,3	25,1	2,5
Неизјашњени	14,6	34,5	13,1	2,3	5,4	0,4	27,4	2,5
Регионална припадност	17,8	35,8	8,9	3,5	5,7	0,7	25,3	2,4
Непознато	15,5	27,9	8,9	2,5	6,7	0,5	35,0	2,8

Од републичког просека значајно одступају Ашкалије, Бошњаци, Горанци и Египћани са више од 50% домаћинстава типа брачни/ванбрачни пар с децом, изразито ниским уделом самачких домаћинстава (испод 8%) и домаћинстава типа брачни/ванбрачни пар без деце (до 13%), и са релативно високим уделом домаћинстава са две или више породица. Свако четврто домаћинство Египћана, односно скоро свако пето домаћинство Ашкалија и Бошњака, има у свом саставу више од једне породице. Висок удео вишепородичних домаћинстава присутан је и код Рома (18,8%), Влада (15,4%) и Албанаца (14,1%), при чему треба имати на уму да највећи број Албанаца није пописан 2011. године.

Такође, за разлику од просека Републике, код Руса и Јермена свако пето домаћинство (око 20%) спада у групу „непотпуних породица“ (мајка с децом или отац с децом). Непотпуне породице типа „мајка с децом“ заступљеније су од породица типа „отац с децом“ код свих етничких заједница, с тим што је удео породица типа „отац с децом“ највећи код Турака (5,1%, што је два пута више од републичког просека, који износи 2,5%) и Албанаца (4,1%).

Састав домаћинстава (број чланова, старосна структура и породични састав) умногоме је одредио и структуру домаћинстава према изворима прихода. Већина домаћинстава у Републици Србији обезбеђује средства за живот из зарада и/или пензија својих чланова. Наиме, скоро да су изједначени удели домаћинстава са приходима од „зарада или других примања на основу рада“ (32,7%), приходима од пензија (28,8%) и мешовитим приходима (29,5%), при чему највећи број домаћинстава с мешовитим изворима прихода има у свом саставу и запослене чланове и пензионере.

Међу националним заједницама постоје значајне разлике у изворима прихода домаћинстава¹⁷⁹. Пензија као једини извор прихода ретко се среће код ромских домаћинстава (8,6%), код домаћинстава Египћана (8,2%), Ашкалија (10,4%) и Горанаца (14,1%), док је основни извор прихода за већину домаћинстава Словенаца (50,4%) и за највећи број домаћинстава Шокаца (43,8%), Немаца (43,8%), Цинцара (42,6%), Јевреја (41%) и др. етничких заједница са високим учешћем старијег становништва у укупној популацији.

Више од 1/4 ромских домаћинстава (27,6%) живи искључиво од социјалних примања, а висок удео домаћинстава са социјалним примањима присутан је и код Ашкалија (15,9%) и Египћана (14%). Управо код ове три етничке заједнице висок је и удео домаћинстава у којима сви чланови који не спадају у категорију издржаваних лица имају неки други извор прихода (новчана примања за незапослене, зајам/уштеђевина и др.).

¹⁷⁹ Подаци о изворима прихода сваког домаћинства изведени су посебном обрадом података о изворима средстава за живот у последњих годину свих чланова домаћинства.

Табела 11. Структура домаћинства према националној припадности носиоца домаћинства и изворима прихода, Попис 2011. (%)

	Зарада или друга примања на основу рада		Остали приходи			Мешовити приходи	Без прихода ¹⁸⁰
	у пољопривреди	ван пољопривреде	пензија	социјал-на примања	друга врста прихода		
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	2,7	30,0	28,8	1,9	4,3	29,5	2,7
Срби	2,6	30,8	28,8	1,3	3,9	30,0	2,6
Албанци	1,6	31,7	24,5	3,8	5,7	28,4	4,3
Ашкалије	1,0	29,9	10,4	15,9	10,4	27,4	5,0
Бошњаци	4,0	23,5	17,3	6,5	7,9	37,5	3,3
Бугари	4,1	23,1	38,1	2,0	3,7	27,5	1,4
Буњевци	2,9	23,8	38,4	1,9	4,7	27,2	1,2
Власи	7,3	11,2	35,9	1,4	3,4	37,1	3,6
Горанци	0,2	40,9	14,1	3,6	8,4	29,4	3,4
Грци	0,0	32,2	32,5	0,7	4,4	22,0	8,1
Египћани	0,0	22,2	8,2	14,0	21,1	33,0	1,5
Јевреји	0,0	31,1	41,0	0,9	4,6	19,1	3,2
Јермени	0,0	43,5	20,3	1,4	11,6	17,4	5,8
Југословени	0,9	32,8	32,5	1,5	5,0	25,0	2,3
Мађари	5,6	24,8	35,5	2,3	5,6	24,4	1,8
Македонци	0,5	26,4	36,3	1,3	2,7	31,2	1,7
Муслимани	2,3	24,2	25,9	7,0	6,8	30,4	3,5
Немци	1,2	23,6	43,8	1,7	3,8	23,7	2,2
Роми	3,5	15,7	8,6	27,6	13,9	25,6	5,0
Румуни	8,9	17,3	24,4	5,0	9,1	31,0	4,2
Руси	0,9	33,6	33,5	0,9	5,9	19,7	5,5
Русини	4,1	27,8	34,0	1,4	6,5	24,3	1,9
Словаци	5,8	25,4	29,1	1,3	6,6	29,4	2,4
Словенци	0,5	19,9	50,4	0,5	2,8	24,9	1,1
Турци	0,4	36,8	23,7	2,0	7,5	25,3	4,3
Украјинци	1,4	28,6	35,3	1,3	3,5	27,7	2,1
Хрвати	2,7	22,0	39,9	1,6	4,3	27,8	1,7
Цинцари	0,0	27,7	42,6	0,0	0,7	26,2	2,8
Црногорци	0,5	33,4	30,8	0,9	3,3	28,5	2,6
Чеси	4,0	24,2	38,8	1,8	3,1	26,6	1,4
Шокци	1,4	15,4	47,1	2,1	2,1	29,3	2,5
Шопи	0,0	28,8	27,3	6,1	7,6	28,8	1,5

Свега 2,7% домаћинстава у Републици Србији живи искључиво од прихода који се остварују радом у пољопривреди, а међу националним заједницама највећи удео домаћинстава са приходима од пољопривреде присутан је код Румуна (8,9%), Влаха (7,3%), Словака (5,8%) и Мађара (5,6%).

¹⁸⁰ Сматра се да домаћинство нема приходе (без прихода) ако су сви чланови тог домаћинства издржавана лица, односно ако ниједан члан током претходне године није остварио лични приход. У групу домаћинстава без прихода укључена су и она домаћинства код којих на основу прикупљених података није могао бити утврђен извор средстава за живот ниједног члана домаћинства.

Удео од 2,7% у укупном броју домаћинстава у Републици Србији имају и домаћинства без прихода (укупно 68042 домаћинства). У овим домаћинствима живи близу 120 000 лица, при чему трећина (32,9%) живи сама (самачка домаћинства), 25% живи у двочланим домаћинствима, 18,9% у трочланим, а 23,2% у домаћинствима са више од три члана. И док су код највећег броја етничких заједница међу домаћинствима без прихода најбројнија самачка домаћинства (углавном стара лица која живе сама а која нису стекла пензију нити имају неки други извор средстава за живот, те их најчешће издржавају деца или родбина), код Египћана више од половине лица без прихода (56%) живи у домаћинствима са пет или више чланова. Висок удео домаћинстава са више од четири члана међу домаћинствима без прихода присутан је и код Рома, Бошњака, Албанаца, Турака, Горанаца и Ашкалија.

Управо код наведених етничких заједница, али и других које по традицији имају веће уделе лица на раду/боравку у иностранству, домаћинства без прихода најчешће су издржавана од лица из иностранства, и то најчешће од стране „бивших“ чланова тог домаћинства. Скоро половину (48%) од укупног броја чланова египатских домаћинстава без прихода издржавају лица која живе у иностранству, а висок удео домаћинстава издржаваних из иностранства присутан је и код Влаха (40%), Јермена (33%), Румуна (25,3%), Грка (24,1%), Албанаца (23,7%), Јевреја (23,5%) и Бошњака (21,7%).

* * *

Подаци Пописа 2011. указују на сличности али и на постојање значајних разлика у демографским и социоекономским карактеристикама припадника 31 националне заједнице које су обухваћене анализом. Применом методе K-Means Cluster извршено је груписање етничких заједница према изабраним показатељима: просечној старости, индексу старења¹⁸¹, стопи неписмености, уделу високообразованих, стопи незапослености, просечном броју чланова домаћинства, уделу старачких домаћинстава, уделу самачких домаћинстава, просечном броју живорођене деце кохорте жена старих 50–54 године и просечној старости мајке при рођењу првог детета (табела 12).

¹⁸¹ Однос између броја лица старих 65 или више година и броја деце млађе од 15 година.

Табела 12. Етничке заједнице груписане према изабраним показатељима, K-Means Cluster

Националне заједнице	Просечна старост	Индекс старења	Стопа неписмености	Удео високообразованих	Стопа незапослености	Просечан број чланова домаћинства	Удео старачких домаћинстава	Удео самачких домаћинстава	Просечан број живорођене деце жена старих 50-54 год.	Просечна старост мајке при рођењу првог детета	Кластер	Одстојање од просечних вредности
Чеси	49,6	3,1	0,5	11,6	22,8	2,6	23,2	25,2	2,1	23,4	1	6,1
Југословени	50,2	5,1	0,3	21,8	22,1	2,5	16,9	29,6	1,9	24,7	1	7,8
Македонци	51,6	4,9	1,1	13,3	24,8	2,8	19,4	21,8	2,0	24,1	1	8,6
Бугари	50,9	3,9	2,4	11,1	21,5	2,6	27,3	24,5	2,0	23,9	1	8,8
Русини	45,1	1,8	0,4	10,0	18,9	2,5	23,5	27,0	2,0	23,2	1	8,9
Украјинци	45,0	2,1	1,6	10,7	23,6	2,8	20,7	23,3	2,1	23,7	1	8,9
Црногорци	46,5	2,2	0,8	20,8	20,9	2,8	17,4	22,0	2,1	25,0	1	9,1
Хрвати	51,0	4,1	1,1	9,0	22,5	2,5	26,5	29,7	2,0	23,6	1	9,4
Срби	42,6	1,3	1,7	11,0	21,6	2,9	17,4	22,0	2,0	23,6	1	11,6
Румуни	44,6	1,7	3,2	7,5	23,6	2,9	21,3	23,3	2,0	21,9	1	11,8
Мађари	45,0	1,8	0,7	5,2	21,2	2,5	23,8	27,7	2,0	22,7	1	12,6
Буњевци	48,7	2,8	0,6	4,7	19,9	2,5	25,2	29,4	1,9	23,3	1	12,9
Немци	53,5	5,3	1,2	11,6	23,5	2,3	31,7	33,0	2,0	23,3	1	13,1
Словаци	44,3	1,5	0,5	5,7	19,5	2,7	20,3	24,6	2,1	22,5	1	13,2
Турци	43,2	1,5	2,7	12,6	25,6	3,0	11,1	22,1	2,2	24,2	1	15,0
Шопи	47,3	2,1	0,7	12,1	33,8	2,5	12,1	28,8	2,0	24,0	1	16,2
Грци	45,3	1,7	0,2	31,1	21,1	2,2	21,7	36,9	1,8	25,4	1	17,5
Шокци	55,5	7,0	1,7	5,9	22,2	2,3	31,8	34,6	2,0	23,0	1	17,8
Словенци	57,8	10,0	0,2	20,5	20,2	2,3	34,3	35,8	2,1	24,0	1	18,7
Власи	51,3	3,5	6,1	1,8	12,6	2,9	25,7	24,9	2,0	20,2	1	19,7
Цинцари	55,7	10,5	0,0	34,9	26,9	2,3	28,4	30,5	2,3	26,2	1	22,2
Руси	45,2	2,3	0,3	38,3	26,5	2,4	21,7	31,4	1,7	25,7	1	22,6
Јермени	44,5	1,8	0,0	43,8	25,0	2,8	7,2	18,8	1,7	26,6	1	32,7
Јевреји	54,2	6,8	0,0	50,2	16,4	2,1	25,6	39,9	1,6	26,7	1	36,8
Просечне вредности	48,7	3,7	1,2	16,9	22,4	2,6	22,3	27,8	2,0	23,9	1	
Бошњаци	33,5	0,4	2,7	6,5	37,5	4,3	6,5	7,9	3,0	23,3	2	8,7
Горанци	35,4	0,4	1,1	3,6	37,6	4,0	5,2	5,4	2,5	23,3	2	10,5
Египћани	25,8	0,1	12,5	1,6	48,7	5,4	2,0	5,6	4,2	21,0	2	12,2
Муслимани	38,6	0,7	3,6	4,1	37,7	3,4	11,9	16,8	2,5	23,0	2	12,5
Ашкалије	26,5	0,1	15,0	0,2	53,2	5,0	2,0	7,5	5,1	20,8	2	15,4
Роми	28,3	0,1	15,1	0,3	59,0	4,1	4,8	12,0	3,1	19,8	2	18,7
Албанци	38,3	0,8	3,2	4,1	26,6	3,7	13,3	17,9	3,1	23,3	2	20,6
Просечне вредности	32,3	0,4	7,6	2,9	42,9	4,3	6,5	10,4	3,3	22,1	2	

У зависности од вредности посматраних индикатора, етничке заједнице су разврстане у два кластера/групе. У први кластер сврстане су 24 националне заједнице: Чеси, Југословени, Македонци, Бугари, Русини, Украјинци, Црногорци, Хрвати, Срби, Румуни, Мађари, Буњевци, Немци, Словаци, Турци, Шопи, Грци, Шокци, Словенци, Власи, Цинцари, Руси, Јермени и Јевреји, док је у други кластер сврстано седам заједница: Бошњаци, Горанци, Египћани, Муслимани, Ашкалије, Роми и Албанци.

Без обзира на то што међу етничким заједницама унутар кластера постоје значајне разлике у вредностима појединих индикатора, оно што их међусобно повезује, а уједно и диференцира од етничких заједница које су сврстане у други кластер, јесте њихова конфесионална припадност. Наиме, већина припадника националних заједница из првог кластера, изузев Јевреја и Турака, јесу хришћани, док је већина припадника националних заједница из другог кластера исламске вероисповести (изузев Рома, међу којима је око 60% хришћана, док је 1/4 исламске вероисповести).

Заједнице из првог кластера карактерише: изразито неповољна старосна структура (висока просечна старост и већи удео становништва старијег од 64 године од удела деце млађе од 15 година), повољнији образовни састав (ниске стопе неписмености и виши удео високообразованих), нижа стопа незапослености, просечно домаћинство са мањим бројем чланова (до три члана), висок удео старачких и самачких домаћинстава, низак фертилитет (просечан број живорођене деце мајки које су непосредно изашле из фертилног периода је испод или око два живорођена детета) и виша просечна старост мајке при рођењу првог детета. Највећа одступања од просечних вредности скупа показују Јевреји који имају највећи удео високообразованих у укупном броју становника старих 15 и више година (50,2%), најнижу стопу незапослености (16,4%) и просечно домаћинство са најмањим бројем чланова (2,1 члан).

Етничке заједнице које су сврстане у други кластер имају далеко већи демографски потенцијал од заједница из првог кластера. Њихова просечна старост је знатно испод републичког просека, удео деце млађе од 15 година већи је од удела лица старијих од 64 године, жене старе 50–54 године које су рађале родиле су у просеку више од троје деце, прво дете мајке рађају са мање од 23 године, просечно домаћинство има више од четири члана, низак је удео старачких и самачких домаћинстава. Међутим, ове етничке заједнице имају далеко неповољнију образовну структуру од заједница из првог кластера (високе стопе неписмености и низак удео високообразованог становништва), као и вишу стопу незапослености. Од просечних вредности скупа највећа одступања присутна су код Албанаца, што је и очекивано с обзиром на чињеницу да пописом нису обухваћени сви припадници ове етничке заједнице. Пописани Албанци имају ниже стопе незапослености од других етничких заједница које су сврстане у ову групу и више удела самачких и старачких домаћинстава.

Утицај религијске припадности на демографске и социоекономске карактеристике становништва биће детаљније разматран у наставку ове студије.

Матерњи језик

Матерњи језик је, уз националну припадност и вероисповест, једно од кључних етнокултурних пописних обележја. Иако, према Препорукама Конференције европских статистичара УН, питања о националности, вероисповести и матерњем језику спадају у групу тзв. „допунских обележја“, на нашем простору питања о етнокултурним обележјима била су обавезно укључивана у садржај пописа.

Питање о матерњем језику¹⁸² скоро континуирано је постављано још од првог југословенског пописа, из 1921. године, изузетак је једино Попис из 1948. Након Другог светског рата подаци о матерњем језику први пут прикупљени су у Попису 1953. године. Дефиниција матерњег језика примењена у овом попису донекле се разликовала од дефиниција примењених у каснијим пописима (1961–2011). У Попису 1953. године матерњим језиком подразумевао се језик којим лице у свом домаћинству претежно говори, односно језик који само лице сматра својим матерњим језиком. У свим наредним пописима под матерњим језиком подразумевао се језик који је неко лице научило да говори још у најранијем детињству¹⁸³, односно језик који лице сматра својим матерњим ако се у домаћинству говори више језика. За децу млађу од петнаест година одговор на ово питање давао је један од родитеља, усвојитељ или старатељ.

Питање о матерњем језику постављено је скоро у свим пописима не само због потребе да се добије и поуздан нумерички оквир о постојању и територијалној распрострањености језичких варијетета у Србији већ и због тога што: „Нумерички критеријум, односно број лица који говоре поједине језике, а самим тим и резултати пописа становништва, могу да буду од непосредног или посредног значаја за остваривање права у различитим областима друштвеног живота“ (В. Ђурић, 2014).

¹⁸² Свих шест пописа спроведених у Краљевини Србији, у периоду од 1884. до 1910. године, садржали су питање о матерњем језику и о вероисповести, у складу са одлуком која је донета на VIII заседању Међународног статистичког конгреса одржаног у Петрограду 1872. године да се у попису становништва, поред осталих, поставе сваком лицу и питања о матерњем језику и вероисповести. У аустроугарским пописима становништва од 1880. до 1910. године, којима је обухваћена и Војводина, уместо питања о матерњем језику, постављено је питање о „конверзацијском језику“ (Umgangssprache), који је дефинисан као језик којим се лице служи у обичној/свакодневној конверзацији.

¹⁸³ Према међународним препорукама, вишејезичне земље и земље са великим уделом имиграната могу прикупити податке о језицима. Зависно од потребних информација, могу се прикупити подаци:

- о матерњем језику (језик који је лице научило да говори у најранијем детињству),
- о главном језику (језик којим лице најбоље влада),
- о језику/језицима којима се најчешће говори у кући / на послу,
- о знању језика (дефинисано као способност говорења/писања једног или више језика).

Класификације матерњег језика разликовале су се од пописа до пописа и углавном су пратиле промене у класификацији националне припадности¹⁸⁴. Тако, на пример, у Попису 2002. године уведени су нови модалитети матерњег језика – босански, цинцарски и кинески, аналогно одговарајућим променама у класификацији националне припадности.

Попис 2011. године специфичан је по томе што је класификација матерњег језика проширена са још шест модалитета, и то: буњевачким, горанским, јерменским, црногорским, шокачким и шопским језиком.

Класификације матерњег језика у пописима 1953–2011.

1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Српско-хрватски	Српскохрватски	Српски, српскохрватски	Српски, српскохрватски, хрватскосрпски, хрватски	Српски, српскохрватски, хрватскосрпски, хрватски	Српски, српскохрватски	Српски
		Хрватски, хрватскосрпски			Хрватски, хрватскосрпски	Хрватски
Шиптарски	Шиптарски	Албански	Албански	Албански	Албански	Албански
Бугарски	Бугарски	Бугарски	Бугарски	Бугарски	Бугарски	Бугарски
Влашки	Влашки	Влашки	Влашки	Влашки	Влашки	Буњевачки Влашки Горански
Грчки	Грчки	Грчки	Грчки Дански Енглески	Грчки Дански Енглески	Грчки Дански Енглески	Грчки Дански Енглески
Италијански	Италијански Хебрејски (јеврејски)	Италијански Јеврејски	Италијански Јеврејски	Италијански Јеврејски	Италијански Јеврејски	Италијански Јеврејски
					Кинески	Кинески
Македонски Мађарски Немачки	Македонски Мађарски Немачки	Македонски Мађарски Немачки	Македонски Мађарски Немачки	Македонски Мађарски Немачки	Македонски Мађарски Немачки	Македонски Мађарски Немачки
Пољски	Пољски	Пољски	Норвешки Пољски	Норвешки Пољски	Норвешки Пољски	Норвешки Пољски
Цигански	Цигански	Ромски (цигански)	Ромски (цигански)	Ромски	Ромски (цигански)	Ромски
Румунски Руски	Румунски Руски	Румунски Руски	Румунски Руски	Румунски Руски	Румунски Руски	Румунски Руски
Русински	Русински (рутенски, украјински, малоруски)	Русински	Русински	Русински	Русински	Русински
Словачки Словеначки Турски	Словачки Словеначки Турски	Словачки Словеначки Украјински	Словачки Словеначки Украјински Француски Холандски	Словачки Словеначки Украјински Француски Холандски	Словачки Словеначки Украјински Француски Холандски Цинцарски	Словачки Словеначки Украјински Француски Холандски Цинцарски Црногорски
Чешки	Чешки	Чешки	Чешки Шведски	Чешки Шведски	Чешки Шведски	Чешки Шведски Шокачки Шопски
Остали словенски језици Остали несловенски језици	Остали језици	Остали језици	Остали језици	Остали језици	Остали језици	Остали језици
Непознато	Непознато	Непознато	Непознато	Непознато	Нису се изјаснили Непознато	Нису се изјаснили Непознато

¹⁸⁴ „Језик, стваран вековима заједничким живљењем, сматра се конститутивним елементом појма народа, указујући истовремено и на шири етнокултурни круг историјског порекла. Језик је најочљивије спољашње обележје етничке припадности. Он истовремено повезује чланове групе у заједницу и дели је од свих осталих“ (Петровић, Р., 1985).

Табела 1. Становништво према матерњем језику, 1953–2011.

	1953	1961	1971	1981	1991 ¹⁾	2002	2011
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	6979154	7642102	8446591	9313676	779571	7498001	7186862
Српски ²⁾	-	-	6412559	-	-	6620699	6330919
Српски, српскохрватски, хрватскосрпски, хрватски ³⁾	5364717	6056245	-	7108148	6847226	-	-
Албански	561976	684166	967416	1309197	19004	63835	10040 ⁶⁾
Босански	-	-	-	-	-	134749	138871
Бугарски	59166	56325	49942	35269	25408	16459	13337
Буњевачки	-	-	-	-	-	-	6835
Влашки	198861	106656	139902	129613	71534	54818	43095
Горански	-	-	-	-	-	-	1636
Грчки	-	1158	906	798	1307	421	470
Јеврејски ⁴⁾	-	115	161	39	520	18	28
Јерменски	-	-	-	-	-	-	156
Мађарски	442423	449432	430621	374639	348320	286508	243146
Македонски	26937	33329	36213	29421	27171	14355	12706
Немачки	46001	14474	8935	3717	4246	2279	2190
Ромски	55324	19071	50916	91443	78406	82242	100668
Румунски	66594	60372	64832	56393	45565	34515	29075
Руски	6471	6308	4266	1851	2072	2199	3179
Русински	22111	23944	19209	16215	16095	13458	11340
Словачки	73293	77249	75511	67563	66144	57498	49796
Словеначки	16389	16551	13135	8396	7443	3024	2269
Турски	-	23796	15606	16351	904	432	420
Украјински	-	-	4415	2019	3256	2668	1909
Хрватски ⁵⁾	-	-	91500	-	-	27588	19223
Цинцарски	-	-	-	-	-	114	91
Црногорски	-	-	-	-	-	-	2519
Чешки	-	4295	3612	1923	2036	1287	810
Шокачки	-	-	-	-	-	-	363
Шопски	-	-	-	-	-	-	1482
Остали језици	36955	3031	17129	7274	150619	14958	32098
Нису се изјаснили	-	-	-	-	-	-	46499
Непознато	1936	5585	39805	53407	42295	63877	81692

Напомена: У овој студији, како је наведено у уводном делу, анализирају се подаци пописа који се односе на Србе и на припаднике 30 националних заједница. Међутим, четири националне заједнице немају свој „изворни“ језик (Муслимани, Југословени, Египћани и Ашкалије), због чега ћемо у овом делу студије анализирати податке о 27 језика.

Напомена: Подаци пописа пре 1991. године односе се на читаву територију Републике Србије, док пописи 1991, 2002. и 2011. године не садрже податке за АП Косово и Метохија.

¹⁾ За 1991. годину исказани су подаци само за пописано становништво (због бојкота пописа од стране највећег дела албанског становништва не располаже се стварним подацима за општине Бујановац и Прешево).

²⁾ За 1971. и 2002. годину податак се односи на укупан број лица која су изјавила да им је матерњи језик српски, односно српскохрватски.

³⁾ У Попису 1953. модалитет је гласио српско-хрватски, а 1981. и 1991. године постојала је јединствена шифра за „Српски, српскохрватски, хрватскосрпски, хрватски“, па није било могуће посебно раздвојити ове модалитете.

⁴⁾ Подаци се односе на укупан број лица која су изјавила да им је матерњи језик јеврејски, хебрејски, јидиш или ладино.

⁵⁾ За 1971. и 2002. годину податак се односи на укупан број лица која су изјавила да им је матерњи језик хрватски, односно хрватскосрпски.

⁶⁾ Непотпун обухват.

Подаци Пописа 2011. године показују да је од укупно 7 186 862 становника Републике Србије, 6 330 919 (88,1%) изјавило да им је матерњи језик српски. Мађарски језик је матерњи за 3,4% становника Србије, босански за 1,9%, а 1,4% становништва сматра ромски својим матерњим језиком. Ниједан од осталих језика које су становници навели као матерњи не прелази удео од 1% укупног становништва Републике. И према подацима Пописа 2002. године, најзаступљенији матерњи језици, поред српског (88,3%), били су мађарски (3,8%), босански (1,8%) и ромски (1,1%). У међупописном периоду 2002–2011. дошло је до пада удела становника српског и мађарског, док је удео становника босанског и ромског матерњег језика порастао.

Табела 2. Структура становништва Републике Србије према матерњем језику, 2002. и 2011.

Матерњи језик	2002		2011		Индекс промене 2011/2002
	број	%	број	%	
Укупно	7498001	100,00	7186862	100,00	95,9
Српски	6620699	88,30	6330919	88,09	95,6
Албански ¹⁾	63835	0,85	10040	0,14	15,7
Босански	134749	1,80	138871	1,93	103,1
Бугарски	16459	0,22	13337	0,19	81,0
Буњевачки ²⁾	-	-	6835	0,10	-
Влашки	54818	0,73	43095	0,60	78,6
Горански ²⁾	-	-	1636	0,02	-
Грчки	421	0,01	470	0,01	111,6
Јеврејски	18	0,00	28	0,00	155,6
Јерменски ²⁾	-	-	156	0,00	-
Мађарски	286508	3,82	243146	3,38	84,9
Македонски	14355	0,19	12706	0,18	88,5
Немачки	2279	0,03	2190	0,03	96,1
Ромски	82242	1,10	100668	1,40	122,4
Румунски	34515	0,46	29075	0,40	84,2
Руски	2199	0,03	3179	0,04	144,6
Русински	13458	0,18	11340	0,16	84,3
Словачки	57498	0,77	49796	0,69	86,6
Словеначки	3024	0,04	2269	0,03	75,0
Турски	432	0,01	420	0,01	97,2
Украјински	2668	0,04	1909	0,03	71,6
Хрватски	27588	0,37	19223	0,27	69,7
Цинцарски	114	0,00	91	0,00	79,8
Црногорски ²⁾	-	-	2519	0,04	-
Чешки	1287	0,02	810	0,01	62,9
Шокачки ²⁾	-	-	363	0,01	-
Шопски ²⁾	-	-	1482	0,02	-

Напомена: Разлику до укупно чине остали језици, неизјашњени и непознато.

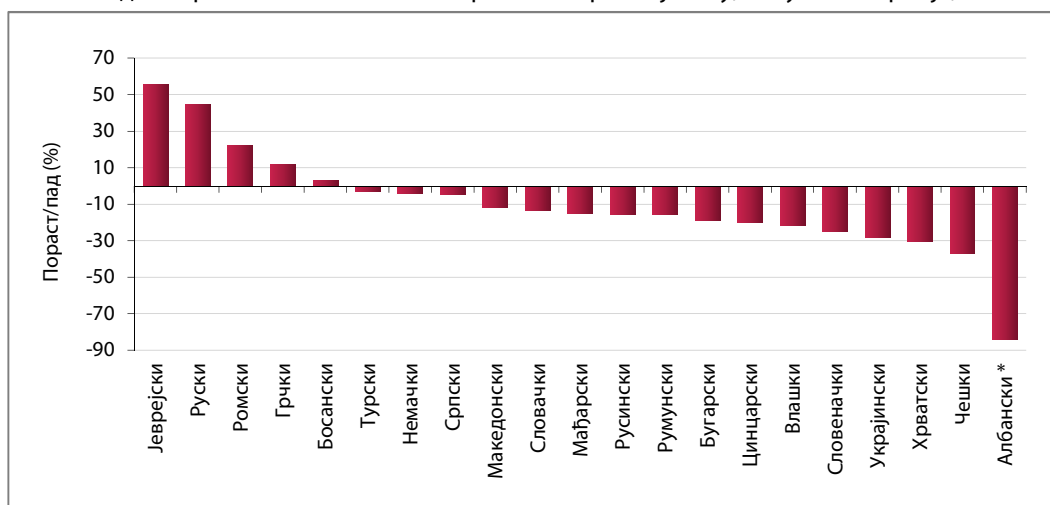
¹⁾ Подаци Пописа 2011. односе се само на пописано становништво.

²⁾ Модалитети који нису постојали у класификацији матерњег језика у Попису 2002. године.

У последњем попису, српски језик је матерњи за 289 780 лица мање него у Попису 2002. године (индекс промене 95,6), а удео српског језика у укупном становништву благо је опао, за око 0,2 процентна поена. Мађарски језик се и по последњем попису налази на другом месту према заступљености у Републици Србији, али као и код српског језика, број становника мађарског матерњег језика је у последњем међупописном периоду опао, са 286 508 на 243 146 (индекс промене 84,8). На смањење броја лица српског и мађарског матерњег језика свакако су највећим делом утицали негативни демографски трендови (низак наталитет, висок морталитет и негативан природни прираштај, изражено старење становништва и емиграциони процеси), који карактеришу Србе и Мађаре.

У последњем међупописном периоду (2002–2011) повећан је број лица којима је матерњи језик јеврејски, руски, ромски, грчки или босански. Повећање броја лица јеврејског (55,6%) и грчког (11,6%) матерњег језика у релативном смислу није занемарљиво, међутим, посматрано у апсолутним износима, реч је о веома малом броју лица. У Попису 2011, грчки је матерњи за 470, а јеврејски за свега 28 лица. Број становника руског матерњег језика, код којег је, после јеврејског, забележен највећи релативни пораст (индекс промене 144,6), порастао је са 2 199 на 3 179, али и према Попису 2011. удео руског језика у укупном становништву Републике је свакако низак (0,04%). Поред руског, једино још ромски и босански језик бележе и апсолутни пораст и релативно повећање (удела у укупном становништву). У Попису 2011. године, ромски језик је матерњи за 18 426 лица више него према Попису 2002. године (индекс промене 122,4) и удео ромског језика у укупном становништву је порастао са 1,1% на 1,4%. Босански језик је у Попису 2011. матерњи за 138 871 лице, односно око 2% укупног становништва. У оба пописа присутан је и велики број лица категорије „неизјашњени и непознато“, а у међупописном периоду њихов број је удвостручен. Пописом 2011. године регистровано је укупно 128 191 лице које није хтело да се изјасни или се декларисало за неки непостојећи језик, што је 1,8% укупног становништва Републике¹⁸⁵.

Графикон 1. Индекс промене становништва према матерњем језику, Република Србија, 2011/2002.

* Подаци се односе само на пописано становништво.

¹⁸⁵ Модалитет „Нису се изјаснили и непознато“, поред лица која нису желела да се изјасне и одговора који не представљају изјашњавање о матерњем језику (домаћи, људски, билингвиста, полиглота, ћирилица, нишки, лалински итд.), садржи и укупан број нечитких и неуписаних одговора.

У односу на Попис 2002, највеће смањење регистровано је код лица чешког (37,1%) и хрватског (30,3%) језика. Чешки језик је у Попису 2002. био матерњи за свега 1 287 лица, а према последњем попису, 810 (свега 0,02% од укупног броја). Број лица хрватског матерњег језика је у периоду 2002–2011. опао са 27 588 на 19 223, а удео хрватског језика у укупном становништву са 0,37% на 0,27%. Велико смањење у међупописном периоду регистровано је и код лица влашког матерњег језика, и то за 11 223, односно за петину (21,4%).

Резултати Пописа 2011. године приказани су у складу са Номенклатуром статистичких територијалних јединица (НСТЈ), по којој је 2009. године¹⁸⁶ Република Србија подељена на статистичке функционалне територијалне целине сврстане у три хијерархијска нивоа – две функционалне целине нивоа НСТЈ 1 (Србија – север и Србија – југ), које у свом саставу имају целине нивоа НСТЈ 2 (Београдски регион и Регион Војводине у оквиру Србије – север и Регион Шумадије и Западне Србије, Регион Јужне и Источне Србије и Косово и Метохија, који сачињавају Србију – југ), а сваки статистички регион се састоји од функционалних целина нивоа НСТЈ 3 (области)¹⁸⁷.

Табела 3. Становништво Републике Србије према матерњем језику, по регионима, Попис 2011.

Матерњи језик	Република Србија	Србија – север		Србија – југ		
		Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија
Укупно	7186862	1659440	1931809	2031697	1563916	...
Српски	6330919	1574693	1485791	1843583	1426852	...
Албански *	10040	3832	3844	589	1775	...
Босански	138871	541	456	137724	150	...
Бугарски	13337	584	601	235	11917	...
Буњевачки	6835	10	6821	2	2	...
Влашки	43095	179	178	2856	39882	...
Горански	1636	840	299	379	118	...
Грчки	470	272	102	43	53	...
Јеврејски	28	12	12	2	2	...
Јерменски	156	72	41	25	18	...
Мађарски	243146	1330	241164	292	360	...
Македонски	12706	4772	3694	1451	2789	...
Немачки	2190	430	1418	170	172	...
Ромски	100668	18985	27430	11136	43117	...
Румунски	29075	1442	24133	1154	2346	...
Руски	3179	1442	819	560	358	...
Русински	11340	140	11154	18	28	...
Словачки	49796	1792	47760	126	118	...
Словеначки	2269	1130	630	238	271	...
Турски	420	152	82	102	84	...
Украјински	1909	211	1508	117	73	...
Хрватски	19223	3014	14576	855	778	...
Цинцарски	91	71	16	3	1	...
Црногорски	2519	809	1193	301	216	...
Чешки	810	169	567	33	41	...
Шокачки	363	0	363	0	0	...
Шопски	1482	104	154	72	1152	...

*Непотпун обухват.

Напомена: Разлику до укупно чине остали језици, неизјашњени и непознато.

¹⁸⁶ Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица („Службени гласник РС“, бр. 109/09 и 46/10).

¹⁸⁷ Статистичке функционалне целине нивоа НСТЈ 3, односно области, у потпуности се поклапају са постојећим управним окрузима.

Српски матерњи језик је заступљенији у функционалној целини Србија – југ. Од укупног броја становника целине Србија – југ (3 595 613), српски језик је матерњи за 91% становника, босански за 3,7% становника, следе ромски (1,5%) и влашки језик (1,2%). У целини Србија – север, српски матерњи језик навело је 85,2% укупног становништва. Од укупног броја становника целине Србија – север (3 591 249), мађарски је матерњи за 6,8% становника, словачки за 1,4%, а 1,3% становника сматра ромски својим матерњим језиком. Изузев наведених, ни у једној од целина неки други матерњи језик не прелази удео од 1% укупног становништва целине.

Када се заступљеност матерњих језика посматра на нивоу региона, добија се нешто другачија слика. Према заступљености српског матерњег језика, у оквиру целине Србија – север се налази и најхомогенији и најхетерогенији регион.

Српски матерњи језик је најзаступљенији у Београдском региону, где је 94,9% становника изјавило да им је матерњи језик српски, док је најнижи удео становника српског матерњег језика у Региону Војводине, у којем је 76,9% становника српског матерњег језика. У Региону Јужне и Источне Србије и у Региону Шумадије и Западне Србије удео становника српског матерњег језика је око 91% укупног броја становника региона.

Матерњи језик који се према заступљености налази на другом месту разликује се од региона до региона. Различити матерњи језици који се у регионима налазе на другом месту према заступљености, као и скоро па искључива концентрација појединих матерњих језика у одређеном региону, говоре о утицају историјских збивања на стварање различитих етнокултурних и социопсихолошких карактеристика становништва региона.

Регион Београда је према матерњем језику најхомогенији. Ромски језик, са 1,1%, јесте једини језик чији удео (пored српског) премашује 1%. У Региону Јужне и Источне Србије после српског језика најзаступљенији су ромски (2,8%) и влашки (2,6%), а у Региону Шумадије и Западне Србије после српског језика најзаступљенији је босански (6,8%). У Региону Војводине је 12,5% укупног становништва навело мађарски, а 1,4% ромски језик као матерњи.

Лица српског матерњег језика су највећим делом концентрисана у Региону Шумадије и Западне Србије (28,3%), затим у Региону Војводине (26,9%), Београдском региону (23,1%) и најмањим делом у Региону Јужне и Источне Србије (21,8%). Док дистрибуција становника неких других (несрпских) матерњих језика може бити условљена и неким другим, недемографским факторима, дистрибуција становника српског матерњег језика, као матерњег већине становника, условљена је пре свега укупним бројем становника региона.

Становништво које је навело буњевачки, мађарски, русински, словачки или шокачки језик као свој матерњи скоро је у потпуности концентрисано у Региону Војводине (преко 95%), у којем је у највећој мери концентрисан и румунски језик (83%).

Табела 3а. Становништво Републике Србије према матерњем језику, по регионима, Попис 2011. (%)

Матерњи језик	Република Србија	Србија – север		Србија – југ			...
		Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија	
Укупно	100,00	23,09	26,88	28,27	21,76		...
Српски	100,00	24,87	23,47	29,12	22,54		...
Албански*	100,00	38,17	38,29	5,87	17,68		...
Босански	100,00	0,39	0,33	99,17	0,11		...
Бугарски	100,00	4,38	4,51	1,76	89,35		...
Буњевачки	100,00	0,15	99,80	0,03	0,03		...
Влашки	100,00	0,42	0,41	6,63	92,54		...
Горански	100,00	51,34	18,28	23,17	7,21		...
Грчки	100,00	57,87	21,70	9,15	11,28		...
Јеврејски	100,00	42,86	42,86	7,14	7,14		...
Јерменски	100,00	46,15	26,28	16,03	11,54		...
Мађарски	100,00	0,55	99,18	0,12	0,15		...
Македонски	100,00	37,56	29,07	11,42	21,95		...
Немачки	100,00	19,63	64,75	7,76	7,85		...
Ромски	100,00	18,86	27,25	11,06	42,83		...
Румунски	100,00	4,96	83,00	3,97	8,07		...
Руски	100,00	45,36	25,76	17,62	11,26		...
Русински	100,00	1,23	98,36	0,16	0,25		...
Словачки	100,00	3,60	95,91	0,25	0,24		...
Словеначки	100,00	49,80	27,77	10,49	11,94		...
Турски	100,00	36,19	19,52	24,29	20,00		...
Украјински	100,00	11,05	78,99	6,13	3,82		...
Хрватски	100,00	15,68	75,83	4,45	4,05		...
Цинцарски	100,00	78,02	17,58	3,30	1,10		...
Црногорски	100,00	32,12	47,36	11,95	8,57		...
Чешки	100,00	20,86	70,00	4,07	5,06		...
Шокачки	100,00	0,00	100,00	0,00	0,00		...
Шопски	100,00	7,02	10,39	4,86	77,73		...
Укупно	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00		...
Српски	88,09	94,89	76,91	90,74	91,24		...
Албански *	0,14	0,23	0,20	0,03	0,11		...
Босански	1,93	0,03	0,02	6,78	0,01		...
Бугарски	0,19	0,04	0,03	0,01	0,76		...
Буњевачки	0,10	0,00	0,35	0,00	0,00		...
Влашки	0,60	0,01	0,01	0,14	2,55		...
Горански	0,02	0,05	0,02	0,02	0,01		...
Грчки	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00		...
Јеврејски	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00		...
Јерменски	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00		...
Мађарски	3,38	0,08	12,48	0,01	0,02		...
Македонски	0,18	0,29	0,19	0,07	0,18		...
Немачки	0,03	0,03	0,07	0,01	0,01		...
Ромски	1,40	1,14	1,42	0,55	2,76		...
Румунски	0,40	0,09	1,25	0,06	0,15		...
Руски	0,04	0,09	0,04	0,03	0,02		...
Русински	0,16	0,01	0,58	0,00	0,00		...
Словачки	0,69	0,11	2,47	0,01	0,01		...
Словеначки	0,03	0,07	0,03	0,01	0,02		...
Турски	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01		...
Украјински	0,03	0,01	0,08	0,01	0,00		...
Хрватски	0,27	0,18	0,75	0,04	0,05		...
Цинцарски	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00		...
Црногорски	0,04	0,05	0,06	0,01	0,01		...
Чешки	0,01	0,01	0,03	0,00	0,00		...
Шокачки	0,01	0,00	0,02	0,00	0,00		...
Шопски	0,02	0,01	0,01	0,00	0,07		...

* Непотпун обухват.

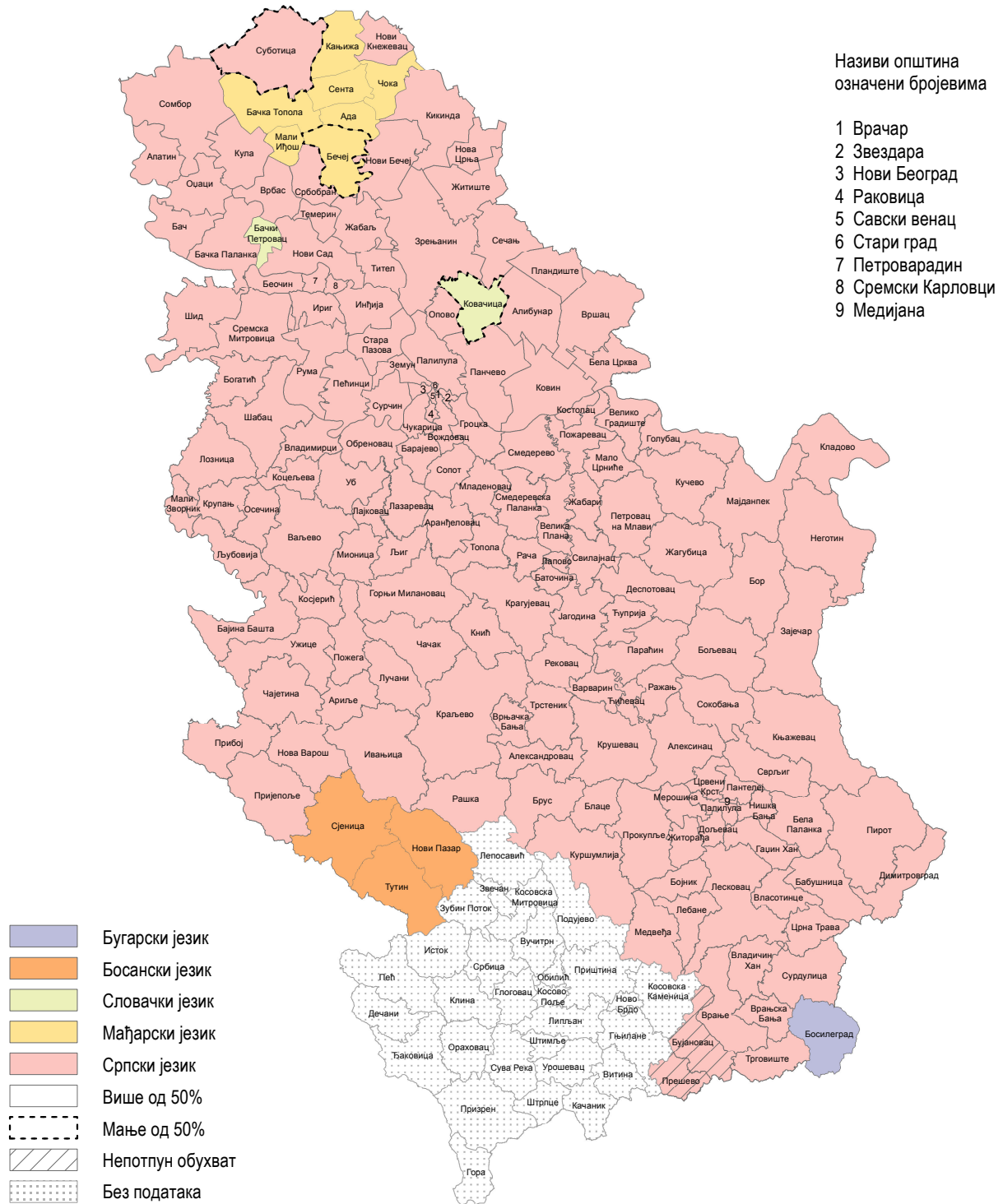
Напомена: Разлику до укупно (100%) чине остали језици, неизјашњени и непознато.

Табела 4. Ранг матерњих језика према заступљености, по регионима, Попис 2011.

	Република Србија	Србија – север		Србија – југ		
		Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија
1.	Српски	Српски	Српски	Српски	Српски	...
2.	Мађарски	Ромски	Мађарски	Босански	Ромски	...
3.	Босански	Македонски	Словачки	Ромски	Влашки	...
4.	Ромски	Албански *	Ромски	Влашки	Бугарски	...
5.	Словачки	Хрватски	Румунски	Македонски	Македонски	...
6.	Влашки	Словачки	Хрватски	Румунски	Румунски	...
7.	Румунски	Румунски	Русински	Хрватски	Албански *	...
8.	Хрватски	Руски	Буњевачки	Албански *	Шопски	...
9.	Бугарски	Мађарски	Албански *	Руски	Хрватски	...
10.	Македонски	Словеначки	Македонски	Горански	Мађарски	...
11.	Русински	Горански	Украјински	Црногорски	Руски	...
12.	Албански *	Црногорски	Немачки	Мађарски	Словеначки	...
13.	Буњевачки	Бугарски	Црногорски	Словеначки	Црногорски	...
14.	Руски	Босански	Руски	Бугарски	Немачки	...
15.	Црногорски	Немачки	Словеначки	Немачки	Босански	...
16.	Словеначки	Грчки	Бугарски	Словачки	Горански	...
17.	Немачки	Украјински	Чешки	Украјински	Словачки	...
18.	Украјински	Влашки	Босански	Турски	Турски	...
19.	Горански	Чешки	Шокачки	Шопски	Украјински	...
20.	Шопски	Турски	Горански	Грчки	Грчки	...
21.	Чешки	Русински	Влашки	Чешки	Чешки	...
22.	Грчки	Шопски	Шопски	Јерменски	Русински	...
23.	Турски	Јерменски	Грчки	Русински	Јерменски	...
24.	Шокачки	Цинцарски	Турски	Цинцарски	Буњевачки	...
25.	Јерменски	Јеврејски	Јерменски	Буњевачки	Јеврејски	...
26.	Цинцарски	Буњевачки	Цинцарски	Јеврејски	Цинцарски	...
27.	Јеврејски	Шокачки	Јеврејски	Шокачки	Шокачки	...

* Непотпун обухват.

Карта 1. Најзаступљенији матерњи језици у Републици Србији, по општинама и градовима, Попис 2011.

Босански језик је концентрисан у Региону Шумадије и Западне Србије (99,2%), а влашки (92,5%) и бугарски (89,4%) у Региону Јужне и Источне Србије.

Концентрација цинцарског (78%), грчког (57,9%) и горанског (51,3%) језика највећа је у Београдском региону.

Ромски, јеврејски, јерменски, македонски, руски, турски и црногорски матерњи језици су дистрибуирани тако да ни у једном од региона Републике не живи више од 50% укупног броја лица која су изјавила неки од наведених језика. Ромски матерњи језик највећим делом је концентрисан у Региону Јужне и Источне Србије (42,8%), македонски у Београдском региону (37,6%), црногорски у Региону Војводине (47,4%).

Матерњи језик и национална припадност

Уобичајени метод у етнодемографским проучавањима је статистичка анализа разлика између субјективних и објективних етничких обележја. Зато се, ради добијања прецизнијих резултата, користи укрштање одговора о националној припадности и одговора на питање о матерњем језику (А. Кнежевић, 2011).

Матерњи језик се третира као објективније обележје од националне припадности, јер је језик једна од основних етничких карактеристика и мање је подложен утицајима који могу довести до промене става о припадности одређеној националној заједници.

Потпуна етнофонија, односно потпуна подударност националне припадности и матерњег језика не постоји ни код једне националности. У оквиру сваке етничке заједнице јавља се одређени број лица који је навео неки други језик као матерњи. Код одређених заједница степен неподударности језичке и националне припадности (алтерофонија) доста је висок, док се за неке друге заједнице може рећи да је готово занемарљив.

Иза непоклапања матерњег језика и етничке припадности могу се налазити различити узроци. Најпре су то потомци из мешовитих бракова родитеља са различитим матерњим језицима, затим промена етничког опредељења ка другој језичкој групи најчешће, а знатно ређе усвајање језика преовлађујуће етничке средине за припаднике других народности (Р. Петровић, 1993).

У Попису 2002. године висок степен подударности националне припадности и матерњег језика (преко 90%) забележен је код Срба, Албанаца, Бошњака, Словака, Мађара, Румуна и Влаха.

И према резултатима Пописа 2011. године, висок степен подударности националне припадности и матерњег језика (преко 90%) постоји код Срба, Бошњака, Словака и Мађара, док је у међупописном периоду (2002–2011) код Румуна и Влаха степен подударности опао испод 90%¹⁸⁸. Највеће смањење степена подударности (за око 10 постотних поена) забележено је код Влаха, са 91,9% на 82,1%, док је код Румуна степен подударности 2011. износио 87,7% у односу на 92% према Попису 2002. године.

Према Попису 2011, укупна етнофонија припадника 27 анализираних националних заједница је 6 597 819 или 96,23%, док је алтерофонија бројала 251 054 (3,66%)¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Степен подударности испод 90% забележен је и код Албанаца. Албански језик је матерњи за 81,3% Албанаца, међутим, опадање степена етнофоније у овој етничкој заједници свакако је последица и непотпуног обухвата због бојкота у општинама Бујановац и Прешево.

¹⁸⁹ Када се анализи прикључе и све остале етничке заједнице које имају свој „изворни“ језик резултат је сличан. Од укупно 6 859 305 припадника етничких заједница, 96,22% (6 600 320) навело је одговарајући матерњи језик, док је 3,81% (251 787) навело неки други језик као матерњи.

У Попису 2011. године, Срби су чинили 83,3% укупног становништва Републике, а 88,1% укупног становништва је српски језик декларисало као матерњи. Поред Срба, који су скоро сви навели српски матерњи језик (од 5 988 150 Срба, српски је навело 5 958 102, односно 99,6%), српски језик је матерњи и за 43 926 (29,8%) Рома, 35 613 (92,4%) Црногораца, 29 575 (51,1%) Хрвата, 17 164 (73,7%) Југословена и 16 668 (74,7%) Муслимана.

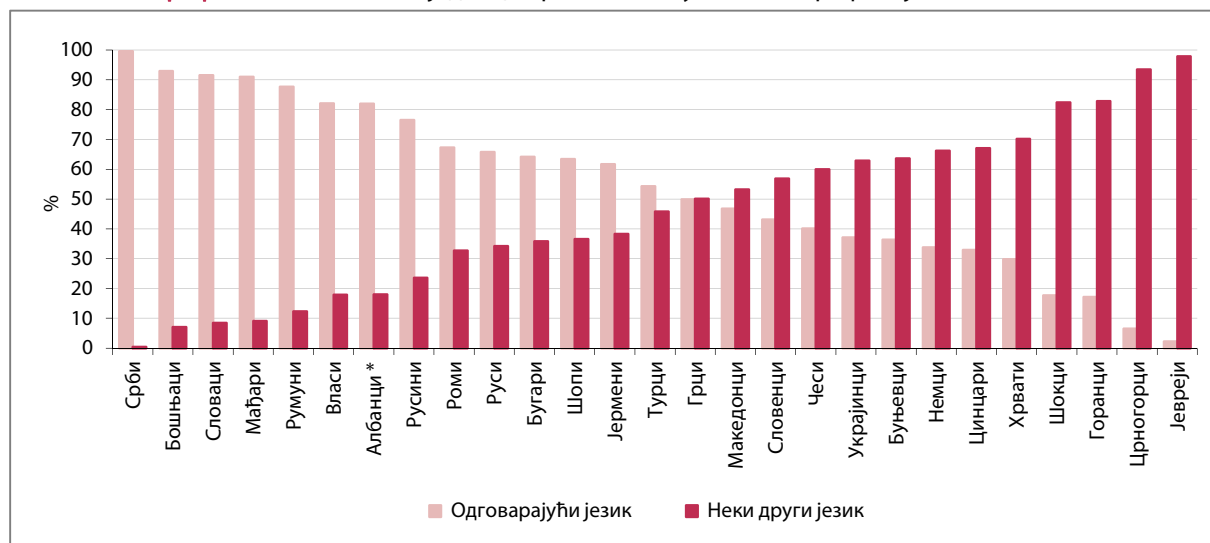
Степен алтерофоније већи је код етничких заједница које су малобројне (Јевреји, Горанци, Шокци), заједница које су већ дуго флотантне по питању националног опредељења у пописима (Власи, Роми), као и код заједница које карактерише просторна дисперзија (Роми).

Пописом 2011. године, Црногорци, Јевреји, Горанци и Шокци су забележени као етничке заједнице са најнижим нивоом етнофоније (испод 20%), а језик који су најчешће наводили као матерњи био је српски.

Код Рома се етничка припадност у великој мери не поклапа са матерњим језиком, тако да је број лица ромског матерњег језика значајно мањи од укупног броја Рома. У оба пописа присутна је изражена алтерофонија, а степен подударности је опао са 73% у Попису 2002. на 67,3% у Попису 2011. У међупописном периоду број Рома је порастао са 108 193 на 147 604 (за 39 411), а број лица ромског матерњег језика за 18 426 (са 82 242 на 100 668). У Попису 2002. удео Рома српског матерњег језика у укупном броју Рома износио је 24,4%, а према последњем попису, 29,8% Рома је пријавило српски језик као матерњи. Број Рома српског матерњег језика је за две трећине већи 2011. него према Попису 2002. (пораст са 26 451 на 43 926).

Док је код ромског становништва у међупописном периоду дошло до пораста како укупног броја Рома, тако и Рома ромског и српског матерњег језика, код Влаха је забележен пад броја лица влашке националне припадности (са 40 054 на 35 330), пад Влаха влашког матерњег језика (са 36 806 на 28 918), док је број Влаха српског матерњег језика удвостручен (са 3 088 на 6 122).

Графикон 2. Етничке заједнице према степену етно/алтерофоније, Попис 2011.

* Непотпун обухват.

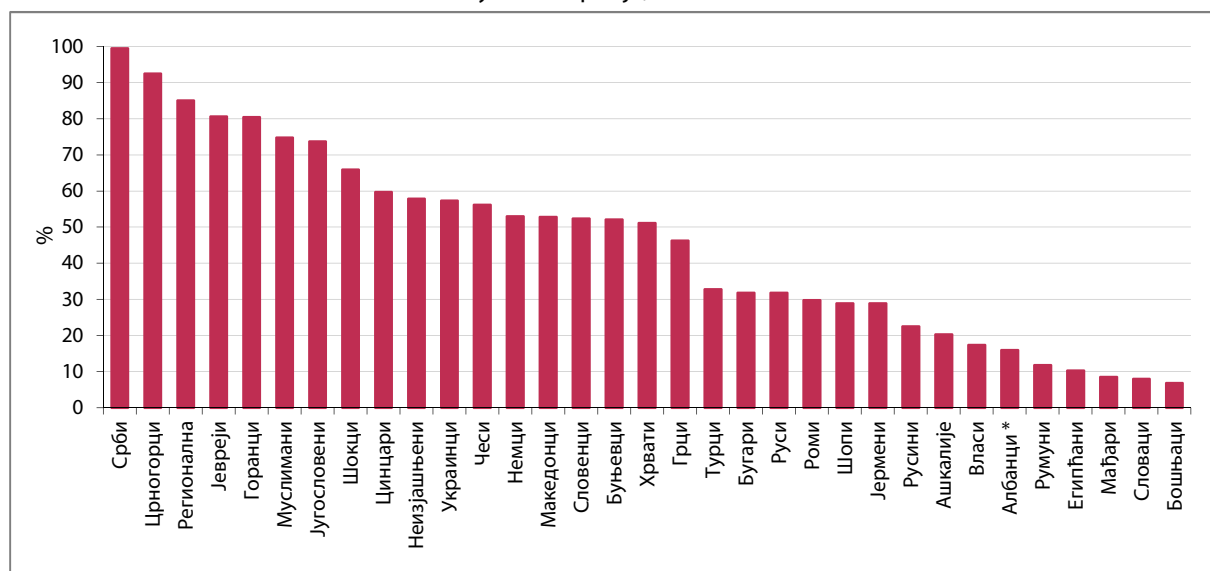
Степен преклапања националне припадности и матерњег језика није могуће увек одредити. За одређени број становника, који се јесте национално определио, не постоји одговарајући матерњи језик (Ашкалије, Египћани, Муслимани, Југословени¹⁹⁰), а с друге стране, одређени број становника није национално опредељен (неизјашњени, неопредељени, регионално опредељени), а навео је неки од језика. Највећи број Ашкалија и Египћана својим матерњим језиком сматра албански (69%, односно 84,6%), следи српски језик, који је навео сваки пети Ашкалија (20,3%) и сваки десети Египћанин (10,3%). Код обе етничке заједнице на трећем месту према заступљености је ромски језик, који је матерњи за 3,4% Ашкалија, док је Египћана ромског матерњег језика мање од 1% (0,87%).

Матерњи језик највећег броја Муслимана је српски (74,7%), што је мање него према Попису 2002, када је 82,9% Муслимана навело српски матерњи језик. Муслимани су у оба пописа делом наводили и босански и албански. У међупописном периоду, порастао је удео говорника босанског (са 10,4% на 14,7%) и албанског (са 3,2% на 4,6%) језика у укупном броју Муслимана.

У оба пописа, матерњи језик највећег броја Југословена, неизјашњених и неопредељених, као и оних који су се изјаснили у смислу регионалне припадности, био је српски. У Попису 2002. српски је био матерњи за 87,8% Југословена, а у последњем попису удео српског језика у укупном броју Југословена је опао на 73,7%. У Попису 2002. године 5,6% Југословена навело је мађарски матерњи језик, а у последњем попису 5,2%.

У Попису 2011, од укупно 107 732 национално неизјашњених и неопредељених, њих 71,7% је изјавило да је српског матерњег језика, док је код становника који су се декларисали за неку регионалну припадност учешће оних који су навели српски језик као матерњи још веће, 87,6% од укупно 11 485 регионално опредељених.

Графикон 3. Лица којима је матерњи језик српски, према националности, Република Србија, Попис 2011.

* Непотпун обухват.

¹⁹⁰ Модалитет Југословени је у пописима од 1961. до 1981. сврстан у категорију национално неопредељених, а у пописима 1991–2011. у категорију национално опредељених.

Алтерофонија и просечна старост, образовна структура, економска активност

У зависности од тога да ли се национална припадност и матерњи језик преклапају или не, у оквиру етничких заједница јавља се диференцираност према демографским, образовним и економским карактеристикама.

Без обзира на степен етнофоније, све етничке заједнице су као неки други језик, неодговарајући својој националној припадности, најчешће наводиле српски. Изузимајући Србе, од 26¹⁹¹ анализираних етничких заједница, код 12 је удео српског матерњег језика изнад 50%. Код Црногораца је удео становника који српски језик сматрају својим матерњим чак 92,4%, следе Јевреји и Горанци са 80%, затим Шокци са 65,9%, такође, српски језик је матерњи и за више него сваког другог Цинцара (59,7%), Украјинца (57,3%), Чеха (56,2%), Немца (53%), Македонца (52,8%), Словенца (52,3%), Буњевца (52,1%) и Хрвата (51,1%).

Удео лица српског језика у укупном броју становника који су се у оквиру одређене етничке заједнице декларисали за неки други матерњи језик, неодговарајући својој националној припадности, такође је висок. Од укупног броја Црногораца којима матерњи језик није црногорски, чак 98,2% је навело српски. Удео српског у укупном броју неких других, за одређене националности неодговарајућих матерњих језика, веома је висок (преко 90%) и код Македонаца, Влаха, Русина, Румуна, Бошњака, Руса, Мађара, Словака, Словенаца и Рома, и креће се у распону од 98,1% код Македонаца до 90,1% код Рома. Удео је релативно висок и код свих осталих националности, изнад 70%, и креће се у распону од 88,7% код Јевреја до 71,8% код Хрвата.

С друге стране, од укупног броја Срба неког другог, несрпског, матерњег језика, њих 40,5% је навело влашки, следи мађарски са уделом од свега 5%.

Напомена да је већина лица неке друге, несрпске, националности најчешће као матерњи језик наводила српски и, с друге стране, да је већина Срба несрпског матерњег језика наводила влашки, оправдава посматрање структура становништва на релацији – Срби српског матерњег језика, односно Срби несрпског матерњег језика (најчешће влашког) и одређена национална група одговарајућег матерњег језика, односно одређена национална група неодговарајућег матерњег језика (најчешће српског).

Матерњи језик и старост становништва

Просечна старост становништва према националној припадности, у зависности од тога да ли матерњи језик одговара одређеној националној припадности, открива две крајности. Етничке заједнице у оквиру којих је становништво одговарајућег матерњег језика изразито старије од становништва које је неки други језик навело као матерњи и обратно.

Према Попису 2011, просечна старост становништва Републике Србије је 42,2 године.

Просечна старост Срба (42,6), као већинског народа Републике, не разликује се много од републичког просека, али у оквиру саме етничке заједнице постоји изразита разлика у просечној старости Срба српског матерњег језика и Срба који су навели неки други језик као матерњи. Срби српског језика (42,0) око осам година су млађи од Срба који су навели неки други језик као матерњи (50,2). Од 30 048 Срба неког другог, несрпског, језика, 12 156 је изјавило да је влашког матерњег језика.

¹⁹¹ Као што је већ напоменуто, Ашкалије, Египћани, Муслимани и Југословени су изузети из анализе степена етнофоније.

С друге стране, Власи којима је матерњи језик влашки (52,7) јесу око десет година старији од Влаха којима је неки други језик матерњи (42,0). Од 35 330 Влаха, 6 122 је изјавило да је српског матерњег језика.

Табела 5. Становништво према националној припадности, степену алтерофоније и просечној старости

Национална припадност	Степен алтерофоније (%)	Просечна старост		
		укупно	одговарајући језик	неки други језик
Срби	0,4	42,6	42,0	50,2
Бошњаци	7,1	33,5	32,7	36,9
Словаци	8,4	44,3	44,3	38,3
Мађари	9,0	45	45,2	37,3
Румуни	12,3	44,6	45,2	35,9
Власи	17,9	51,3	52,7	42,0
Албанци *	18,0	38,3	37,7	38,1
Русини	23,5	45,1	47,0	36,9
Роми	32,7	28,3	27,4	28,7
Руси	34,0	45,2	42,7	48,5
Бугари	35,8	50,9	50,8	49,6
Јермени	36,5	44	42,0	47,2
Шопи	36,6	46,3	49,7	41,7
Турци	45,6	42,7	43,3	42,1
Грци	59,9	44,8	50,0	39,8
Македонци	53,2	51,6	56,6	46,4
Словенци	56,9	57,8	66,0	51,0
Чеси	59,9	49,1	56,2	44,6
Украјинци	62,9	45	51,9	40,3
Буњевци	63,6	48,7	56,8	43,4
Немци	66,2	53,5	64,6	47,3
Цинцари	67,1	55,2	67,2	49,7
Хрвати	70,2	51	54,4	48,9
Шокци	82,4	55	66,5	52,7
Горанци	82,6	35,4	34,1	35,0
Црногорци	93,5	46,5	48,7	45,8
Јевреји	97,2	53,7	49,3	53,8

* Непотпун обухват.

Као и у случају Влаха, и код Словака, Мађара, Румуна, Русина, Бугара, Шопи, Турака, Грка, Македонаца, Словенаца, Чеха, Украјинаца, Буњеваца, Немаца, Цинцара, Хрвата, Шокаца и Црногораца, становништво које говори одговарајућим матерњим језиком старије је од становништва које је као матерњи навело неки други језик, најчешће српски.

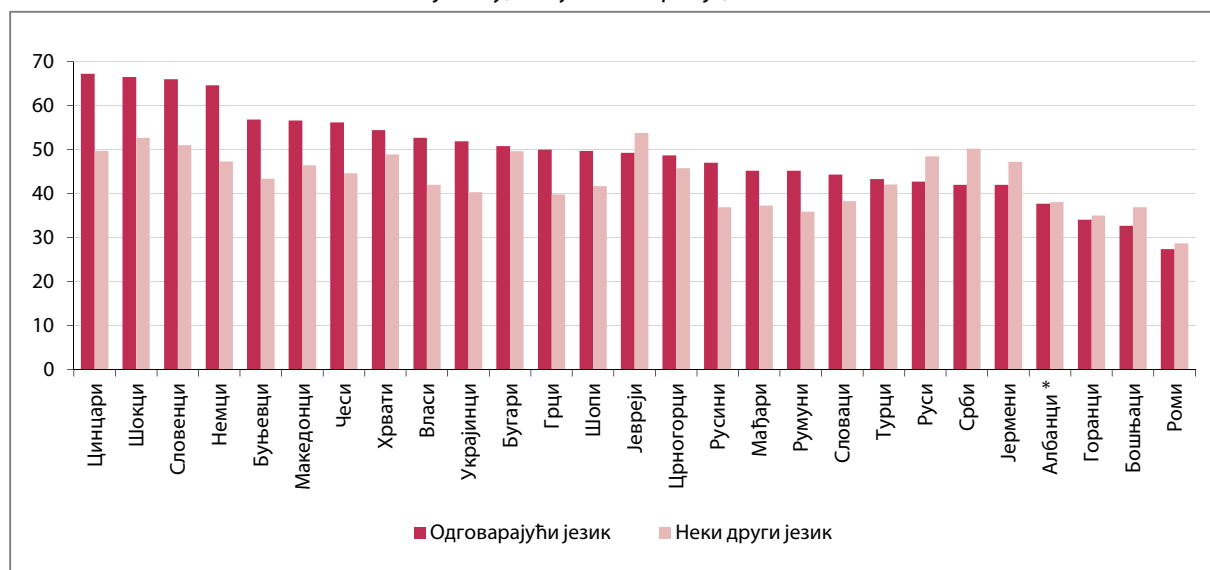
Код Словенаца, Цинцара и Немаца, који су иначе и демографски најстарије нације у Србији, разлика у просечној старости лица не/одговарајућег матерњег језика је најизраженија. Код све три наведене етничке заједнице становништво одговарајућег језика је старије од становништва које је

неки други језик навело као матерњи. Немци и Цинцари одговарајућег матерњег језика су око 17 година старији од Немаца и Цинцара који су као матерњи навели неки други језик, док су Словенци словеначког језика 15 година старији од Словенаца неког другог матерњег језика.

С друге стране, Бошњаци којима је босански језик матерњи (32,7) млађи су за око четири године од Бошњака који су као матерњи изјавили неки други језик (36,9) (српски). Становништво ромске етничке заједнице, иначе најмлађе према последњем попису (28,3), такође су млађи од Рома којима је неки други језик матерњи, али разлика није тако изражена као код Срба и Бошњака. Роми ромског матерњег језика су у просеку стари 27,4 године, а Роми неромског језика 28,7 година.

Поред Срба, Бошњака и Рома, и код Албанаца, Руса, Јермена и Горанаца у просеку је млађе становништво одговарајућег матерњег језика.

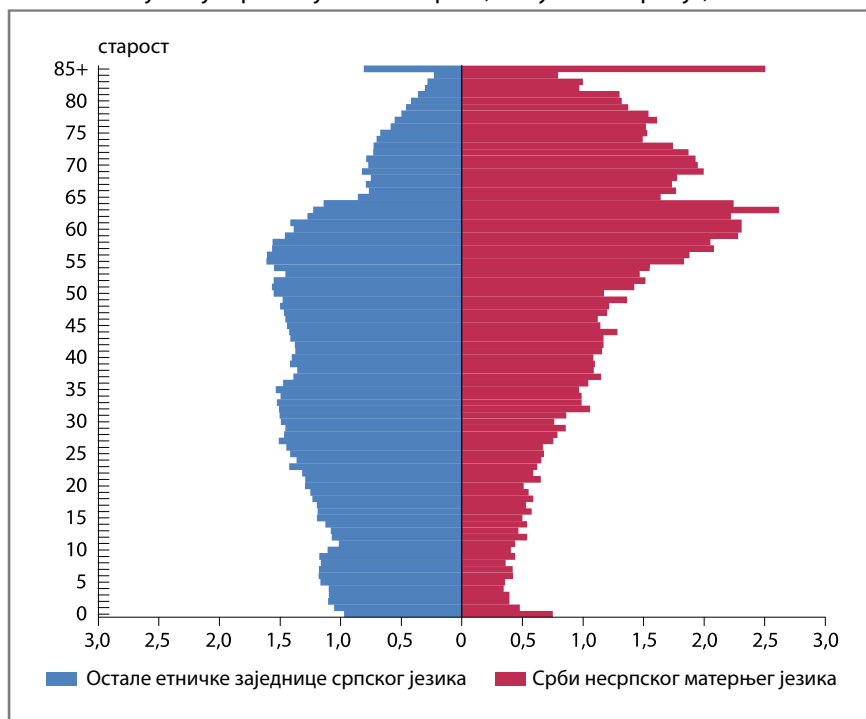
Графикон 4. Просечна старост припадника етничких заједница према не/одговарајућем матерњем језику, Република Србија, 2011.

* Непотпун обухват.

Неподударност језичке и националне припадности у Србији јавља се често као последица флотантног понашања одређених етничких група, али и услед асимилационих процеса – када неке етничке групе прихватају као основно средство комуникације други језик (А. Кнежевић, 2011). Прелазак из једне етничке заједнице у другу променом етничког опредељења карактеристичнији је за старија лица, док је прихватање језика преовлађујуће етничке средине карактеристичније за млађе становништво па је стога становништво које је усвојило српски језик, а задржало своју националну припадност у просеку млађе од онога које је задржало језик, а променило националну припадност.

Графикон 5. Старосна структура Срба несрпског језика и припадника осталих етничких заједница којима је српски језик матерњи, Република Србија, 2011.

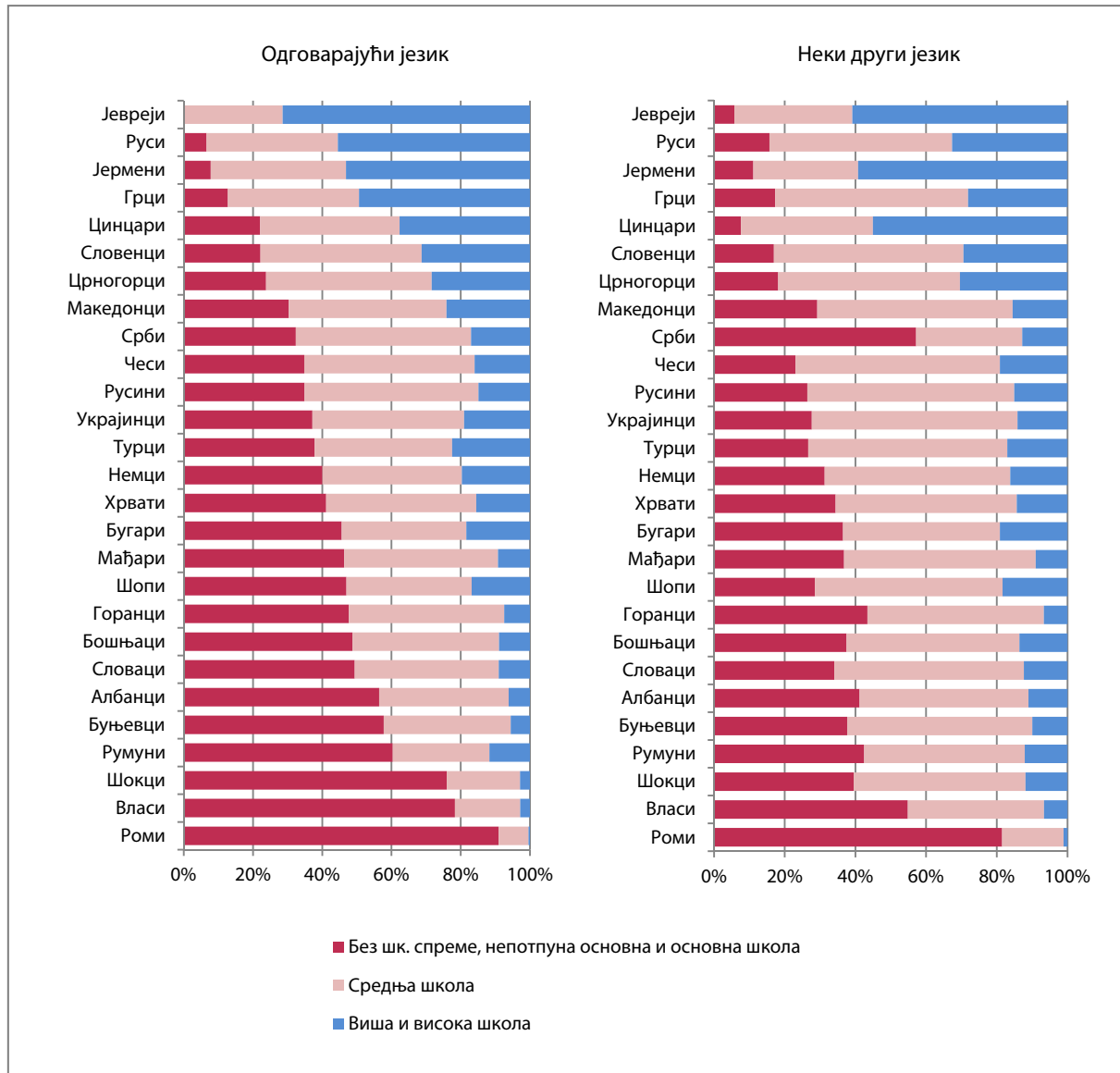
Матерњи језик и школска спрема

Познато је да разлике у нивоу образовања постоје у зависности од старости, пола, типа насеља. Разлике у нивоу образовања према националној припадности, а у зависности од тога да ли лица говоре одговарајућим матерњим језиком или неретко су изучаване, готово никада.

Одговор на питање да ли постоје разлике у нивоу образовања између припадника одређених националних заједница, а поготово унутар самих националности, а у зависности од тога да ли су навели одговарајући матерњи језик или не, најпре може открити да ли и колико ниво образовања зависи од матерњег језика.

Према Попису 2011, у Републици Србији скоро сваки други становник старији од 14 година има средњу стручну спрему (48,9%), основно образовање има сваки пети (20,8%), без школске спреме и непотпуног основног образовања је скоро 13% становника (2,7%, односно 11%), а високо или више образовање има 16,3% укупног становништва Републике (високо 10,6%, више 5,7%).

Графикон 6. Припадници националних заједница према не/одговарајућем матерњем језику и школској спреми, Република Србија, Попис 2011.

Удео становништва без школске спреме највиши је код Рома (19,5%). Удео лица без школске спреме у оквиру групе Рома ромског матерњег језика највиши је у Републици и износи 22,7%, док је код Рома који су неки други језик навели као матерњи нижи за око девет постотних поена (13,3%). Следе Власи влашког матерњег језика и Срби несрпског матерњег језика са уделима од 7,8%. Овај податак само потврђује доминантност влашког језика међу Србима који су навели неки други, несрпски, језик као матерњи, као и флотантност Влаха при националном изјашњавању. Веће уделе лица без школске спреме него што је републички просек имају још и следеће етничке групе: Шокци, Турци, Албанци, Бошњаци, Румуни, Украјинци и Бугари (које су навеле одговарајући матерњи језик), као и Албанци, Турци и Румуни који су неки други језик навели као матерњи.

У односу на републички просек (48,9%), изразито већи удео становника средњошколског образовања (преко 55%) забележен је код Русина, Украјинаца, Чеха, Турака и Македонаца који су навели неки други, неодговарајући, матерњи језик. Следе Мађари, Словенци, Словаци, Грци, Немци, Буњевци, Руси, Црногорци и Хрвати неодговарајућег матерњег језика са уделима са изнад 50% (од 54,1% код Мађара до 51,2% код Хрвата).

Најнижи удели лица средњошколског образовања забележени су код Рома ромског језика, 8,6%, док је код Рома неромског језика удео више него дупло већи (17,3%), али свакако изразито низак. Разлика је велика и код Влаха влашког (18,8%) и невлашког језика (38,5%), као и код Срба којима је матерњи језик српски (50,5%) и Срба неког другог матерњег језика (29,9%).

Удео лица са вишом и високом школом изразито је висок код Јевреја, било да су пријавили јеврејски (око 70%) или неки други језик (око 60%), као и код Јермена (59,3%) и Цинцара (55,1%) неодговарајућег матерњег језика. Роми, Власи, Шокци и Буњевци одговарајућих матерњих језика су групе које карактерише изразито низак удео лица више и високе школске спреме. Удео се креће од 0,4% код Рома до 5,6% код Буњеваца.

Власи невлашког матерњег језика имају удео од 6,6%, што је више него дупло у односу на Влахе влашког језика 2,8%. Код Срба, удео лица са вишом и високом спремом већи је код Срба српског језика (17%), него код Срба који су неки други језик пријавили као матерњи (12,8%).

За већину етничких заједница (изузетак су Срби, Грци, Руси, Јермени и Јевреји) карактеристично је да је удео нижег степена образовања (без школске спреме, са непотпуном основном школом и основношколским образовањем заједно) виши код лица одговарајућег матерњег језика.

Млађе становништво чешће декларише неки други, најчешће српски језик, па је због повољније старосне структуре (несрпског становништва српског матерњег језика) и њихова образовна структура повољнија него што је републички просек. Такође, образованији су и од Срба српског матерњег језика, који детерминишу републички просек.

Матерњи језик и економска активност

Према Попису 2011, скоро сваки трећи становник Републике Србије (32,3%) био је економски активно лице које обавља занимање (у даљем тексту запослен), а сваки десети незапослен (9,3%). Пензионери су чинили 22,7% укупног становништва Републике, лица која обављају само кућне послове у свом домаћинству (домаћице) 8,3%. Деца до 15 година старости, ученици и студенти у укупном становништву учествовали су са 14,3%.

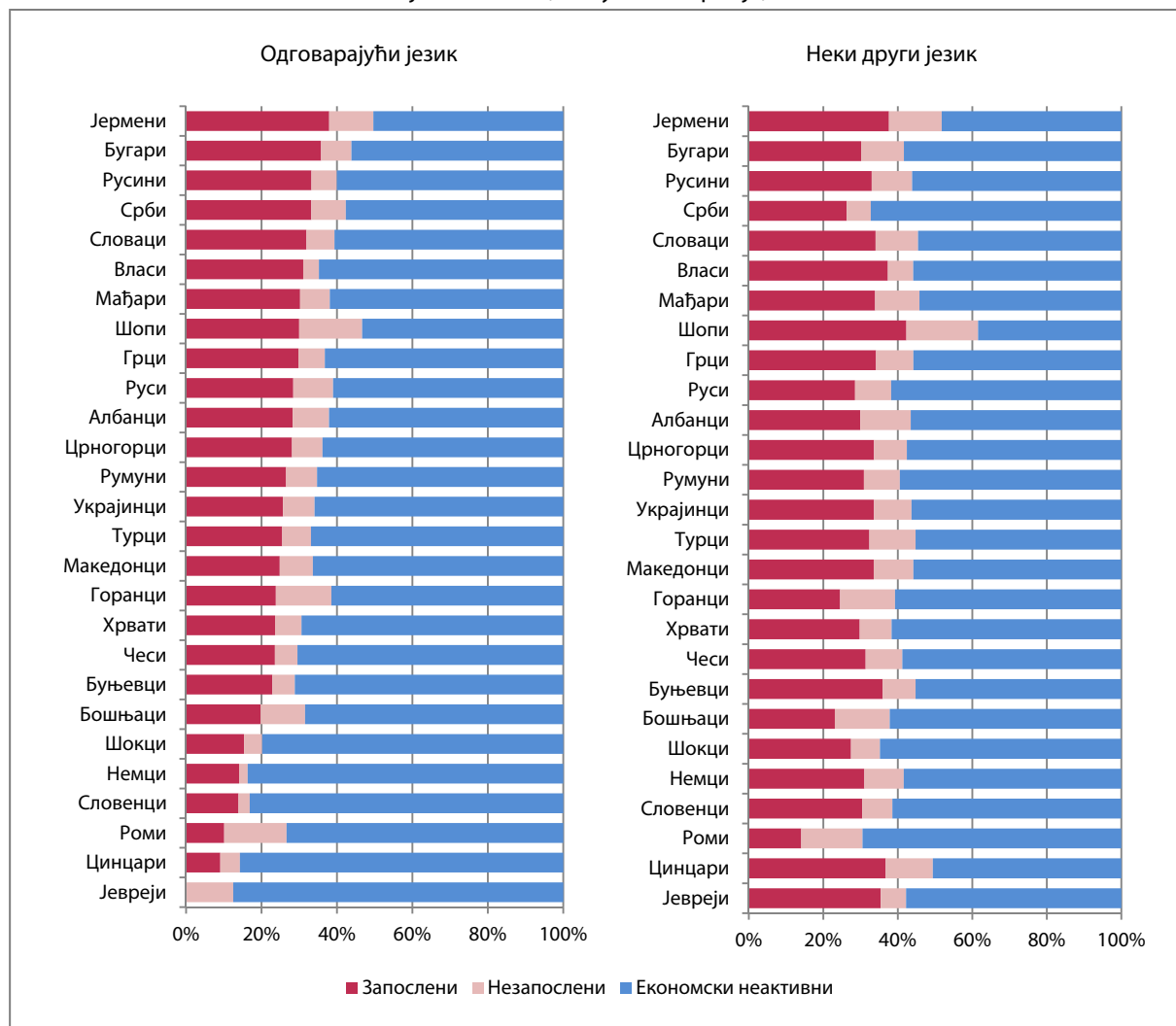
Јевреје, Цинцаре, Роме, Словенце, Немце и Шоке одговарајућих матерњих језика карактеришу веома високи удели економски неактивних и ниски удели запослених. Удео економски неактивних креће се у распону од 87,5% код Јевреја до 73,3% код Рома, а удео запослених од ниједног запосленог код Јевреја до 15,4% код Шокаца.

Високи удели економски неактивних и ниски удели запослених веома су изражени и код Рома (69,5%, односно 14,1%), као и код Бошњака, Горанаца, Срба, Шокаца, Руса и Хрвата неодговарајућих матерњих језика.

Генерално посматрано, удели запослених су нижи, а економски неактивних виши, код етничких заједница одговарајућег матерњег језика, него код етничких заједница неодговарајућег матерњег језика.

Највиши удели незапослених забележени су код Рома (око 16,5%), Горанаца (14,7%) и Бошњака (око 13,3%), било да су пријавили одговарајући језик или не, као и код Јевреја јеврејског матерњег језика (12,5%).

Графикон 7. Припадници националних заједница према не/одговарајућем матерњем језику и економској активности, Република Србија, Попис 2011.

Карактеристична је заједница Јевреја јеврејског матерњег језика, која се издвојила као једина у којој нема запослених (реч је о веома малобројној групи – Јевреја јеврејског језика у целој Републици има свега осам), с друге стране, у оквиру групе Јевреја који су навели неки други матерњи језик, најчешће српски, удео запослених је 35,4% и налази се у групи етничких заједница (без обзира на пријављени језик) са највишим уделима запослених. Удео запослених највиши је код Јеремена јеременског језика (38%) и Јермена нејерменског језика (35,8%). Удео изнад 35% забележен је још и код Влаха, Цинцара, Буњеваца неодговарајућих матерњих језика, као и код Бугара бугарског матерњег

језика. Поред Јевреја, удео запослених је веома низак и код Цинцара (9,1%) и Рома (10,1%) одговарајућих матерњих језика. Код Рома, удео запослених лица у оквиру групе Рома неромског језика нешто је виши (14,1%), док је код Цинцара неког другог матерњег језика изразито виши него у групи одговарајућег језика и износи 28%. И код Цинцара и код Рома највећи број лица којима је неки други језик матерњи изјавило је српски матерњи језик (око 90%).

Без обзира на то да ли су декларисали ромски или неки други језик, Роми имају неповољну економску структуру са високим уделима неактивних и незапослених. Док је висок удео неактивних најпре последица изразито младе старосне структуре и високог удела деце млађе од 15 година, ученика и студената (око 35%), висока незапосленост је најпре последица неповољне образовне структуре.

У зависности од наведеног матерњег језика, код Влаха и Срба је разлика у уделима запослених веома изражена. Код Влаха невлашког матерњег језика (најчешће српског) удео запослених је 37,3% и виши је за око шест постотних поена од удела запослених у укупном броју Влаха влашког матерњег језика (31,1%) и за око четири постотна поена од удела код Срба српског матерњег језика (33,2%). Удео запослених код Срба несрпског матерњег језика износио је 26,3%.

Економска структура је нешто повољнија код етничких заједница које су наводиле неодговарајући језик као матерњи најпре због утицаја старосне структуре. Као што је већ напоменуто, код већине етничких заједница у просеку су старија лица одговарајућег матерњег језика па им је и већи удео неактивних (пензионера). С друге стране, и код демографски најмлађих етничких заједница (Роми, Бошњаци, Горанци), код којих је становништво одговарајућег матерњег језика млађе од становништва које је пријавило неки други језик као матерњи, економска структура је такође нешто повољнија код лица неодговарајућих матерњих језика јер су високи удели младих, економски неактивних (високи удели деце млађе од 15 година, ученика и студената).

Територијална дистрибуција

Просторни размештај становништва према матерњем језику првенствено је под утицајем размештаја становништва према националној припадности, јер су, када матерњи језик високо корелира са припадношћу одговарајућој националности, број лица и просторна дистрибуција одређеног матерњег језика под директним утицајем броја и просторне дистрибуције становника одговарајуће националности.

Поред српског језика који, као матерњи језик већинског народа Републике, доминира у највећем броју општина (у 154 општине, односно 91,6% од укупног броја општина), мађарски, босански, бугарски и словачки се издвајају као језици који су бар у једној општини Републике већински, односно највећем броју становника општине матерњи је неки од наведених језика.

Српски је матерњи за више од 90% становника у 107 општина Републике, од којих се 47 налази у Региону Шумадије и Западне Србије, 33 у Региону Јужне и Источне Србије, 17 у Београдском региону и 10 у Региону Војводине. Удео српског језика 50–89% забележен је у 47 општина (27,4% од укупног броја општина), између 20% и 49% у девет општина, у пет општина удео је 5–19% (Тутин, Кањижа, Сента, Босилеград и Ада), док ни у једној од општина Републике удео српског матерњег језика није мањи од 5%.

Удео мађарског матерњег језика изнад 1% регистрован је у 34 општине, односно у свакој петој општини Републике. Мађарски језик је матерњи већине становништва у шест општина (Кањижа, Сента, Ада, Бачка Топола, Мали Иђош, Чока), босански у три (Тутин, Нови Пазар, Сјеница), а бугарски (Босилеград) и словачки (Бачки Петровац) у по једној општини.

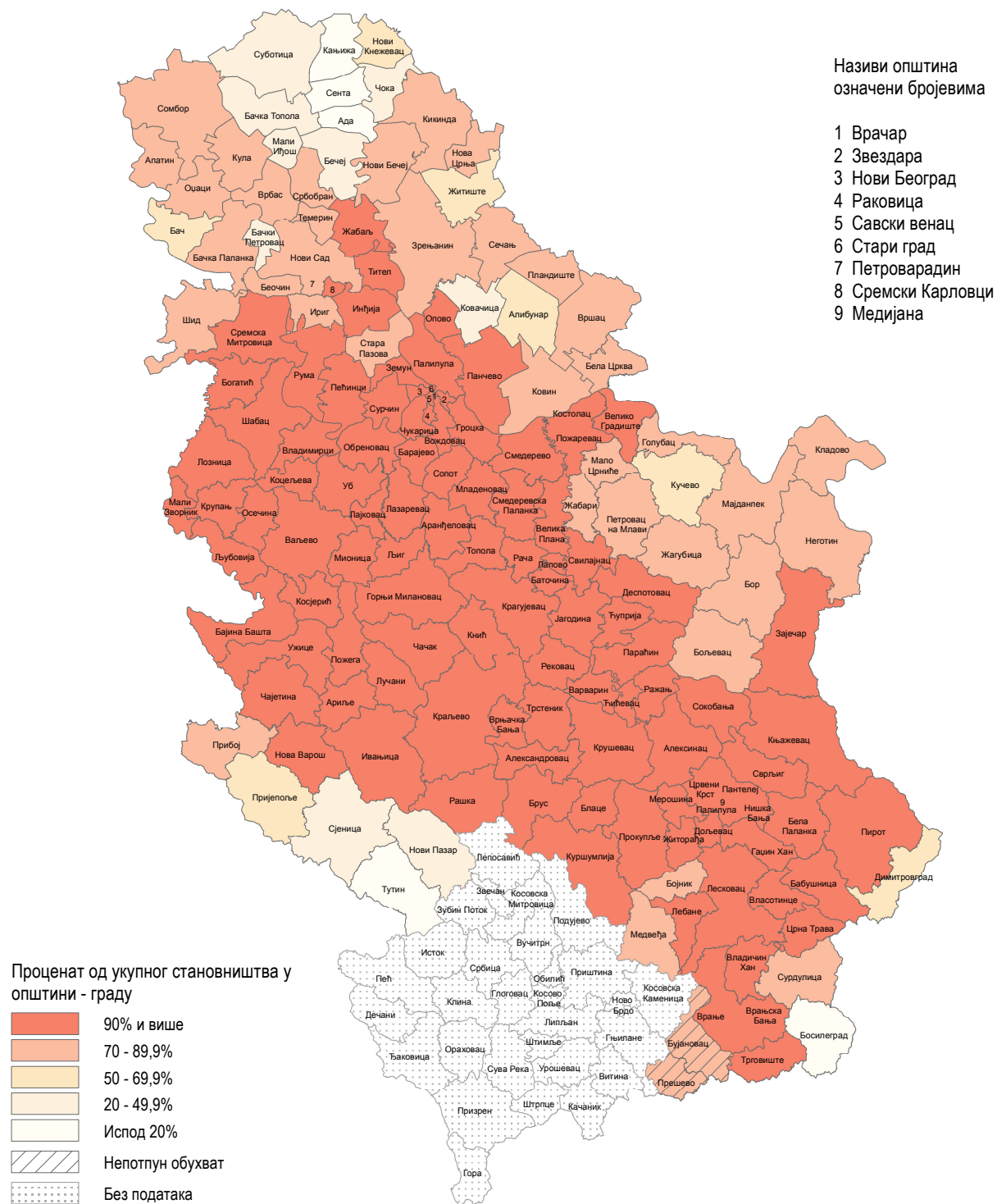
Ромски језик је карактеристичан, јер ни у једној од општина није матерњи за већину становништва, али у чак 67 општина (39% од укупног броја општина) више од 1% укупног становништва је ромског матерњег језика. Становништво које је ромски језик навело као матерњи само у Општини Бујановац¹⁹² има удео изнад 25% (25,2%), док у осталим општинама не прелази 20% укупног становништва. Удео ромског матерњег језика 10–20% забележен је у четири општине (Костолац, Врањска Бања, Бојник и Сурдулица), док је у шест општина удео између 5% и 10% (Прешево, Беочин, Нова Црња, Бела Паланка, Коцељева и Црвени крст).

Поред српског и наведених матерњих језика (који се у некој од општина издвајају као матерњи већине становништва), ромски, влашки, румунски, русински и шопски су језици који барем у једној од општина Републике имају удео изнад 5%.

¹⁹² Подаци се односе само на пописано становништво.

Карта 2. Удео говорника српског матерњег језика по општинама/градовима, Попис 2011.

Београдски регион

У свих 17 општина Београдског региона удео становника српског матерњег језика је изнад 90%. Удео се креће од 97,5% у Општини Лазаревац до 90,1% у Општини Сурчин.

Поред српског, једино у општинама Земун, Палилула, Сурчин, Чукарица, Младеновац и Обреновац ромски језик има удео изнад 1%. Удео је највећи у Општини Земун, у којој је око 3% становника навело ромски матерњи језик. Општина Сурчин се издваја као једина општина у којој, поред српског, још два језика имају уделе изнад 1%, и то 2,64% становника се декларисало за словачки, а 2,36% за ромски матерњи језик.

Регион Војводине

Од укупно 46 општина Региона Војводине, у 36 општина српски матерњи језик има апсолутну већину. У десет општина удео српског језика је изнад 90%. Удео је највиши у Општини Сремска Митровица (око 96%), следе општине Пећинци, Рума и Инђија са уделима око 95%. Веома виске уделе (преко 90%) имају још општине Тител, Сремски Карловци, Опово, Петроварадин, Жабал и Панчево. Удео српског матерњег језика у распону од 50% до 90% забележен је у 26 општина, а у десет општина Региона удео српског језика је испод 50% (у Општини Суботица српски језик се са 44,8% налази на првом месту према заступљености). У општинама у којима се мање од половине становништва изјаснило за српски матерњи језик висок је удео мађарског или словачког језика, а у појединим општинама уделе преко 5% имају и румунски, ромски и русински језик. Албански, буњевачки, македонски, украјински, хрватски, црногорски и чешки језик се јављају у појединим општинама са уделима изнад 1%, док су остали језици у свим општинама Региона имали уделе испод 1%.

Мађарски матерњи језик је већински у шест општина Региона Војводине (удео преко 50%). Најдоминантнији је у општинама Кањижа (87%) и Сента (82,1%), следе општине Ада (76,6%), Бачка Топола (60,2%), Мали Иђош (55,6%) и Чока, у којој је мађарски језик матерњи за сваког другог становника општине (50,8%). Поред наведених општина, удео становника мађарског матерњег језика висок је у још пет општина у којима се креће у распону од 20,6% у Општини Србобран до 49% у Општини Бечеј. Више него у свакој трећој општини Региона Војводине (39,1% укупног броја општина) мађарски матерњи језик је навело преко 10% становништва, а у свакој другој општини мађарски је матерњи за преко 5% становништва општине.

Словачки матерњи језик већински је у Општини Бачки Петровац (67%), док је 28,6% становника изјавило навело српски. У Општини Ковачица такође је највећи број становника словачког матерњег језика (42,5%), док су српски и мађарски матерњи за 37,2%, односно 10,2% лица општине. Словачки матерњи језик има уделе преко 5% још у општинама Бач (19,6%), Бачка Паланка (8,1%), Стара Пазова (7,8%) и Шид (5,2%).

Румунски матерњи језик најзаступљенији је у Општини Алибунар, у којој га је 24% становника навело као матерњи. У четрнаест општина Региона румунски језик је матерњи за више од 1% становника општине, а поред Општине Алибунар, удео преко 5% регистрован је још у општинама Вршац (9,8%), Житиште (8,5%), Пландиште (6,6%) и Ковачица (6,1%).

За ромски језик карактеристично је то што је више него у свакој другој општини (у 27 општина) Региона више од 1% становника општине изјавило да је ромског матерњег језика. У две општине

Региона *ромски матерњи језик* има уделе преко 5%. Највиши удели ромског матерњег језика су у општинама Беочин (8,5%) и Нова Црња (7,8%).

Удео лица *русинског матерњег језика* изнад 1% регистрован је у четири општине Региона и креће се у распону од 1,9% у Општини Шид до 10,2% у Општини Кула.

У скоро половини укупног броја општина Региона (22 општине) више од 1% становника је неизјашњено по питању матерњег језика. Најизраженији удео неизјашњених је у Суботици и Бачком Петровцу, око 2,5% укупног становништва општине.

Регион Шумадије и Западне Србије

Од укупно 52 општине Региона Шумадије и Западне Србије, српски језик има апсолутну већину у 49 општина. У 47 општина преко 90% становништва општине је навело српски језик као матерњи. Удео је највиши (око 100%) у општинама Бајина Башта, Кнић, Ариље, Косјерић и Ивањица и креће се у распону од 99,21% у Општини Бајина Башта до 99,05% у Општини Ивањица. У општинама у којима је удео српског језика испод 90%, лица су делом, као свој матерњи, наводила и босански језик. У општинама Прибој и Пријепоље, српски језик је матерњи већине становништва (85,7%, односно 64,8%), док је у општинама Сјеница, Нови Пазар и Тутин већина становништва изјавила да је босанског матерњег језика. Највећи удео становника босанског језика је у Општини Тутин, у којој га чак 89,8% становништва сматра матерњим. Следи Општина Нови Пазар са 74,2%, а затим Сјеница (73%).

Удео босанског језика изнад 1% регистрован је само још у Општини Нова Варош, у којој га је 2,5% становништва општине навело као матерњи.

Удео лица влашког матерњег језика изнад 1% регистрован је у три општине Региона (Ћуприја, Деспотовац и Свилајнац) и креће се у распону од 4% до 1,7%.

У седам општина удео ромског матерњег језика у укупном становништву је изнад 1%. Удео изнад 5% регистрован је само у Општини Коцељева (5,8%), док се у општинама Лајковац, Мионица, Крушевац, Љубовија и Врњачка Бања креће у распону од 3,5% у Општини Лајковац до 1% у Општини Врњачка Бања.

За разлику од Региона Војводине (у којем је у 22 општине више од 1% становника било неизјашњено), у свим општинама Региона Шумадије и Западне Србије, удео неизјашњених је испод 1% укупног становништва општине.

Регион Јужне и Источне Србије

У 33 општине Региона Јужне и Источне Србије за српски матерњи језик се декларисало више од 90% становника. Српски језик је најдоминантнији у општинама Трговиште (99,4%), Црна Трава (99,1%), Блаце (98,9%) и Власотинце (98,8%), а изразито је висок и у општинама Ражањ и Сврљиг (око 98%). Од укупно 53 општине Региона, српски матерњи језик нема апсолутну већину само у Општини Босилеград. У Општини Босилеград 81,2% становника сматра бугарски својим матерњим, а српски језик је матерњи за 16,1% становника општине. Поред Општине Босилеград, више од 1% становника општине је бугарског матерњег језика у општинама Димитровград (34%), Бабушница (4%) и Сурдулица (1,5%). У Општини Сурдулица, поред бугарског и српског (86%), ромски матерњи језик је навело 10,6% становника.

Поред Општине Сурдулица, ромски је матерњи за више од 10% становника још у четири општине Региона. Најизразитији удели ромског језика су у општинама Бујановац¹⁹³ (25,2%) и Костолац (18,9%), у општинама Врањска Бања и Бојник удео је око 14%. Удео ромског матерњег језика у распону између 5% и 10% регистрован је у општинама Прешево¹⁹⁴ (8,9%), Бела Паланка (7,5%) и Црвени крст (5,5%). Ромски матерњи језик се и у Региону Јужне и Источне Србије издваја као једини који, поред српског, има уделе изнад 1% у већини општина (у 27 од укупно 33 општине Региона).

У 13 општина Региона за влашки матерњи језик се декларисало више од 10% становништва, док је удео преко 10% регистрован у осам општина. Влашки језик је најдоминантнији у Општини Кучево у којој га је 30,1% укупног становништва навело као матерњи. Високи удели регистровани су и у општинама Бољевац (23,1%) и Жагубица (22,2%), следе општине у којима се удео креће у распону од 19,5% до 11% (Неготин, Петровац на Млави, Мајданпек, Бор и Голубац). Од наведених општина, једино је у Општини Бор, поред српског и влашког, регистровано и учешће ромског језика које је изнад 1% (3,3%).

Удео становника који се нису изјаснили по питању матерњег језика је изнад 1% у шест општина Региона. Удео је највиши у Општини Димитровград (2,4%), следе општине Бор (2%), Бољевац (1,7%), Сокобања (1,4%), Кучево (1,3%), Кладово (1,1%). Осим Општине Сокобања (у којој је удео српског језика 93,5%), општине у којима је удео неизјашњених забележен код више од 1% становништва су општине у којима су удели бугарског или влашког матерњег језика изнад 5%.

На нивоу Републике, према последњем попису, Срби чине 83,3% укупног становништва, а удео становника српског матерњег језика је 88,1%, односно већи је број становника српског матерњег језика него оних који су се изјаснили као Срби. Ова карактеристика – више становника српског матерњег језика него Срба – одликује и већину општина Републике (96,4% укупног броја општина Републике, тј. у 162 општине). Шест општина у којима је регистрован већи број Срба него становника српског матерњег језика су општине у којима је влашки језик матерњи за више од 10% становништва. Данашњи Власи Источне Србије су православне вере, говоре влашким језиком, који је сродан румунском, али је прожет веома сродним словенским утицајима, што је условило значајну појаву билингвизма. Етничке асимилације довеле су и до изразитије измене говорног језика влашког становништва, њиховог најкарактеристичнијег етничког обележја. Истраживачи су још 30-их година XX века закључили да у Хомољу и Звижду влашко становништво говори неком мешавином српско-румунског језика, који је правом Румуну тешко разумљив. Због тога највећи број сматра себе „Србима влашког говорног језика“ (А. Кнежевић, 2010).

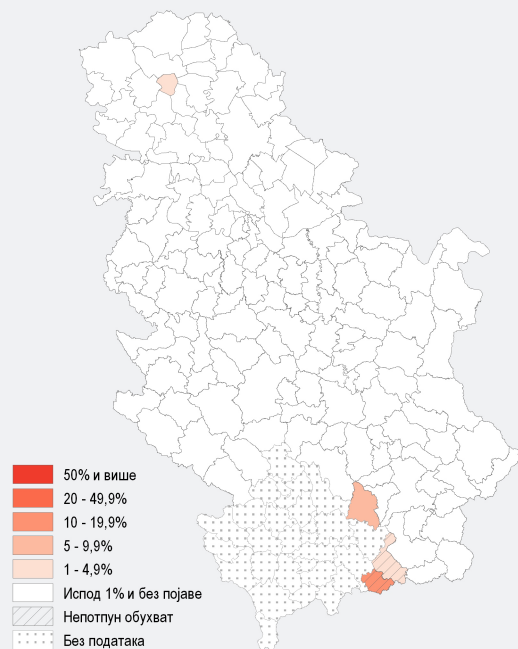
Највећа разлика у уделима Срба и становника српског матерњег језика је у Општини Неготин у којој је, од укупно 37 056 становника општине, регистрован је 29 461 Србин (79,5%), а 26 634 становника српског матерњег језика (71,9%). Разлика је нешто виша и у Општини Голубац, Срби чине 90,9%, а лица српског матерњег језика 86,5% становника, док је у општинама Кучево, Петровац на Млави, Мало Црниће и Кладово разлика износила мање од 2,5 процентних поена.

¹⁹³ Подаци се односе само на пописано становништво.

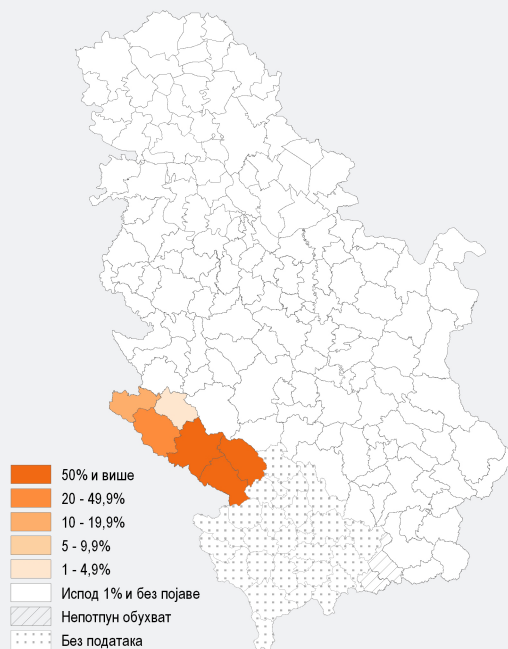
¹⁹⁴ Подаци се односе само на пописано становништво.

Дистрибуција матерњих језика који имају удео говорника изнад 5% у барем једној општини/граду у Републици Србији, Попис 2011.

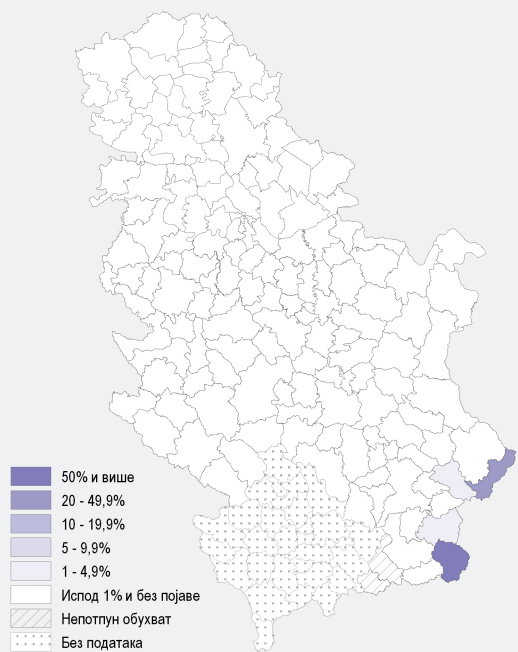
Албански језик

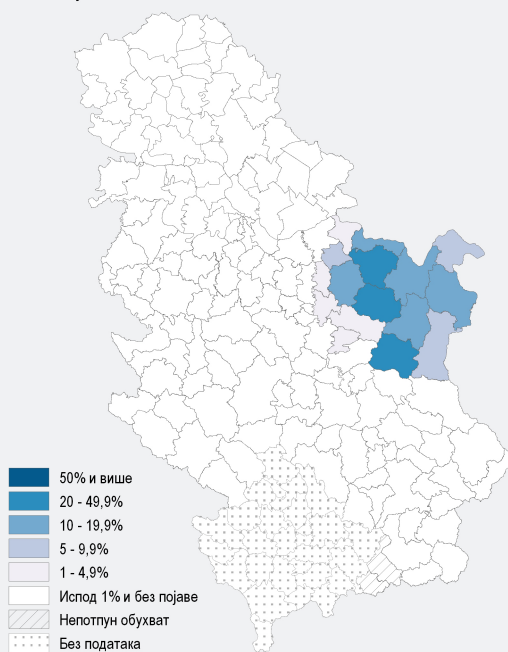
Босански језик

Бугарски језик

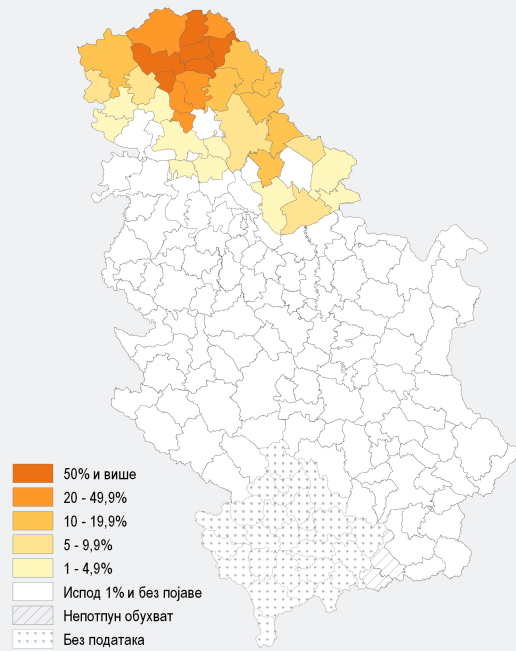

Влашки језик

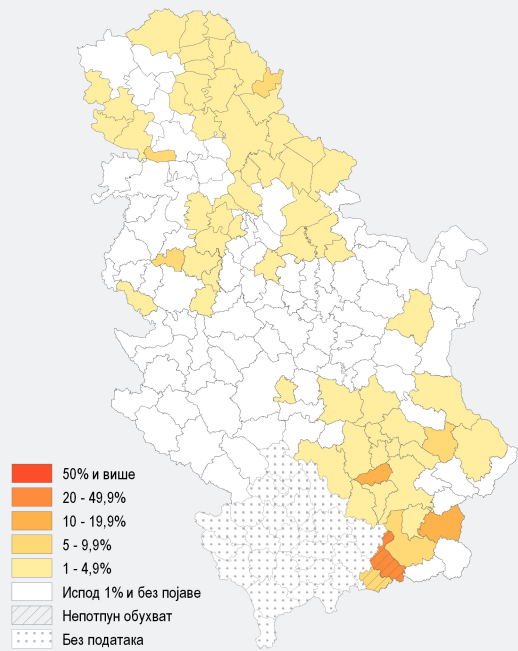

Дистрибуција матерњих језика који имају удео говорника изнад 5% у барем једној општини/граду у Републици Србији, Попис 2011.

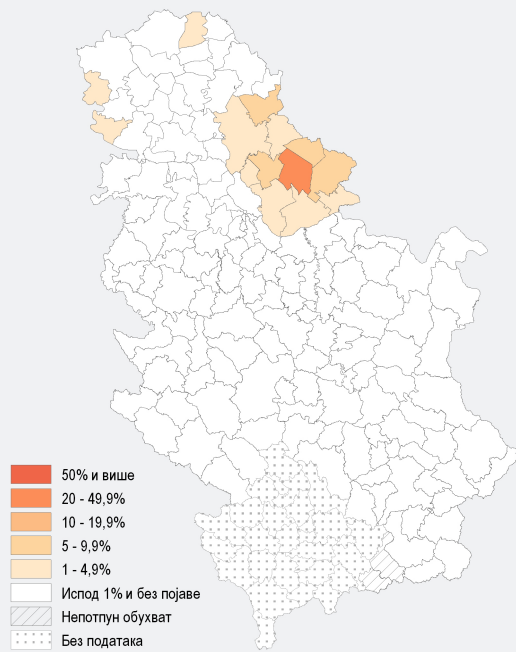
Мађарски језик

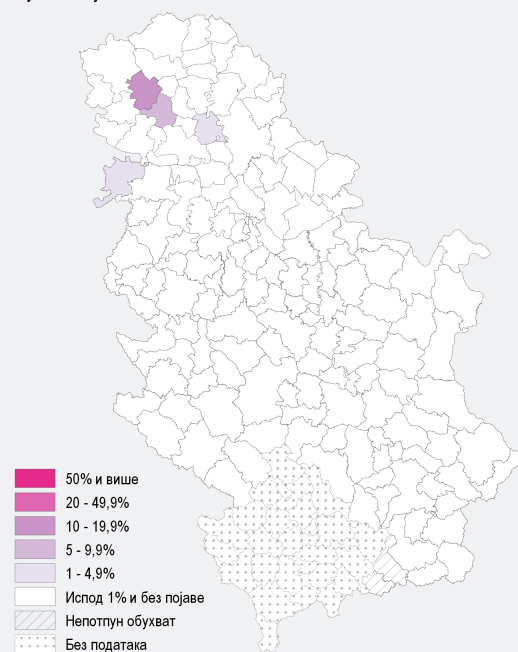
Ромски језик

Румунски језик

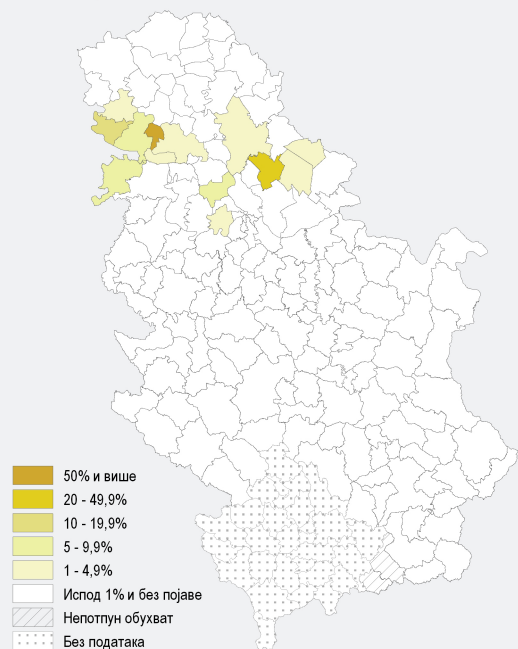

Русински језик

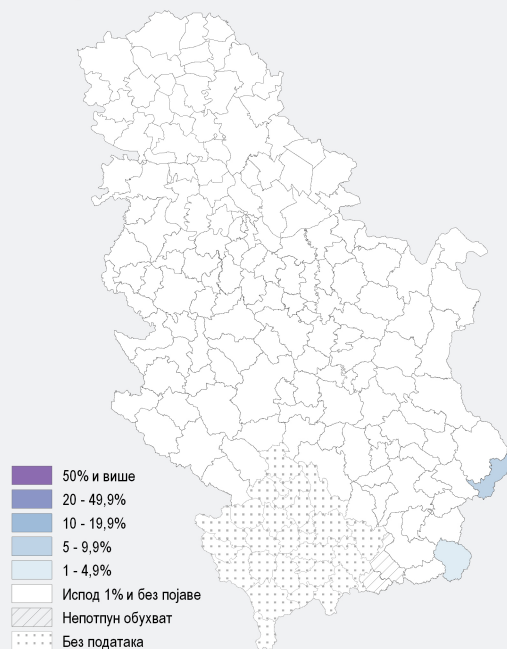

Дистрибуција матерњих језика који имају удео говорника изнад 5% у барем једној општини/граду у Републици Србији, Попис 2011.

Словачки језик

Шопски језик

Вероисповест

Структура становништва према вероисповести употпуњује етнокултурни мозаик Србије. Питање о вероисповести постављено је у свих шест пописа спроведених у Краљевини Србији (1884, 1890, 1895, 1900, 1905. и 1910)¹⁹⁵ и у југословенским пописима 1921. и 1931. године. У периоду после Другог светског рата питање о вероисповести присутно је само у четири пописа, и то: 1953, 1991, 2002. и 2011. године. „Мада религијска припадност, према Препорукама Конференције европских статистичара УН, спада у групу допунских, а не основних обележја, као и да су јој иманентнија анкетна истраживања, разлози за изостављање овог етничког обележја у наредна три југословенска пописа (прим. аут. 1961, 1971. и 1981) били су идеолошко-политичке природе“ (Н. Радушки, 2007).

У демографским истраживањима, изучавање етничке структуре становништва заснива се на етнокултурним карактеристикама (национална припадност, матерњи језик, вероисповест) и на миграторним обележјима (држављанство и место рођења [родни крај]). Миграторна обележја, с обзиром на то да имају формално-правни карактер, могу се објективно установити; национална припадност се у истраживањима третира као изразито субјективно, а матерњи језик као објективно обележје. Питање о вероисповести, међутим, у зависности од начина на који се питање формулише, може имати наглашено субјективни карактер или пак може да одражава формалну припадност одређеној религији.

Међународне препоруке за пописе становништва не садрже једнозначну одређеност, односно универзалну дефиницију који би подаци о религијској припадности¹⁹⁶ требало да се прикупљају. Наведено је да државе у зависности од специфичних околности¹⁹⁷ могу да прикупе следеће податке:

¹⁹⁵ У складу са одлуком која је донета на VIII заседању Међународног статистичког конгреса одржаног у Петрограду 1872. године да се у попису становништва, поред осталих, сваком лицу поставе и питања о матерњем језику и вероисповести. За територије које су се до балканских ратова налазиле под турском управом, подаци о вероисповести дати су у турским годишњацима – „салнаме“ за Косовски вилајет, али садрже само податке о броју хришћана и муслимана. Међутим, не могу се прихватити као поуздани, јер се у неким срезовима (казама) женско становништво није уопште пописивало. У аустроугарским пописима становништва од 1880. до 1910. године, којима је обухваћена и Војводина, укључено је питање о религији.

¹⁹⁶ „Религија се односи на сет веровања и пракси које по правилу укључују признавање божанског или вишег бића, силе или закона, према коме људи уређују своје животе и понашање како у практичном тако и у моралном смислу“.

¹⁹⁷ На пример, у Немачкој и Швајцарској питање се односи на формалну припадност („којој верској заједници припадате“/ „којој цркви/верској заједници припадате“). У Чешкој, лица која су се изјаснила да су верници, наводила су назив цркве/верске заједнице која је регистрована у држави (званична припадност). Међутим, државама на простору Балкана заједнички је субјективан приступ у дефинисању питања о вероисповести (Грчка није поставила ово питање у Попису 2011).

- ♦ формално чланство у некој цркви или верској заједници,
- ♦ идентификовање с одређеном вером, верском заједницом или вероисповешћу,
- ♦ верско уверење,
- ♦ религија у којој је особа одрасла или
- ♦ практиковање религије.

У препорукама је само наглашено да „подаци о вероисповести становништва треба да се темеље на слободном самоизјашњавању лица, а упитници треба да садрже отворено питање како би се омогућило препознавање малих или издвојених скупина и локалних вероисповести.

У југословенским пописима из 1921. и 1931. године, питање о вероисповести постављено је без наглашавања субјективног карактера, тако да добијени одговори одражавају формалну припадност (упис у верске књиге) одређеној вероисповести. У Попису 1921. године, на пописници, код питања о вероисповести било је одштампано:

„православна–римокатоличка–гркокатоличка–евангелистичка–муслиманска–израелска (Сефарди или други Јевреји) или „---“.

У упутствима за попуњавање пописнице наведено је: „И на питање 7. о вероисповести, одговориће се подвлачењем одговарајућих отиснутих ознака. За вероисповести којима назнаке нису отиснуте, као унитарска, назаренска, баптистичка итд. нека се оне испишу на крају одговора на питање 7, у празном ретку иза речи „или“. И за особе без вероисповести (конфесије) нека се речи „без конфесије“ упишу иза речи „или“. Према подацима овог пописа, Србија је имала 4 819 430 становника, од чега 3 410 058 (70,76%) православних, 771 035 (16%) римокатолика, 16 923 (0,35%) гркокатолика, 159 344 (3,31%) евангелиста, 427 170 (8,86%) муслимана, 26 921 (0,56%) израелићана, 984 (0,02%) других и 904 (0,02%) без вере и непознато.

У упутствима за Попис становништва од 31. марта 1931. године стоји: „На питање 10. треба тачно назначити вероисповести сваког лица, без обзира на то да ли је она призната или није. Пошто се неке вероисповести деле на разне цркве, конфесије, обреде, то увек треба назначити и цркву, конфесију или обред дотичне вероисповести. Нпр. римокатоличка, грко-католичка, старокатоличка, евангелистичка, аугсбуршког вероисповедања (а.в.), реформисана баптистичка, методистичка итд.“ Према резултатима овог пописа, Србија је имала 5 795 724 становника, од чега 4 195 670 (72,4%) православне вероисповести, 867 762 (15,0%) римокатоличке, 175 818 (3,0%) евангелистичке, 493 832 (8,5%) исламске и 62 642 (1,1%)¹⁹⁸ осталих.

Одговор на питање о вероисповести, у пописима 1953, 1991, 2002. и 2011. године, резултат је личног убеђења појединца заснованог на његовим схватањима религије и на слободи верског убеђења која је била гарантована Уставом. „Свет 'верника' данас се може јавити како у својству активних и искрених поклоника једног света духовних назора, тако и у лику поштовалаца најзначајнијих верских норми, али и појединаца који уопште не гаје религиозна осећања већ се само понашају у складу са верским обичајима свог народа“ (М. Прокић, 1990).

У Попису становништва 1953. године, питање о вероисповести формулисано је као Однос према вери, уз објашњење дато на самом пописном обрасцу да Лице које има одређено верско убеђење уписује вероисповест коју исповеда, лице које нема никакво верско убеђење уписује: без вере. За децу

¹⁹⁸ „У периоду између два рата, верска припадност је нераскидиви знак припадности одређеној етничкој заједници. У пописима 1921. и 1931. године само се незнатно мали број појединаца није декларисао према вероисповести (мање од 1%). Због тога је и било могуће, без конкретних питања о етничкој припадности, реконструисати број припадника појединих народности, следећи само податке о матерњем језику и вероисповести“ (М. Прокић, Београд, 1990).

до 14 година меродавна је изјава родитеља. У табеларним приказима резултата Пописа, поред три најбројније хришћанске вероисповести (православна, римокатоличка и протестантска), вероисповести које су имале мали број припадника груписане су на „остале хришћанске“ и „остале нехришћанске“. Као непознати, третирали су само случајеви нечитког одговора, као и пописнице у којима су недостајали одговори и на друга питања. Ако је недостајао само одговор на питање о вероисповести, сматрало се да лице није желело да одговара, па је укључено у групу „Без одговора“.

У Пописници из 1991. године питање о вероисповести је формулисано без додатних упутстава и објашњења на образцу. Међутим, чланом 174 Устава СФРЈ грађанима је било зајемчено слободно исповедање вере. У пописима 2002. и 2011. године питање о вероисповести у Пописници формулисано је уз правну поуку да према члану 43 Устава СРЈ (Попис 2002. године), односно према члану 43 Устава Републике Србије (Попис 2011. године), грађанин није дужан да се изјасни.

У класификацији која је коришћена за исказивање података о вероисповести у последња три пописа, у категорији „Непознато“ исказан је укупан број лица за која није уписан одговор или је уписан нечитак одговор, или је уписан одговор који не представља изјашњавање о вероисповести (на пример: космичка, технолошка, Видовдан, Џедај, нинџа, Палилулац, Сомборац, транзициона....).

Упоредни преглед класификација за исказивање података о вероисповести у пописима 1953, 1991, 2002. и 2011. године

1953	1991.	2002	2011
Православна	Православна	Православна	Православна
Римокатоличка	Католичка	Католичка	Католичка
Протестантска	Протестантска	Протестантска	Протестантска
Остале хришћанске вероисповести			Остале хришћанске
Припадници исламске верске заједнице	Исламска	Исламска	Исламска
Мојсијева	Јудаистичка	Јудаистичка	Јудаистичка
	Прооријентални култови	Прооријентални култови	
Остале нехришћанске	Припада вероисповести која није наведена	Припада вероисповести која није наведена	Остале вероисповести
Неопредељен, индиферентан, верује	Верник је, али не припада ниједној вероисповести	Верник је, али не припада ниједној вероисповести	Агностик
Без вере	Није верник	Није верник	Није верник (атеиста)
Без одговора		Није се изјаснио према члану 43 Устава СРЈ	Није се изјаснио према члану 43 Устава РС
Непознато	Непознато	Непознато	Непознато

Напомена: Попис 1991. године бојкотован је од стране већине албанског становништва, док пописи 2002. и 2011. године нису спроведени на територији АП Косово и Метохија, тако да је само Попис 1953.¹⁹⁹ спроведен на целој територији Србије. Да би се омогућила упоредивост података о вероисповести, табела 1 садржи само податке о становништву према вероисповести на територији Војводине и централне Србије.

¹⁹⁹ Према Попису из 1953. године на територији АП Косово и Метохија живео је 808 141 становник, и то: 173 006 (21,41%) лица православне, 26 737 (3,31%) католичке, 544 182 (67,34%) исламске вероисповести, док су остале конфесије мање заступљене. Да нису верници изјавило је 63 077 (81%) становника ове покрајине.

Табела 1. Становништво према вероисповести, по пописима 1953, 1991, 2002. и 2011.

	1953		1991 ¹⁾		2002		2011	
	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	6171013	100	7759571	100	7498001	100	7186862	100
Хришћанска	5174755	83,86	6931527	89,33	6876279 ²⁾	91,71	6555931 ²⁾	91,22
Православна	4422330	71,66	6347026	81,80	6371584	84,98	6079396	84,59
Католичка	607612	9,85	496226	6,40	410976	5,48	356957	4,97
Протестантска	111556	1,81	86894	1,12	78646	1,05	71284	0,99
Остале хришћанске	33257	0,54	1381	0,02	2191	0,03	3211	0,04
Исламска	155657	2,52	224120	2,89	239658	3,20	222828	3,10
Јудаистичка	1083	0,02	740	0,01	785	0,01	578	0,01
Источњачке религије	-	-	-	-	240	0,00	1237	0,02
Остало	1796 ³⁾	0,03	13982 ⁴⁾	0,18	6649 ⁴⁾	0,09	1776	0,02
Агностици	-	-	-	-	-	-	4010	0,06
Нису верници (атеисти)	826954	13,40	159642	2,06	40068	0,53	80053	1,11
Нису се изјаснили	-	-	-	-	197031	2,63	220735	3,07
Непознато	10768 ⁵⁾	0,17	429560	5,54	137291	1,83	99714	1,39

¹⁾ За 1991. годину исказани су подаци само за пописано становништво (због бојкота пописа од стране највећег дела албанског становништва не расположе се стварним подацима за општине Бујановац и Прешево).

²⁾ Разлику између укупног броја лица хришћанске вероисповести (ред „Хришћанска“) и збира редова за лица православне, католичке, протестантске и „осталих хришћанских“ вероисповести чине лица која су се на питање о вероисповести изјаснила само као хришћани.

³⁾ Дати су збирни подаци за лица која су се изјаснила за остале нехришћанске вероисповести и неопредељени, индиферентни, верују.

⁴⁾ Дати су збирни подаци за лица која су се изјаснила за прооријенталне култове, да припадају вероисповести која није наведена или да су верници, али не припадају ни једној вероисповести.

⁵⁾ Збирно: без одговора и непознато.

Према подацима Пописа 2011. године, од укупно 7 186 862 становника Републике Србије, чак 6 782 350 (94,4%) изјаснило се да припада некој вероисповести. Најзаступљенија је православна, за коју се изјаснило 6 079 396 (85%) становника. Друга по заступљености је католичка вероисповест, за коју се изјаснило 356 957 (5%) становника, док је на трећем месту исламска са 222 828 (3,1%) припадника. Ниједна од осталих вероисповести не прелази удео од 1% укупног становништва Републике Србије.

У последњем попису, Уставом гарантовано право да нису дужни да се изјасне о вероисповести искористило је 220 735 (3,07%) становника, код 99 714 (1,39%) није било могуће утврдити којој вероисповести припадају, а 80 053 (1,11%) становника је изјавило да нису верници.

Шест деценија раније, у Попису 1953, од укупно 6 171 013 становника Србије, 5 333 291 (86,4%) изјавило је да припада некој вероисповести, а чак 826 954 (13,4%) да нису верници. Уколико рангирамо вероисповести према заступљености, уочавамо да је ранг био исти као и у Попису 2011, тј. најзаступљенија је православна вероисповест (4 422 330 становника или 71,7%), затим римокатоличка (607 612 становника или 9,85%), на трећем месту по заступљености и тада је била исламска вероисповест (155 657 становника или 2,5%), с тим да је и удео протестаната био изнад 1% у укупном становништву Републике (111 556 становника или 1,81%).

Дакле најзначајнија промена у структури становништва према вероисповести, у периоду 1953–2011, јесте смањење удела атеиста (десет пута). Објашњење се може наћи у сфери политичко-идеолошких промена у држави. „Већ и за 1953. годину могла би се довести у сумњу објективност датих изјава о конфесионалној припадности. У време када је атеистичка идеологија представљала једну од темељних вредности ондашњег државног устројства, и када се осуђивао чак и најбезазленији пијетет

према верским обичајима, с правом се може претпоставити да су се људи устручавали да јавно искажу своја верска осећања“ (М. Прокић, 1990).

У истом периоду смањен је број становника католичке вероисповести (удео у укупном становништву је преполовљен, са 9,85% 1953. године на 4,97% у 2011) и протестаната (за трећину). Повећање удела становништва православне вероисповести (са 71,7% на 85%), као и пораст удела припадника исламске вероисповести (са 2,52% на 3,1%), поред демографских, може се објаснити и променама у изјашњавању о верској припадности.

За мање од деценије, колико је прошло између два последња пописа становништва (2002–2011), није дошло до измене у рангу четири најзаступљеније вероисповести у Србији (православна, католичка, исламска и протестантска), али је смањен број њихових припадника, и то: православног становништва за 5%, католика за 13%, протестаната за 9% и становништва исламске вероисповести за 7%. Смањење бројности становништва православне, католичке и протестантске вероисповести свакако се може објаснити негативним демографским²⁰⁰ и миграторним²⁰¹ кретањима, док се смањење бројности припадника исламске вероисповести објашњава пре свега бојкотом пописа од стране албанског становништва у општинама на југу Србије. У односу на Попис 2002. године, дуплиран је број лица која су изјавила да нису верници, а за 12% повећан је број лица која нису желела да се изјасне о вероисповести.

Упоредна анализа структуре становништва према вероисповести на нивоу региона²⁰² Републике Србије (2011) указује на разлике које постоје у погледу бројности и заступљености појединих конфесија. Православно становништво преовлађује у сва четири посматрана региона. Међутим, удео православног становништва у укупном становништву региона креће се од 70,25% у Војводини до 92,64% у Региону Јужне и Источне Србије, који је и најхомогенији регион у погледу састава становништва према вероисповести. У Београдском региону, поред православне (89%), значајније је заступљена само још исламска вероисповест (око 2%), док су удели припадника осталих вероисповести испод 1%. Око 55 000 становника Града Београда (3,31%) није желело да се изјасни о вероисповести, док је 2,45% грађана рекло да нису верници. На хетерогени састав становништва Војводине према вероисповести, поред преовлађујућег православног становништва, утичу високи удели припадника католичке (17,43%) и протестантске (3,31%) вероисповести. Око 5,5% становника овог региона није желело да се изјасни о вероисповести. Структуру становништва Региона Шумадије и Западне Србије чини 88,51% становништва православне вероисповести и 7,93% становништва исламске вероисповести. Збирни удео припадника свих осталих конфесија не прелази 0,5% укупног становништва овог региона. Испод 1% је и учешће лица која нису желела да се изјасне о вероисповести, док је 5 833 становника (0,29%) изјавило да нису верници.

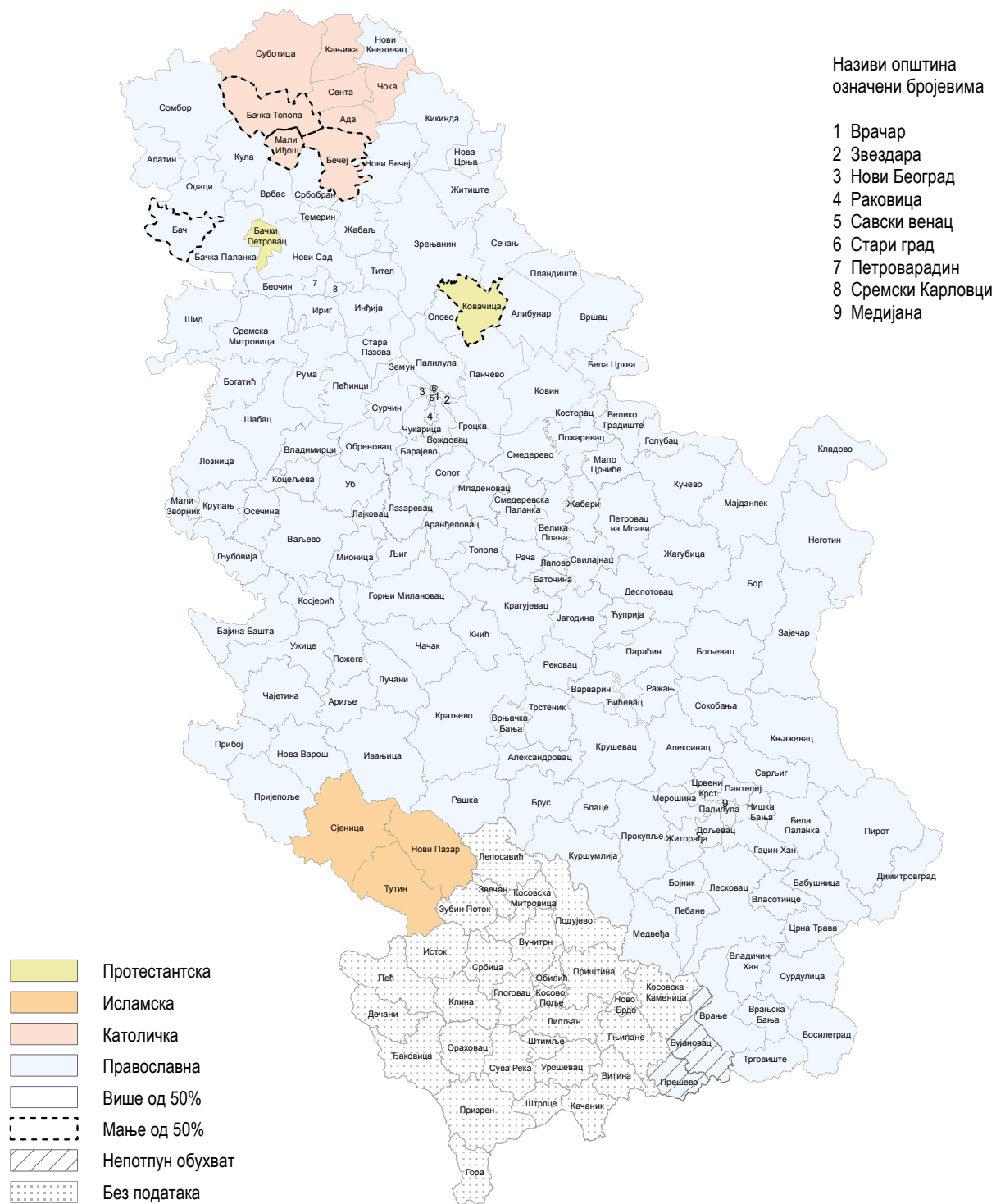
²⁰⁰ Према подацима виталне статистике у периоду 2002–2011. број Срба смањен је само по основу негативног природног прираштаја за 294 375, Мађара за 29 847, Хрвата за 11 264, Словака за 5 221, Бугара за 3 340, Румуна за 2 421 итд.

²⁰¹ У периоду 2002–2011, према подацима Пописа 2011. године, из земље је емигрирало 87 963 Србина, 2 941 Мађар, 1 194 Словака итд. Треба имати у виду да су подаци прикупљени само за емигранте који су у време Пописа имали бар једног члана домаћинства у земљи.

²⁰² Резултати Пописа 2011. године приказани су у складу са Номенклатуром статистичких територијалних јединица („Службени гласник РС“, бр. 109/09 и 46/10) по којима је 2009. године Република Србија подељена на статистичке функционалне територијалне целине сврстане у три хијерархијска нивоа – две функционалне целине нивоа НСТЈ 1 (Србија – север и Србија – југ), које у свом саставу имају целине нивоа НСТЈ 2 (Београдски регион и Регион Војводине у оквиру Србије – север и Регион Шумадије и Западне Србије, Регион Јужне и Источне Србије и Регион Косово и Метохија, који сачињавају Србију – југ), а сваки статистички регион се састоји од функционалних целина нивоа НСТЈ 3 (области).

Карта 1. Најзаступљеније вероисповести у Републици Србији, по општинама и градовима, Попис 2011.

Табела 2. Становништво према вероисповести, по регионима, Попис 2011.

	Република Србија		Београдски регион		Регион Војводине		Регион Шумадије и Западне Србије		Регион Јужне и Источне Србије		Регион Косово и Метохија
	укупно	%	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%	свега
Свега ¹⁾	7186862	100	1659440	100	1931809	100	2031697	100	1563916	100	...
Православна	6079396	84,59	1475168	88,90	1357137	70,25	1798203	88,51	1448888	92,64	...
Католичка	356957	4,97	13720	0,83	336691	17,43	3098	0,15	3448	0,22	...
Протестантска	71284	0,99	3128	0,19	64029	3,31	690	0,03	3437	0,22	...
Остале хришћанске	3211	0,04	797	0,05	1340	0,07	298	0,01	776	0,05	...
Исламска	222828	3,10	31914	1,92	14206	0,74	161115	7,93	15593	1,00	...
Јудаистичка	578	0,01	295	0,02	254	0,01	12	0,00	17	0,00	...
Источњачке религије	1237	0,02	541	0,03	394	0,02	134	0,01	168	0,01	...
Остале вероисповести	1776	0,02	741	0,04	616	0,03	206	0,01	213	0,01	...
Агностици	4010	0,06	2425	0,15	1045	0,05	280	0,01	260	0,02	...
Нису верници (атеисти)	80053	1,11	40657	2,45	25906	1,34	5833	0,29	7657	0,49	...
Нису се изјаснили	220735	3,07	54871	3,31	106740	5,53	19254	0,95	39870	2,55	...
Непознато	99714	1,39	27684	1,67	18205	0,94	24939	1,23	28886	1,85	...

¹⁾ Разлику до 100% представљају лица која су изјавила да су хришћанске вероисповести.

Највећи број припадника православне вероисповести живи у Региону Шумадије и Западне Србије (29,58%). Сваки четврти православни верник живи у Београдском региону, док у Региону Јужне и Источне Србије и у Војводини живи 23,83%, односно 22,32% лица која припадају православној вероисповести. Припадници католичке вероисповести концентрисани су у Региону Војводине, у којем живи 94,32% од укупног броја католика у Србији. Слична је и територијална распрострањеност протестаната. Од укупног броја лица протестантске вероисповести, чак 90% живи у Војводини.

Скоро три четвртине припадника исламске вероисповести живи у Региону Шумадије и Западне Србије (72,3%), а сваки седми припадник ове вероисповести живи у Београдском региону. Половина припадника јудаистичке религије живи у Београдском региону, а 44% на територији Војводине.

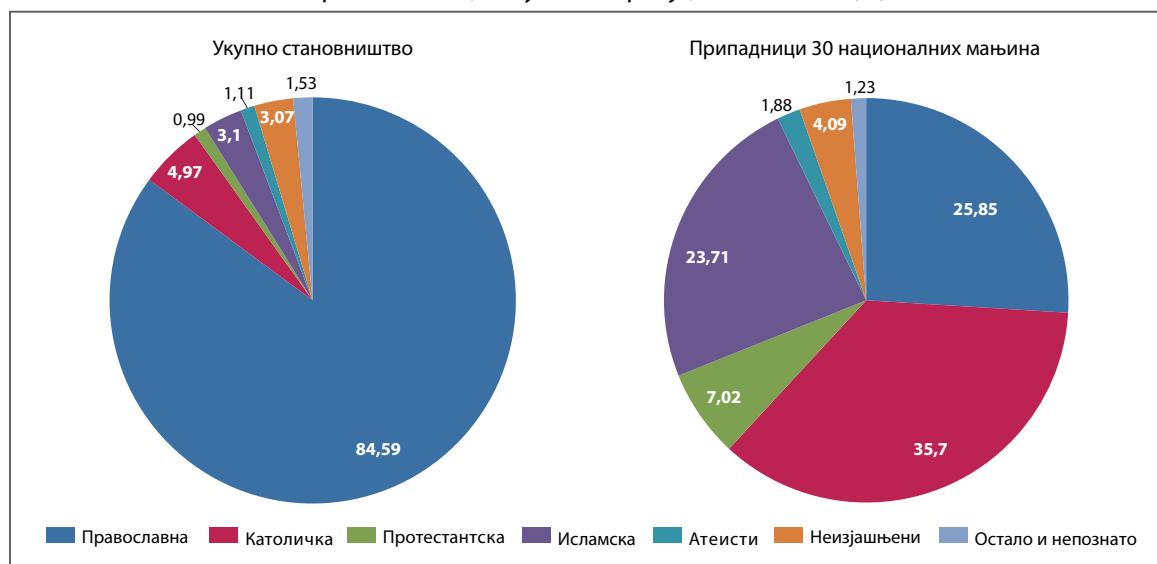
Табела 3. Становништво према вероисповести, по регионима, Попис 2011. (%)

	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија
Свега	100	23,09	26,88	28,27	21,76	...
Православна	100	24,27	22,32	29,58	23,83	...
Католичка	100	3,84	94,32	0,87	0,97	...
Протестантска	100	4,39	89,82	0,97	4,82	...
Остале хришћанске	100	24,82	41,73	9,28	24,17	...
Исламска	100	14,32	6,38	72,30	7,00	...
Јудаистичка	100	51,04	43,94	2,08	2,94	...
Источњачке религије	100	43,73	31,85	10,83	13,58	...
Остале вероисповести	100	41,72	34,68	11,60	11,99	...
Агностици	100	60,47	26,06	6,98	6,48	...
Нису верници (атеисти)	100	50,79	32,36	7,29	9,56	...
Нису се изјаснили	100	24,86	48,36	8,72	18,06	...
Непознато	100	27,76	18,26	25,01	28,97	...

Од укупног броја лица која су изјавила да нису верници (80 053), сваки други живи у Београдском региону, а трећина у Војводини. Лица која нису желела да се изјасне о вероисповести концентрисана су на простору Војводине. Наиме, 48,36% од укупног броја неизјашњених лица живи у Региону Војводине, у Београдском региону живи четвртина, а у Региону Јужне и Источне Србије станује скоро сваки пети становник који није желео да се изјасни о вероисповести.

С обзиром на то да Срби као већински народ²⁰³ својом бројношћу опредељују вредности на републичком нивоу, па и структуру становништва према вероисповести, изостављањем Срба, сагледаћемо религијско-конфесионалну структуру припадника 30 националних мањина које су предмет ове студије (видети уводни део студије).

Графикон 1. Структура укупног становништва и припадника 30 националних мањина по вероисповести, Република Србија, Попис 2011. (%)

²⁰³⁾ Од укупног броја становника Републике Србије, 83,32% су Срби.

Према подацима Пописа 2011. године, у Републици Србији, од укупно 916 325 припадника националних мањина, 93% се изјаснило да припада некој конфесији, 1,9% су атеисти, а 4,1% није желело да се изјасни о вероисповести.

Посматрано на нивоу Републике Србије, хришћанство је и даље доминантна религија, за коју се изјаснило више од две трећине припадника националних мањина (69,19%), с тим што за разлику од укупног становништва, унутар хришћанства превладава католичка конфесија над православном (за 10%). Друга по заступљености је исламска религија (23,71%), док су јудаизам и источњачке религије мање заступљене (0,05% односно 0,01%).

Структура припадника националних мањина према вероисповести на нивоу региона показује да је хришћанство доминантна религија у три региона (Регион Војводине (91,2%), Регион Јужне и Источне Србије (74%) и Београдски регион (51%)), док је ислам преовлађујућа религија у Региону Шумадије и Западне Србије (83%). Међутим, међу регионима у којима превладава хришћанство, постоје значајне разлике у заступљености православља, католичанства и протестантизма. Наиме, у Војводини, од укупно 469 198 хришћана, 67% је католика, сваки пети је православне, а скоро сваки осми протестантске вероисповести. У Региону Јужне и Источне Србије, од укупно 90 286 хришћана, чак 92% је православне вероисповести, а у Београдском региону од укупно 43 909 хришћана, 73% је православне, 21% католичке и 4,3% протестантске вероисповести. Осим у Региону Шумадије и Западне Србије, за исламску вероисповест изјаснио се и сваки трећи припадник националних мањина у Београдском региону и сваки осми у Региону Јужне и Источне Србије, док је у Региону Војводине њихов удео 2,58%.

Свакако треба истаћи да је међу припадницима националних мањина у Београдском региону висок удео атеиста (8,23%) и лица која нису желела да се изјасне о вероисповести (5,03%). У Региону Јужне и Источне Србије 9% припадника националних мањина није желело да се изјасни о вероисповести, а у Региону Војводине тај удео износи 4,06%. Најмање атеиста и лица која нису желела да се изјасне о вероисповести је у Региону Шумадије и Западне Србије (укупно 1%).

Табела 4. Припадници 30 националних мањина према вероисповести, по регионима, Попис 2011. (%)

	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија
Свега ¹⁾	100	100	100	100	100	...
Православна	25,85	37,05	18,25	14,47	68,06	...
Католичка	35,70	10,67	60,91	1,11	1,84	...
Протестантска	7,02	2,20	11,54	0,09	2,30	...
Остале хришћанске	0,15	0,23	0,15	0,02	0,34	...
Исламска	23,71	33,63	2,58	82,64	12,44	...
Јудаистичка	0,05	0,23	0,04	0,00	0,01	...
Источњачке религије	0,01	0,06	0,01	0,01	0,01	...
Остале вероисповести	0,03	0,06	0,04	0,01	0,01	...
Агностици	0,08	0,48	0,05	0,02	0,02	...
Нису верници (атеисти)	1,88	8,23	1,48	0,40	1,39	...
Нису се изјаснили	4,09	5,03	4,06	0,62	8,99	...
Непознато	0,96	1,47	0,56	0,43	3,15	...
Хришћанство – свега	69,12	50,81	91,18	15,86	73,98	...

¹⁾ Разлику до 100% чини удео лица која су се изјаснила као хришћани.

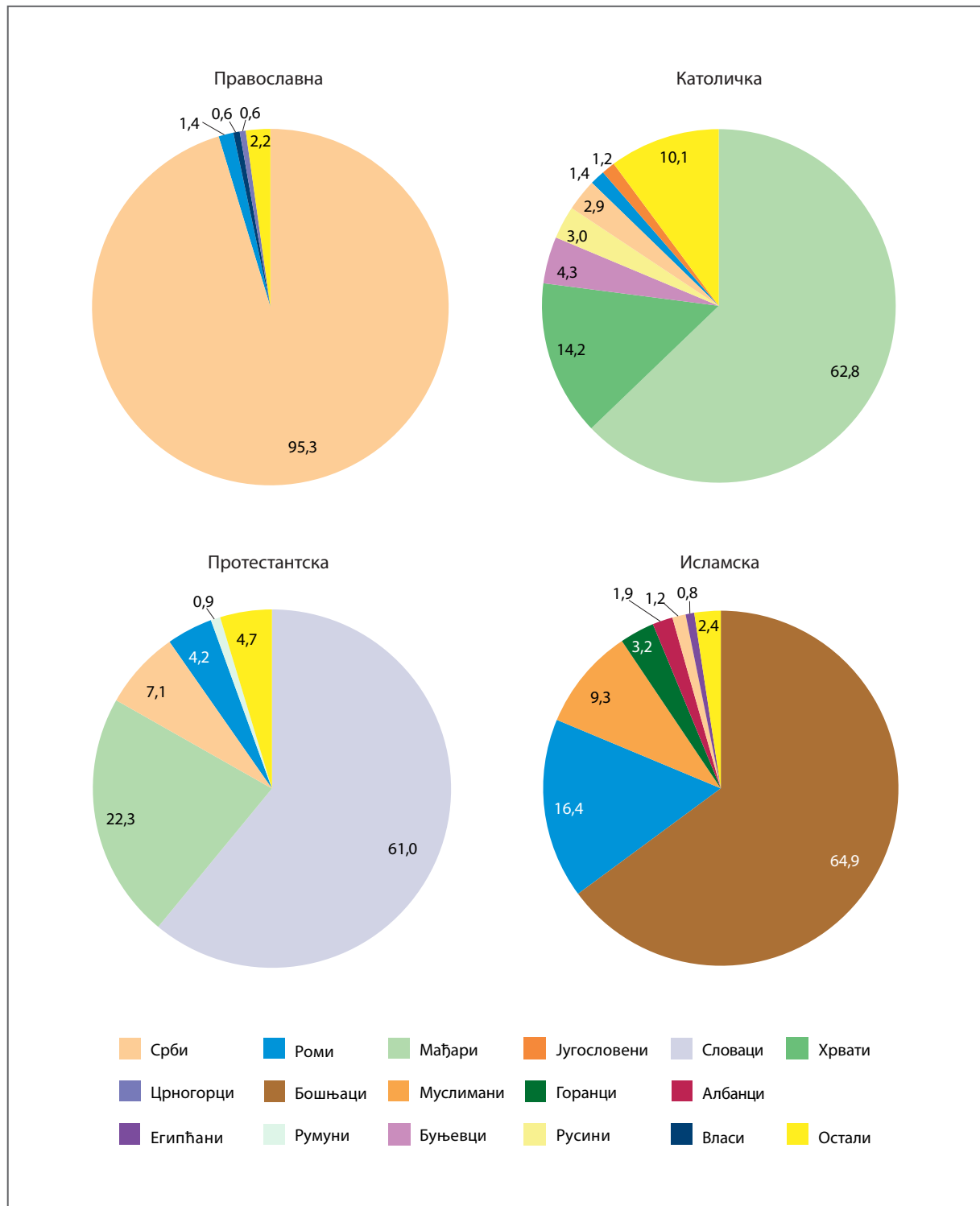
Вероисповест и национална припадност²⁰⁴

Између састава становништва према вероисповести и националној припадности постоји висок степен подударности (табела б).

Уколико на основу података Пописа 2011. упоредимо збирни удео (у укупном становништву) припадника етничких заједница код којих је православна религија доминантна (Срби, Бугари, Власи, Грци, Јермени, Македонци, Румуни, Руси, Цинцари, Црногорци, Шопи) са учешћем православног становништва у укупном становништву Републике Србије, добијамо однос 85,39% према 85%. Код Буњеваца, Мађара, Немаца, Русина, Словенаца, Хрвата, Чеха и Шокаца преовлађују припадници католичке вероисповести. Збирни удео ових националности у укупном становништву је 4,91%, а удео католичке вероисповести у укупном становништву је 4,5%. Припадници исламске вероисповести чине 3,1% укупног становништва, а збирни удео припадника седам националних заједница (Албанаца, Ашкалија, Бошњака, Горанаца, Египћана, Муслимана, Турака) претежно исламске вероисповести у укупном становништву је 2,6%. Удео протестаната је испод 1%, а учешће Словака, нације код које је највише заступљена припадност овој конфесији, у укупном становништву је 0,74%.

²⁰⁴ Анализирају се подаци пописа који се односе на Србе и на припаднике 30 националних заједница, како је наведено у уводном делу студије.

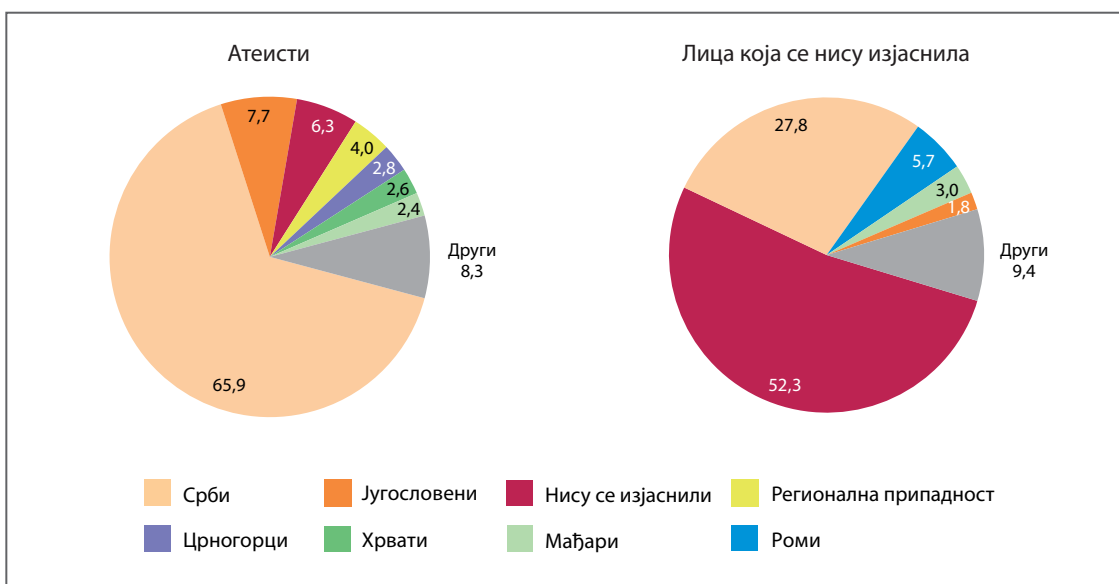
Графикон 2. Припадници четири најзаступљеније конфесије према националној припадности, Попис 2011. (%)

Према Попису 2011, националну структуру 80 053 атеиста чини 66% Срба, око 8% Југословена, 6% лица која се нису изјаснила о националној припадности, као и 4% лица која су се на питање о националности изјаснила у смислу регионалне припадности (Сремац, Шумадинац...). Међу атеистима, значајније је још само учешће Мађара, Хрвата и Црногораца. Удели ових етничких заједница у укупном броју атеиста су приближни (2,4%, 2,6% и 2,8% редом).

Од укупно 220 735 становника који нису желели да се изјасне о конфесионалној припадности, чешће него сваки други није желео да се изјасни ни о националној припадности (52%). Срби чине 28% неизјашњених лица у погледу вероисповести, а удео Рома је 6%. Мађари чине 3% од укупног броја неизјашњених лица, колико износи и збирни удео Југословена и Хрвата, етничких заједница које једино још имају значајније учешће у структури лица која нису желела да се изјасне о вероисповести.

Графикон 3. Атеисти и лица која нису желела да се изјасне о вероисповести, према националној припадности, Попис 2011. (%)

С обзиром на то да постоји висок степен слагања између припадности одређеној конфесији и националног идентитета, анализираћемо промене у изјашњавању припадника одређених националности о вероисповести, у пописима 1953. и 2011. године.

Пописне методологије и класификације обележја вероисповест из 1953. и 2011. готово су идентичне. „Међутим, укрштање обележја национална и религијска припадност донекле отежава различита класификација националности у два посматрана пописа, па самим тим и компарацију статистичких података. Највећа разлика поред степена разуђености класификација, односи се на Југословене и категорију „остали несловени“ (Н. Радушки).

Срби – Према Попису 1953. године, 85% Срба припадало је православној вероисповести, а 14,1% је изјавило да је „без вере“. Посматрано према полу, 88,5% Српкиња изјаснило се да су православне вероисповести наспрам 81,3% Срба, док је атеиста међу Српкињама било 10,5%, а међу Србима 17,8%.

Шест деценија касније, према Попису 2011. године, 97% Срба изјавило је да припада православној вероисповести, а удео атеиста је 0,9%.

Разлози за значајно смањење удела лица која су изјавила да нису верници свакако се налазе у промењеном окружењу, односно у еволуцији става државе према религиозности од „гледања на верске институције и вернике као на реакционе реликте прошлости“ (М. Прокић, 1990) до пожељног.

Хрвати – У конфесионалној структури припадника ове националне мањине доминира католичка вероисповест (80,3% у 1953. и 87,6% у 2011. години). Православних Хрвата 1953. године било је 1,75%, а 2011. 2,5%. Највеће промене у конфесионалној структури Хрвата, у посматраном периоду, уочавају се у смањењу удела лица „без вере“, и то са 17% (1953) на 3,65% у 2011. години. Сваки пети Хrvat, према Попису 1953, био је атеиста, док је међу Хрватицама тај удео износио 13,4%. У Попису 2011. 4,7% Хрвата и 2,9% Хрватица изјавило је да нису верници. Обрнуто је код опредељивања за другу конфесију. Тако је, на пример, 0,7% Хрвата 1953. године изјавило да је православне вероисповести, док је међу Хрватицама тај удео био готово четири пута већи (2,64%). Према последњем попису, тај однос је 0,01% према 3,3%. Претпоставка је да се ради о етнички хетерогамним браковима, у којима се жене чешће опредељују за религију којој муж припада.

Свакако треба указати на разлике које су постојале у изјашњавању припадника хрватске националне мањине о вероисповести у зависности од подручја/региона на којем су живели. У Попису 1953. године, скоро 90% Хрвата који су живели у Војводини изјаснило се да је римокатоличке вероисповести, а 9,54% да су „без вере“, док је у осталим регионима²⁰⁵ „без вере“ било 41% Хрвата, а тек сваки други је био римокатолик (52%). „Разлика по подручјима могла би се објаснити тиме што су Хрвати у централној Србији у значајној мери припадали мигрантском становништву досељеном после Другог светског рата, док су у Покрајини они претежно били аутохтоно становништво. Међу досељеним становништвом хрватске националности значајна је заступљеност запослених у државним институцијама (савезна администрација, војска, полиција...) који су се тада најчешће изјашњавали да нису верници с обзиром на социјалну климу и преовлађујуће друштвене норме у погледу исказивања религиозности“ (А. Кубуровић, 2005).

Словенци – Код припадника словеначке националне мањине уочава се нижи ниво поклапања конфесионалне и националне структуре. Наиме, сваки трећи Словенац у Попису 1953. изјавио је да је „без вере“, 57,4% је било римокатолика, 8,15% православних и 1,32% протестаната. Конфесионалну структуру Словенаца у 2011. години чини 11% православних, 62% католика, 1,44% протестаната, 11,41% атеиста и 10,6% неизјашњених лица.

И у структури Словенаца према полу и конфесионалној припадности (Попис 1953), Словенке су бројније међу припадницима католичке и православне вероисповести, док су се Словенци чешће опредељивали за атеизам. Према Попису 2011, међу Словенцима православне вероисповести најбројнија су лица која живе у хетерогамним браковима (58%). Интересантно је напоменути да су православни Словенци у просеку 10 година млађи од осталих Словенаца.

Македонци – У Попису 1953. око две трећине Македонаца се изјаснило да припада православној вероисповести, чак 30% је изјавило да је „без вере“, а релативно је значајан и удео оних који су се определили за исламску верску заједницу (4,25%). Према последњем попису, међу Македонцима је

²⁰⁵ Око две трећине Хрвата јужно од Саве и Дунава живело је на територији Београда.

93% православних, 1% исламске вероисповести, 2,54% није желело да се изјасни о вероисповести, а удео атеиста је 1,9%.

Црногорци – Од 14 нација (националних заједница) за које су публиковани подаци о вероисповести у Попису 1953. године, Црногорци се издвајају са далеко највећим уделом атеиста, чак 67% (36 732). Око једне трећине Црногораца чинила су лица православне вероисповести. Посматрано према полу, уочава се да је готово три четвртине мушкараца на питање о односу према вери, изабрало одговор „без вере“. И међу Црногоркама је удео атеиста изузетно висок – 61%. Шездесет година касније, према Попису 2011, од укупно 38 527 Црногораца, 33 771 или 87% се изјаснило да је православне вероисповести, 1 581 или 4,1% није желело да се изјасни, док је 2 278 лица изјавило да нису верници (5,9%).

Иако је у посматраном периоду дошло до значајних промена у декларисању Црногораца о конфесионалној припадности, ипак је, у поређењу с другима, међу припадницима ове националне мањине и даље значајно учешће атеиста. Наиме, према подацима Пописа 2011, Црногорци су на четвртом месту по уделу атеиста, после Југословена (26%), Јевреја (21%) и Словенаца (11,4%).

Муслимани²⁰⁶ – У Попису 1953. године, 81% „Југословена неопредељених“ припадало је исламској верској заједници, сваки девети римокатоличкој, а 1,33% православној конфесији, док су атеисти чинили 6%. Према подацима Пописа 2011. уочава се изузетно висок удео припадника исламске вероисповести (93%), 1,3% је православних (као и у Попису 1953), а релативно је значајно и учешће лица која нису желела да се изјасне (3,6%).

Бошњаци – С обзиром на то да су Бошњаци укључени у класификацију националне припадности у Попису 2002. године, сагледаћемо религијску структуру ове националне мањине према резултатима последња два пописа (2002. и 2011). За Бошњаке је карактеристично потпуно слагање националне припадности и религијског опредељења, јер се у Попису 2002. 99,34% Бошњака изјаснило да припада исламској вероисповести, док је тај удео 2011. године износио 99,51%.

Албанци²⁰⁷ – У Попису 1953. године, код Албанаца је постојало наглашено опредељивање за исламску вероисповест (95,3%), док је одговор „без вере“ дало 1 576 лица (3,94%). Уколико упоредимо структуру Албанаца према вероисповести 1953. и 2011. године, уочавамо да је дошло до значајних промена. Наиме, поред припадника исламске религије за коју се изјаснило 71% Албанаца у Попису 2011. године, сваки пети Албанац се декларисао као хришћанин (2,6% православних и 17% католика), 4,82% није желело да се изјасни о вероисповести, док је удео атеиста 1,6%.

Бугари – Православље је преовлађујућа вероисповест бугарске националне мањине. У Попису 1953. године, три четвртине од укупно 56 440 Бугара изјавило је да је православне вероисповести, док је за шест деценија тај удео повећан на 91%. Насупрот повећања удела православних Бугара, у посматраном периоду смањено је учешће атеиста са 24% (1953) на 1% у последњем попису.

Власи – Структура Влаха према вероисповести показује стабилност у времену. Тако је у Попису 1953. године 97% Влаха изјавило да је православне вероисповести, а у Попису 2011. тај удео је 97,6%. У структури Влаха према вероисповести 1953. године значајно је још само учешће атеиста (3,34%).

²⁰⁶ У Попису 1953. године модалитет је гласио „Југословени неопредељени“ и обухватао је збирно муслимане и лица која су навела регионалну припадност (Шумадинац, Ера ...).

²⁰⁷ У Попису 1953. године Шиптари. У Попису 2011. непотпун обухват у општинама Бујановац и Прешево.

Словаци – Од укупно 73 460 Словака, колико је живело у Србији 1953. године, 96,4% је изјавило да су хришћани, и то 87,8% протестантске вероисповести, 5,79% римокатоличке, 3,22% припадало је осталим хришћанским конфесијама, а 0,32% је било православаца. Да је „без вере“ декларисало се 3,4% Словака, с тим да се двоструко више Словака од Словакиња тако изјаснило. Према Попису 2011, од укупно 52 750 Словака, 82,37% припада протестантској вероисповести, 6,7% католичкој и 2,14% православној. Око 7% Словака није желело да се изјасни о вероисповести, док је број атеиста 570 (1%).

Мађари – У структури Мађара према вероисповести није било значајних измена у посматраном периоду. Католичка вероисповест је доминантна. У Попису 1953. године, 90% Мађара је изјавило да припада овој вероисповести, 7% је било протестаната и 2,52% атеиста. Посматрано према полу, међу атеистима, дупло је више Мађара него Мађарица (7 253 наспрам 3 724). Слично је и у последњој пописној рунди. Поред 88,35% католика, 6,25% Мађара се изјаснило да припада протестантској конфесији. Право да нису дужни да се изјасне о вероисповести искористило је 2,62% Мађара, док је удео атеиста 0,75%.

Румуни – Припадници румунске националне мањине претежно се изјашњавају као православци (88% у 1953. и 84% у 2011. години). Поред православних, међу Румунима је 1953. године било и 3,4% римокатолика, 3,3% припадника осталих хришћанских конфесија и 4,5% атеиста. Према Попису 2011, удео католика је 7,7%, протестаната 2,1%, док 3,6% Румуна није желело да се изјасни о вероисповести.

Русини – 88% Русина, према резултатима Пописа 1953. године, припадало је „осталим хришћанским“ вероисповестима, 4,5% је било православаца, 2% римокатолика, док је удео атеиста био 4,8%. Конфесионалну структуру Русина, према Попису 2011, чини 75,4% католика, 18,5% православаца, 3,6% неизјашњених лица и 1% атеиста.

Уочава се да је према подацима Пописа 1953. највећи број Русина према вероисповести сврстан у категорију „остали хришћани“ (20 220), док је према последњем попису доминантно учешће католичке вероисповести (10 746). Наиме, већина Русина (73% у последњем попису) изјашњава се као припадник „гркокатоличке“ вероисповести која је у резултатима Пописа 1953. исказана као „остали хришћани“, док је у Попису 2011. дата збирно са осталим католицима.

Роми – Подаци о структури Рома према вероисповести не постоје за 1953. годину, тако да ћемо анализирати структуру ове националне заједнице само на основу података Пописа 2011. године, и то из два разлога. Први разлог је тај што Роми учествују са 2,05% у укупном становништву Републике Србије (четврти у рангу по заступљености), а други разлог је постојање значајне разлике у изјашњавању припадника ове националне заједнице по регионима. „Роми су етничка заједница која се најмање идентификује са својом религијом“ (Н. Радушки, 2007).

Од укупног броја Рома у Републици Србији, према Попису 2011, 63% је декларисаних хришћана, од чега 56% православне, 3,3% католичке и 2% протестантске вероисповести. Сваки четврти Ром је исламске вероисповести, док 8,5% није желело да се изјасни о вероисповести.

Посматрано на регионалном нивоу, две трећине од укупно 42 391 Рома у Војводини је православне вероисповести, сваки девети је католик, 5% је исламске вероисповести, а 4% није желело

²⁰⁸ Структура Рома према вероисповести, према подацима Пописа 2002. године, не разликује са значајније од конфесионалне структуре ове етничке заједнице према Попису 2011. Наиме, и пре девет година међу ромском популацијом најзаступљеније је било православље (55% Рома), затим ислам (17%), на трећем месту по учесталости и тада су била лица која нису желела да се изјасне (13%). Протестанти су у структури Рома према вероисповести чинили 3,1%, а католици 2,7%.

да се изјасни. У Београдском региону, у којем живи скоро петина ромске популације, 36% се изјаснило да је православне вероисповести, 57% исламске, а 3,4% није желело да се изјасни. Међу Ромима који живе у Региону Шумадије и Западне Србије (14% од укупног броја Рома у Србији), доминантна је православна конфесија, којој припада 86% Рома. Поред православне, значајно је заступљена исламска вероисповест (9%). У Региону Јужне и Источне Србије живи 39% ромске популације у Републици Србији. Структуру Рома који живе у овом региону, према вероисповести, одликује низак ниво идентификовања са одређеном религијом. Наиме, 47% Рома који живе у југоисточној Србији изјаснили су се као православци, 4,6% је протестаната, 22% припада исламској вероисповести, чак 17% није желело да се изјасни, 1,6% је атеиста, а за око 6% Рома одговор на питање о вероисповести није био уписан или је уписан одговор који се не сматра изјашњавањем о вероисповести (некрштен, грађанин, Ром, мелез, Ерлија...). Интересантно је напоменути да од укупно 2 966 Рома протестантске вероисповести у Републици Србији, 83% живи у Општини Лесковац.

Табела 5. Становништво према националној припадности и вероисповести, Република Србија, Попис 1953. (%)

	Однос према вери										
	укупно	без вере	православна	римо-католичка	протестантска	остале хришћанске	припадници исламске верске заједнице	мојсијева	остале нехришћанске	неопредељени	без одговора и непознато
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	100	13,4	71,7	9,8	1,8	0,5	2,5	0,0	0,0	0,0	0,2
Срби	100	14,1	85,0	0,1	0,1	0,1	0,4	0,0	0,0	0,0	0,2
Хрвати	100	16,9	1,7	80,3	0,4	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1
Словенци	100	32,4	8,1	57,4	1,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Македонци	100	30,3	64,8	0,2	0,1	0,1	4,3	0,0	0,0	0,1	0,2
Црногорци	100	67,1	31,8	0,3	0,1	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0	0,2
Југословени											
неопредељени	100	6,0	1,3	11,2	0,1	0,1	81,1	0,0	0,0	0,0	0,1
Шиптари	100	3,9	0,2	0,4	0,0	0,0	95,3	0,0	0,0	0,0	0,1
Бугари	100	23,4	76,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Власи	100	3,3	96,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
Словаци	100	3,4	0,3	5,8	87,1	3,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Мађари	100	2,5	0,2	89,8	7,1	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Румуни	100	4,5	87,9	3,4	0,7	3,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Русини	100	4,8	4,5	1,9	0,8	87,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Турци	100	0,9	0,1	0,0	0,0	0,0	98,9	0,0	0,0	0,0	0,1
Остали Словени	100	12,9	40,4	38,7	6,2	1,6	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1
Остали несловени	100	7,8	29,4	38,6	7,7	0,3	14,0	0,7	0,0	0,0	1,2

Табела 6. Становништво према националној припадности и вероисповести, Република Србија, Попис 2011. (%)

	Укупно	Хришћанска					Исламска	Јудаистичка	Источњачке религије	Остале вероисповести	Агностици	Нису верници (атеисти)	Нису се изјаснили	Непознато
		свега	православна	католичка	протестантска	остале хришћанске								
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	100	91,22	84,59	4,97	0,99	0,04	3,10	0,01	0,02	0,02	0,06	1,11	3,07	1,39
Срби	100	97,70	96,77	0,17	0,08	0,03	0,04	0,00	0,01	0,02	0,04	0,88	1,02	0,28
Албанци	100	19,66	2,60	16,84	0,03	0,07	71,06	0,00	0,07	0,03	0,02	1,58	4,82	2,75
Ашкалије	100	0,10	0,10	0,00	0,00	0,00	97,29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,10	1,50
Бошњаци	100	0,04	0,04	0,00	0,00	0,00	99,51	0,00	0,00	0,00	0,01	0,13	0,13	0,17
Бугари	100	96,31	90,89	3,95	0,09	0,05	0,14	0,00	0,02	0,02	0,03	1,00	2,21	0,28
Буњевци	100	94,23	1,86	91,61	0,28	0,05	0,00	0,00	0,01	0,04	0,07	2,29	3,15	0,21
Власи	100	98,25	97,56	0,01	0,14	0,08	0,00	0,00	0,01	0,01	0,02	0,23	1,00	0,47
Горанци	100	1,07	1,04	0,03	0,00	0,00	90,81	0,00	0,03	0,01	0,00	0,50	6,04	1,54
Грци	100	93,93	91,17	1,52	0,28	0,14	0,14	0,00	0,00	0,14	0,00	2,90	2,48	0,41
Египћани	100	3,71	2,89	0,22	0,38	0,00	95,37	0,00	0,11	0,00	0,00	0,11	0,38	0,33
Јевреји	100	9,15	6,10	2,16	0,25	0,00	0,13	49,81	0,00	0,13	1,91	20,97	15,37	2,54
Јермени	100	95,05	86,04	2,70	0,00	0,00	0,45	0,00	0,00	0,45	0,00	3,15	0,45	0,45
Југословени	100	50,36	28,31	19,03	1,13	0,11	2,01	0,03	0,20	0,28	1,26	26,38	16,75	2,72
Мађари	100	96,15	1,15	88,34	6,25	0,15	0,01	0,01	0,01	0,04	0,01	0,75	2,62	0,41
Македонци	100	93,92	92,60	0,24	0,36	0,11	1,06	0,00	0,03	0,02	0,08	1,89	2,54	0,44
Муслимани	100	1,55	1,26	0,19	0,01	0,03	92,79	0,00	0,00	0,00	0,02	1,22	3,59	0,84
Немци	100	86,49	9,77	66,63	8,51	0,17	0,30	0,02	0,10	0,15	0,17	4,21	7,48	1,08
Роми	100	62,74	55,86	3,30	2,01	0,47	24,79	0,00	0,01	0,01	0,00	0,74	8,50	3,20
Румуни	100	94,56	83,92	7,68	2,11	0,30	0,01	0,00	0,00	0,02	0,03	0,56	3,60	1,22
Руси	100	92,89	89,65	1,54	0,28	0,18	0,37	0,06	0,09	0,06	0,18	2,68	2,93	0,74
Русини	100	94,91	18,53	75,43	0,70	0,03	0,00	0,00	0,02	0,06	0,02	1,07	3,60	0,32
Словаци	100	91,74	2,14	6,68	82,37	0,12	0,00	0,01	0,01	0,03	0,04	1,08	6,62	0,48
Словенци	100	75,97	10,91	62,36	1,44	0,02	0,00	0,02	0,02	0,07	0,50	11,41	10,59	1,41
Турци	100	8,04	6,96	0,46	0,00	0,15	78,67	0,00	0,15	0,15	0,46	3,71	6,03	2,78
Украјинци	100	94,76	57,56	36,14	0,57	0,08	0,02	0,00	0,00	0,06	0,04	0,84	4,10	0,18
Хрвати	100	90,97	2,48	87,59	0,42	0,07	0,01	0,00	0,01	0,02	0,23	3,65	4,60	0,50
Цинцари	100	88,07	86,83	0,00	0,00	0,00	0,41	0,00	0,00	0,41	1,23	4,53	4,12	1,23
Црногорци	100	88,68	87,66	0,56	0,14	0,02	0,51	0,01	0,02	0,04	0,23	5,91	4,10	0,50
Чеси	100	85,09	10,03	69,52	4,44	0,05	0,05	0,00	0,05	0,00	0,11	5,81	7,35	1,54
Шокци	100	91,76	7,25	84,18	0,16	0,00	0,00	0,00	0,00	0,33	0,16	2,64	4,78	0,33
Шопи	100	94,37	92,25	0,70	0,00	0,00	1,41	0,00	0,70	0,00	0,00	0,00	2,82	0,70
Остали	100	62,03	36,93	18,91	3,76	0,22	7,96	0,14	4,30	1,21	0,41	5,84	14,30	3,81
Нису се изјаснили	100	22,85	14,87	6,83	0,54	0,14	0,81	0,01	0,04	0,05	0,17	3,13	72,05	0,87
Регионална припадност	100	72,11	50,01	18,70	1,83	0,05	1,55	0,02	0,18	0,21	0,66	10,37	13,48	1,42
Непознато	100	8,04	6,28	1,21	0,17	0,06	0,43	0,01	0,19	0,23	0,21	1,63	1,10	88,16

Заједничка одлика припадника посматраних етничких заједница у погледу изјашњавања о вероисповести, у периоду 1953–2011, јесте значајно смањење, с једне стране, удела атеиста (осим код припадника исламске вероисповести код којих је удео атеиста константно низак), а с друге, повећање степена идентификовања с религијама/конфесијама којима традиционално припадају.

Разлоге за веће изјашњавање (готово поистовећивање) о припадности одређеној конфесији свакако би требало тражити у садејству сложених друштвено-политичких и историјских догађаја на простору Балкана у последњим деценијама XX века. „Осећање припадности својој конфесији, како по значају тако и по интензитету, значајно је повећано. Реч је о томе да религија на овим просторима, као једно од основних диференцијалних обележја етничких заједница, представља у одређеној друштвеној ситуацији додатно средство националне хомогенизације“ (Н. Радушки, 2007).

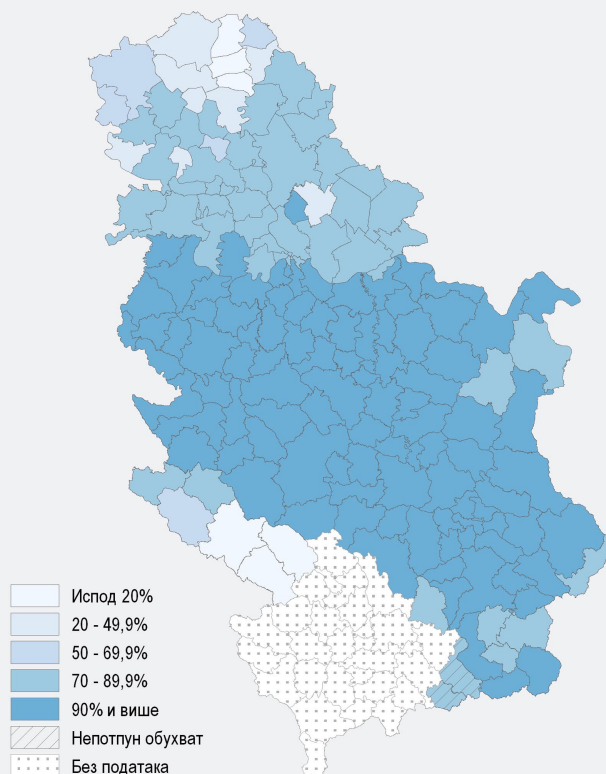
Просторни размештај становништва према вероисповести

Висок степен слагања структуре становништва према вероисповести и према националној припадности условио је и повезаност територијалне распрострањености појединих конфесија са бројношћу и територијалном заступљеношћу „одговарајућих“ етничких заједница.

Карта 2. Становништво православне вероисповести по општинама/градовима, Попис 2011.

Становништво **православне** вероисповести чини апсолутну већину у 154 општине/града (91,7% од укупног броја општине/градова). Да припада православној вероисповести, изјаснило се више од 90% становника у 100 општине/градова, од којих се 46 налази у Региону Шумадије и Западне Србије (88,5% од укупног броја општине/градова у региону), 43 у Региону Јужне и Источне Србије (81% од укупног броја општине/градова у региону), девет у Београдском региону (53% од укупног броја општине у региону) и две у Региону Војводине (4,3% од укупног броја општине/градова у региону).

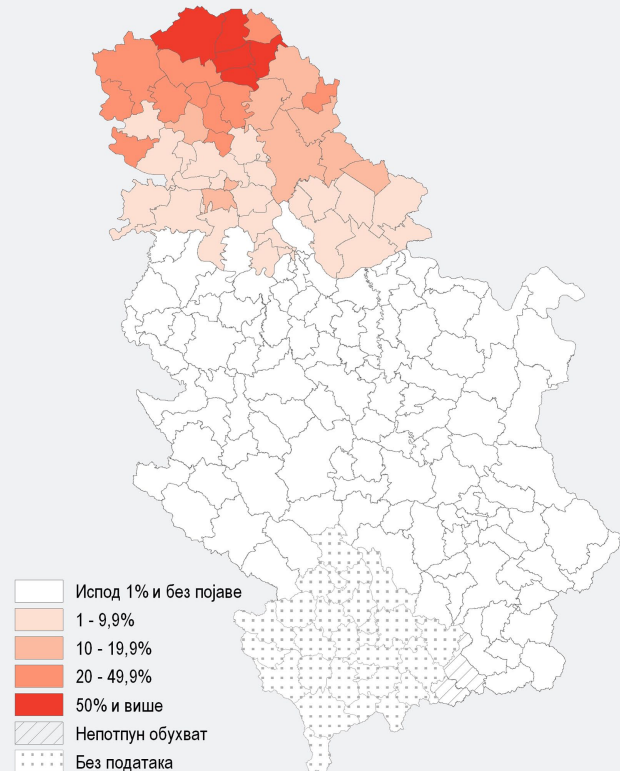
Удео православног становништва 50–89,9% забележен је у 54 општине/града (32% од укупног броја општине/градова), између 20–49,9% у осам општине/градова, у четири општине/града (Сјеница, Ада, Нови Пазар и Сента) удео је 10–19,9%, док је удео православног становништва у укупном становништву општине испод 10% забележен само у Кањижи (7,3%) и у Тутину (3%).

Карта 3. Становништво католичке вероисповести по општинама/градовима, Попис 2011.

Становништво **католичке** вероисповести у значајној мери је концентрисано на северу Војводине, у општинама/градовима Кањижа, Сента, Ада, Суботица и Чока, у којима више од 50% становника припада овој конфесији. У ових пет општина/градова живи око 40% од укупног броја католика у Србији, с тим да више од једне петине припадника католичке вероисповести живи на територији општине/града Суботица.

Припадници католичке вероисповести чине релативну већину у три општине, и то у Бечеју (48,8% од укупног броја становника општине), Бачкој Тополи (47,5%) и Малом Иђошу (37,2%). Поред поменуте три општине, удео становништва католичке вероисповести изнад 20% забележен је још у осам општина у Војводини, док се у девет општина тај удео креће у интервалу 10–19,9%. У 12 општина/градова, који се такође налазе на територији Војводине, удео католика у укупном становништву општине/града је 5–9,9%.

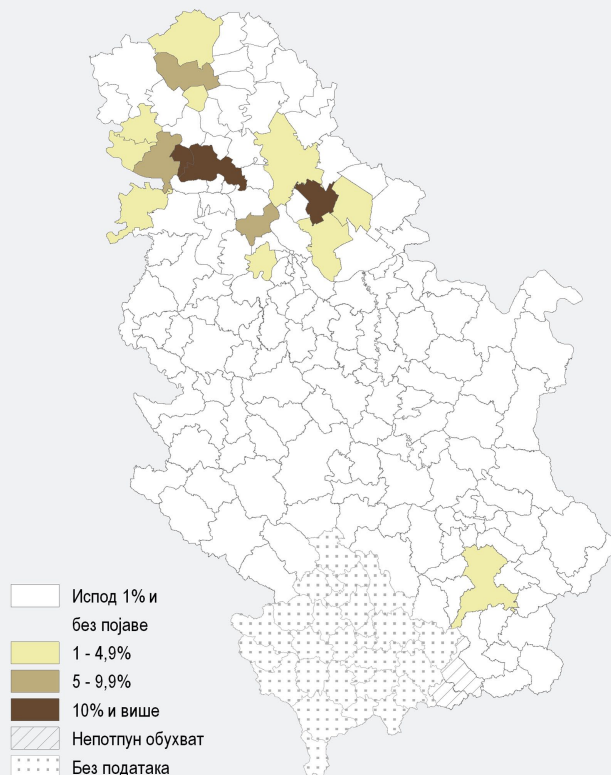
Поред Региона Војводина, највећи број становника католичке вероисповести живи у шест општина Београдског региона, и то у Земуну (1,4% од укупног броја становника општине), Новом Београду (1,2%), Сурчину (1,2%), Савском венцу (1,08%), Старом граду (1,07%) и Врачару (1,03%). У 117 општина/градова (70% од укупног броја општина/градова) удео становништва католичке вероисповести у укупном становништву је испод 1%.

Карта 4. Становништво протестантске вероисповести по општинама/градовима, Попис 2011.

На територији Војводине живи 64 029 припадника **протестантске** вероисповести, односно 90% од укупног броја протестаната у Републици Србији.

Општина са највећим уделом становништва протестантске вероисповести је Бачки Петровац, где се 63,5% становништва изјаснило да припада овој конфесији. Иако су становници протестантске вероисповести најбројнији у Општини Ковачица (11 349 протестаната живи у овој општини или 16% од укупног броја припадника ове конфесије у Републици Србији), у структури становништва ове општине према вероисповести имају само релативну већину (45%).

Значајан удео протестаната живи у Општини Мали Иђош (17,34% од укупног броја становника Општине) и у Општини Бачка Топола (12,45%). У шест општина Региона Војводине учешће становништва протестантске вероисповести у укупном становништву општине/града креће се у распону од 5 до 9,9% (Бач, Бачка Паланка, Стара Пазова, Шид, Алибунар и Пландиште), а у 12 општина тај удео је између 1 и 4,9%.

Значајан удео протестаната живи у Општини Мали Иђош (17,34% од укупног броја становника Општине) и у Општини Бачка Топола (12,45%). У шест општина Региона Војводине учешће становништва протестантске вероисповести у укупном становништву општине/града креће се у распону од 5 до 9,9% (Бач, Бачка Паланка, Стара Пазова, Шид, Алибунар и Пландиште), а у 12 општина тај удео је између 1 и 4,9%.

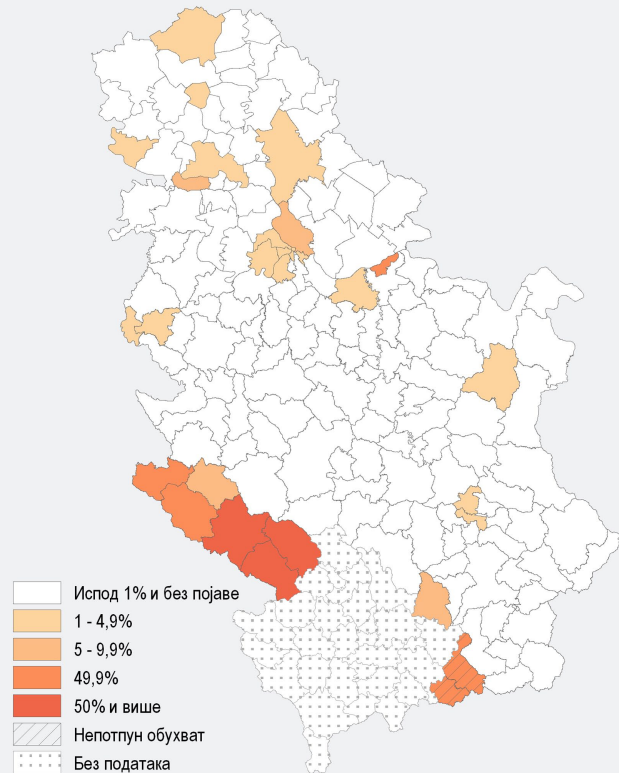
Интересантно је напоменути да је само у две општине/града које не припадају Региону Војводина, удео припадника протестантске вероисповести већи од 1%, и то у Сурчину (2,7% од укупног броја становника општине) и у Лесковцу (1,73% од укупног броја становника општине).

У преосталих 146 општина/градова (87% од укупног броја општина/градова) удео становништва протестантске вероисповести је испод 1%, с тим да у 16 општина/градова не живи ниједан становник протестантске вероисповести.

Карта 5. Становништво исламске вероисповести по општинама/градовима, Попис 2011.

Становништво **исламске** вероисповести претежно живи на југозападу Србије. У шест општина/градова Рашке и Златиборске области живи 70% припадника ове конфесије, с тим да у општинама Тутин, Нови Пазар и Сјеница становништво исламске вероисповести чини апсолутну већину (94%, 82,4% и 79,2%, респективно). У Општини Пријепоље 45% становништва припада исламској вероисповести, а у Општини Прибој за припадност овој религији изјаснило се више од петине становника.

У Региону Јужне и Источне Србије издваја се Општина Костолац, у којој се 17,8% становника изјаснило да је исламске вероисповести. Роми чине 97% од укупног броја припадника исламске вероисповести у овој општини/граду. Високи удели припадника исламске религије забележени су и у Бујановцу и Прешеву (23% и 19,2% редом), с тим да је структура рачуната само у односу на пописано становништво.

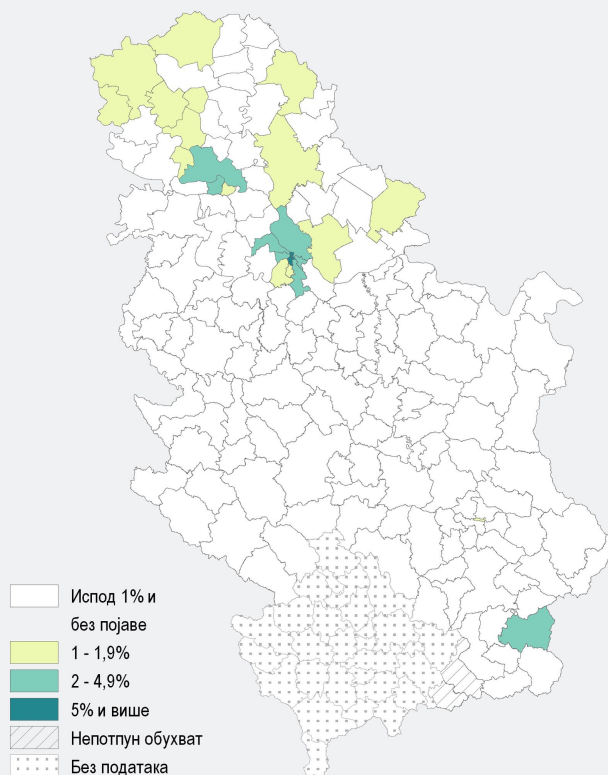

Удео припадника исламске вероисповести 5–9% забележен је у четири општине (Беоцин, Нова Варош, Медвеђа, Палилула (Београд)), а у 18 општина то учешће је између 1 и 4,9%. У преосталих 138 општина/градова (82% од укупног броја општина/градова) учешће становништва исламске вероисповести је испод 1%, с тим да у пет општина не живи ниједан становник који припада овој религији (Трговиште, Љубовија, Ражањ, Лапово и Гаџин Хан).

**Карта 6. Атеисти по општинама/градовима,
Попис 2011.**

Више од половине становништва које је изјавило да „није верник“ живи у Београдском региону. Иако су најбројнији у Општини Нови Београд, у којој живи скоро сваки осми од укупног броја декларисаних атеиста, ипак је њихово највеће релативно учешће забележено у три општине централног градског језгра Београда: Старом граду (6% од укупног број становника), Врачару и Савском венцу, у којима је учешће атеиста подједнако (5,6%).

У 23 општине/града учешће атеиста у укупном становништу је 1–4,9%, док је у 142 општине/града (84% од укупног броја општине/града) удео лица која су изјавила да нису верници у укупном становништву испод 1%, с тим да у три општине није пописан ниједан атеиста. (Трговиште, Црна Трава и Прешево²⁰⁹).

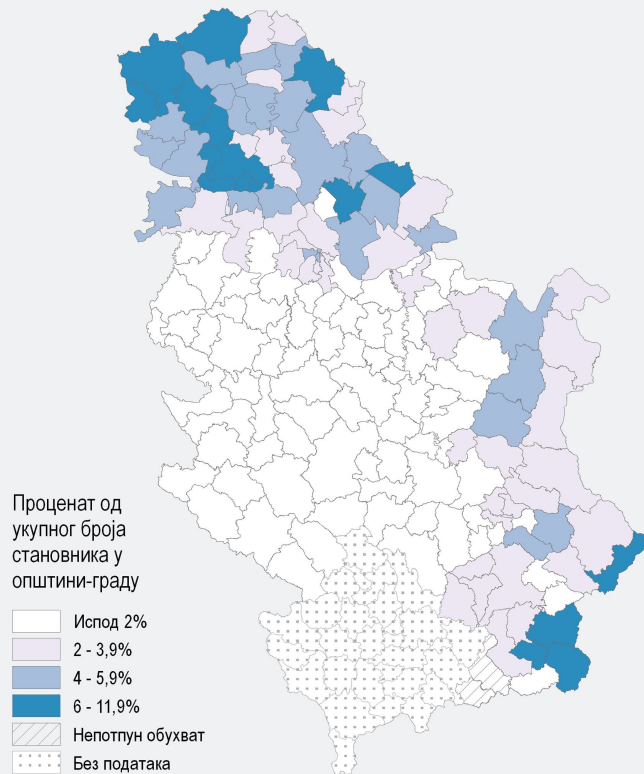
Удео атеиста ни у једној општини/граду од 52, колико их има у Региону Западне Србије и Шумадије, не прелази 1%, док је у Региону Јужне и Источне Србије само у две општине удео атеиста изнад 1%, и то у Сурдулици (3,24%) и у Медијани (1,8%). У Сурдулици 96% од укупног броја атеиста чине Роми, док у Општини Медијана 84% од укупног броја атеиста је српске националне припадности.

²⁰⁹ Пописано становништво.

Карта 7. Лица која се нису изјаснила о вероисповести по општинама/градовима, Попис 2011.

Највећи удели неизјашњених лица забележени су у општинама Врањска Бања и Пландиште. Сваки девети становник Врањске Бање (11,6%) и сваки десети у Општини Пландиште (10%) није желео да се изјасни о вероисповести, с тим да у Врањској Бањи 94% неизјашњених лица чине Роми, док у Општини Пландиште 79% неизјашњених су лица која се нису изјаснила ни о националној припадности.

У 27 општина/градова удео неизјашњених лица је од 5 до 9,9%, а у 95 општина/градова тај удео је у интервалу од 1 до 4,99%. У 44 општине/града удео лица која нису желела да се изјасне о вероисповести у укупном становништву општине/града је испод 1%.

Београдски регион

У свих 17 општина Београдског региона преовлађује становништво православне вероисповести, с тим да се удео креће од 82,96% у Општини Стари град до 95,81% у Општини Сопот.

Поред православне, у Београдском региону, значајније је заступљена исламска вероисповест, и то у општинама Палилула (5,18%), Земун (4,18%), Сурчин (2,82%) и Нови Београд (2%), док је у четири општине тај удео између 1 и 2% (Звездара, Савски венац, Стари град и Чукарица). Лица која се нису изјаснила о вероисповести чине 3,3% становника Града Београда. У општинама Врачар, Нови Београд, Савски венац и Стари град удео неизјашњених креће се у распону од 5 до 6%, у општинама Вождовац, Звездара, Земун и Палилула тај удео је између 3 и 4%, док се у седам општина учешће креће од 1 до 2,99%. Удео неизјашњених лица мањи од 1% у укупном становништву општине/града забележен је само у општинама Лазаревац и Сопот.

Значајније учешће у структури Београдског региона према вероисповести имају лица која су изјавила да нису верници (2,45%). Највећи удели атеиста забележени су у општинама Стари град (6,03%), Савски венац (5,56%), Врачар (5,64%) и Нови Београд (5%). У седам општина удео атеиста је испод 1% (Барајево, Гроцка, Лазаревац, Младеновац, Обреновац, Сопот и Сурчин), док је у преосталих шест општина тај удео између 1 и 4,9%.

Регион Војводине

Регион Војводине је најхетерогенији регион у погледу састава становништва према вероисповести. Од укупно 46 општина у овом региону, становништво православне вероисповести има апсолутну већину у 35 (76% од укупног броја општина). У Општини Бач православно становништво чини релативну већину (49,93%), док је у општинама Бечеј, Ковачица и Чока тај удео 42,1%, 41,43% и 41,3%, респективно. У Сенти је сваки десети становник православне вероисповести, док је удео православног становништва испод 10% забележен само у Кањижи. У пет општина овог региона, удео православног становништва се креће од 18,8 до 35,4%.

Високи удели католичке вероисповести, од 50 до 86,6%, забележени су у пет општина на северу Војводине, од чега четири општине припадају Севернобанатској области (Кањижа, Сента, Ада, Чока), а једна, Суботица, припада Севернобачкој области. Релативну већину становништво католичке вероисповести има у три општине на простору Бачке, и то у Бечеју, Бачкој Тополи и Малом Иђошу. У 17 општина се удео католичког становништва креће у распону од 10,72% до 33%, док је у 21 општини (46% од укупног броја општина/градова у региону) тај удео испод 10%, с тим да је само у Општини Пећинци испод 1% (0,45%).

У Војводини живи 90% од укупног броја протестаната у Републици Србији (64 029). У Бачком Петровцу 63,47% становништва је протестантске вероисповести. У Ковачици становништво протестантске конфесије чини релативну већину са уделом у укупном становништву од 45%. Значајнији удели протестаната забележени су још у Општини Мали Иђош (17,34%) и Бачка Топола (12,45%). У 16 општина овог региона удели протестаната крећу се у интервалу од 1% до 9,1%, док је у 26 општина/градова тај удео испод 1%.

Исламска религија значајније је заступљена само у Општини Беочин (8,8%). Чак 95% лица која припадају исламској религији је ромске националности. У пет општина/градова је удео исламске вероисповести између 1,13% и 1,95% (Суботица, Мали Иђош, Нови Сад, Бач, Зрењанин), док је у 40 општина/градова тај удео испод 1%.

Лица која су изјавила да нису верници чине 2,7% укупног становништва Новог Сада и 2,3% становништва Петроварадина. У 12 општина тај удео се креће у интервалу од 1 до 1,99%, док је у 32 општине/града испод 1%.

Сваки десети становник Општине Пландиште није желео да се изјасни о вероисповести. У осталим општинама/градовима удео неизјасњених креће се у распону од 1,6 до 8,7%.

Регион Шумадије и Западне Србије

Од укупно 52 општине/града у Региону Шумадије и Западне Србије, становништво православне вероисповести чини апсолутну већину у 49 општина (94,2% од укупног броја општина у региону). Сваки пети становник Сјенице припада православној вероисповести, као и 16% становника Новог Пазара, док је учешће православног становништва у укупном становништву Општине Тутин само 3%.

Учешће лица која су се изјаснила као католици или као протестанти ни у једној општини овог региона не прелази 0,3%.

Исламска религија најзаступљенија је у Тутину. Чак 93,8% становника ове општине изјаснило се да припада исламској вероисповести. У Новом Пазару учешће лица исламске вероисповести је 82,4%, а у Сјеници 79,2%.

Исламска вероисповест значајније је заступљена још у општинама Пријепоље (44,7%), Прибој (21,3%) и Нова Варош (8,32%). Удео припадника исламске вероисповести изнад 1% забележен је само још у две општине, и то у Малом Зворнику (3,78%) и Крупњу (1,32%).

Значајније учешће атеиста, као и лица која нису желела да се изјасне о вероисповести, није забележено ни у једној општини/граду Региона Шумадије и Западне Србије, што је разумљиво с обзиром на то да атеисти чине 0,29% укупног становништва овог региона, а да је удео лица која нису желела да се изјасне о вероисповести у укупном становништву региона 0,95%.

Регион Јужне и Источне Србије

Регион Јужне и Источне Србије је најхомогенији регион уколико посматрамо структуру становништва према вероисповести. Наиме, у свакој од 53 општине/града овог региона становништво православне вероисповести чини апсолутну већину. У 43 општине/града (81% од укупног броја општина/градова у региону) удели православног становништва у укупном броју становника општине/града већи су од 90%. Најмањи удели становништва православне вероисповести забележени су у општинама Бујановац²¹⁰ (72%), Прешево15 (71%) и Костолац (72,5%).

Само у шест општина овог региона, поред православне, значајније су заступљене и друге вероисповести, и то пре свега захваљујући албанској и ромској етничкој заједници. Наиме, у општинама Костолац, Медвеђа, Бујановац и Прешево15 значајније је заступљена исламска религија (у Општини Костолац 98% становништва исламске вероисповести су Роми, у Општини Медвеђа 88% припадника исламске вероисповести су Албанци, док у општинама Бујановац и Прешево, такође, преовлађују Роми). У Врањској Бањи око 12% становништва није желело да се изјасни о вероисповести. Од укупног броја неизјашњених у овој општини, 94% су Роми. У Општини Сурдулица, од укупно 1 642 неизјашњена лица о вероисповести, 76% су Роми, а Роми чине и 96% атеиста у овој општини.

²¹⁰ Посматрано само у односу на пописано становништво.

Литература

1. Аврамов, С. и Крећа, М. (2003). Међународно јавно право.
2. Аврамовић, С. (2007). Црква и држава у савременом праву. Прилози настанку државно-црквеног права у Србији, Београд.
3. Андраши, Ј., Бакотић, Б., Вукас, Б. (1998). Међународно право 1.
4. Баста, Л., Поповић, Д., Ракић-Водинелић, В., Свилановић, Г. и З. Томић (1997). *Уставне претпоставке за демократску Србију*, изд. Београдски центар за људска права.
5. Башић, Г., Црњански, К. (2006). *Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији*.
6. Bloß L, European Law of Religion – organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process, Jean Monnet Working Paper 13/03.
7. Брезник, Д. (1995). Становништво по вероисповести и матерњем језику. У Становништво и домаћинства Републике Србије према Попису 1991. године. Републички завод за статистику. Београд.
8. Брезник, Д., Пенев, Г. (1995). Становништво по националној припадности. У Становништво и домаћинства Републике Србије према Попису 1991. године. Републички завод за статистику. Београд.
9. Varrens, F., Article 10, The Rights of Minorities, A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2006.
10. Varennes F, Thornberry P, Article 14, The Rights of Minorities, A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2006.
11. Васовић, В. (1996). Држава, демократија и етнонационалне мањине, у: Положај мањина у Савезној Републици Југославији. Београд: САНУ.
12. Gilbert, G., Article 5, The Rights of Minorities in Europe, A Commentary on The European Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2006.
13. Guidelines for Legislative Reviews of Laws Affecting Religion or Belief (271/2004).
14. Gunn T. J, The Complexity of Religion and the Definition of "Religion" in International Law, Harvard Human Rights Journal Vol. 16/2003.
15. Ghanea N, Are Religious Minorities Really Minorities, Oxford Journal of Law and Religion, (2012).
16. Деган, В. Ђ. (2000). Међународно право.
17. Демографски развитак националности у НР Србији (1967). Институт друштвених наука. Београд
18. Демографска кретања и карактеристике становништва Југославије према националној припадности (1978). Београд: Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања
19. Димитријевић, В., Пауновић, М. (1997). Људска права. Београд.
20. Димитријевић, В., Рачић, О., Ђерић, В., Папић, Т., Петровић, В., Обрадовић, С. (2005). Основи међународног јавног права.
21. Ђорђевић, Љ. (2005). Национална структура становништва Србије и просторни размештај етничких заједница према резултатима Пописа 2002. Статистичка ревија број 1-4. Београд: РЗС.
22. Ђурић, В. (2012). Избори и делотворно учешће националних мањина у јавним пословима, у: Николић, О., Ђурић, В. (ур.). Избори у домаћем и страном праву. Београд.
23. Ђурић, В. (2012). Остваривање слободе вероисповести у заједници – однос између слободе вероисповести и слободе удруживања у Републици Србији, у Раковић, А., Ђурић, В. (ур.). Право, вера, култура. Зборник радова научног скупа Право и вера одржаног на Правном факултету и Православном богословском факултету 18–19. маја 2011. Београд.

24. Ђурић, В. Правне основе и оквири етнички засноване нетериторијалне аутономије. Зборник радова Правног факултета у Нишу, 65/2013.
25. Ђурић, В. (2007). Проблеми правног одређивања националне мањине и остваривања мањинских права – пример буњевачке националне мањине у Републици Србији у Зборнику радова са симпозијума „О Буњевцима“, Национални савет буњевачке националне мањине и САНУ, Нови Сад.
26. Djurić, V. Religion and National Minorities in the Legal and Political System of the Republic of Serbia. Политикологија религије бр. 1/2012.
27. Ђурић, В. (2010). Слобода вероисповести и правни субјективитет цркава и верских заједница у земљама бивше Југославије, у Чоловић, В. (ур.). Право земаља у региону. Београд: Институт за упоредно право.
28. Ђурић, В. (2012). Слобода вероисповести у јуриспруденцији европских уставних судова, Београд.
29. Етнички мозаик Србије – према подацима пописа становништва 2002. (2004). Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе. Београд.
30. ECRML (2009) 2 - Application of the Charter in Serbia, 1st Monitoring circle, Report of the Committee of Experts on the Charter и ECRML (2013) 3 - Application of the Charter in Serbia, 2nd Monitoring circle, Report of the Committee of Experts on the Charter.
31. Избеглички корпус у Србији – према подацима пописа становништва 2002. (2004). Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе. Београд.
32. Јанковић, Б., Радивојевић, З. (2005). Међународно јавно право.
33. Јовановић, М. (2004). Колективна права у мултикултурним заједницама.
34. Јовановић, С. (1995). Уставно право Краљевине СХС, Београд.
35. Kertzer D. I, Arel D, Censuses, identity formation, and the struggle for political power in Kertzer D. I, Arel D. (ed.), Census and Identity, The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses, 2004.
36. Кнежевић, А. (2011). Методолошки проблеми етностатистичке евиденције и етнодемографских проучавања становништва Србије. Демографија, књига VIII. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду – Институт за демографију.
37. Кнежевић, А. (2010). Прилог етнодемографском проучавању Влаха Источне Србије – неколико приступа питању етничког порекла влашког становништва. Међународни научни скуп – Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
38. Ковачевић, М. (1995). Пописи становништва у Југославији. У С. Радовановић, (ур.): Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991, Београд: Савезни завод за статистику, Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања.
39. Kontra M, Some Reflections on the Nature of Language and its Regulation, International Journal on Minority and Group Rights 6, 1999.
40. Кривокапић, Б. (2004). Заштита мањина у међународном и упоредном праву, Заштита мањина у националним порецима држава, књ. 3. Београд.
41. Кубуровић, А. (2006). Састав становништва према вероисповести. У Г. Пенев, (ур.): Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године, Београд: РЗС, ИДН – ЦДИ, ДДС.
42. Лакчевић, С. (2008). У сусрет Попису 2011. Зборник радова са Саветовања у Вршцу, РЗС, Београд.

43. Machnykova Z, Article 8. The Rights of Minorities in Europe, A Commentary on The European Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2006.
44. May S, Language and Minority Rights, Ethnicity, Nationalism and The Politics of Language, 2008.
45. Митић, М. (1998). Националне мањине, Права припадника мањина и заштита територијалног интегритета држава.
46. Николић, О., Ђурић, В. (ур.) (2012). Избори у домаћем и страном праву, Београд.
47. Петровић, Р. (1985). Етнички мешовити бракови у Југославији. Београд: Филозофски факултет у Београду – Институт за социолошка истраживања.
48. Претходни резултати Пописа становништва и домаће стоке у Краљевини Србији (1911). Издање управе државне статистике. Београд.
49. Претходни резултати Пописа становништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, 31. јануар 1921.
50. Присутно становништво по вероисповести. Књига 2. Дефинитивни резултати Пописа становништва од 31. марта 1931.
51. Прокић, М. (1990). О вероисповести. Београд.
52. Радић, Р. (2007). Васељенска Патријаршија, СПЦ и црквене реформе између два светска рата, у Зборнику радова „Срби и Југославија – држава, друштво, политика“. Београд.
53. Радовановић, С. (2005). Два века пописне статистике у Србији. Демографија, књига II. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду – Институт за демографију.
54. Радовановић, С. (1996). Могућност коришћења статистичке грађе за анализу етнографских и етнодемографских процеса. Зборник радова ГИ „Јован Цвијић“, књ. 45. Београд: САНУ.
55. Радовановић, С. (1995). Етничка структура и матерњи језик становништва. У С. Радовановић, (ур.): Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991, Београд: Савезни завод за статистику, Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања.
56. Радовановић, С. (1995). Вероисповест становништва. У С. Радовановић, (ур.): Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991, Београд: Савезни завод за статистику, Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања.
57. Радушки, Н. (2011). Демографске компоненте националног идентитета, Српска политичка мисао, број 1/2011. год. 18. vol. 31. Београд: Институт за политичке студије.
58. Радушки, Н. (2007). Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој. Београд: Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања.
59. Радушки, Н. (2006). Структура становништва према националној припадности и матерњем језику. У Г. Пенев, (ур.): Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године, Београд: РЗС, ИДН – ЦДИ, ДДС.
60. Републички завод за статистику (2013). Вероисповест, матерњи језик и национална припадност. Књига 4 (Попис становништва, домаћинстава и станова 2011). РЗС, Београд.
61. Републички завод за статистику (2012). Становништво Републике Србије према националној припадности. Књига 1 (Попис становништва, домаћинстава и станова 2011). РЗС, Београд.
62. Републички завод за статистику (2008). Два века развоја Србије: статистички преглед. РЗС, Београд.
63. Републички завод за статистику (2003). Вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу. Књига 3 (Попис становништва, домаћинстава и станова 2002). РЗС, Београд.

64. Републички завод за статистику (2003). Национална или етничка припадност. Књига 1 (Попис становништва, домаћинства и станова 2002). РЗС, Београд.
65. Ruíz Vieytes E. J, *Official Languages and Minority Languages: Issues about Their Legal Status through Comparative Law*, II Mercator International Symposium: Europe 2004: A new framework for all languages?, 2004.
66. Рус, Ј. (1920) Главни статистички подаци о држави Срба, Хрвата и Словенаца. Љубљана.
67. Skutnabb-Kangas T, *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*, 1984.
68. Становништво Народне Републике Србије 1834–1953 (1953). Завод за статистику и евиденцију Народне Републике Србије, серија Б, свеска 1. Београд.
69. Становчић, В. (1996). Владавина права и суживот етничких група, Положај мањина у Савезној Републици Југославији.
70. Tierney S, *Constitutional Law and National Pluralism*, 2004.
71. The European Commission for Democracy Through Law, *Report on Electoral Rules and Affirmative Action for National Minorities' Participation in Decision – Making Process in European Countries*, adopted by the Council for Democratic Elections at its 12th meeting (Venice 10th March 2005) and the Venice Commission at its 62th Plenary Session (Venice 11-12 March 2005) on the basis of comments by Mrs. Mirjana Lazarova Trajkovska, CDL-AD (2005) 009.
72. United Nations (2008). *Principles and Recommendations for Population and Housing Census. Revision 2*. New York.
73. UN Human Rights Committee, *General Comment no. 23 (50) on Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights*, of 6 April 1994 (Doc. CCPR/C/21/Rev. 1/Add. 5).
74. UNECE/Eurostat (2006). *Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing*. New York and Geneva.
75. Ferrari A, Ferrari S, *Religiona and the Secular State*, P.G.Monateri (ed.) *The Italian National Reports to 18th World Congress of Comparative Law*, The Cardozo Electronic Law Bulletin, Vol. 16(1), 2010.
76. Ferrari S, *State and Church in Italy* in G.Robbers (ed.), *State and Church in the European Union*, 2005.
77. *Framework Convention for the Protection of National Minorities - Explanatory Report H(1995) 010*.
78. Hayden R, *Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav republics*, *Slavic Review* 51/4, 1992.
79. Campenhausen A. V, De Wall H, *Staatskirchenrecht*, 2006.
80. CAHMIN *Explanatory Report to the Framework Convention*, H (1995) 010.
81. *Commentary of The Working Group on Minorities to The United Nations Declaration on The Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities par.6 - E/CN.4/Sub.2/AC.5/2005/2*.
82. Council of Europe, *European Charter for Regional or Minority Languages: Explanatory*.
83. *Report. Council of Europe: Strasbourg*, 1992.
84. Hyman, A. (1969). *Counting People: The Census in History*. New York.
85. Weller M, *Advisory and Consultative Bodies for the Promotion of Effective Participation of National Minorities*, *International Journal on Minority and Group Rights*, 16 (2009).
86. Weller M, *Article 15, The Rights of Minorities, A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 2006.
87. Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb.

ЕТНОКОНФЕСИОНАЛНИ И ЈЕЗИЧКИ МОЗАИК СРБИЈЕ

Аутори: др Владимир Ђурић, проф. др Дарко Танасковић, проф. др Драган Вукмировић, Петар Лађевић

Рецензенти: проф. др Драгољуб Б. Ђорђевић, проф. др Ирена Пејић, проф. др Зоран Радојичић

РЕДАКЦИЈА: Зоран Јанчић, Снежана Лакчевић, мр Љиљана Ђорђевић, Сузана Станојковић, Александра Јовановић,
Славица Вукојичић Шево

Графички дизајн: Лидија Луканић

Израда карата и графикана: Милан Шормаз, Милутин Раденковић

Лектура: Богдана Милошевић

Техничко уређивање: Одељење за припрему публикација и стандарде публикавања

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.117(497.11)"2011"(083.81)

ЕТНОКОНФЕСИОНАЛНИ и језички мозаик Србије
/ Владимир Ђурић ... [и др.] ; [израда карата
и графикана Милан Шормаз, Милутин
Раденковић]. - Београд : Републички завод за
статистику, 2014 (Београд : Републички завод
за статистику). - 209 стр. : табеле, граф.
прикази ; 29 см. - (Попис становништва,
домаћинства и станова 2011. у Републици
Србији)

Тираж 1.000. - Напомене и библиографске
референце из текст. - Библиографија: стр.
203-206.

ISBN 978-86-6161-126-1

1. Ђурић, Владимир, 1971- [аутор]

а) Србија - Становништво - Национална
структура - 2011 - Статистика
COBISS.SR-ID 210918924

www.stat.gov.rs

Издаје и штампа

Републички завод за статистику, Београд, Милана Ракића 5

Телефон: 011 2412-922; Телефакс: 011 2411-260

Број страна: 206 • Тираж: 1000